

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

İLETİŞİMSSEL BELLEKTEN TOPLUMSAL BELLEĞE YAZILI

TANIKLIKLAR: 12 EYLÜL İLE YÜZLEŞMEK

Doktora Tezi

Hülya GÖĞERCİN TOKER

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

**İLETİŞİMSEL BELLEKTEN TOPLUMSAL BELLEĞE YAZILI
TANIKLIKLAR: 12 EYLÜL İLE YÜZLEŞMEK**

Doktora Tezi

Hülya GÖĞERCİN TOKER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Bedriye POYRAZ

Ankara-2017

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

İLETİŞİMSSEL BELLEKTEN TOPLUMSAL BELLEĞE YAZILI
TANIKLIKLAR: 12 EYLÜL İLE YÜZLEŞME

Doktora Tezi

Hülya GÖĞERCİN TOKER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bedriye POYRAZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Bedriye POYRAZ
Prof. Dr. Abdulrezzak ALTUN
Prof. Dr. Sercan DZTÜRK
Doç. Dr. Cenk SARACIOĞLU
Doç. Dr. Gülsüm DEPELİ

Tez Sınavı Tarihi: 21.08.2017

İmzası

B. Poyraz
S. Dztürk
C. Saracioğlu
G. Depeli

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(.17.10./2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Hülya GÖĞERCİN TOKER

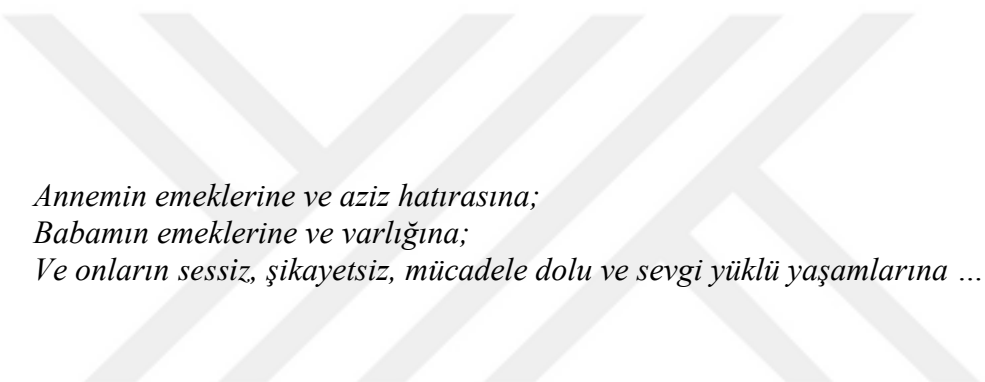
İmzası

.....

ÖNSÖZ

Doktora öğrenciliğim boyunca yanımda olan, destek olan, umut olan, güç olan herkes iyi ki vardı...

*Annemin emeklerine ve aziz hatırasına;
Babamın emeklerine ve varlığına;
Ve onların sessiz, şikayetsiz, mücadele dolu ve sevgi yüklü yaşamlarına ...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
YÖNTEM.....	17
1. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ: ÖNCESİ VE SONRASI	24
1.1. 12 Eylül Üzerine, Kısaca.....	24
1.2. Sivilleşerek Süren 12 Eylül	38
2. 12 EYLÜL'Ü HATIRLAMAK.....	47
2.1. Hatırlama Kültürü	47
2.2. Kitle İletişim Araçları ile Hatırlama.....	61
3. İKİ DARBE ARASINDA SİYASAL HAREKETLER	84
3.1. MHP ve Ülkücü Hareketin Gelişimine Kısa Bir Bakış.....	84
3.2. Kürt Siyasal Hareketinin Gelişimine Kısa Bir Bakış	107
3.3. Sol Hareketin Gelişimine Kısa Bir Bakış.....	121
4. TANIKLIK.....	149
4.1. Bir Sorumluluk Olarak Tanıklık	149
4.2. 12 Eylül Tanıklıkları	156
4.2.1. Ülkücüler.....	156
4.2.2. Kürtler	164
4.2.3. Solcular.....	178
5. HATIRLAMA	191
5.1 Ülkücüler.....	195
5.2. Kürtler	213
5.3. Solcular.....	221

6. YÜZLEŞME.....	234
6.1. Ülkücüler.....	239
6.2. Kürtler.....	249
6.3. Solcular.....	252
7. MAĞDURİYET.....	256
7.1. 12 Eylül'ün Mağdurları.....	261
SONUÇ.....	268
KAYNAKÇA.....	282
Kitaplar.....	282
Makaleler.....	286
İnternet Kaynakları.....	290
ÖZET.....	293
ABSTRACT.....	294

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

BDP: Barış ve Demokrasi Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CIA: ABD'nin Merkezi İstihbarat Teşkilatı

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DABK: Doğu Anadolu Bölge Komitesi

DB: Dünya Bankası

DDKD: Devrimci Doğu Kültür Derneği

DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları

DEV-GENÇ: Devrimci Gençlik

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP: Demokrat Parti

FKF: Fikir Kulüpleri Federasyonu

GÜT: Genç Ülkücüler Teşkilatı

HADEP: Halkın Demokrasi Partisi

HK: Halkın Kurtuluşu

HP: Halkçı Parti

IMF: Uluslararası Para Fonu

İGD: İlerici Gençler Derneği

İKD: İlerici Kadınlar Derneği

İTÜ ÖB: İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği

KDP: Kürdistan Demokrat Partisi

KKP-İÖ: Kürdistan Komünist Partisi İnşa Örgütü

KÖY-KOOP: Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri

KUK: Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları

MDD: Milli Demokratik Devrim Hareketi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı
MLSPB: Marksist-Leninist Silahlı Propaganda Birliği
MSP: Milli Selamet Partisi
MTTB: Milli Türk Talebe Birliği
MYK: Merkez Yürütme Kurulu
NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ODTÜ SFK: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyalist Fikir Kulübü
PDA: Proleter Devrimci Aydınlik
PKK: Kürdistan İşçi Partisi
PRK: Kürdistan Kurtuluş Partisi
SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBKP: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SDP: Sosyalist Devrim Partisi
SP: Sosyalist Parti
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK: Türk Ceza Kanunu
TDKP: Türkiye Devrimci Komünist Partisi
TEP: Türkiye Emekçi Partisi
THKO: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİİKP: Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİKB: Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği
TİKKO: Türkiye İşçi-Köylü Kurtuluş Ordusu
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TKDP: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
T-KDP: Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi
TKMD: Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği
TKP: Türkiye Komünist Partisi
TKP/ML: Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist
TKSP: Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi
TMGT: Türk Milli Gençlik Teşkilatı
TÖB-DER: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖMFED: Töre Musiki, Folklor Eğitim Derneği

TSİP: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜM-DER: Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

TÜT: Türk Ülkücüler Teşkilatı

TÜTED: Tüm Teknik Elemanlar Derneği

UKO: Ulusal Kurtuluş Ordusu

ÜYD: Ülkü Yolu Derneği

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Bellek çalışmaları, geçmişe bakmanın ve geçmişi bilmenin tarih dışında ve tarihten farklı bir biçimdir. Tarihin çalışma alanı, “bellek” kavramı ile 1970’lerin sonlarına doğru tanışmıştır. Tarih yazımı tartışmalarını derinden etkileyen bu kavram, tarihin geleneksel araştırma pratiklerinin yanı sıra tanıklıklara ve otobiyografilere de bakmayı işaret etmiştir. Geçmiş bilmenin iktidarını kendinde toplayan tarih, özellikle 1990’lı yıllardan bu yana belleğin meydan okumasıyla karşı karşıyadır. Tarih ve bellek arasındaki ilişkinin birbirini dışlayan bir ilişki olduğu ileri sürülebileceği gibi bu ilişkinin birbirinden beslenen bir ilişki olduğu da ileri sürülebilir. Buradaki karar verilemezliğin en önemli nedeni, söz konusu tartışmanın, tarihin geçmişine kıyasla son derece yeni bir tartışma olmasıdır. Belleğin tarihe olan müdahalesi yeni olduğu kadar son derece de verimli bir müdahaledir. Bu sayede bellek kendi alanını ve niteliklerini belirlemekte; tarihin de sorgulanarak yeniden biçimlenmesine katkı sağlamaktadır.

“Tarih geçmişin olayları üzerine dışsal bir bakış varsayarken bellek anlatılan olgularla içsel bir ilişki kurar. Bellek, geçmişi şimdiki zamanın içinde sürdürürken tarih, geçmişi yaşanmış olanın öznel duyarlılığının taban tabana zıddında, kapalı, zamanı dolmuş, rasyonel yordamlara göre örgütlenmiş zamansal bir düzen içinde sabitler.”¹ Bellek, “anımsayacaksın” ya da “unutmayacaksın” diyen değildir. Bu nedenle bellek çalışmaları, unutulamayan, unutulmak istenmeyen ya da istense de unutulamayan “yaşanmış deneyim” şeklindeki toplumsal travmalarla ilgilenmektedir.

---

¹ Enzo Traverso, **Geçmiş Kullanma Kılavuzu**, İstanbul, Versus Yayınları, 2009, s. 17.

Bellek çalışmaları ile tarih arasındaki temel fark ilgilendikleri geçmişin “zaman” kavramı çerçevesinde taşıdığı farklılıktan kaynaklanmaktadır. Belleğin toplumla olan ilişkisine dikkat çekerek 1920’lerde ortaya koyduğu “toplumsal bellek” kavramı ile bellek çalışmalarının önünü açan Fransız sosyolog Maurice Halbwachs, kolektif belleğin zamanla sınırlı olduğunu söylemektedir. Bu sınırın genişliği ya da darlığı da her topluma göre farklılık gösterir. Kolektif belleğin bu sınırın ötesinde kalan olaylara ve kişilere doğrudan ulaşması mümkün değildir. Tarihin çalışacağı geçmiş, işte bu sınırın ötesinde kalan ve doğrudan bellekle ulaşılamayan geçmiştir ve “... tarihin devreye girmesi için eski toplulukların ortadan kaybolması, anlayışlarının ve belleklerinin silinip gitmesi gerekir.”² Tarihinin işini yapabilmesi için rahat bir yerde konumlanması gerekmektedir. Bu rahatlığı sağlayacak olan zaman, olayların içinde yer alanların, bu olaylara az da olsa doğrudan temas etmiş ya da bunları hatırlayanların artık yaşamadıkları bir zamandır. Bulunduğu zamandan ama bulunduğu zamanda artık hiç var olmayan bir bakış açısı ile bakarak yapabilir işini. “Elbette resmi metinlerde iz bırakan tanıklıklar, dönemin gazeteleri, çağdaşların yazdıkları anılar yardımıyla destek olmak gerekir tarihe. Ama tarihçi ... o dönemde hiç var olmayan bir bakış açısına bırakır kendini, çünkü o dönemin bakış açısı canlı değildir artık; dikkate alınması gerekmez; söylediklerinizi yalanlayabilecek olması [tarihçiyi] ilgilendirmez.”³

Hayden White, tarihsel olay için “meslekten tarihçiler arasında o anda revaçta olan teknikler ve süreçler vasıtasıyla araştırılmaya müsait olan her türlü hadise tarihsel olay tanımına girer.”⁴ demektedir. Ancak White, önemli bir noktaya dikkat

---

² Maurice Halbwachs, “Kolektif Bellek ve Zaman”, **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, S. 50, s. 55.

³ Halbwachs, **a.g.m.**, s. 55.

⁴ Hayden White, “Tarihsel Olay”, **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, S. 73, s. 63.

çekmektedir. Bir olay, tarihsel olay olarak kabul edildikten sonra, salt bir düşün nesnesine dönüştürülerek “tarihsel geçmişe” dahil edilir. Yani geçmiş bir olay, “tarihsel olay” olarak kabul edildiğinde artık uygulamaya yönelik olarak kullanılabilir geçmiş olaylar sınıflandırması içinden çıkarılırken şu ana, şimdiye ve pratik amaçlara yönelik bir araç olmaktan da çıkar. Ancak bu şekilde “tarihsel geçmiş” biçimini alır. White, tarihsel geçmişin meslektan tarihçilerin kanaatine göre kendi içinde bir son olarak yapılandırıldığını ve yalnızca meslektan tarihçilerin toplumun geneline değil de birbirlerine hitaben yazdıkları makalelerde ve kitaplarda yer aldığını söylemektedir. Eğer bir faydası varsa bile “sıradan halkın ‘şimdi’ olarak kabul ettiği şeyin anlaşılmasına yalnızca asgari düzeyde katkı sağlar.”⁵ Ve White’a göre herhangi bir olay potansiyel olgudur; tanımlanmış bir olay olgudur. Olayın “tanımlanması” ise olayın özelliklerinin açıkça sıralanmasını, olayın türünün belirlenmesini ve uygun bir isim verilmesini sağlayan hüküm anlamına gelmektedir.⁶

Bu durumda bellek çalışmalarının üzerinde durduğu geçmiş ile tarihsel geçmiş arasındaki fark ortaya çıkmaktadır: Bellek çalışmaları geçmişle geçmişi salt bir düşün nesnesine dönüştürmek üzere değil, bu geçmişle hesaplaşmaya katkı sağlamak ya da hesaplaşmanın önünü açmak gibi “şimdi”ye yönelik bir pratik amaç çerçevesinde ilgilenir. Bellek çalışmaları için üzerinde çalıştığı geçmiş, bir son olarak yapılandırılabilir bir geçmiş de değildir. Çünkü anının zamanı şimdiki zamandır; anılar şimdi’de ortaya çıkarlar. Bu da belleğin dayandığı/taşıdığı geçmişin şimdi’de devam ettiği anlamına gelir.

Bu fikrin dayanağı Fransız filozof Henri Bergson’dadır. Bergson, *Zihin Kudreti* adlı eserinde her bilincin öncelikle bellek anlamına geldiğini söylemektedir.

---

⁵ White, **a.g.m.**, s. 63.

⁶ White, **a.g.m.**, s. 66-67.

Varolmuş bulunan şey ile varolacak şey arasında bir bağlantı olan bilinç, bu durumda bellekten kaynaklanmakta ya da bellek sayesinde mümkün olmaktadır. Bergson bilincin, geçmiş ile gelecek arasına atılmış bir köprü olduğunu ifade etmektedir.⁷ Bilinçsizi de şu şekilde açıklamaktadır: “Kendi geçmişinden hiçbir şeyi barındırmayacak, hiç durmadan kendi kendini unutacak olan bir [bellek] her an helak olacak ve yeni baştan doğacaktır: yoksa [bilinçsiz], başka türlü nasıl tarif edilirdi?”⁸

Bergson’un “süre” kavramı da bu noktada devreye girmektedir. Geçmiş, bellek/bilinç aracılığı ile şimdi’de yaşayageliyorsa bu “süre” sayesinde olmaktadır. Süre, geçmişini şimdiye yayan bir belleğin sürekliliğe sahip hayatıdır. Peki bellek, geçmişini nasıl şimdiye yaymaktadır? Öncelikle geçmişin durmadan büyüyen imgesini açıkça kapsayan şimdi’dir. Bunu geçmişin şimdi’de olması/yaşamaya devam etmesi olarak da düşünebiliriz. Ayrıca bir de, insan yaşlandıkça beraberinde şimdi’ye getirdiklerinin daha da arttığına tanıklık etmektedir.⁹ Çünkü Bergson’a göre, her bir durum kendinden önce gelen şeyi içermektedir. Durumlar ancak, şimdi’den geride bırakıldıklarında yani geçmişte kaldıklarında ve izlerini gözlemlemek üzere geriye dönüp bakıldığında çok ve çeşitli hale gelmektedir. Aralarından herhangi bir durumun nerede bittiğini, bir diğerinin nerede başladığını söylemek mümkün değildir. Gerçekte ne başlar ne de biterler; her bir durum diğerinde ya da hepsi birbirinde uzayıp gitmektedir. Bergson, durumların birbiri arasında bu şekilde organize olmuş halini “bir ipin yumağa sarılması gibi, sürekli bir dürülme” olarak görmektedir. Geçmişimiz, tıpkı bir yumak gibi bizi izlemekte, izlerken de önüne çıkan şimdi’leri toplayarak durmadan büyümektedir.¹⁰

---

⁷ Henri Bergson, **Zihin Kudreti**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 15.

⁸ Bergson, **a.g.e.**, s. 14.

⁹ Henri Bergson, **Metafiziğe Giriş**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2011, s. 63-64.

¹⁰ Bergson, 2011, s. 45-46.

Tarih ve bellek arasındaki ilişki üzerinde durarak 1980’li yıllardan itibaren bellek tartışmasının yeniden canlanmasını sağlayan Fransız tarihçi Pierre Nora olmuştur. Annales Okulunun üçüncü kuşak temsilcilerinden olan Pierre Nora¹¹, Halbwachs’a geri dönerek “toplumsal bellek” kavramını kaldığı yerden yeniden geliştirmiştir. Nora’ya göre, bellek ve tarih eşanlamlı olmaktan uzaktır; hatta onları birbirleriyle zıtlıştıran çok şey bulunmaktadır. Nora’nın da bu noktada dikkat çektiği, belleğin her zaman yaşayan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisi oluşudur. Tarih, geçmişin bir tasavvuru iken bellek, güncel bir olay, sürekli şimdiki zamanda yaşanan bir bağdır. Ne kadar grup varsa o kadar bellek vardır ve bellek sınırsız, kolektif, çoğul ve bireyseldir. Oysa tarih herkesin malıdır ya da kimseye ait olmayandır. “Tarihin merkezinde doğal hafızayı yıkan bir eleştiri işlemektedir. [Bellek], esas işi kendisini yıkmak ve geri plana atmak olan tarihin nezdinde daima şüphelidir.”¹² Belleğin temel verisi anılar iken tarih anı’yı “kapıdışarı eder, onu bayağılaştırır.”¹³

Tarih ile belleği geçmiş üzerine iki ayrı bakış açısı olarak kabul eden Beatriz Sarlo, ikisi arasında kolay bir anlaşma sağlanabileceğini düşünmeyi fazlasıyla iyimser bir istek hatta bir klişe olarak kabul etmektedir. Sarlo’ya göre tarih, anılara her zaman güvenmezken bellek de hatırlama haklarını merkeze almayan bir yeniden inşaya kuşkuyla bakmaktadır.¹⁴

Martin Sabrow ise geçmişle hesaplaşmanın 1980’lerden sonra aldığı biçim açısından önemli bir noktaya değinmekte ve 1989 öncesinde diktatörlükle yüzleşirken bu yüzleşmenin merkezinde nedenlerin aydınlatılmasının yer aldığını

---

¹¹ Peter Burke, **Annales Okulu**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 147.

¹² Pierre Nora, **Hafıza Mekanları**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s. 19.

¹³ Nora, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁴ Beatriz Sarlo, **Geçmiş Zaman**, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 9-14.

belirtmektedir. Sabrow'un da işaret ettiği gibi bu yaklaşım tekrardan kaçınmak için tarihin öğretici olduğu fikrine dayanan bir yaklaşımdı. Ya da "tarih tekerrürden ibarettir." cümlesinde ifadesini bulan, yazı aracılığıyla olayların kayda geçirilmesiyle başlayan ve 18. yüzyıla birlikte yerini modern tarihe bırakan geleneksel tarihçiliğin bakış açısıdır. Büyük ölçüde günümüzde de varlığını sürdüren bu bakışın algısında döngüsel zaman anlayışı vardır ve tarihin tekrarlanabilirliğini vurgulamaktadır.¹⁵ Son birkaç on yıl içinde ise, Sabrow'a göre, bireyin ve insan haklarının da yükselişi ile paralel olarak, fail-kurban tasnifi gelişmiş ve geçmişle yüzleşmenin yönetici kuralı haline gelmiştir. Yani merkezde, fail araştırması ve kurban rehabilitasyonu yer almaktadır.¹⁶

Sabrow'un dikkat çektiği nokta, tarihçilerin tarihi yeniden kurma sürecinde toplumsal belleğe bağlı olmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu da bizi, bellek çalışmaları ile tarih arasındaki bir başka temel farka götürür: Tarihçi, tümüyle unutulmuş bir olayı ortaya çıkarabilir. Bunu bir dereceye kadar elindeki yazılı kaynakları inceleyerek yaparken örneğin arkeolojik belgeler gibi yazılı olmayan kaynaklara dayanarak da yapabilir. Yakın tarihin bir sorunu üzerinde çalışırken bir tanık tarafından aldığı bilgiyi de sorgulama gereği duyar. Bu sorgulamayı sadece tanığa güvenmediği ya da bu kişilerin yanıltıcı olabileceği için yapmaz. Sorgulamayı sürdürmedeki temel gerekçe, tarihçilerin kendi konumlarını toplumsal bellekten bağımsız bir şekilde kurmalarından kaynaklanır. Bu nedenle belleğe bakar, bilgi alır ancak diğer kaynaklar üzerinden de sorgulamasını sürdürür.¹⁷ Örneğin 12 Eylül askeri darbesi üzerine çalışan bir tarihçi tanıkları, anıları da dikkate alır ancak 12

---

¹⁵ Ayhan Bıçak, "Tarih Düşüncesi", **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, S. 73, s., 40-43.

¹⁶ Martin Sabrow, "Yakın Tarihin Zamanı", **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, S. 73, s. 375.

¹⁷ Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl Anımsar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 26-27.

Eylül'ün tekrar yaşanmaması için nedenleri ile ilgilenir. Bu durumda aynı nedenlerin aynı sonuçları ortaya koyacağı yaklaşımıyla, 12 Eylül'ün toplumsal, askeri, siyasi ve ekonomik nedenlerine de bakacaktır. Tarih belleğe bakar ancak bellek tarihe bakmaz. Bellek çalışmaları açısından 12 Eylül'ün nedenleri değil, 12 Eylül'ün nasıl ve ne yolla bir mağduriyet ve mağdur ortaya çıkardığı önemlidir. “Bir Daha Asla” dendiğinde, bir daha olması istenmeyen ne olduğunu ortaya koymak önemlidir. Bellek üzerine çalışmalar yapanlardan “şimdiki zamanın tarihçisi” olarak söz eden Ricoeur, esas soru olarak geçmişin nakledilmesini gösterir. Ricoeur'a göre uç noktadaki bir deneyim aktarılamaz bir deneyimdir. Ancak deneyimin aktarılamazlığı karşısında bellek çalışmalarının önünü açan, deneyimin söylenebilir ve anlatılabilir olmasıdır; çünkü “nakledilemez demek söylenemez demek değildir.”¹⁸ Tanıklar da bu noktada devreye girer. Traverso, Hayden White'ın özellikle *Metatarih* adlı eserindeki yaklaşımında öykü yoluyla tarihselleştirme olan “tarihsel anlatı” ile geçmişin edebi olarak yaratılması olan “tarihsel kurgu”yu karıştırmısından kaynaklanan bir yanılgı içinde olduğunu savunmaktadır. Tarihçi “olgusal kurgu” yapabilir hatta yapmak zorundadır ancak eğer tarih yapmak istiyorsa, tarihi olgusal dayanağından asla ayırmamalıdır; “çünkü gaz odaları söylemsel bir yapının ve ‘tarihsel bir olay düğümü’ (historical emplotment) konusu olmadan önce de bir olgu olarak vardır.”¹⁹ Bu örnekten yola çıktığımızda; bir olgu olarak mevcut olan bu gaz odalarından söz edecek olanlar tanıklardır. Ricoeur'un dediği gibi, gaz odaları nakledilemez olandır ancak söylenemez değildir.

Traverso, Auschwitz'ten kalan bir fotoğrafa yönelik olarak bir tarihçinin tavrı ile bir tanığın tavrı arasındaki farkı şöyle anlatmaktadır:

---

¹⁸ Paul Ricoeur, **Hafıza, Tarih, Unutuş**, İstanbul, Metis Yayınları, 2011, s. 495.

¹⁹ Traverso, **a.g.e.**, s. 57.

Tarihçinin sürecin bir evresini, karmaşık ve hareketli bir tablonun bir yanını gördüğü yerde, tanık ise temel bir olayı, bir yaşamın sona erişini görebilir. Tarihçi, Auschwitz kampından kalan fotoğrafları deşifre edebilir, analiz edip açıklayabilir. Trenden inenlerin Yahudi olduklarını bilir, onları gözlemleyen SS'in bir ayıklamayı yöneteceğini ve bu fotoğraftaki kişilerin büyük çoğunluğunun önlerinde ancak yaşayacakları birkaç saatlerinin kalmış olduğunu bilir. Bir tanığa ise bu fotoğraf çok daha fazlasını söyleyecektir. Duyumlar, duygular, gürültüler, sesler, kokular, kampa varışın korku ve tedirginliğini, dehşetli koşullarda gerçekleştirilen uzun bir yolculuğun yorgunluğunu ve kuşkusuz krematoryum dumanlarının görüntüsünü hatırlatacaktır. Başka deyişle bu fotoğraf ona tamamen tekil ve tarihçinin asla tümüyle erişemeyeceği imge ve anılar bütünü hatırlatacaktır; tarihçi *a posteriori* bir anlatıyı elbette kavrayabilse de onun empatisinin kaynağı tanığın yeniden yaşadıklarıyla kıyaslanamaz. Bir Haftling fotoğrafı tarihçinin gözünde kimliği belirsiz bir kurbanı belirtir; bir ebeveyn, bir dost ya da tutukluluk arkadaşı için ise bu fotoğraf mutlak anlamda biricik bir dünyanın bütünü hatırlatır.²⁰

Tanığın anıları, deneyime işaret etmektedir. Tanığın dillendirdiği ya da yazdığı kendi deneyiminden belleğinde kalanlardır. Burada vurgulanan somut insanların deneyimleridir; deneyime dönüştür. Tarih, tanık ve onun belleği karşısında bağımsızlığını koruyup bu deneyimin nedenlerini, koşullarını, yapılarını ve bütünsel dinamiğini aydınlatmaya çalışırken bellek çalışmaları, bu deneyime bağımlıdır. Bu nedenle tanık, tarihin ikincil kaynakları arasında yer alırken bellek çalışmalarının birincil kaynağı tanık ve tanıklıktır. Tarih tanıklığın çarpıtma dinamiklerini sorgularken, bellek çalışmalarının pratik siyasal sonucu olan geçmişle hesaplaşmanın dünyadaki pek çok örneğinde tanığın ifade ettikleri tamamen doğru kabul edilir ve sorgulanmaz. Beatriz Sarlo da tarihteki perspektif değişikliklerini kullanılan kaynaklardaki değişikliğe bağlamakta ve “Sözlü tarihin akademik tarihçilerin nezdinde artık önemli bir yeri var, son yirmi-otuz yıldır sözlü tanıklıklar meşru (hatta zaman zaman “belirleyici”) kaynaklar olarak görülüyor. Öte yandan yakın dönem geçmiş zaman öyküleri neredeyse tümüyle belleğin işleyişine dayanıyor,

---

²⁰ Traverso, a.g.e., s. 12-13.

disiplinlerdışı bir ivme kazanarak kamusal iletişim alanına, siyasete yayılıyor, hatta bazı durumlarda devletten destek alıyor.”²¹ demektedir.

Tanığın hatırladıklarını kendi iradesiyle kaleme alması yani “Otobiyografik tanıklıklar aracılığıyla...kendi geçmişini yeniden inşa etmek, anlatan özneyi (anlattığı için) anlatmaya başladığı ana dek tam bilmediği ya da sadece bölük pörçük parçalar halinde bildiği bir hakikate yaklaştırır.”²² Yaklaşılan bu hakikat “genellikle toplu bir travmadan sonra geri getirilebilen son ve tek kayıptır.”²³ Diğer kayıplar geri getirilemese de yeni kayıpların olmasını önleme amacı taşıyan bellek çalışmaları açısından hakikatin toplumca paylaşılan bir anı haline getirilmesinin yollarını açacaktır. Geçmişle hesaplaşma da ancak bundan sonra mümkün olabilecektir.

Beatriz Sarlo, askeri diktatörlük sonrasında Arjantin’de ve diğer birçok Latin Amerika ülkesinde hatırlamanın bir görev haline gelişine değinerek, devlet terörünün mahkum edilmesine tanıklıkların olanak verdiğini belirtmektedir. Sarlo, “Tanıklar ve kurbanların anlatılarından elde edilen anı tutanakları olmasaydı hiçbir mahkumiyet gerçekleşmezdi.” demektedir ve “Bir Daha Asla” dendiğinde, bir daha yaşanmaması istenenin ne olduğunu tanıklıkların ortaya koyduğunu ifade etmektedir.²⁴ Bu çerçevede bu çalışma, 12 Eylül dönemine ait hakiki deneyimlerini anlatabilmek ve yaşananların toplumca paylaşılan bir anı haline gelmesine katkı sağlayabilmek için yazan anı yazarlarını 12 Eylül’ün tanıkları, kitaplarını da tanıklıkları olarak kabul etmektedir. Tanıklıkların incelenmesi ile “12 Eylül ve 12 Eylül ile hesaplaşma” denildiğinde hesaplaşılması gerekenin ve dolayısı ile bir daha olması istenmeyen ne olduğunu açığa çıkarmak bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

---

²¹ Sarlo, **a.g.e.**, s. 11.

²² Sarlo, **a.g.e.**, s. 50.

²³ Aleida Assmann, **Milli Hafızayı Dönüştürmek**,
(<http://www.tr.boell.org/downloads/gecmislehesaplasma.pdf>)

²⁴ Sarlo, **a.g.e.**, s. 18.

Dünyanın çeşitli yerlerinde 1980'lerden itibaren yaşanan olayların ardından “hafıza patlaması”, “hafızanın başkaldırısı”, “hafızanın intikamı” gibi ifadelerle nitelenen bir döneme girilmiş olmasına karşın Türkiye’de, geçmişle nasıl hesaplaşıl(a)mayacağıının örnekleri verilmektedir. Mithat Sancar, Türkiye’deki durumla ilgili olarak şunları söylemektedir²⁵:

Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye’de geçmişle hesaplaşma, ne genel siyasal kamunun bilgi alanına girebildi, ne de akademik çevrelerin ilgisine mazhar oldu. Bugüne kadar sorunlu geçmiş(ler)imizle hesaplaşma anlamına gelecek bir deneyime sahip olmadığımız gibi, konuyu günlük dar siyasal kalıplar dışında akademik zeminde derinlemesine konu edinen tartışmalardan da yoksunuz. Ama bir yerlerden başlamak zorundayız.

Türkiye’de toplumsal bellek üzerine ilk makaleyi 2000 yılında Mithat Sancar yazmıştır. Son yıllarda bu alanda akademik çalışmalar üretilmiş olsa da, Türkiye’nin geçmişinde hesaplaşılmamış, unutulmuş ve unutturulmak üzere baskı altına alınmış olayların çokluğu karşısında yetersiz kalmaktadır. “Geçmişle ilişki ‘hatırlama’ üzerinden, bir ‘hatırlama kültürü’ biçiminde ve ‘hesaplaşma politikası’ olarak kurulabileceği gibi, ‘unutma’ aracılığıyla, bir ‘unutma kültürü’ ve ‘bastırma politikası’ olarak da kurulabilir.”²⁶ Geçmişle ilişkisini unutma aracılığı ile kurmuş ve Tanıl Bora’nın belirttiği “nisyan katmanlarında”, “Milli Mücadele’nin iç savaş veçhesi, Ermeni kıt’alleri, Kürt isyanları, 6-7 Eylül Olayları, Varlık Vergisi, Kahramanmaraş Katliamı, 12 Eylül hatta son olarak Güneydoğu’da 15 yıl süren ‘düşük yoğunluklu savaş’”²⁷ in yer aldığı Türkiye Cumhuriyeti, bu katmanların herhangi biriyle hesaplaşmayı henüz başarmış değildir. Bugüne kadar mağdurların

---

²⁵ Mithat Sancar, “Türkiye’de Geçmişle Hesaplaşma: Gerçekçi Olmak İmkansız İstemek”, **Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye**, İstanbul, Heinrich Boll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2007, s. 121-122.

²⁶ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 35.

²⁷ Tanıl Bora, **Unutmak, her şeyi unutmak...**,

(<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&CategoryID=42&ArticleID=872973>)

kendilerinin ya da yakınlarının bireysel girişimleri olmuş ve çeşitli davalar açılmışsa da kamusal bir hesaplaşma henüz söz konusu olmamıştır.

Geçmişle hesaplaşmadan insan hakları ve demokrasi yönünde sağlam ve kalıcı adımlar atmak mümkün değildir. Bugün, bir ülkenin demokratik olup olmadığını gösteren en önemli ölçütlerden biri de, o ülkenin geçmişi ile hesaplaşıp hesaplaşmadığıdır. Türkiye, bunun belki de en somut örneklerinden biridir. Böyle bir çalışma içine girilmediği ve “Bir Daha Asla” denmediği için insan hakları ihlalleri sistematize edilmeye, temel hak ve özgürlükler ile siyasal hakların baskı altına alınmasına ve yasaklanmasına devam edilmektedir. Siyasal ve toplumsal muhalefetin susturulması, Anayasa ve uluslararası anlaşmalar ile garanti altına alınmış temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engelleyen kanun ve kararnamelerin yürürlüğe konması, hak ve özgürlük talebinde bulunanların ölüme kadar varan ağır bedeller ödemesi Türkiye'nin bazen gündeme bile gelmeyen sıradan olayları halindedir.

Geçmişle hesaplaşma bu anlamda negatif geçmişle hesaplaşmadır. Burada amaç intikam almak değil adaleti tesis etmektir; bir daha yaşanmaması için gerekli koşulları sağlamak ve bunun takipçisi olmaktır. Toplumun üyelerinin birbirini anlamalarını, tanımalarını sağlamaya çalışmaktır. Geçmişle hesaplaşma sürecinin başlayabilmesi için toplumun özne olarak konumlanması ve böyle bir talepte bulunması gereklidir. Geçmişle hesaplaşmanın mümkün olabilmesi için öncelikle toplumun hatırlama kültürüne dahil olması gerekmektedir. Negatif geçmiş, farklı kolektif belleklerde farklı anlamları ile yer alır. Bu farklı belleklerdeki negatif geçmişin hakikatine ulaşabilmek ve bu hakikati kamusal alanda görünür ve bilinir bir hale getirebilmek de demokratik bir ortam gerektirmektedir.

Türkiye’de siyasal iktidar hiçbir zaman geçmişle hesaplaşmaya gönüllü olmamıştır. Türkiye’nin negatif geçmişi gündeme geldiğinde iktidar daima toplumsal belleği bastıran, hatırlama yasakları koyan ya da toplumsal belleği başka türlü yapılandırmaya çalışan en büyük güç olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidar, meşruiyetini hem geçmişe hem de geleceğe yönelik olarak kurabilmek için kendi resmi belleğini inşa eder ve bunun hakim bellek olarak topluma yerleşmesinin mücadelesini verir. Bu nedenle geçmişle hesaplaşma talebi ancak mağdurlardan gelir. Mağdurların suskunluktan vazgeçip kendi anlatılarını ortaya koyabilmeleri için de kendi söylemlerine, güce, iktidara da sahip olmaları gerekmektedir. Diğer yandan geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma öyle bir süreçtir ki, mağdurlar politik alanda mağduriyetlerini söze döktükçe güçlenebilmektedirler.

Geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma, belirli aşamaları olan iletişimsel, siyasi ve hukuki bir toplumsal süreçtir. Mağdurların tekrar tekrar mağdur edilmemesi, yeni mağduriyetlerin yaşanmaması ve toplumsal çatışmaya yol açmamak için gerçek bir demokrasi talebinin yanı sıra gerçek bir samimiyet ve hassasiyete de gereksinimin olduğu bir süreçtir. 2010 yılı ve sonrasındaki ilk birkaç yıl, Türkiye’nin negatif geçmişini gündeme getirme ve kitle iletişim araçlarının etkisi ile kamusal alanda resmi ideolojik görüşün dışına çıkarak tartışılma açısından belki de en başarılı yılları olmuştur. 12 Eylül darbesinin yanı sıra, 1938-1939 yıllarında yaşanmış olan Dersim Tertelesinin* de 2011 yılında gündeme gelmesi bu başarılarından biridir.

---

* Bedriye Poyraz, Dersim Tertelesini sosyal bellek ve yüzleşme yaklaşımıyla sorunsallaştırdığı çalışmasında Dersimliler’in 38 Katliamını kendi dilleri olan Dimili/Zazaca’da soykırım, katliam anlamına gelen “tertele” kelimesi ile ifade ettiklerini belirtmekte ve çalışmasında “katliam” kelimesi ile birlikte “tertele” kelimesini de kullanmaktadır. Bedriye Poyraz, “ ‘Cesaret Et Hatırla!: Dersim 1938 Tertelesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1812/19140.pdf> "Tertele", "hiçbir ayırım yapılmadan insanların topluca imha edilmesi, mallarının ve mülklerinin yağmalanmasıdır." Bedriye Poyraz, "Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları", **Kültür ve İletişim**, 16(1), Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s. 21.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dersim Tertelesi için “Eğer devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim, diliyorum.” demiştir. Başbakanın bu cümlesi ile birlikte tartışmaların geneline bakıldığında, demokrasi talebi etrafında şekillenmemiş ve güncel siyasi mücadelenin malzemelerinden biri olarak kalmış bir tartışmadır. Hakikatin ortaya çıkarılmasına katkı sağlanmış ancak adalet sağlanamamıştır. **

Dersim Tertelesi tartışmaları, geçmişle hesaplaşmamızın bir örneği ve bir yönüdür. Bu çalışmada ise temel sorun, geçmişle hesaplaşmada siyasal iktidarın karşı koymaları dışında başka engellerin olup olmadığıdır. Negatif geçmişi, travmayı ya da bu çalışma özelinde 12 Eylül darbesini deneyimleyenlerin geçmişi hatırlayış ve bugüne taşıyışlarında, toplumun hatırlama kültürüne geçişinin ve hesaplaşmanın en azından daha gür sesle talep edilmesini engelleyebilecek bakış açıları olup olmadığıdır. Bu nedenle Türkiye’ye ve 12 Eylül’e özgü bir geçmişle hesaplaşma sürecinin olanağı tanıkların anıları üzerinden sorunsallaştırılmıştır. Böylece 12 Eylül ile yüzleşme ve hesaplaşma sürecine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Tarihsel kaynaklar içinde sıralanan anılar, tarihin birincil kaynakları, ikincil kaynakları ve sürekli kayıtlarının ardından gelmektedir. Birincil kaynaklar, geçmişte yaşamış olanlara ait olup günümüze kadar bozulmadan kalmış olan mektuplar, günlükler, gazeteler, filmler, romanlar, giyim eşyası ve fotoğraflar gibi kaynaklardır. İkincil kaynaklar, birincil kaynakları inceleyerek yıllar geçirmiş olan uzmanlaşmış tarihçilerin yazılarıdır. Kurumlar tarafından tutulan dosyalar ya da istatistiksel belgeler de sürekli kayıtlardır. Anılar ise bireylerin kendi geçmiş yaşamları ya da

---

** Dersim Tertelesinin, yıllar sonra ve belki de ilk defa güçlü bir şekilde bir buçuk ay süreyle kamuoyunun gündemine taşıyan bu tartışmaları, bellek çalışmaları literatürü ile gazete haber ve köşe yazıları üzerinden değerlendiren bir çalışma için bkz: Poyraz, “ ‘Cesaret Et...’ ”, s.64-93.

deneyimleriyle ilgili belleğe dayalı yazıları ya da ifadeleridir. Anılar; biyografiler, otobiyografiler ya da görüşmeler ile ortaya koyulur.²⁸

Öncelikle tarih yazımı ile ilgili olarak ortaya çıkan anı türü, anı yazarlarının kalemlerinin yetkinliği nedeniyle edebi bir tür olarak edebiyatın inceleme alanına girmiştir. Anı türünde anlatıcı, yazarın kendisidir. Bellekte iz bırakan olay ve olguları anlatan yazar, unutulmasını istemediği gerçekleri kalıcı kılmayı amaçlar. Yazar, belgelere, canlı tanıklara başvurursa da anlattıklarını kanıtlamak zorunda değildir; temel olarak kendi gözlem ve izlenimlerini yansıtır.

Ancak tür olarak anı; biyografi, otobiyografi ve günlükten ayrı bir yerde durmaktadır. Yazarın, kendi anılarını değil de bir başkasının anılarını anlattığı tür biyografi/yaşamöyküsü olarak adlandırılmaktadır. Kişinin kendisi tarafından değil onunla ilgili araştırma yapan, bilgi ve belgelere ulaşan ya da kişinin yaşamına tanıklık etmiş olanlar tarafından kaleme alınır. Otobiyografi/özyaşamöyküsünde ise yazar, kendi anılarını anlatıyor olsa da anı türü ile olan temel farkı yazarın, doğumundan otobiyografinin yazıldığı ana kadar yaşadıkları arasından anlatmaya değer bulduklarını anlatıyor olmasıdır. Günlük ise anı yazımında kaynak olarak kullanılabilen ayrı bir türdür. Anı ile günlük arasındaki en temel fark, anıların olayın üzerinden uzun zaman geçtikten sonra bellekte kalan şekliyle yazılmasına karşın günlüğün gün gün, olayların oluşu ile eşzamanlı olarak yazılmasıdır.

Bu çalışmada 12 Eylül'e dair anılar; tarihi, edebi, sosyolojik ve psikolojik boyutları da göz önünde bulundurularak, tanıklık olarak kabul edilmiş ve anılar aracılığı ile farklı grupların belleklerine ulaşmak hedeflenmiştir. 12 Eylül öncesi dönem siyasal hareketler açısından, Kürt siyasal hareketi, ülkücü hareket ve sol

---

²⁸David Lowenthal, **The Past is a Foreign Country**, New York, Cambridge University Press, 1985.'ten aktaran W. Lawrence Neuman, **Toplumsal Araştırma Yöntemleri**, C. 2., İstanbul, Yayınodası Yayıncılık, 2009, s. 620-623.

hareket olarak üçe ayrılmıştır. İslamcı hareket ve mensupları, 12 Eylül dönemi mağdurları olarak kabul edilmedikleri için bu çalışmada yer almamıştır. Kürt siyasal hareketi ile sol hareketin çok örgütlü-çok parçalı yapısı nedeniyle farklı örgütlerde yer almış olan tanıkların kitaplarının değerlendirilmesine önem verilmiştir. Kürt siyasal hareketi içinde Kemal Burkay'ın *Anılar-Belgeler*, Tarık Ziya Ekinci'nin *Lice'den Paris'e Anılarım*, Orhan Miroğlu'nun *Dijwar*, İrfan Welat'ın *Auschwitz'den Diyarbakır'a 5 No'lu Cezaevi*, Ali Ekber Gürgöz'ün *Diyarbakır Gecesi* ve Süleyman Güney'in *Kemal Yamak, Kenan Evren ve Ben* adlı kitapları incelenmiştir. Sol harekette 12 Eylül belleğinin araştırıldığı kitaplar ve yazarları ise şöyledir: İbrahim Çelik, *Tek Yola Sığmayan Devrim*; Nazım Sılacı, *Asılı Kalan Hayatlar*; Ali Taşyapan, *Duvarın İki Yakası* ve *Eylül Ayazı*; Gün Zileli, *Havariler*; Yaşar Ayaşlı, *Yeraltında Beş Yıl*; Ömer Ağın, *Alev, Duvar ve TKP*; İsmet Öztürk, *THKP-C'den Kurtuluş'a Mücadele Hayatım*. Çalışmada, ülkücü hareket içinde yer alanların yayınladığı çok daha az sayıdaki anılardan da Yaşar Okuyan'ın *O Yıllar*, Haluk Kırcı'nın *Donmuş Zaman Manzaraları ve Zamanı Süzerken*, Tuncer Günay'ın *Kayıp Bozkurtlar*, Ali Bademci'nin *12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı* ve A. Yağmur Tunalı'nın *Kavga Günleri* adlı kitaplarına yer verilmiştir.

Anılar, bellek çalışmalarının temel kavramları olan “tanıklık”, “hatırlama”, “yüzleşme” ve “mağduriyet” kavramları çerçevesinde incelenmiştir. “Affetme” bellek çalışmalarının önemli bir başka kavramı ve geçmişle hesaplaşmanın önemli bir aşamasıdır. Tezin taslak planında “affetme” bölüm başlığına da yer verilmiştir. Ancak, tanıkların anılarında “affetme” üzerine görüşlerine çok rastlanmamıştır. Özür dilemenin olduğu yerde affedip etmemenin düşünülebileceği gerçeğinden de hareketle, çalışmadan “affetme” bölümü çıkarılmıştır.

Bu tez toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 12 Eylül askeri darbesi öncesinde yaşananlar ile darbeden sonra ülkede ortaya konan değişiklikler üzerinde genel olarak durulduktan sonra bu darbenin onlarca yıl süren etkilerine değinilmiştir. Bu bölümde daha çok resmi kaynaklar temel alındığı için bir anlamda 12 Eylül'e ilişkin resmi belleğin de ana hatları çizilmiştir. İkinci bölümde geçmişle hesaplaşabilmek için bir hatırlama kültürüne gereksinim duyulduğu vurgulandıktan sonra 12 Eylül'ün televizyon dizileri, sinema filmleri ve romanlarda nasıl temsil edildiği örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü siyasal hareketlere ayrılmıştır. 12 Eylül öncesinin önemli ve etkili siyasal hareketleri olarak anılan Kürt siyasal hareketi, ülkücü hareket ve sol hareketin ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Araştırmanın dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerinde ise dahil oldukları siyasal harekete göre üçe ayrılan 12 Eylül tanıklıkları, bellek çalışmalarının “tanıklık”, “hatırlama”, “yüzleşme”, “affetme” ve “mağduriyet” kavramları çerçevesinde incelenmiştir. “Tanıklık” bölümünde, tanıkların neden yazdıkları; yazma süreçlerinin nasıl geçtiği; yazarken nasıl bir etik gözettilikleri üzerinde durulurken “hatırlama” bölümünde 12 Eylül öncesinde ve sonrasında neler yaşadıkları sorusunun cevabı aranmıştır. “Yüzleşme” bölümü, anılarda politik ve kişisel yüzleşmenin olup olmadığına baktığımız ve tanıkların diğer mağdurlara yönelik görüşlerini aradığımız bölümdür. Tanıkların kendi hayatlarına yönelik tanımlarını incelerken bir mücadele azmi ve inancını mı yoksa bir çaresizlik ve dramı mı anlattıkları sorusunun cevabını ise “mağduriyet” bölümünde aradık.

YÖNTEM

Bu çalışmanın örneklemini oluşturan anılar hermeneutik analiz ile incelenmiştir. Bu tercih bir toplumsal olguyu her şeyden önce bir deneyim olarak yeniden inşa etme sürecinin, özellikle sosyal bilimlerdeki temel yöntemsel tercihleri açısından "açıklamak" ve "anlamak" olarak ortaya çıkan temel dikotomik seçeneklerinden, "anlama" tarafında kalınarak yapılmıştır. Başka bir ifade ile hermeneutik yöntem, toplumsal bir olgu olmaya bu bağlamda da nesnelleşmeye direnen bir (bilimsel) hammadde olarak 12 Eylül deneyimi üzerine üretilmiş anıların ilk önce alımlanması ve anlaşılması için söz konusu metinlere uygun bir yaklaşım ve okuma biçimi olarak tercih edilmiştir. Bu bağlamda hermeneutiğin ana konusu en genel anlamı ile "metin"dir. Temel olarak Hristiyan teolojisine dair çalışmalarda ortaya çıkan hermeneutiğin diğer temel ilgi alanları tarihi ve edebi metinler olmuştur. Zamanla kavramsal anlamı sosyal bilimlerde ve estetik alanında da genişlemiştir. Bu nedenle, metin dediğimizde modern dünyanın bir gereği/koşullandırması olarak ilk akla gelen yazılı metinler olsa da hermeneutiğin metnin yazılı olması gibi bir kaygısı ya da koşulu yoktur: hermeneutik için evren de, sanat eseri de, herhangi bir halkoyunu da bir metindir. Hermeneutiğin önemli isimlerinden biri olan Hans-Georg Gadamer, hermeneutikten "*hermeneuion* sanatı" diye söz eder ve bu sanat; bildirme, haber verme, çeviri yapma, açıklama ve açılmayı içeren bir sanattır. Hermeneutik, Gadamer için aynı zamanda bir etkinliktir: "Hermeneutik etkinliği, daima başka bir 'dünya'ya ait bir anlam bağlamını o an içinde yaşanan dünyaya aktarma/çevirme etkinliği olmuştur."²⁹

---

²⁹ Hans-Georg Gadamer, "Hermeneutik", **Hermeneutik Üzerine Yazılar**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2003, s. 13.

Hermeneutiği teolojinin alanından çıkarıp metin alanında “bilim”, “sanat” ya da “etkinlik” olacak biçimde genişleten ve görüşleri kendisinden sonra gelen düşünürlerce başlangıç noktası kabul edilerek ağdaş hermeneutiğin kurucusu olarak grlen Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher olmuştur. Schleiermacher, hermeneutiği, evrensel bir anlama ve açımlama öğretisi haline getirmeyi deneyerek metnin dilsel ve psikolojik yönlerine dikkat çekmiş, böylelikle anlamının ilkelerini belirlemeye çalışmıştır. Ona göre metin, temelde, yazarın öznel düşüncesini okura taşıyan bir araçtır. Anlama eylemine olanak veren, dilin yazarın düşüncelerinden bağımsız bir şekilde mevcut olan nesnel varlığıdır. Dilin znel yönü de yazarın, dili kendine özgü kullanımında ortaya çıkmaktadır. Bunlar metnin dile gönderme yapan ve yazara gönderme yapan iki ayrı yönüdür. Metni anlamaya ve yorumlamaya çalışan okur/yorumcu, metnin bu iki yönü aracılığı ile yazarın deneyimini yeniden inşa etmeye çalışacaktır. Okur için anlama eylemine başlangıç noktası olarak hem dilsel hem de psikolojik yn eşit derecede uygundur; okur, eylemine dilediği yönden başlayabilir.³⁰

Bu noktada, Schleiermacher’e göre, metnin anlamına nüfuz edecek olan yorumcunun iki yeteneğe sahip olması gerekmektedir: dilsel yetenek ve insan doğasına nüfuz edebilme yeteneği. Ancak bunun nasıl gerçekleşeceğine dair kaidelerin bulunmadığını da sözlerine eklemektedir. Kaidelerin yokluğu, Schleiermacher’i, metni anlamının çok aşamalı ve karmaşık bir eylem olduğunu anlatan “hermenötik daire” kavramına götürmektedir. Hiçbir yorum, metnin bütün

---

³⁰ Nasr Hamid Ebu Zeyd, “Hermenötik ve Metin Yorumu”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı 46, Nisan 2014, s. 243-244.

anlam olanaklarını ortaya koyamayacaktır. Yorumcu en fazla, metni anlama ve yorumlama kapasitesini en üst düzeye çıkarmayı isteyebilecektir.³¹

Schleiermacher’i takip eden düşünürlerden Wilhelm Dilthey, tekil bireyler arasında anlamının nasıl meydana geldiği sorusu ile ilgilenmiş ve bireylerin birlikte yer aldıkları bir ortamın önceliğine vurgu yapmıştır. Bu anlamının temeline topluluğu/toplumu yerleştirmek demektir: Anlama diye bir şey vardır çünkü ortaklaşa yaşam ve bunun sonucunda ortaya çıkan öznelarası bir alan vardır. Dilthey için önemli olan, insanı tüm gerçekliği ve bu gerçekliğin sunduğu oranda nesnelliği içinde anlamaktır. Bu nedenle Schleiermacher’in metnin öznel yönüne yaptığı vurguyu reddeder. Yaşantı, ifade ve anlama arasındaki ilişki üzerinde dururken yaşantının ifadeden hareketle anlaşılmasının tekil bir insan için değil bütünüyle insanlar arasındaki ilişkinin kavranması için gerekli olduğunu düşünür. İnsan, kendini içebakışla değil ancak tarihsel dünya içinde, tarihte tanır.³²

Dilthey, öznel tecrübenin, ifade etme eylemi ile birlikte “içsel yaşam tecrübesi” olmaktan çıkıp nesnelleştirdiğini söylerken bu tecrübe nesnel bir araç olan dille ortaya koyulduğu için yazarının öznel yanını ortaya koymadığını belirtmektedir. Nesnel bir araçla ifade etmek, Dilthey’e göre, herkes için farklı ve birbirinden uzak olabilecek bir tecrübenin unsurlarını nesnelleştirmektedir. Ona göre, ifade etmenin de sosyal süreçte ya da yazılı metinde gerçekleşmesi arasında bir fark yoktur. Diğer yandan Dilthey, yaşam tecrübesinin ifadesinin, genel olarak sanatta özel olarak da edebiyatta en üst seviyeye ulaşmış en mükemmel şekilde kendini açtığını belirtmektedir. Bu durumda okur ile metin arasındaki ortak şey, okurda öznel olan eserde ise dil aracılığı ile nesnelleştirilmiş olan yaşam tecrübesidir ve “anlama”, hayatın kendisi

³¹ Ebu Zeyd, **a.g.m.**, s. 245.

³² Otto Friedrich Bollnow, “İfade ve Anlama”, **Hermeneutik Üzerine Yazılar**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2003, s. 99-128.

aracılığı ile anlaşılabilir bir karşılaşma haline gelmektedir. Yorumcunun olumlu rolüne dikkat çeken Dilthey, eserindeki nesnel ifadenin, yaşam tecrübesini yeniden yaşanılır kılarak yorumcunun öznel tecrübesinde yer alan birtakım hisleri, düşünceleri, tutumları ve eğilimleri uyandıracaklarını söyler. Yorumcu, ne bütünü nesnel ne de bütünü öznel olan anlam karşısında sürekli değişim içindeyken anlam da sabit kalmaz ve değişir. Tecrübe ufku anlam karşısında ve anlayarak sürekli değişen yorumcu, bu yeniden yapılandırma sürecinde hermenötik daire içinde dönüp duracaktır.³³

Hans-Georg Gadamer ise, Dilthey'in kısmi nesnelciliğine karşıt ve daha çok Heidegger'e yakın bir noktada dil'in hermeneutik alanının içinde aldığı merkezci role rağmen hermeneutiğin görevinin sadece konuşmaya ve yazıya dair olmadığını söylemekte tüm insani yaratımlarda anlamın olduğundan hareketle, bu anlamın yeniden okunmasının gerektiğini böylece de hermeneutiğin alanının çok daha ilerilere doğru genişlediğini belirtmektedir: "Anlama Dilthey'de olduğu gibi, insan tecrübesinin Geist'in yaşlılık çağında benimsediği terk edilmiş bir ideal değildir; Husserl'de olduğu gibi, refleksiyondan yoksun hayatın naifliğine tezat son metodolojik felsefe ideali de değildir; tam tersine anlama, dünya içinde varlık olan Dasein'in özgün gerçekleşme formudur."³⁴Böylece meşru bir anlamın konusu sadece sanatın dili değil, insani kültür yaratımının her formudur. Çünkü Gadamer'e göre, dünyada olmaklığımızın dilselliği en sonunda deneyimin tüm alanına eklenmektedir ve hermeneutik çaba, dünyanın deneyimlendiği her yerde zaten işbaşındadır.³⁵

---

³³ Ebu Zeyd, **a.g.m.**, s. 248-250.

³⁴ Hans-Georg Gadamer, **Hakikat ve Yöntem**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, Cilt 1, 2008, s. 360.

³⁵ Gadamer, **a.g.m.**, s. 29-30.

Bu çalışma da “başka bir dünya” olarak nitelendirebileceğimiz 12 Eylül dönemini, 12 Eylül’ün iletişimsel belleğinden okuma ve bunları şu an içinde yaşadığımız dünyaya ve toplumsal belleğe aktarma etkinliğidir. Deneyimlerini anılarında kaldığı haliyleaktaran dönemin tanıklarının aktardıklarını anlama ve aktarma/açıklama/çevirme etkinliğidir. Ricoeur, daha iyi açıklamanın daha iyi anlamak demek olduğunun altını çizerken çeşitli öğeleri biraraya getiren işlemin tam ve eksiksiz bir eylem içinde yeniden yakalanmasının gerekliliğini vurgulamaktadır: “Anlamak, ... tam ve eksiksiz bir eylem içinde, koşullar, amaçlar ile araçlar, girişimler ile etkileşimler, baht dönüşleri ve insan eyleminden doğan istenmedik sonuçlardan oluşmuş çeşitli öğeleri biraraya getiren işlemi yeniden yakalamak demektir.”³⁶ Daha iyi açıklamak için daha iyi anlamının gerekliliği söz konusu iken anlamak ve açıklamak anı, tanıklık, deneyim, anlatı gibi kavramlar etrafında bir yandan da zorlaşan bir etkinlik olarak karşımıza çıkmıştır.

Ana konusu, genel anlamı ile “metin” olan ve temel ilgi alanları teolojik metinlerin yanı sıra tarihi ve edebi metinler olan hermeneutik, bir yöntem olmanın yanı sıra bir sanat olarak da anılmaktadır. Bu durumda, 12 Eylül üzerine anılarını yazan tanıkların tümü sanatsal bir etkinlik gerçekleştirmiş olurlar. Edebiyat açısından bakarsak böylesi birsanatsal etkinlik ile bir ürün ortaya koyan kişi bir *yazar*, ortaya koyduğu ürün de edebi bir *eser*dir.

Ancak yazılı tanıklığı edebiyat alanına sıkıştırma sıkıntısından bizi çıkaracak yolu önümüze yine hermeneutik ve Gadamer açmaktadır. Hermeneutik çabayı, dünyanın deneyimlendiği her yere yayan Gadamer, yine de gerçek hermeneutik görev sunanların yazılı metinler olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre yazılı

---

³⁶ Paul Ricoeur, **Zaman ve Anlatı: Bir**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 17.

gelenek, geçmişin parçalarından biri olan bir doküman değil belleğin sürekliliğidir ve yazılı metinler daima bir bütünü dile getirir. Yazıyla intikal eden süreklilik tutkusudur ve edebiyat da bu tutkunun eşsiz formudur.³⁷ Gadamer, bütün sanat eserlerinin bir metin olarak okunması görüşünü savunarak edebiyat ile sanatın diğer kollarını eşitlerken edebiyatın okumaya konu oluşuna rağmen edebiyat (Literatur) kelimesinin okumayı değil yazmayı işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Gadamer'in bu noktadaki önemli vurgusu edebiyat ile edebi sanat eseri arasındaki ayrım üzerinedir. Bilgi sağlayıcı her araştırmanın, temelde dile bağlı olması nedeniyle edebiyat formu aldığını belirten Gadamer, edebiyatın en geniş anlamıyla söylenebilen şeyle sınırlı olduğunu söyler. Çünkü yalnızca söylenebilen şey yazılabilir. Böyle bir bakış açısıyla da, her türde dini, hukuki, ekonomik, kamusal ve özel metnin yanı sıra bu metinleri inceleyen ve yorumlayan bilgi verici yazıların da edebiyatın varlık modunu paylaştığını ifade eder. Bu durumda edebi sanat eserleri ile diğer metinler arasında kullanılan dil açısından farklılık olsa da aralarındaki temel fark bu değildir. Ayrımı belirleyen anlama da değildir çünkü sanat eseri olarak tecrübe edilen metinler ile diğer metinlerin anlaşılması birbirinden çok farklı da değildir. Ancak edebi sanat eserleri ile diğer metinleri birbirinden ayıran temel unsur bunların her birinin hakikat/doğruluk iddiaları arasındaki farklılıktır.³⁸

Genel olarak hermeneutiğin özel olarak da Gadamer'in önümüze açtığı yol, bizi yazılı tanıklıkların edebi eser olmadığı gibi anı türünün de edebi türler içinde yer almaması gerektiğini savunabileceğimiz noktaya kolaylıkla taşımaktadır. Anı yazarlarına “yazar” diyebiliriz; deneyimlerini yazmak dışında aktarabilme şansları olmadığı ya da yazma eylemini gerçekleştiren kişiye “yazar” demek dışında henüz

---

³⁷ Gadamer, 2009, s. 178-183.

³⁸ Gadamer, 2008, s. 224-229.

bir şansımızın olmadığı böyle bir zamanda, anı yazarları birer yazardır. Ancak yazarlarının ısrarla, yazdıklarının doğruluğuna/hakikatine vurgu yaptığı bu metinleri, edebi bir türe dahil etmediğimiz gibi edebi eser olarak da kabul etmemekteyiz. Bu noktada 12 Eylül üzerine anılarını yazmış tüm tanıklar ile diyaloga geçip, yazdıkları şiir, öykü ve romanları göz ardı etsek bile, “Evet, sizler birer yatarsınız.” diyebiliriz.

1. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ: ÖNCESİ ve SONRASI

1.1. 12 Eylül Üzerine, Kısaca...

12 Eylül 1980 tarihi, Türkiye'nin, olumsuz etkileri bugün de devam etmekte olan dönüm noktalarından biridir. Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 sabahı "emir-komuta zinciri içinde" ülke yönetimine bütünüyle el koyarak anayasayı uygulamadan kaldırmış; Türkiye Büyük Millet Meclisini feshetmiş; siyasi partilerin faaliyetlerini durdurmuş; milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırmıştır. Silahlı kuvvetlerin siyasete yönelik üçüncü açık müdahalesi olan bu müdahale ile sendikaların faaliyetleri durdurulmuş; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışında bütün dernekler kapatılmış ve yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığında oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplamıştır. Konsey, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanının olduğu 7 Aralık 1983 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür. Konseyde Evren'in yanı sıra Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun yer almıştır. Orgeneral Kenan Evren, konsey başkanlığının yanı sıra devlet başkanlığı görevini de üstlenmiştir.

Milli Güvenlik Konseyinin 12 Eylül 1980 Cuma günü, sabaha karşı radyodan okunan ilk bildirisinde, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma görevini Yüce Türk Milleti adına yerine getirerek ülke

yönetimine bütünüyle” el koyduğu belirtilmiştir.³⁹ Bu ilk bildiriye göre darbenin nedeni, en özet ifadesi ile, “fikri ve fiziki haince saldırılar ile” devletin güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüş olmasıdır. Milli Güvenlik Konseyinin bu 1 numaralı bildirisinde darbenin gerekçesi olarak kabul edilen “devlete yönelik haince saldırılar” şu şekilde açıklanmaktadır⁴⁰:

Büyük Atatürk’ün bize emanet ettiği, ülkesi ve milletiyle bir bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine artırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masun köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aynı bildiride, silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasındaki amaçlar da “ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak”⁴¹ şeklinde sıralanmıştır. 12 Eylül’ün planlayıcısı ve uygulayıcısı olan Türk Silahlı Kuvvetleri, belirlediği amaca ulaşabilmek için, öncelikle 13 ayrı sıkıyönetim komutanlığına atamalar yapmıştır. Konseyin 2 numaralı bildirisinde sıkıyönetim komutanlıklarının “ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin

---

³⁹ Milli Güvenlik Konseyinin Bir Numaralı Bildirisi, s. 4.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁴⁰ Milli Güvenlik Konseyinin Bir Numaralı Bildirisi, s. 4.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁴¹ Milli Güvenlik Konseyinin Bir Numaralı Bildirisi, s. 4.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

sağlanması için; lüzum görecekları her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili” kılındıkları açıklanmakta ve “Bütün vatandaşlar ... sıkıyönetim komutanlıklarının aldığı ve alacağı kararlara, tedbirlere ve yayınlanacak bildirilere titizlikle uyacaklardır.”⁴² denmektedir.

Konseynin 1 numaralı bildirisinde açıkça görüldüğü üzere, darbe yönetiminin kabul ettiğı tek ideoloji Atatürkçülük’tür. Bu da aslında konseyin ya da silahlı kuvvetlerin “kendi belirlediğı Atatürkçülük”tür. Belirlenmiş Atatürkçülük dışında kalan tüm diğler ideoloji ve fikirlere sahip olanlar çeşitli biçimde cezalandırılmışlardır. 12 Eylül döneminin gözaltı gerekçeleri ve hapishane uygulamaları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Hapishaneleri birer kışla olarak kabul eden darbe yönetimi buralarda sistematik ve bir çeşit işkence haline gelen biçimde Atatürk ilke ve inkılaplarını öğretmeye çalışmıştır.

Diğler yandan, Atatürkçülüğü egemen ideoloji olarak kabul eden ve ettirmeye çalışan Milli Güvenlik Konseyinin “diğler sapık ideolojik fikirler” olarak tespit ettiğı ideolojilerin başında ise sol ideoloji gelmektedir. Sol ideolojinin eylemliliğı, 1961 Anayasasının temel hak ve özgürlükleri güvence altına alışı nedeniyle özellikle 1970’lerde artmış böylece güçlü bir işçi sınıfı ve siyasal açıdan bilinçlenmiş öğrenci kitlesi ile gecekondulu halkı diğler bir deyişle kent yoksulları ortaya çıkmıştır. Kongar, 1970’lerdeki toplumun sınıfsal farklılaşmayı gerçekleştirmiş bir toplum olduğunu ve bu toplumun ulusal gelirin daha adil bir dağılımını sağlayacak somut önlemlerin, temel hak ve özgürlüklere uygun yöntemlerle alınmasını isteyen bir yapıya da sahip olduğunu söylemektedir.⁴³

---

⁴² Milli Güvenlik Konseyinin İki Numaralı Bildirisi, s. 5.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁴³ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s. 175.

Bir başka askeri müdahale olan 12 Mart 1971 muhtırası ile dağılan sol, 1973 seçimlerinin ardından toparlanıp yeniden şekillenirken, “70’ler, Türkiye’de sosyalist solun işçi sınıfı içinde en yaygın ve en derin bağlar kurduğu, işçi ve sendika hareketi üzerinde en etkili olduğu dönem”⁴⁴ olmuştur. Sendikalarda örgütlenen, sınıfsal ve siyasal açıdan bilinçlenmiş olan işçiler 70’li yıllarda hak mücadelesi için sıklıkla greve gitmiş özellikle de 1974’ten itibaren greve katılan ve grevde geçen işgünü sayılarında çok belirgin artışlar ortaya çıkmıştır. Bu grevler kitleselleşmiş ve siyasal nitelik kazanmıştır.⁴⁵

12 Eylül yönetimi, irticayı da darbenin nedenlerinden biri olarak göstermiştir. “İrticanın kuvvet gösterisi” olarak kabul edilen, Konya’da 6 Eylül 1980 günü düzenlenen ve “Kudüs’ü Kurtarma Günü” ya da “Büyük Kudüs Mitingi” olarak anılan mitingdir. Miting, İsrail’in Kudüs’ü başkent yapmasına tepki olarak düzenlenmiş ve çevre illerden de olan katılımı birlikte geniş bir kalabalık bir araya gelmiştir. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği tarafından hazırlanıp 1981 yılında yayınlanan *12 Eylül Öncesi ve Sonrası* adlı kitapta, bu mitingin laik devlet düzenine karşı bir güç gösterisi olarak sahnelendiği belirtilmekte; mitingde atılan sloganlar sıralanmakta; taşınan pankartların zemin renginden bu zemin üzerine ne renkle ne yazıldığına ve mitinge katılanların giyim kuşamlarının nasıl olduğuna kadar ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Aynı kitapta irticai faaliyetlerin yurt dışında da yaygınlaştırıldığına dikkat çekilmektedir.⁴⁶ Ancak anlaşılabilir ki askerin en çok tepki gösterdiği nokta, İstiklal Marşını okumak istemeyen bir grubun “Ezan sesi istiyoruz, bu marşı istemiyoruz.” diye bağırması olmuştur. Milliyet gazetesi de

---

⁴⁴ Can Şafak, “12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Sendikalar”, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, Sayı 127, s. 124.

⁴⁵ Şafak, **a.g.m.**, s. 137-138.

⁴⁶ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (Haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, s. 187-188.

miting haberinde bu noktaya dikkat çekmiş ve haberi “MSP mitinginde bir grup, ‘İstiklal Marşı’nı söyletmedi” başlığı ile vermiştir.⁴⁷

Dönemin MSP’li Belediye Başkanı Mehmet Keçeciler, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu bünyesinde yer alan 12 Eylül Alt Komisyonuna Konya mitingi ile ilgili olarak 2012 yılında bilgi vermiştir. Keçeciler, İstiklal Marşı ile ilgili olarak yaşananlarda “Konya’nın delileri”nden ve “devletin ajan provakatörleri”nden söz etmektedir⁴⁸:

Neyse, mitingi yapıyoruz, Erbakan mikrofonu alıp, İstiklal Marşı için bizzat ses verdi. Hep bir ağızdan söylenirken baktım, en önde bazı adamlar ayağa kalkmıyor. Kimin veya kimlerin yaptığını hala bilmiyorum, oturanların hepsi Konya’nın meşhur delileriydi. Mustafa’dan İsmail’e, Selahattin’e kadar ne kadar delimiz varsa, hepsini salıvermişler sokağa. Üzerlerinde yeşil kaftanlar, başlarında yeşil sarıklar, boyunlarında koca Mevlana tespihleri. Dışarıdan gelen gazeteciler haklı olarak onları normal adam zannetti. Ertesi gün hoca MSP, ben de belediye adına dilekçe verdik savcılığa ve valiliğe. İstiklal Marşı söylenirken oturanlardan şikayetçiyiz diye.

Keçeciler’in “devletin ajan provakatörleri”nden söz ettiği cümleleri *Milli Gazetede* şöyle yer almıştır⁴⁹:

Keçeciler, mitingde Necmettin Erbakan’ın megafonu olarak İstiklal Marşını bizzat kendisinin okuttuğunu, ancak kalabalıktan birinin “Ezan sesi duymak istiyoruz” diye bağırdığını ve 5 kişinin ayağa kalkmadığını kaydetti. Konya mitinginde İstiklal Marşı okunurken ayağa kalkmayanların “devletin provokatör ajanları” olduğunu ifade eden Keçeciler, “Bunlar hiç bulunamadı ve kim oldukları halen meçhuldür” dedi.

MSP, “Kudüs’ü Kurtarma Günü” mitingi nedeniyle açılan davalardan üç yıl sonra aklanabilmiş ancak çoğu milletvekili, bir-bir buçuk yıl hapislerde kalmıştır.⁵⁰

Kenan Evren, 12 Eylül günü yaptığı radyo ve televizyon konuşmasında, dört siyasi parti liderinin güvenliklerinin sağlanabilmesi için belirli yerlerde ikamet etmelerini istemiştir. Bu isteğe sadece Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel

⁴⁷*Milliyet*, 7 Eylül 1980, s. 1.

⁴⁸ (<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=4116376>)

⁴⁹ (http://www.milligazete.com.tr/haber/Unlu_Kudus_Mitingi_hakinda_en_carpici_aciklama/265728#.VO0ZV_msXDs)

⁵⁰ Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1985, s. 23.

Başkanı Alparslan Türkeş uymamıştır. Konseyin 13 numaralı bildirisi bu konuya ayrılarak Türkeş'in, 14 Eylül 1980 günü saat 13.00'e kadar en yakın garnizon komutanlığına müracaat etmediği takdirde bildirilere ve emirlere uymadığı için suçlu duruma düşeceği açıklanmıştır.⁵¹

Söz konusu dört siyasi parti ve liderleri şöyledir: Adalet Partisi (AP) lideri ve Başbakan Süleyman Demirel, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri Bülent Ecevit, Milli Selamet Partisi (MSP) lideri Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi lideri (MHP) Alparslan Türkeş. Demirel ve Ecevit, Çanakkale Gelibolu'daki Hamzaköy'e sevk edilirken Erbakan, İzmir Uzunada'ya sevk edilmiştir.

Yaşar Okuyan, Türkeş'in 13 numaralı bildiriye konu olan bulunamayışının ayrıntılarına anılarında yer vermiştir. 11 Eylül günü, silahlı kuvvetlerin içinden aldıkları çeşitli haberlerle ertesi gün darbe yapılacağından emin olduklarını söyleyen Okuyan, Türkeş'i evinden alıp Halil Şıvgın'ın evine götürdüğünü ve Türkeş'in birkaç gün burada kaldığını yazmaktadır. Asıl endişelerinin darbenin "sol" bir darbe olması olduğunu belirten Okuyan, böyle bir durumda Türkeş'in idamının bile gündeme gelebileceği endişesi taşıdıklarını söylemekte ve birkaç gün sonra, darbenin soldan gelmediği anlaşılınca da Türkeş'in teslim olduğunu belirtmektedir.⁵²

Dönemin siyasi parti liderlerinden Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit'in asker denetim ve gözetimindeki zorunlu ikametleri bir ay sürmüştür. Bu liderler, evlerine dönmelerine izin verildiğinde bir kez daha "Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur." yazısı ile uyarılmışlardır. Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş hakkında ise ceza davası açılmış, Erbakan bir yıl, Türkeş de 4,5 yıl kadar tutuklu

⁵¹ Milli Güvenlik Konseyinin Onüç Numaralı Bildirisi, s. 7-8.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁵² Yaşar Okuyan, **O Yıllar**, İstanbul, Doğan Kitap, 2010, 92-94.

kalmıştır.⁵³ Siyasi partiler ise 1981 tarihinde feshedilmiş, 6 Kasım 1983 genel seçimlerine 3 yeni parti ve 3 yeni liderle gidilmiştir: Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Turgut Sunalp; Halkçı Parti (HP) ve Necdet Calp ile Anavatan Partisi (ANAP) ve Turgut Özal. Askeri yönetim, seçimli ve partili hayata geçişin koşullarını oluşturmaya başladığında siyaset dünyası ile askeri yönetim arasında parti kurma-veto etme düellosu yaşanmıştır. Kenan Evren, 2 Temmuz 1983 tarihinde Bolu’da yaptığı konuşmada “Şimdi inadına parti kuruyorlar.” sözleri ile siyasetçilere yönelik tepkisini dile getirirken 14 Ağustos 1983 günü Yozgat’ta yaptığı konuşmasında söylediği “İstikrar 2-3 partiyle olur” cümlesi ile de ülkenin siyasetini nasıl düzenleyeceğinin ve askeri yönetimden sonra genel seçimlerin nasıl olacağını ipuçlarını da vermiştir.⁵⁴

Konseyin 1 numaralı bildirisinde sözü edilen, “siyasi partilerin kısır çekişmeleri ve uzlaşmaz tutumları”na, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğince hazırlanan kitapta geniş yer verilmiştir. Darbeden önceki son seçim olan ve 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan seçimlerden sonra Adalet Partisi hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve Süleyman Demirel’in başbakanlığında azınlık hükümeti kurulmuştur. Kitapta, siyasi parti liderleri arasındaki “bitmeyen kavga”dan söz edilmekte; “çekişme sürüyor” denmekte ve özellikle Demirel ile Ecevit’in yaptıkları açıklamalar ile “milleti yine karamsarlığa sevkettikleri”, “milleti ve kendilerini yanıltıcı beyanatlar vermeye devam ettikleri” belirtilmektedir.⁵⁵

Siyasi partiler arasındaki bu uzlaşmaz tutumun en belirginlerinden biri cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ortaya çıkmıştır. TBMM, görev süresi Nisan 1980’de

---

⁵³ Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1985)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, İstanbul, Milliyet Kitaplığı, s. 32-33.

⁵⁴ Tanör, **a.g.m.**, s. 57-58.

⁵⁵ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (Haz.), **12 Eylül Öncesi...**,s. 112-127.

dolacak olan 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine 7. Cumhurbaşkanı seçmek üzere 22 Mart 1980'de toplanmış ancak 12 Eylül askeri darbesine kadar yapılan 124 seçim turuna rağmen cumhurbaşkanını seçememiştir. Hikmet Özdemir, 12 Eylül askeri darbesine giden yolda, "sivillerin günahının askerle kıyaslanmayacak kadar fazla olduğunu" söylerken bunun en somut örneği olarak da cumhurbaşkanlığı seçimini göstermekte, seçim sürecinde yaşananları da "entrika" olarak değerlendirmektedir.⁵⁶ Özdemir'in aktardığına göre, seçimler sürerken bazı milletvekilleri, tanınmış kadın sanatçıların ya da adaylıkla ilgisi olmayan başka kişilerin adlarını da oy pusulalarına yazmışlardır. Bu isimler Ajda Pekkan, Aynur Aydan ve CHP lideri Bülent Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit'tir. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Altan Öymen, çıkan bu oyları "densizlik" olarak değerlendirmiştir.⁵⁷

Diğer yandan, darbenin yapıldığı günden itibaren Emniyet Genel Müdürlüğü tüm teşkilatı ile birlikte Jandarma Genel Komutanlığının emrine verilirken Emniyet Genel Müdürlüğüne de Korgeneral Hayrettin Tulunay atanmıştır.⁵⁸ Askeri yönetimin yürürlükten kaldırdığı anayasa, devlet karşısında bireyi öne çıkaran ve temel hak ve özgürlüklerin hiçbir sebeple özüne dokunulamayacağını bildiren 1961 Anayasası idi. Askeri yönetim, 1961 Anayasasından aldığı hakla gösteri, eylem ve grev yapan neredeyse herkesi suçlu ilan etmiştir. Sıkıyönetim komutanlıklarının kararları ile, Jandarma Genel Komutanlığının emri altına giren Emniyet Genel Müdürlüğünün tüm teşkilatı, en temel hak olan yaşama hakkına doğrudan müdahale etmiştir. Bülent Tanör, 12 Eylül askeri rejimi altında, kişi hakları alanında en çok zarar görenlerin

---

⁵⁶ Hikmet Özdemir, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994, s. 328.

⁵⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 344-345.

⁵⁸ Milli Güvenlik Konseyinin Dokuz Numaralı Bildirisi, s. 7.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

başında yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığının geldiğini belirtmekte ve şunları söylemektedir⁵⁹:

1964'ten beri normal dönemlerde (1971-1973 aralığı dışında) uygulamadan düşmüş olan idam cezaları uygulanmaya başlamıştır. Yargısız infazlar ve işkence iddiaları ve hatta olguları yaygınlaşmıştır. Kişi güvenliği de 90 güne kadar uzatılan gözaltı süreleri nedeniyle ortadan kalkmıştır. Yargı yoluna başvuru hakları kısıldığından, hatta 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz hakkı kaldırıldığından, hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaşmış, hak ihlalleri iyice yaptırımsız kalmıştır... Vatandaşlık Kanununda yapılan değişikliklerle, “vatandaşlığın kaybettirilmesi” yolu sonuna kadar açıldığından, yurt dışına kaçmak zorunda kalan pek çok kişi yurttaşlık haklarını yitirmiş, ayrıca ülkedeki mal varlıklarından da yoksun kalmışlardır.

Yurt dışına çıkış yasağı, 18 Eylül 1980 günü saat 24.00'ten itibaren, güvenlik kuvvetleri ve sıkıyönetim komutanlıklarınca yurt dışına çıkması “sakıncalı” görülenler dışındaki tüm vatandaşlar için serbest bırakılmıştır.⁶⁰ Tüm grev ve lokavtlar ikinci bir karara kadar ertelenirken Kenan Evren, “Vefakâr ve fedakâr Türk memur ve işçilerinin işlerini ve görevlerini vatanseverlik, milli beraberlik ve kardeşlik duyguları içinde sürdürmelerini bekliyorum.”⁶¹ demiştir.

Ancak askeri yönetimin “terör ve grev elele”⁶² ifadesi, askeri yönetimin işçi sınıfının yasal hakkı olan ve yukarıda değindiğimiz kitleselleşip siyasal nitelik kazanan bu grevlere bakışını ortaya koymaktadır. Böyle bir bakış açısıyla yönetime el koyan silahlı kuvvetler, 15 numaralı bildirisini ile tüm grev ve lokavtları ikinci bir karara kadar ertelemiştir.⁶³ Her ne kadar “yasalarla verilmiş bir hak olan grevler” denilerek grevlerin yasal zemini reddedilmiyor olsa da “ideolojik” bir hal almış

⁵⁹ Tanör, **a.g.m.**, s. 40.

⁶⁰ Milli Güvenlik Konseyinin Ondokuz Numaralı Bildirisi, s. 9.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁶¹ Milli Güvenlik Konseyinin Onbeş Numaralı Bildirisi, s. 8.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁶² Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (Haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, s. 40.

⁶³ Milli Güvenlik Konseyinin Onbeş Numaralı Bildirisi, s. 8.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

olmakla suçlanmaktadır: “Yasalarla verilmiş bir hak olan grevler; her geçen gün bazı örgütlerce yozlaştırılmış, bilinçli olarak yaratılan karmaşık ortam da fırsat bilinerek işçi hakları ideolojilere alet edilmişti... Böylece ülke siyasal hedefli terör ve tedhişe paralel olarak ideolojik grevlerle de ekonomik ve sosyal alanda çökertilmeye çalışılıyordu.”⁶⁴

Evren, grev ve lokavtı ertelenen işyerlerindeki işçilere iş güvencesini şu cümle ile vermiştir: “Grev ve lokavtı ertelenen işyerlerinde; erteleme süresince işçinin kendi isteği, ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ile sağlık sebepleri dışındaki herhangi bir nedenle işçi işten çıkarılmayacaktır.”⁶⁵

Bildiride bu şekilde ifade edilmesine rağmen Milli Güvenlik Konseyi, sıkıyönetim komutanlıklarına, ilgili kurumlardan kamu görevlilerinin işine son verilmesini isteme yetkisini tanımıştır. Konsey, 19 Eylül 1980 günü yaptığı kapalı oturumda, 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun 2. maddesine şu fıkrayı eklemiştir: Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.⁶⁶

Kanuna eklenen bu fıkra ile yaklaşık 5 bin kamu görevlisi yani öğretim üyesi, öğretmen, memur ve işçi işten alınmış daha sonra yasaya yapılan başka bir ekle de bu yetki özel kesim çalışanlarını da kapsayacak biçimde genişletilmiştir.⁶⁷ Bu değişiklik, zamanla bir deyim gibi dilimize yerleşen “1402’likler”in ortaya çıkışına neden olan

⁶⁴ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (Haz.), **12 Eylül Öncesi...**, s. 187-188.

⁶⁵ Milli Güvenlik Konseyinin Onbeş Numaralı Bildirisi, s. 8.

(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁶⁶ (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁶⁷ Haldun Özen, **Entelektüelin Dramı**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 28.

değişiklidir. “1402’likler” sözcüğü daha çok üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyelerine yönelik yaygın kullanımından hatırlansa da, sıkıyönetim kanununda yapılan değişiklikten çok sayıda kamu çalışanı olumsuz şekilde etkilenmiştir. Haldun Özen, 1402’likler üzerine ayrıntılı bir araştırma yaptığı çalışmasında, 12 Eylül askeri yönetiminin yürürlükte olan 15.05.1971 tarihli 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile 30.03.1964 tarihli Güvenlik Soruşturması Yönergesini hazır bulduğunu belirtmektedir. Askeri yönetim söz konusu kanun ve yönergeyi yeni kanunlar, genelgeler, yönetmelikler ve sıkıyönetim emirleriyle radikalleştirmiştir. Uygulama, genel güvenlik ve kamu düzenini koruma amacına dayandırılrsa da, sıkıyönetim komutanlıkları ilgili yazılarında genellikle gerekçe göstermemiş; kamu kurum ve organları da bu gerekçesiz işlemleri emir kabul ederek yürürlüğe koymaktan geri durmamıştır. Özen, öğretim üyelerinin 1402’liklerin küçük bir kısmını oluşturduğunu belirtirken çok sayıda çalışanın da aslında yasal olarak 1402’lik olmamasına rağmen 1402’likmiş gibi kurumunca işten atıldığını söylemektedir. Özen’in çalışması, askeri yönetimin 1402 sayılı kanun ile neredeyse önüne geleni “sakıncalı” ilan ettiğini ortaya koymakta Özen de neredeyse 1402 çeşit 1402’lik olduğunu söylemektedir:⁶⁸

Buz dağının bir kesimini de öğrenciler oluşturuyor. Büyük bir kesimi ise 1402’likmiş gibi kurumunca işten atılan, aslında yasal anlamda 1402’lik olmayanlar. Diğer bir kesimi ise baskıyla, sürgünle istifa etmek zorunda bırakılanlar... Durumuna uygun olmayan görevlere atananlar, sürgüne gönderilenler, eşi ülkenin bir ucuna, kendisi diğer ucuna atananlar... Güvenlik soruşturması olumsuz geldiği için görevinde yükseltilmeyenler, sınavları kazanıp da göreve başlatılmayanlar, üniversiteyi bitirip de diploma verilmeyenler... 1402 uygulamasını protesto için istifa edenler, emekliliğini isteyenler... Parçalanmış aileler... Çocuklarının neden sakıncalı olduğunu bir türlü anlayamayan analar, babalar... Analarından, babalarından uzak kalmış, neden böyle olduğunu bilmeyen, anlamayan, “sakıncalı” sözcüğünü ilk kez duyan, boynu bükük, kimisi okulda gözlerini yerden ayıramayan, yarı aç yarı tok çocuklar... Arkadaşlarının yüzüne bakamayan, sakıncanın ne olduğunu

---

⁶⁸ Özen, **a.g.e.**, s. 29-30.

bilemeyen, ama kendisini de suçlu olarak duyumsayan, anaları babaları sakıncalı çocuklar... Kısaca 1402'likler neredeyse 1402 çeşit...

Hasan Cemal'in 12 Eylül günlüğünde yer alan bir örnek, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun nasıl genelleştirilerek uygulandığına, en küçük bir ideolojik eylemin ve askeri yönetim aleyhindeki bir eleştirinin bile suç olarak kabul edildiğine, suçlu ya da suçluların bulunamadığı durumlarda bir grubun tamamının suçlu kabul edildiğine dair çarpıcı bir örnektir. Hacettepe Üniversitesinde "Rektörlük" imzası ile yapılan ve sıkıyönetim komutanlığının emri olduğu belirtilen duyurunun tam metni şöyledir:⁶⁹

Kampusümüzde 15.9.1980 günü öğle saatlerinde sıkıyönetim aleyhine elle yazılmış bildiri atıldığı güvenlik kuvvetlerince tespit edilmiştir. Bu olayı yaratan kişiler ortaya konuluncaya kadar araştırma sürdürülecek, bulunmadığı takdirde grubun tümünün öğrencilik hakkı silinecektir. Bu gibi ideolojik olayların her halükarda kesin şekilde bir ay içinde bitirileceğinden emin olunması ve hiç çekinilmeden güvenlik kuvvetleri ve idareye yardımda bulunması gerekmektedir. Bu bilgi Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının emridir. Tebliğ olunur.

Çetin Yetkin, üniversiteden uzaklaştırılan öğretim üyeleri içinde "dinci kesim"den yalnızca tek bir kişi olduğunu belirtmekte, onun da hakkındaki uzaklaştırma kararının hemen kaldırılarak görevine geri döndürüldüğünü eklemektedir.⁷⁰ Yetkin'in ifadesi, genelleştirilmiş bir biçimde uygulanan 1402 sayılı kanunun, kimleri dışarda bıraktığını açıkça göstermektedir.

Darbenin ilk gününden itibaren pek çok yeni karar alan ve değişiklikler yapan Milli Güvenlik Konseyi, ekonomi ve dış ticaret konularında herhangi bir değişiklik yapmamış ve daha önce alınan kararlar doğrultusundaki bir işleyişi uygun görmüştür. Konseyin 12 numaralı bildirisi ile, ihracat ve ithalat işlemlerine yönelik yürürlükteki

⁶⁹ Hasan Cemal, **Tank Sesiyle Uyanmak**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 44-45.

⁷⁰ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, s. 227.

kararların uygulanmasına devam edileceği açıklanırken ⁷¹ 16 numaralı bildiri, ekonomik programda herhangi bir değişiklik yapılmayacağını belirten şu tek cümle halinde yayınlanmıştır: “Ülkemizin ekonomik durumunu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadıyla yürürlüğe konulan ekonomik program ile yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir.”⁷²

Emin Çölaşan, hükümetlerin ekonominin tam olarak tıkanmış olduğunu bilincine 1977 yılında vardıklarını ve bundan sonra 1980 yılına kadar 5 ayrı ekonomik istikrar programı hazırladığını belirtmektedir. Siyasi istikrarsızlık ve özellikle 1974 yılından sonra başlayan koalisyonlar döneminin de etkisiyle, hükümetler ekonomik alanda bir iyileşme ve istikrar sağlayamamış; döviz transferlerinin yapılamaz hale gelmesiyle birlikte, 1977 yılı Şubat ayında ekonomi resmen tıkanmıştır. 1977 yılı Ağustos ayında Demirel hükümeti, “Enflasyona Karşı Mücadele Paketi”ni yürürlüğe koymuştur. Ecevit hükümeti ise, 1978 yılı Mart ayında “Yapısal Değişim Programı”nı, Eylül ayında “Para Kredi Tedbirleri Paketi”ni, 1979 yılı Mart ayında ise “Ekonomiyi Güçlendirme Programı”nı yürürlüğe koymuştur. Çölaşan’a göre, hazırlanan paket ve programların hiçbiri, 24 Ocak 1980 tarihinde Demirel hükümeti tarafından alınan ve alındığı tarihte anılan “24 Ocak Kararları” kadar ciddiyetle uygulanmamıştır.⁷³

24 Ocak kararlarının uygulanmasına yönelik “ciddiyetin”, kararların arkasında yer alan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere’nin “ciddiyetinden” kaynaklandığını söylemek mümkündür. Gülten Kazgan söz konusu kararların, 70’li yıllardan itibaren küresel ölçekte ortaya çıkan “dünya borç krizi”ni

⁷¹ Milli Güvenlik Konseyinin Oniki Numaralı Bildirisi, s. 7.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁷² Milli Güvenlik Konseyinin Onaltı Numaralı Bildirisi, s. 8.
(http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf)

⁷³ Emin Çölaşan, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1983, s. 7-9.

çözmeye yönelik olarak ABD ve İngiltere'nin öncülüğünde başlatılan “yeni dünya düzeni”ne uyum programı doğrultusunda alınan kararlar olduğunu söylemektedir. “Yeni dünya düzeni”nin en temel belirleyeni serbestleşme hareketidir ve 24 Ocak kararlarının uygulanması yoluyla Türkiye, bu düzene uyum sağlama sürecine sokulmuştur. Bu doğrultuda 1980 ve 1984 yılları arasında ekonomiyi giderek serbestleştirmenin yanı sıra dünya ekonomisiyle bütünleştirme, devleti piyasaya müdahaleden alıkoyarken aynı zamanda da yeni kurumlaşmalarla yapısını değiştirme gündemdedeydi.⁷⁴ Böylece, kapitalist sistemin 1970’li yıllarda yaşamaya başladığı krizin, kapitalizmin yeniden yapılandırılarak çözülmeye çalışıldığı sürece, Türkiye de dahil edilmiştir.

ABD ve İngiltere'nin öncülüğünde yapılandırılan süreçte, Türkiye içindeki sermayedarların rolünü de unutmamak gerekmektedir. Bülent Ecevit'in daha sonraları yaptığı bir değerlendirmede söylediği “Bize IMF ya da ABD değil, işadamlarımız oyun oynadı.” cümlesi, bu noktaya işaret etmektedir. Ecevit'in bu cümlesini aktaran Korkut Boratav, işadamlarının Ecevit hükümetini 1979 yılında devirmek için çabaladığını, TÜSİAD'ın hükümet aleyhtarları basın ilanları vermesinin de bu sürecin doruk noktası olduğunu belirtmektedir. Boratav ayrıca, 1979 yılının ikinci yarısında TÜSİAD'dan bir heyetin ABD'de IMF, DB, finans ve hükümet çevreleriyle Ecevit hükümetinin ‘gidişatı’ üzerinde ‘fikir alışverişinde’ bulunduğunu da söylemektedir.⁷⁵

Kapitalizmin yeniden yapılandırılması sürecine bir biçimde dahil edilen Türkiye, IMF'ye verdiği niyet mektubunda, taahhütlerini şu şekilde sıralamıştır:

---

⁷⁴ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 195-196.

⁷⁵ Korkut Boratav, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 73.

Türkiye ekonomisinin giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönmesi sağlanacak; enflasyonu durdurmak için sıkı para politikası uygulanacak, bu amaçla da kredi tavanları korunacak; akaryakıt fiyatları, tarım ürünleri taban fiyatları, KİT fiyatları enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak; kamu harcamaları kısıllanacak; faiz oranları artırılacak ve fon piyasasında rekabet koşulları gerçekleştirilecek; ücret anlaşmazlıkları, yürürlüğe konulacak olan ekonomik program çerçevesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılacak; döviz kuru değişken olacak, dış yardım sağlanmasını izleyerek serbestleşmeye geçilecek; borç yönetimine özen gösterilecek ve hükümet alınacak ekonomik önlemler konusunda IMF'ye sürekli danışacaktı.⁷⁶ Özetle, Demirel hükümeti tarafından yürürlüğe koyulan 24 Ocak kararlarının tam olarak uygulanmasının takipçisi, burjuvazinin ekonomik programına tartışmasız biçimde angaje olan 12 Eylül darbesinin askeri yönetimi olmuştur. Çünkü 24 Ocak kararları özü itibariyle, egemen olmayan sınıflarca onaylanabilecek ve desteklenebilecek kararlar olmadığı gibi uygulanabilmesi için de ancak askeri bir yönetimin sağlayacağı baskıdan kaynaklı bir istikrara gereksinim duyan kararlardır. “Silahların gölgesinde iktidara gelen, en radikal IMF programını uygulayan, sıkıyönetim baskısı altında emeğin disiplinini sağlayan Özal idaresi, 1983 seçimleriyle ‘sivil’ iktidar olduktan sonra, belli bir *istikrar* sağlamayı da başar[acaktır].”⁷⁷

1.2. Sivilleşerek Süren 12 Eylül

1980 sonrası yaşanan dönüşüm, aradan geçen yıllar içinde farklı biçimler olsa da temel hatları ile günümüze kadar sürmüştür. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile kurulan askeri diktatörlük yönetimi, 1983 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerine kadar devam etmiştir. Bu süre içinde askeri yönetim, devlet sistemini

⁷⁶ Kazgan, a.g.e., s. 200-201.

⁷⁷ Taner Timur, **Türkiye Nasıl Küreselleşti**, Ankara, İmge Kitabevi, s. 50.

yeniden düzenlemiştir. 12 Eylül askeri darbesinin varlığını ve etkilerini günümüzde de sürdürdüğünü söylememize neden olan durum da, yeniden düzenlenmiş olan sistemin, geçen süre zarfında demokrasi adına bir takım değişiklikler yapılmış olsa da, genel hatlarıyla devam ediyor olmasıdır. Askeri diktatörlük yönetimince yapılan ve devlet aygıtlarının tümünü kapsayan düzenleme en başta hala yürürlükte olan 1982 Anayasası ile varlığını sürdürmektedir. Asker eliyle kurulan yeni devlet sisteminin sivil destekçileri daima olmuş, Türkiye bu nedenle de 12 Eylül düzeninden çıkmayı başaramamıştır.

Mevcut demokrasinin yozlaştığına ve işlemediğine inanan 12 Eylül yönetimi, yeni bir Anayasa yaparak ve yeni kanunlar kabul ederek siyasi ve hukuki sistemi, yönetime el koydukları ilk andan itibaren işaretini verdikleri gibi daha merkeziyetçi bir hale getirmişlerdir. Askeri yönetim, devlet karşısında bireyi ön plana çıkaran 1961 Anayasasının, bireyi koruma adına devleti zaafa uğrattığına inandığı için 1961 Anayasasını kaldırarak yeni bir anayasa yapmayı; yıkıcı ve bölücü fikirlere dayalı partilerin kurulmasını önlemek için yeni bir siyasi partiler kanunu hazırlamayı ve küçük partilerin siyasal hayattaki etkisini sınırlandırmak için de seçim kanunu yoluyla tedbirler almayı planlamıştı.⁷⁸ Bu planlar doğrultusunda yasama ve yürütme yetkisini kendisinde toplayan Milli Güvenlik Konseyi, darbenin hemen ardından yoğun bir yasama faaliyeti içine girmiş ve darbe öncesi talep ettiği ancak sivil siyasetçilerin demokratik hukuk devleti ile bağdaştırmayıp kabul etmediği değişiklikleri kolaylıkla yapmıştır. 12 Eylül'ün hemen ardından asayişe, yargıya ve silahlı kuvvetlerin beklentilerini karşılamaya yönelik yasa değişiklikleri hızla yapılırken yeni ve kalıcı yasalar daha sonra gelmiştir. Askeri yönetimin göreve

---

⁷⁸ Kongar, **a.g.e.**, s. 195-196.

gelmesinden 1981 yılının sonuna kadar geçen sürede toplam 268 yasa çıkarılmıştır. Yasama sürecini hızlandıran ve kolaylaştıran, Tanör'ün ifade ettiği şekliyle, “basitleştirilmiş yasa yapma usulü” yani “beş kişilik yasama organı” olmuştur.⁷⁹

Askeri yönetim, yeni bir Anayasa yapmak amacıyla 1981 yılının Haziran ayında Kurucu Meclis Hakkında Kanun çıkararak yeni Anayasayı ve temel yasaları yapma görevini Kurucu Meclise vermiştir. Anayasanın açıklanması ve tanıtılması serbest iken eleştirilmesine izin verilmemiştir. Milli Güvenlik Konseyi, aldığı bir kararla, anayasanın devlet adına tanıtımını konsey başkanının yapacağını bildirirken bunun dışında tasarının eleştirilmesini kesinlikle yasaklamıştır. MGK Başkanı Kenan Evren, anayasayı tanıtmak üzere yurt gezilerine çıkmış ve yaptığı konuşmalarla destek istemiştir. Belirlenen son metin, Kasım ayında halkoylamasına sunulmuştur.

Yönetime el koyduğu günden itibaren en kısa sürede tekrar demokrasiye döneceği açıklamaları yapan askeri yönetimin, demokrasiyi de kendisinin belirleyeceğinin önemli göstergelerinden biri Anayasa halkoylaması ile Cumhurbaşkanlığı seçiminin birleştirilmiş olmasıdır. Anayasa, 7 Kasım 1982 günü yapılan halkoylaması sonucunda yüzde 91,37 gibi oldukça yüksek bir oy oranı ile kabul edilirken adaysız ve seçimsiz bir yöntemle Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren de 7. Cumhurbaşkanı olmuştur.

Tanör, anayasaların genellikle, devlet içi kuruluş ve işleyiş ile devlet-birey ilişkileri olmak üzere iki alanı düzenlediklerini belirtirken özellikle devlet-birey ilişkileri alanının demokratik teorinin gerektirdiği sınırlı iktidar anlayışının da sınanacağı alan olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakınca devletin yeniden düzenlenmesi ile ilgili olarak, siyasal karar organları olan yasama ve yürütme

---

⁷⁹ Tanör, **a.g.m.**, s. 37.

organları arasında denklige gidilirken özel olarak yürütmenin genel olarak da cumhurbaşkanının olağanüstü hallerle ilgili etkinlik alanları artırılmıştır. Diğer yandan yargı gücü ve yargı denetimi ise yürütme organı karşısında gerilemiştir. İdarenin yargı yoluyla denetlenmesinin yanı sıra Anayasa yargısı da daralmıştır. Bu nedenle, 1961 Anayasası devletin yargı organına büyük önem verip hukuk devletinin yükselişini sağlarken 1982 Anayasası ile “ayak bağı” olarak görülen yargı organının pek çok kayba uğraması söz konusu olmuştur.⁸⁰

Siyasal iktidar ile askeri güç arasındaki ilişkilerin düzenlenişi ise 1960’tan itibaren askeri gücün devlet içi konumunu güçlendiren biçimiyle devam etmiştir. Milli güvenlik kavramı genişletilirken Milli Güvenlik Kurulu içindeki sivil üye çoğunluğundan vazgeçilmiştir. Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmış, sıkıyönetim komutanlarının başbakana karşı olan sorumluluğuna son verilerek genelkurmay başkanına karşı sorumlu hale getirilmiştir. Anayasanın Başlangıç bölümünde, 12 Eylül darbesinin milletin çağrısıyla gerçekleştirildiği ifadesine yer verilerek hem 12 Eylül darbesi hem de sonraki olası darbeler meşrulaştırılmıştır.⁸¹

1982 Anayasasının devlet ve birey ilişkilerini düzenleyişi ise temel hak ve özgürlükler üzerindeki müdahale olanaklarının genişlemesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Anayasanın Başlangıç bölümünde “Devlet ve Türk milli menfaatleri” en yüce değer olarak belirlenirken demokrasi ve hukuk devleti kavramları evrensel anlamlarından soyutlanarak Anayasanın belirlediği dar sınırlar içinde anlaşılır olmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin özüne hiçbir nedenle dokunulamayacağını belirten 1961 Anayasasının aksine 1982 Anayasası, bu haklar karşısında yargıci değil idare ve kolluk güçlerini söz sahibi haline getirmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin

---

⁸⁰ Tanör, **a.g.m.**, s. 46-48.

⁸¹ Tanör, **a.g.m.**, s. 49-50.

başında gelen kişi özgürlüğü, dokunulmazlığı ve güvenliği; özel hayatın gizliliği; konut dokunulmazlığı ve haberleşme özgürlüğü gibi konuların “gecikmesinde sakınca bulunan” durumlarda idare ve kolluk güçlerine bu haklara dokunma hakkını vermiştir. En temel hak olan yaşama hakkı bile sınırlandırılıp “belli koşullarda” güvenlik güçlerinin adam öldürmesi meşrulaştırılmıştır. Zorunlu din dersleri ile din ve vicdan özgürlüğüne müdahale edilirken laik devlet ilkesinin temelleri çiğnenmiş; düşünce, bilim ve sanat özgürlükleri de Anayasada belirlenen esaslara tabi tutulmuştur.⁸²

1982 Anayasası ile toplantı ve gösteri yürüyüşü, dernek kurma, sendikal faaliyetler ve siyasi partiler içinde yer alma gibi topluca kullanılan hak ve özgürlükler ise sayısız yasaklama ve kısıtlamalar ile neredeyse rafa kaldırılmıştır. Dernek, sendika, vakıf ve parti gibi kuruluşların siyasal amaçlı işbirliği yapması ya da ortak çalışmalar yürütmesi yasaklanmıştır. Grev, sendika ve toplu sözleşme gibi sosyal haklar ise ekonomik boyutlar içinde tutulurken siyaset kesin olarak yasaklanmış emekçiler adeta siyaset alanının dışına çıkarılmak istenmiştir. Hak ve özgürlüklerin asıl güvencesi olan yargısal yaptırımlar ise özellikle geriletmiştir.⁸³

Tanör, “Kim kime karşı güçlenmektedir?” sorusunu ölçü olarak 1982 Anayasası hakkında şu sonuca ulaşmaktadır: “Devlet-Birey-Toplum ilişkilerinde devlet kendinden sonrakilere karşı, devlet içi alanda da siyasal organlar yargıya karşı, siyasal organlar içinde yürütme yasamaya karşı, yürütme içinde Cumhurbaşkanı hükümete karşı, idare içinde de merkeziyetçilik yerinden yöneticilik ve özerkliklere karşı güçlenmiş bulunmaktadır.”⁸⁴ Özetle 1982 Anayasası, birey ve toplumu sınırlayıp iktidarın önünü açarken yönetilenlere değil yönetenlere hizmet

---

⁸² Tanör, **a.g.m.**, s. 50-51.

⁸³ Tanör, **a.g.m.**, s. 51-52.

⁸⁴ Tanör, **a.g.m.**, s. 52-53.

eden bir Anayasa olarak yürürlüğe konmuştur. 1970’li yıllar boyunca toplumda yükselmiş olan sınıf mücadelesi, 12 Eylül askeri darbesi ile kısa vadede bastırılırken bu mücadelenin uzun vadede bastırılmasını sağlayan da 1982 Anayasası olmuştur.

Askeri yönetim, 12 Eylül öncesinde ülkede yaşananlardan üniversite öğrencilerini ve öğretim elemanlarını da sorumlu tutmuş bu nedenle üniversiteler de merkeziyetçi bir anlayışla yeniden yapılandırılan kurumlardan olmuştur. 6 Kasım 1981 tarihinde kabul edilen Yükseköğretim Kanunu ile Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) kurulmuş, üniversiteler cumhurbaşkanına bağlanarak özerkliği sınırlandırılmıştır. Kanuna göre, Yüksek Öğretim Kurulu, on yedisi doğrudan cumhurbaşkanı tarafından atanan yirmi beş üyeden oluşuyor ve üniversite mensuplarını meslektan uzaklaştırmak da dahil olmak üzere her türlü yetkiyi elinde bulunduruyordu. Üniversitelerden bilimin evrenselliğine ters düşen bir eğitim anlayışı beklenir olmuş ve bu beklenti şu şekilde ifade edilmiştir: “‘Türk olmanın şeref ve mutluluğunu’ duyuran, ‘milli kültürümüze, örf ve adetlerimize bağlı’ öğrenciler yetiştiren ve ‘milli birlik ve beraberliği kuvvetlendirici ruh ve irade gücü’ kazandıran milliyetçi bir eğitim.”⁸⁵

YÖK Kanunu kabul edilmeden önce, TBMM’de 17 Ağustos 1981 günü, Yükseköğretim Kanun Tasarısı hakkında yapılan toplantıda geçen konuşmalar, askeri yönetimin üniversitelere bakışını özetler niteliktedir. Toplantıyı yöneten üst rütbeli bir askerın bir rektöre cevabı şöyledir⁸⁶:

Aman hocam, siz ilimle uğraşırken önünüze kesinlikle takoz konmaz. Buna inanınız. Ama yıllardır ilim, irfan adı altında bazı üniversitelerde başka şeyler de yapıldı. Bunun hesabını kim verecek? Amacım sizleri incitmek değil. Şahıslarımızı tenzih ederim. Ama bir gerçeği unutamayız. Özerklik nedir? Bunun tarifini beraber yapalım. Özerklikte yetki de vardır, sorumluluk

⁸⁵ Taner Timur, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 340-346.

⁸⁶ Kemal Kafalı, **Üniversitelerimiz Nereden Nereye Getirildi**, İstanbul, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, 1989, s. 3.

da... Geçtiğimiz yıllarda üniversitelerimizde bazı hoş olmayan durumlarla karşılaştık. Üniversite yönetimleri bu durumlarda mevcut olan yetkilerini kullandı mı? Kullanmadı mı? Şimdi burada kendi kendimize düşünelim. Bu yetkiyi kullanan kaç kişi çıktı? Hanginiz kullandınız? İsteklerinizin hepsini yerine getireceğiz. Ama... Tek bir şart var ve tek bir istisna. Kullanmadığınız yetkileri bugün yeniden istemeyiniz. Zira alamayacaksınız.

Milli Eğitim Bakanlığı da üniversitelere yönelik düzenlenecek yeni kanun ile ilgili olarak başlangıçta taraflardan görüş istemiş ancak çıkarılan YÖK Kanunu, bu görüşlerin dikkate alınmadığını göstermiştir. Aynı tarihlerde İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü olan Kemal Kafalı, kendi üniversitesi de dahil olmak üzere, üniversitelerin özellikle “özerklik” konusuna dikkat çektiğini ve özerkliğin “üniversite gibi kuruluşların yaşatılması açısından muhakkak korunması” gerektiğinin vurgulandığını belirtmektedir. Kafalı, Üniversitelerarası Kurulun da kanun taslağına oybirliği ile karşı çıktığını yazmaktadır. Üniversitelerarası Kurul, üniversiteler ile yüksekokulların eşdeğer kabul edilmesinin üniversitelerde seviye düşüklüğüne yol açacağı; üniversite özerkliğinin kaldırılmasının, telafisi güç sakıncalar yaratacağı ve Yükseköğretim Kuruluna tanınan yetkilerin amacı aştığı gerekçeleri başta olmak üzere, YÖK Kanun tasarısına oybirliği ile karşı çıkmıştır.⁸⁷ YÖK Kanunu, bu karşı görüşlere rağmen kabul edilmiş; kabul edildiği tarihten bu yana da siyasi partilerin muhalefetteyken şiddetle karşı çıkıp iktidara geldiklerinde ise bu karşı çıkışı unutup sistemi savunmaları ile varlığını sürdürmüştür.

Merkeziyetçi bir anlayışla yeniden yapılandırma süreci siyasi partileri de kapsamış ve demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerle ilgili olarak son derece dar bir faaliyet alanı çizilmiştir. 22 Nisan 1983’te kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu, ek ve geçici maddeleri dışında 122 maddeden oluşan bir

---

⁸⁷ Kafalı, **a.g.e.**, s. 2-7.

kanundur.⁸⁸ Söz konusu kanunun maddelerinin çokluğu bile, siyasi partilerin ne kadar ayrıntılı bir düzenlemeye tabi tutulduğunu göstermektedir. Ayrıntılı düzenleme demek de elbette sınırlandırma, faaliyet alanını örgütlenme ve eylem açısından daraltma demektir.

Askeri yönetim, yurttaşların örgütler aracılığı ile siyasete katılmasının yollarını tıkamış ve tek yasal örgüt olarak siyasi partileri işaret etmiştir. Kamu görevlileri ve öğrencilerin siyasi partilere üye olmalarının yasaklanması, çok geniş bir kitleyi siyasetin dışında tutmak olduğu kadar siyaseti büyük oranda sermayedarlara açmak anlamına da gelmiştir. Siyasi partiler düşünce yasakları ve devletin yaptığı para yardımındaki eşitsizliklerle örgütlenme ve eylem alanında sınırlandırılırken vatandaşlara tek yasal yol olarak oy hakkını kullanmak kalmış, siyasi seçimler de benzer şekilde demokrasinin çok uzağında tutulmuştur.

Birey kanunlar karşısında 18 yaşında reşit sayılırken seçmen yaşı 22 olarak belirlenmiş, tutuklu ve hükümlülere oy hakkı verilmemiş, asker ve sivil kamu görevlilerine de seçilebilmek için görevden ayrılma zorunluluğu getirilmiştir. Seçim sisteminde 1969 yılından beri uygulanan “Barajsız d’Hondt” sisteminden 1983 milletvekili seçimleri ile birlikte “Çifte Barajlı d’Hondt” sistemine geçilmiş ve bugüne kadar da “çifte barajlı” ya da “ülke barajlı” d’Hondt sistemi uygulanmıştır.⁸⁹ Bu sistem ile, kadın ve gençlik kolları kurmaktan, sendika ve derneklerle işbirliği yapmaktan men edilen siyasi partiler milletvekili seçimlerinde %10 ülke ve %50 çevre barajı uygulaması ile karşı karşıya kalmışlardır. “Çifte Barajlı d’Hondt” sistemi, yüksek orandaki oy barajları ile küçük partilerin temsiline olanak vermemiştir.

---

⁸⁸ Cem Eroğul, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 223.

⁸⁹ Mete Kaan Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 401.

Yeni anayasanın kabul edilmesi ve diğer hukuki yeni düzenlemelerin ardından, 6 Kasım 1983 tarihinde milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Seçime, Turgut Sunalp liderliğinde Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Necdet Calp liderliğinde Halkçı Parti (HP) ve Turgut zal liderliğinde Anavatan Partisi (ANAP) katılmıştır. Veto yetkisini sonuna kadar kullanan MGK, ancak bu  partinin seçime katılmasına onay vermiştir. Kayıtlı seçmen sayısının % 92'sinin oy kullandığı seçimde, Anavatan Partisi % 45.15 oranında oy almış ve Turgut zal başbakan olmuştur. Yalçın Doğan, 24 Ocak kararlarının mimarı olan zal'ın ABD'de siyaset, bankacılık ve iş çevrelerinde iyi tanındığını ve neo-liberal ekonomi politikalarının devamı açısından zal iktidarının daha çok tercih edildiğini belirtmektedir. Doğan, Amerikan Dışışleri Bakanlığının dolaylı yollarla Ankara'ya zal için destek mesajı gönderdiğini vurgularken buna örnek olarak da ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Richart Burt'n Wall Street Journal gazetesindeki yazısını göstermektedir. Burt, yazısında açıkça seçime katılan partiler arasında bizce en uygun parti eski Başbakan Yardımcısı Turgut zal'ın partisidir, demektedir.⁹⁰

---

⁹⁰ Doğan, **a.g.e.**, s.14-15.

2. 12 EYLÜL'Ü HATIRLAMAK

2.1. Hatırlama Kültürü

Darbenin 30. yıl dönümünde, 12 Eylül 2010 Pazar günü, Anayasa değişikliğine ilişkin referandum yapılmış ve referandum sonuçları uyarınca yapılan değişiklik ile Anayasa'nın geçici 15. maddesi* yürürlükten kaldırılmıştır. Referandumdan çıkan %58 oranındaki evet oyu neticesinde resmi sonuçları dahi beklemeyen mağdurlar ve mağdur yakınları hemen 13 Eylül 2010 Pazartesi sabahından itibaren darbenin sorumluları hakkında suç duyurusunda bulunmaya başlamışlardır.⁹¹ Davanın soruşturması da, ülkenin çeşitli yerlerindeki mağdurların ve şikayetçilerin suç duyurusunda bulunması ile başlatılmıştır.

Genel olarak, darbeyi yapanların ve darbe döneminde alınan kararları uygulayanların yargılanamayacağı hükmü ile işleyen Geçici 15. maddenin yürürlükten kaldırılması ile 12 Eylül dönemi ve yöneticilerine yönelik yargı engeli ortadan kalkmış ve ülkede farklı bir hava esmeye başlamıştır. Söz konusu hava, Kenan Evren'in yargılanması için iddianame hazırladığı gerekçesi ile Adana Cumhuriyet Savcısı Sacit Kayasu'nun yargılandığı ve meslekten ihraç edildiği 2000 yılının havasından farklı bir havadır.⁹² 12 Eylül darbesine yönelik hazırlanan

---

* Anayasa'nın kaldırılan geçici 15. maddesi şu şekildedir: 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 Sayılı Kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 Sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz. Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarruflarda bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır.

⁹¹“Kenan Evren'in Yargılanması İçin İlk Adım Atıldı”, (<http://www.milliyet.com.tr/kenan-evren-in-yargilanmasi-icin-ilk-adim-atildi-siyaset-1288426/>)

⁹² Adana Savcısı Sacit Kayasu, iddianamesinde 12 Eylül darbesinden 20 yıl sonra yani 12 Eylül 2000 yılında darbe suçunun zaman aşımına uğrayacağı ve Kenan Evren'in yargılanması gerektiği yolunda bir iddianame hazırlamış ve evinde düzenlediği basın toplantısı ile de hazırladığı iddianameyi basın mensuplarına dağıtmıştır. Karasu'ya “görevi kötüye kullanmak” ve “askeri kuvvetleri tahkir ve tezyif”

iddianame 2012 yılı Ocak ayında kabul edilmiş ve dava 4 Nisan 2012 günü özel yetkili Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye başlanmıştır. İddianamede dönemin Genelkurmay Başkanı ve 7. Cumhurbaşkanı Ahmet Kenan Evren ile dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya şüpheli olarak yer almıştır. Şüphelilerin suç yeri Ankara olarak belirtilirken suç tarihleri de 2 Ocak 1980 ile 12 Eylül 1980 ve 6 Aralık 1983 tarihleri arası gösterilmiştir. Evren ve Şahinkaya'ya yönelik suçlama “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının tamamını veya bir kısmını değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya ve Anayasa ile teşekkül etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasına engel olmaya cebren teşebbüs etmek”tir. İstenen ceza ise 765 Sayılı Türk Ceza Kanununun “Devlet Kuvvetleri Aleyhinde Cürümler”e ilişkin 146. ve 80. maddesi ile 31. ve 33. maddeleri uyarınca “ağırlaştırılmış müebbet hapis”tir. İddianamede şüphelilerin işledikleri suçla yönelik deliller ise uzun bir liste halinde verilmiştir.⁹³

Diğer yandan, “12 Eylül Davası”nın başlaması ile eşzamanlı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan tüm partilerin önergelerinin kabul edilmesi ile 11 Nisan 2012 tarihinde, TBMM Darbeleri ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu kurulmuş; 12 Eylül 1980 Darbesi Alt Komisyonu da bu komisyonun alt komisyonları arasındaki yerini almıştır. TBMM’de grubu bulunan tüm siyasi partilerden (AKP, CHP, MHP ve BDP) milletvekillerinin verdiği önerge “ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin

---

suçlamaları ile dava açılmış; önce mahkum edilen savcının cezası para cezasına çevrilmiştir. Daha sonra meslekten de ihraç edilen Karasu, AİHM’ne başvurmuş ve mahkeme Karasu’ya yönelik cezaları “yıldırma” olarak nitelendirirken Türkiye’yi de ifade özgürlüğünü ihlalden para cezasına çarptırmıştır. (<http://web.archive.org/web/20130206170746/>),(<http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/110829-12-eylulun-pesine-dusunce-cezalendirilan-savci-kayasu-aihmd-kazandi>)

⁹³ (<http://www.hukukihaber.net/kamu-hukuku/12-eylul-iddianamesinin-tam-metni-h20120.html>)

belirlenmesi amacıyla bir meclis araştırması açılmasına ilişkin”dir. Bu önergeler ile kurulan Meclis Araştırma Komisyonu, 2 Mayıs 2012 günü çalışmalarına başlamış ve çalışmaların sonunda hazırladığı raporu 28 Kasım 2012 tarihinde TBMM Başkanlığına sunmuştur. Söz konusu raporda 12 Eylül darbesine geniş bir yer ayrılmış ve 12 Eylül öncesi ve sonrasında ülkenin içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki durum hakkında bilgilere yer verilmiştir. Raporda, 12 Eylül darbesinin “çok alanlı ve çok yönlü bir düzlemde” ele alındığı şu cümlelerle ifade edilmektedir⁹⁴:

12 Eylül Darbesinin, darbeye giden sürecin ve darbe sonrası sürecin anlaşılmasına imkan verecek bir kapsam ve sınırlılıkta incelenmeye çalışıldığı bu Araştırma Komisyonu Alt Komisyon Raporunda öncelikle darbeye giden sürecin siyasi, toplumsal, psikolojik, kültürel tüm dinamikleri irdelenmeye çalışılmış, siyaset, ekonomi, çalışma hayatı ve endüstriyel ilişkiler, dış politika ve uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, hukuk, bürokrasi, insan hakları, demokrasi gibi çok alanlı ve çok yönlü bir düzlemde konu tüm boyutlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. 12 Eylül Darbesinin ancak bu tür bir bakış açısıyla çözümlenebileceği yaklaşımı esas alınmıştır. Diğer taraftan 12 Eylül Darbesinin ülkemize yaşattığı mağduriyetlerin boyutu da çok yönlü olduğundan, insani, hukuki, kişisel, ailesel ve toplumsal tüm maliyetler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Meclis Alt Komisyonu, süre uzatımı ile 4 ay çalışmış ve bu süre içinde bazı kurum ve kuruluşlardan bilgi ve belge talep etmiştir. Alt komisyonun yetkisi çerçevesinde yaptığı bu isteğe, zaman zaman birden fazla yazı yazılmış da olsa, Genelkurmay Başkanlığı, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Devlet Personel Başkanlığı, Alt Komisyona bilgi ve belge sunmamıştır. Raporda belirtildiğine göre kurum ve kuruluşlar ilgili bilgi ve belgeleri araştırmak yerine istenen konuda bilgi ve belge olmadığına dair yuvarlak ifadelerle cevap vermişlerdir.

---

⁹⁴ (https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf, s. 913)

Ayrıca istenen bilgi ve belgeleri geç ve rapor halinde değil de tasnif edilmesi gereken klasörler ve çok sayıda CD halinde gönderen kurum ve kuruluşlar olduğu için buradaki bilgiler Alt Komisyon Raporunda yer alamamıştır.⁹⁵ Rapordan anlaşıldığı kadarıyla Alt Komisyon, 12 Eylül öncesi ve sonrasına ilişkin olarak Cumhurbaşkanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarında inceleme yapabilmıştır.

12 Eylül davası, 2014 yılı Haziran ayında sonuçlanmış ve dönemin Genel Kurmay Başkanı emekli Orgeneral Kenan Evren ile dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı emekli Orgeneral Tahsin Şahinkaya hakkında müebbet hapis cezası verilmiştir. Ayrıca Askeri Ceza Yasasının 30. maddesi uygulanarak rütbeleri sökülmüş ve rütbeleri orgenerallikten erliğe düşürülmüştür⁹⁶:

Evren ve Şahinkaya, 21 Aralık 1979'da dönemin Başbakanına verdikleri muhtırayla Anayasayı ve TBMM'yi ortadan kaldırmaya ve görevini yapmasını engellemeye teşebbüs suçundan, 12 Eylül 1980'de de cebren Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül eden TBMM'yi iskat ve cebren men suçundan eylemlerine uyan 765 Sayılı TCK'nın 146/1. maddesi gereğince "ağırlaştırılmış müebbet" hapis cezasına çarptırıldı. Sanıklar hakkında, zincirleme suç maddesinin uygulanmasına yer olmadığına karar verilirken, sanıkların duruşmadaki tavır ve hareketleri ile dosya kapsamı ele alınarak, takdiri indirimle cezaları müebbet hapse çevrildi. Evren ve Şahinkaya hakkında, Askeri Ceza Kanununun "askeri rütbelerin sökülmesine" ilişkin 30. maddesinin uygulanmasına da karar verildi.

Bu karar temyiz edilmiş ancak Yargıtayın temyiz incelemesi devam ederken sanıklardan Kenan Evren 9 Mayıs 2015'te, Tahsin Şahinkaya da iki ay sonra 9 Temmuz 2015'te vefat etmiştir. Yargıtay, 21 Haziran 2016'da sanıkların ölmüş olması nedeniyle davayı düşürmüştür. Yargıtayın gerekçeli kararı şu şekildedir⁹⁷:

Ölüm halinde sanığın cezalandırılması istemiyle açılan kamu davasına, niteliği itibarıyla müsaderey tabi eşya ve maddi menfaatler dışında hiçbir şekilde devam olunamayacağından ve bu kapsamda zaman aşımına ilişkin

⁹⁵ (https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf, s. 913-914)

⁹⁶ (<http://bianet.org/bianet/siyaset/156547-evren-ve-sahinkaya-ya-muebbet-hapis>)

⁹⁷ (<http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/yargitay-12-eylul-davasinda-kararini-acikladi/596709>)

değerlendirme de yapılamayacağından kamu davasının ölüm nedeniyle düşmesine karar verilmesinde zorunluluk bulunması bozmayı gerektirmiştir. Yargıtayın temyiz incelemesi ardından aldığı kararı dikkate alan Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı da hem sanıkların ölmüş olması hem de 30 yıllık olağanüstü zamanaşımı süresinin geçmesi nedeniyle 11 Ekim 2016'da takipsizlik kararı vermiş ve dava kapanmıştır.

12 Eylül davası, aralarında siyasetçilerin de bulunduğu bin 610 kişinin mağdur/müşteki olarak gösterildiği bir davadır. Davanın soruşturması anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs etme, TBMM'yi ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasını engellemeye teşebbüs etme, kasten öldürme, işkence, kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma, hakaret, tehdit, kasten yaralama, görevi kötüye kullanma ve cinsel istismar suçlarından yürütülmüştür.⁹⁸ Dava dosyasında, işkence ve kötü muamele şikayetleri ayrıntıları ile yer almış ve ağır insan hakları ihlalleri olduğu ortaya konmuş olsa da bu suçlar, iç hukuk da buna olanak verdiği halde, insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisinde yer almamıştır.

Dava sürecinde, Genel Kurmay Başkanlığının “devlet sırrı” gerekçesiyle mahkemeye göndermediği belgeler olduğu gibi bazı belgelerin de imha edildiği bilinmektedir. Dava, sanıkların ölümü nedeniyle düştüğü için Evren ve Şahinkaya'nın rütbeleri sökülüp orgenerallikten erliğe düşürülmemişlerdir. Diğer yandan, mağdurların ve şikayetçilerin verdiği dilekçelerde şüpheli olarak gösterilen dönemin sıkıyönetim komutanları, valileri, emniyet müdürleri ve üst düzey bürokratları hakkında çeşitli soruşturmalar açılmıştır. Ancak mağdurların/müştekilerin darbe döneminde işlenen suçlara ortak olmuş tüm askeri yetkililer ile kamu görevlilerinden şikayetçi olduğu suçlamalar, insanlığa karşı suçlar kategorisine

---

⁹⁸ (<http://haber.sol.org.tr/toplum/12-eylul-davasi-zaman-asimindan-dustu-172017>)

alınabilecekken suçun bitiş tarihinden bu yana 20 yıllık olağan, 30 yıllık da olağanüstü zamanaşımı süreleri doldu kabul edilip zaman aşımına uğratılmıştır.

Geçici 15. madde yürürlükten kaldırılmış ve 12 Eylül darbesi, dönemin hayatta kalan sadece iki komutanı sanık olarak gösterilip yargılanmış olsa da; Evren ve Şahinkaya'nın ilerlemiş yaşları nedeniyle davanın düşmesi için ölümlerinin beklenerek yargıtay incelemesinin özellikle geciktirildiği yönünde iddialar olsa da; dönemin tüm suçluları hakkındaki suçlamalar zamanaşımına uğratılsa da, bir şekilde yargılanması önemlidir, anlamlıdır. Bu noktaya gelinmesinde, yıllardır darbelere ve askeri vesayete karşı özellikle mağdurların ve mağdur yakınlarının yürüttüğü mücadelenin çok önemli bir rolü vardır. Ancak bu dava, çok geniş kesimleri telafisi mümkün olmayan bir biçimde etkilemiş olan 12 Eylül darbesi ile yüzleşilmiş ya da hesaplaşmış olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumda bu konuda yaygın olan genel suskunluk ve eylemsizliğin yanı sıra 12 Eylül rejimi de darbenin kurumsal yapıları ile birlikte devam etmektedir. Dava süreci ve sonucu göstermiştir ki, 12 Eylül davası uzlaşmayı sağlamaktan ve hakikati ortaya çıkarmaktan uzaktır.

12 Eylül 1980 tarihinin üzerinden geçen onlarca yıla rağmen bir yüzleşme ve hesaplaşmanın gerçekleşmemesinin temel nedeni olarak, birbirinden keskin biçimde farklı 12 Eylül belleklerinin olmasını görmekteyiz. Kurbanlar ve mağdurlar farklı hatırlarken, failler ve 12 Eylül'ün kazananları farklı hatırlamaktadır. Bellek çalışmaları, böylesi farklı hatırlamaları açıklarken aynı zamanda “bakış açılarının çatışmalı ilişkileri içerisinde demokrasi güçlerinin hafıza hegemonyasını oluşturma”nın⁹⁹ olanağını da vermektedir. Hem toplumsal hem de bireysel açıdan böylesi travmatik olan bir geçmişle yüzleşmek ve hesaplaşmak konusunda hukukun

---

⁹⁹ Gazi Çağlar, **12 Eylül Yargılanıyor**, İstanbul, Belge Yayınları, 2002, s. 338.

önemli bir yeri olduğu elbette yadsınamaz ancak yüzleşme ve hesaplaşma konusunu hukuka indirgemek sakıncalıdır. Mağdurun sesi ve “yasak bellekler” güçlü bir biçimde ortaya çıkmadığı sürece hakikat de ortaya çıkmayacaktır.

12 Eylül 1980 askeri darbesi siyasal, toplumsal, ekonomik ve askeri olmak üzere çeşitli gerekçelerle açıklanmaya çalışılmıştır. 70’li yıllar boyunca süren siyasi, ekonomik ve toplumsal bir kaostan söz ederken en çok da güvenlik meselesine vurgu yapan söz konusu açıklamalar, darbeyi meşrulaştırırken “resmi bellek”te yer alanları da ortaya koymaktadır. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğince hazırlanmış ve darbenin hemen ardından, 1981 yılında yayımlanmış olan *12 Eylül Öncesi ve Sonrası* adlı kitapta bu bakış açısı şu cümlelerde karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁰:

Yasalarla verilmiş bir hak olan grevler; her geçen gün bazı örgütlerce yozlaştırılmış, bilinçli olarak yaratılan karmaşık ortam da fırsat bilinerek, işçi hakları ideolojilere alet edilmişti ... Çok kişi, 1978 yılına “zam yılı” adını taktı. Gerçekten de fiyatlar tahminlerin üzerinde artış gösterdi ve hemen her şeye zam, hatta zam üzerine zam yapıldı ... Kahramanmaraş olaylarından sonra Sıkıyönetim ilanına yol açan anarşi ise, en korkunç seviyelere yükselmisti ... Sağ ve sol örgütlerin birbirine karşı giriştikleri açık mücadelede en modern silahlar, bombalar, tahrip kalıpları ve dinamitler kullanılıyordu. Anarşistlerin ellerine geçirmeyi başardıkları bu otomatik silahların nereden ve nasıl temin edildiği, paralarının nasıl ve hangi kaynaklardan bulunduğu açıklık kazanamadı. Herkes bunu birbirine sorup durdu ama işe yarar bir cevap almak mümkün olmadı ... Yasa dışı olayları önlemekle görevli devlet güçlerinden polis POL-DER ve POL-BİR adı altında kurulan iki dernek yüzünden sağcı ve solcu diye ikiye bölünmesi, endişeleri daha da artırdı. Karşılıklı ağır suçlamalarla sürüp giden bu kısır çekişmeler, Parlamento’da da halkın beklediği konuların görüşülmesini engelledi. Vaat edilen pek çok yasa sırf bu çekişmeler nedeniyle çıkarılamadı.

Dönemin Genel Kurmay Başkanı olan Kenan Evren’in anılarında, “anarşi”, “terör” ve “anarşik olaylar”dan ibaret olarak andığı bu dönemde, öldürülenlerin birer

---

¹⁰⁰ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (Haz.), *12 Eylül Öncesi...*, s. 40-63.

rakam haline geldiğini görmekteyiz. Evren, 1978 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim ayları için şu ifadeleri kullanmaktadır¹⁰¹:

Ağustos ayını da geride bırakmış, eylül ayına girmiştik. Anarşi ve terör bir türlü azalmıyor, aksine çoğalıyordu. Ağustos ayında yurt sathında 768 olay cereyan etmiş, bu olaylarda 60 kişi ölmüş, 630 kişi de yaralanmıştı... Eylül ayına girdiğimizde Sivas olayları patlak verdi. Yine Alevi-Sünni çatışması şeklinde cereyan eden toplumsal olaylar sonucu binden fazla işyeri ve bina tahrip edildi. 12 kişi öldü, 100'e yakın vatandaş da yaralandı. Askeri birliklerin müdahalesi ile olaylar zorlukla bastırılabilirdi. Anarşi ve terörden ölen ve yaralananların sayısı gittikçe artıyordu. Teröristler emniyet kuvvetlerinin yetersizliğinden, bölünmüşlüğünden yararlanıyorlar ve eylemlerini rahatlıkla ve fütursuzca gerçekleştiriyorlardı... Ekim ayına geçmeden eylül ayında cereyan eden anarşik olaylarda Türkiye'nin çeşitli yörelerinde hayatlarını kaybeden vatandaşlarla, yaralanan vatandaşların miktarını açıklamak istiyorum. Eylül 1978'de 434 olayda 93 ölü, 633 yaralı verilmiştir... Ekim ayındaki ölü ve yaralı bilançosu şöyle idi: 83 ölü 560 yaralı. Kasım ayı da aynı minval üzerine geçti, değişen hiçbir şey yok. Değişme emareleri de yok.

1978 yılının Aralık ayına gelindiğinde, 19-26 Aralık tarihleri arasında 100'den fazla insanın öldürüldüğü Kahramanmaraş katliamı yaşanacak ve bu olayların ardından da sıkıyönetim ilan edilecektir. Sıkıyönetim ilanı, anayasaya uygun olarak, 2 ay süreyle ve Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa'yı kapsayacak şekildedir. Başlangıçta 13 ilde ilan edilen sıkıyönetim zaman içinde başka illeri de içine alacak şekilde ve 2'ser aylık sürelerle 10 kez uzatılmıştır.¹⁰² Sıkıyönetimin ilanı ve genişletilmesine rağmen ülkedeki olayların sona ermemesi, 12 Eylül tarihine gelindiğinde darbenin ana gerekçesi olarak ilan edilmiş ve bu şekilde de kabul görmüştür. Bugün de açık ya da örtük bir şekilde ama hep 12 Eylül askeri darbesini meşrulaştırmak üzere kullanılan görüş, ülkede darbe yapmak dışında bir seçenek kalmadığı görüşüdür.

¹⁰¹ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 1**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 33-38.

¹⁰² Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1989, s. 190-199.

Bu aynı zamanda, devlet/iktidar tarafından desteklenen, güçlendirilen ve yaygınlaştırılan “resmi bellek”tir. Jan Assmann, iktidar ile bellek arasında hem geçmişe hem de geleceğe dönük bir ilişki olduğunu belirtmektedir. İktidar, meşruiyetini sağlayabilmek için bir “köken”e ihtiyaç duyarken geleceğe yönelik olarak da kendisine “ebedilik” kazandırmak amacındadır.¹⁰³ 12 Eylül’den bu yana en güçlü ve yaygın görüş olarak dillendirilen “o koşullarda başka çare yoktu” görüşü, 12 Eylül iktidarının toplumsal bellek ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır. İktidar tarafından güçlendirilmiş olan resmi bellek, adeta toplumsal bellek haline gelmiş ve darbe dönemi iktidarının olduğu kadar sonraki iktidarların da gereksinim duyduğu meşruiyeti sağlamıştır. 12 Eylül’ün neredeyse tüm kurum ve kuruluşlarının varlığını sürdürmekte oluşu da, iktidarın geleceği de aynı şekilde yapılandırma isteğini göstermektedir.

Ömer Turan, 1950, 1960 ve 1970’leri, literatürün az çalışılmış yılları olarak anmakta ve bu yılların içinde en az çalışılmış olanın da 1970’li yıllar olduğunu vurgulamaktadır.1970’li yılların “12 Eylül öncesi” etiketi ile ve “karanlık çağ”, “yitik bir çağ” olarak anıldığını söyleyen Turan’a göre, özellikle 1975’ten sonra 1980’e kadar adı konmamış da olsa, bir iç savaş dönemi gibi yaşanmıştır ve bu yıllar, farklı okumalara ve farklı yorumlamalara gerek duymaktadır.¹⁰⁴

Anayasayı ortadan kaldıran, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile siyasi partileri kapatan ve siyasi partilerin mallarına el koyan 12 Eylül askeri darbesi ile 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. 210 bin dava açılmış ve bu davalarda 230 bin kişi yargılanırken 7 bin kişi için idam cezası istenmiş, 517 kişiye idam cezası verilmiştir. Haklarında idam cezası verilenlerden 18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adli suçlu ve 1 Asala

¹⁰³ Jan Assmann, **Kültürel Bellek**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 73.

¹⁰⁴ Ömer Turan, “Alternatif Tahayyüller, Devingenlik, Popülizm:1970’ler İçin Bir Çerçeve Denemesi”, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, Sayı 127, s. 3.

militanı olmak üzere 50 kişi asılmıştır. 300 kişi kuşkulu bir şekilde ölümlerini, 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiş ve cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirmiştir. 30 bin kişi “sakıncalı” olduğu için işten atılırken 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarılmış, 30 bin kişi de siyasi mülteci olarak yurt dışına gitmiştir. 3 bin 854 öğretmen, 120 öğretim üyesi ve 47 hakimin işine son verilmiş; 23 bin 677 dernek de kapatılmıştır.¹⁰⁵ Böylesi geniş bir kitleyi doğrudan etkileyen bir darbeden sonra, dönemin mağdurlarının bellekleri yeterince aktarılamayınca, “toplumsal muhalefetin ve 12 Eylül mağdurlarının kavramları, düşünceleri, hayalleri, dilleri, kişileri, sahaları, sembolleri, yani maddi, manevi ve ahlaki değerleri, toplumsal belleğe egemen olmasa da, onun önemli bir parçası haline getirilememiştir.”¹⁰⁶

Bu nokta, Türkiye’nin geçmişle olan ilişkisini nasıl kurduğunu da ortaya koyan bir noktadır. Yakın tarihin, benzeri diğer olumsuzluklarına baktığımızda da geçmişini unutma, bastırma ve geçmişle yüzleşmeme gerçeği ile karşılaşırız. Mithat Sancar’ın da dediği gibi, geçmişle ilişki “unutma” aracılığı ile, bir “unutma kültürü” ve “bastırma politikası” olarak kurulmaktadır. Yüzleşme ve hesaplaşmanın söz konusu olabilmesi için, bu ilişkinin “hatırlama” üzerinden kurulması gerekmektedir. Çünkü hatırlama ile yüzleşme ve hesaplaşma arasındaki ilişkinin konu edildiği tartışmalarda formüle edildiği şekliyle hatırlama, geçmişle yüzleşmenin ön şartı ve merkezi aracıdır.¹⁰⁷ 12 Eylül’ü aşabilmek için de önce hatırlamak gerekmektedir.

Dönemin siyasi pratiklerini bir noktadan sonra “terör” ve “anarşi” alanına dahil eden egemenler, güç ve meşruiyetlerini 1970’leri “karanlık çağ”, “yitik bir çağ”, “adı konulmamış iç savaş dönemi”, “sıcak savaş dönemi” olarak tanımlayıp bu tanımları da büyük oranda kabul ettirmiş olmalarından almaktadırlar. İç savaş gibi

¹⁰⁵ (<http://www.ntvmsnbc.com/id/24999286/>)

¹⁰⁶ Çağlar, **a.g.e.**, s. 340.

¹⁰⁷ Sancar, 2007, s. 35-38.

yaşanmış olan söz konusu yıllarda siyasi bir görüşü ve duruşu olanlar, eylemlere katılanlar, salt “terörist”, “anarşist” olarak kabul edilmiştir.

Paul Connerton, devlet aygıtının, yurttaşların belleğini silme yolunda sistemli biçimlerde kullanıldığından söz etmekte ve sistemli unutturma yöntemine değinmektedir. Zamanın yazarlarının mahkum edilmesi, tarihçilerin görevden alınması, susturulup işlerinden uzaklaştırılmış kişilerin gözden uzak bir halde zamanla unutulup gitmesi bu sistemli unutturmanın farklı biçimleridir. Connerton, asıl ürkütücü olanın, insan onurunun çiğnenmesinin yanı sıra bazen geçmişin tanıklığını yapacak kimsenin bırakılmaması olduğunu da eklemektedir.¹⁰⁸ Türkiye’de de devlet, darbeye ilişkin belleği bastırmak ya da silmek amacıyla sistemli girişimlerde bulunmaktadır.

Diğer yandan, bellek çalışmaları bize, devletin tüm bastırma ve unutturma politikalarına rağmen aslında tam bir unutmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Hem bireysel hem de toplumsal anlamda tam bir unutmaya yoktur. Bu noktada Maurice Halbwachs’ın “toplumsal bellek” kavramına bakacak olursak bu kavramın bireysel belleğin oluşması için toplumsal koşulların gerekliliğine vurgu yaptığını görürüz. Bellek ile grubun birbirine bağlanması olan toplumsal bellek, bireyin iletişim sürecinde yer alıp çeşitli toplumsal gruplara dahil olmasıyla oluşur. Böylece Halbwachs, bireylerin anılarını nasıl koruduğu ile toplumların anılarını nasıl koruduğu sorunlarını, birbirinden farklı değil aynı sorunlar olarak kabul etmektedir. Bir grup içinde oluşup anlatım yoluyla da grubun diğer üyelerine aktarılan ve paylaşılan bireysel bellek, anlatım yoluyla bir sonraki kuşağa da aktarılmış olur.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ Connerton, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁰⁹ Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago, University of Chicago Press, 1992, s. 22.

Ancak bireyler için hatırlama, anılarını kurgulayan “çerçeve”den bağımsız değildir. Bu, yine Halbwachs’ın “sosyal çerçeve” kavramıdır. Bu kavram, hatırlama ile unutmayı birlikte ele almamızı sağlamaktadır. Halbwachs, toplumu bellek ve hatırlamanın öznesi olarak kabul edip “grup belleği” ve “ulus belleği” kavramlarını geliştirirken Assmann, bellek ve hatırlamanın öznelere olarak tek tek bireyleri kabul eder. Assmann, “grup belleği” ve “ulus belleği” kavramlarında belleğin mecazi kullanımına dikkat çekip Halbwachs’ı bu kavramlar ile “ileri gitmiş” kabul etse de onun “sosyal çerçeve” kavramından hareketle “hatırlamanın çerçeve analizi”ni yapmaktadır. Assmann, Halbwachs ile birleştiği bu noktada “Bir insan -ve bir toplum- geçmişini sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabiliyorsa, bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi unutacaktır.”¹¹⁰ demektedir. 12 Eylül, mağdurların sesi dahil olmadığı sürece, hep aynı şekilde hatırlanmaya devam edecektir. Diğer yandan, toplumsal bellek ile ilişki içine giremeyip toplumsal belleğin bir parçası haline gelemeyen bireysel ve iletişimsel hafızanın korunması da güç bir hale gelebilecektir.

Paul Ricoeur, unutuşa karşı savaşmanın hatırlamakla yani "anı arayışı" ile mümkün olduğunu söylemektedir. Zahmetli bir çaba olan anı arayışına eşlik eden duygu korkudur: Dün unutmuş olma, bugün unutma ve yarın da unutmamak olma korkusu. Bu nedenle Ricoeur’a göre geçmişle ilgili araştırmanın büyük bölümü unutmama görevinin hükmü altındadır. Ve Ricoeur’un “hafıza ödevi” dediği şey de aslında unutmama görevidir.¹¹¹ Ricoeur’un “hafıza ödevi” dediği durum, bizim bu çalışmada kullandığımız “hatırlama kültürü”ne denk gelmektedir. İktidar sahiplerinin belleği baskılayarak “unutma kültürü”nü yaymaya çalışmasına karşı verilecek savaş,

---

¹¹⁰ Jan Assmann, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹¹¹ Ricoeur, 2012, s. 49.

“hafıza ödevi”nde ne kadar başarılı olunduğu ile yakından ilgilidir. Connerton “geçmişin inatçı kayıtçıları”ndan söz etmektedir. “Geçmişin inatçı kayıtçıları”nın, Ricoeur’dan hareketle, unutmaya korkusunun eşlik ettiği bir bilinçle “hafıza ödevi”ni yerine getirmeye çalışanlar olduğunu söyleyebiliriz. “Hatırlama kültürü”nü ortaya çıkaracak ya da güçlendirecek olan da bu kişilerin çabasıdır. Connerton, bu kişilerin devlet erkinin zorla unutturma çabalarına karşı, belleklerini savunma savaşı verdiklerini söylemektedir. Bu savaşı hem yaşananları unutmayarak hem de yaşananların tanığı olarak hatırladıklarını, daha sonraki kuşaklara ulaşmasını sağlamak üzere anlatarak verdiklerini belirtir. Bu tavır, aynı zamanda devletin kendilerini yok etmesine karşı direnişin de gerekçelerinden ve yollarından biridir.¹¹²

Burada iktidar ile yurttaşlar arasındaki mücadele açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Söz konusu mücadele “anlam” üzerindeki mücadeledir. Kurbanların ya da mağdurların belleğini baskı altında tutarak, yaşananları başka türlü yaşanmış gibi gösterme çabasındaki iktidar, aslında unutturmaya değil başka türlü hatırlamayı sağlamak çabasıdır. Bu mücadelede iktidara bu olanağı sağlayan hatırlama da bir anlam üretimi, bir inşadır. Halbwachs’a dönecek olursak, bellek nesnel bir edim ya da tarihsel gerçekliği birebir yansıtan bir ayna değil bir inşadır. Hatırlananlar gerçekte olan olaylar değil sonradan öykü haline getirilmiş olan olaylardır. Hatırlayarak bir anlam üretenler bu olayları yapılandırır ve öyküleştirebilir. Bu nedenle geçmiş, daha çok öyküleme, belgeleme ve yorumlama ile gerçekleşen toplumsal inşanın ürünüdür.¹¹³

Ricoeur üç tür “iz”den söz etmektedir. Bu izlerin ilki arşiv için toplumsal kurum olan “belgesel iz”dir. İkincisi, beyin için biyolojik organizasyon olan

---

¹¹² Connerton, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹³ Sancar, 2007, s. 42-43.

“kortikal iz”dir. Üçüncüsü ise bellekteki iz de diyebileceğimiz, ilk izlenimlerin edilgen kalıcılığı anlamındaki iz’dir. Yaşadığımız, etkilendiğimiz bir olayın duygusal emaresinin zihnimizde kalmasıdır. Yaşanan olay, şimdi olmayandır, geçmiş dediğimiz uzak bir zamanda kalmıştır ancak söz konusu namevcudiyetin ve uzaklığın emaresini koruyarak varlığını sürdürme, direnme ve devam etme kökensele olarak duyguların yaptığı bir iştir. Ricoeur, bellek denen bilmecenin sırrını bu duygular-izlerin sakladığını söylerken “sürmek”, “kalmak” fiillerinden hareketle Henri Bergson’un çözümlemesine yaklaşan bir çözümleme yapmaktadır.¹¹⁴

Mevcut ve hakim 12 Eylül belleği, Ricoeur’un sözünü ettiği “belgesel iz”lere dayanılarak oluşturulmuştur. Haklarında dava açılanlar, yargılananlar, haklarında idam cezası verilenler ve cezası infaz edilenler, işkencede ölenler, işten atılanlar, mülteci hayatı yaşamak zorunda bırakılanlar resmi kurumların belgeleri ile oluşturulan arşivlerin birer rakamıdır. Bu rakamlara ulaşmak da son derece kolaydır. Ancak örneğin, açılan davalarda kaç kişinin suçsuz bulunduğu bilgisine ya da yıllarca hapiste kalıp çıktıktan sonra açtığı davayı kazanan kaç kişi olduğu bilgisine ulaşmak kolay değildir. Böylesi bilgileri veren rakamların olup olmadığı dahi bilinmemektedir.

2010 yılı Eylül ayında Geçici 15. maddenin kaldırılmasından 2016 yılı Ekim ayında davanın kapanmasına kadar geçen 6 yıllık sürede, Türkiye’nin “hatırlama kültürü”ne geçiş yaptığını ve mağdurların sesinin en çok bu dönemde duyulduğunu söylemek mümkündür. 12 Eylül darbesine yönelik “hafıza ödevi”ni bıkip usanmadan on yıllardır yerine getiren mağdurların ve mağdur yakınlarının sesi en çok bu dönemde duyulmuştur çünkü siyasi iktidar bu seslerin bu kadar duyulmasına ilk defa

---

¹¹⁴ Ricoeur, 2012, s. 471.

bu süreçte “olur vermiş” ve bu “olur”un sayesinde de olsa tanık anlatıları özellikle gazete ve televizyon gibi çok geniş kesimlere ulaşabilen kitle iletişim araçlarında kendine yer bulabilmiştir. Gazete haber ve röportajlarında, televizyon programlarında Yılma Durak, Muhsin Yazıcıoğlu ve Yaşar Okuyan gibi ülkücü hareketin önde gelen temsilcileri; Tarık Ziya Ekinci, Kemal Burkay, Süleyman Güney gibi Kürt siyasal hareketinin önemli isimleri ve Erdal Eren’in ağabeyi Erkan Eren ve Celalettin Can’ın açıklamaları, anıları, tanıklıkları gazeteler ve televizyonlar aracılığı ile duyulabilmiştir. Diğer yandan bu tarihler arasında geçen zaman dilimi, 12 Eylül’ü anlatan anı kitaplarının da çokça yayınlandığı bir zaman dilimi olmuştur. Özetle hatırlama kültürüne, hafıza ödevinin yerine getirilmesine, toplumsal belleğin oluşumuna ve varlığını sürdürmesine olanak veren iletişime yer açan kitle iletişim araçları bu 6 yıl içinde 12 Eylül’ü hatırlamanın ve hatırlatmanın önemli mekanları olmuştur.

2.2. Kitle İletişim Araçları ile Hatırlama

Hafızanın ideolojikleştirilmesi, anlatının kaçınılmaz olarak seçici olmasıyla ilgilidir. Her şeyi hatırlamanın ve her şeyi unutmanın mümkün olmayışı gibi her şeyi anlatmak da mümkün değildir. Farklı anlatılar kurmanın yolu eksiltmeler yapmak, vurguların yerini değiştirmek, eylemcileri ve eyleyenleri farklı biçimlendirmek gibi çeşitli patikalardan geçmektedir. İktidarın kanonik bir anlatı kurmasına ve bu anlatıyı dayatmasına en temelde olanak veren işte bu, aynı olayın farklı biçimlerde anlatılabilmesidir. Üstelik kurbanların/mağdurların kendilerini anlatma gücü ellerinden alınmış, toplumun büyük çoğunluğu da kötülüğü araştırma ve bilme konusunda isteksiz davranmışsa iktidarın kanonik bir anlatı kurması kolaylaşacağı

gibi bu anlatı ile mücadele etmek de zorlaşacaktır.¹¹⁵ Ricoeur, bu noktada körleşmenin sorumluluğunun herkese ait olduğunu söylemekte ve “Cesaret et, anlatıyı kendin kur.” demektedir.¹¹⁶

Ricoeur’ün körleşmenin sorumluluğunu herkese yüklemesi ile benzer şekilde, Mithat Sancar da “kolektif suç” kavramına vurgu yapmakta ve suça bulaşmanın da geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma önündeki önemli engellerden biri olduğunu belirtmektedir. Suça bulaşma, fail olma ya da faile yardım etme değil faili alkışlamayı, faili desteklemeyi, suskun kalmayı, mağdura yardım etmemeyi de içermektedir.¹¹⁷ Böylesi bir durum için Nazi dönemiyle ilgili araştırmalarda geliştirilen kavram, aktif olmayan katılımcıları tanımlayan “mitlaefer” kavramıdır. Bu kavramdan söz eden Çağlar, 12 Eylül döneminde de birçok insanın rejimin ne faili ne de kurbanı olduğunu ancak susmakla olsa bile, 12 Eylülcülerin suç işlemesine bizzat katkıda bulduklarını söylemektedir.¹¹⁸

Bugün bellek çalışmaları “kolektif suç” kavramına mesafeli duruyor olsa da iktidarın 12 Eylül üzerine kanonik bir anlatı kurup bunu sağlamlaştırmasında, böylesi bir kitlenin varlığının katkısını da unutmamak gereklidir. 12 Eylül ile hesaplaşabilmek için, öncelikle bu kitleye başka bir 12 Eylül olduğunu hatırlatmak gereklidir. Bu sayede, iktidarın, hafıza ve unutma olgularını kullanarak yaptığı manipülasyona müdahale etmek olanaklı olacaktır. Ricoeur, iktidarın hafızayı araştırmasında üç ideolojik işleyiş düzeyinden söz etmektedir. Bunlar sırasıyla hakikatin çarpıtılması, iktidar sisteminin meşrulaştırılması ve simgesel sistemler aracılığı ile ortak dünyayla bütünleşmeyi sağlamadır. Ricoeur’un bu sıralaması

---

¹¹⁵ Ricoeur, 2012, s. 491-492.

¹¹⁶ Ricoeur, **a.g.e.**, s. 492.

¹¹⁷ Sancar, 2007, s. 145-147.

¹¹⁸ Çağlar, **a.g.e.**, s. 339.

yüzeyden derine doğru yaptığı bir sıralamadır. En derinde yer aldığını belirttiği “simgesel sistemler aracılığı ile ortak dünyayla bütünleşmeyi sağlama”, manipülasyona/ “kurnazca bir stratejiye” olanak veren, anlatının seçme işlevidir. İdeolojinin iktidarı, tahakkümü haklı çıkarma söylemine dönüştüğü yer, manipülasyon kaynaklarının harekete geçtiği yerdir.

Ricoeur, bunları söylerken tahakkümün sadece fiziksel zorlama olmadığını hatırlatmakta ve “Tiranın bile baştan çıkarma ve tedirgin etme girişiminin sesi olacak bir retorikçiye, bir sofiste gereksinimi vardır.” demektedir.¹¹⁹ İdeolojinin bu en derindeki düzeyden dayattığı hafıza “talimli hafıza”dır. Talimli hafıza, kurumsal düzlemde ve öğretilmiş hafızadır. İktidar, zoraki ezberle oluşturduğu bu hafızaya el koyar. Hafızaya el koyma, sadece totaliter rejimlerin başvurduğu bir yol değildir. “Şan şeref delisi” her yönetimin başvurduğu yoldur.¹²⁰

Enzo Traverso, kurumlar hatta devletler tarafından desteklenen resmi belleklerin yanı sıra bir de yeraltındaki gizli ya da yasak belleklerin varlığından söz etmektedir. Traverso’nun bu noktada önemine değindiği unsur, belleği taşıyanların gücüdür. Bir belleğin görünürlüğü ve kabulü, bu belleği taşıyanların gücüne bağlıdır.¹²¹ Traverso’dan hareketle, 12 Eylül’ün resmi belleğinin karşısında yer alan ve özellikle kitle iletişim araçlarında görünür olmaya başlayan 12 Eylül’ün yeraltındaki gizli ya da yasak belleklerinden söz edebiliriz. Bu bellekler 12 Eylül öncesinde ve sonrasında “terörist”, “anarşist”, “komünist”, “ülkücü”, “faşist”, “bölücü”, “ayrılıkçı” olarak anılanların bellekleridir.

Jan Assmann, iletişimsel ve kültürel olmak üzere iki ayrı bellek türüne işaret etmektedir. Yakın geçmişe ait anılar, iletişimsel bellekte yer alır. Aynı yakın geçmişi

---

¹¹⁹ Ricoeur, 2012, s. 101-104.

¹²⁰ Ricoeur, **a.g.e.**, s. 105.

¹²¹ Traverso, **a.g.e.**, s. 44.

yaşayanlarda ortak olan bu bellek, söz konusu grup, varlığını sürdürdüğü sürece vardır. Kültürel bellek ise bir bellek tekniğinin işletilmesi gereken; din adamları, öğretmenler, yazarlar, filozoflar gibi bilgiyi taşıma yetkisi verilen kişiler tarafından taşınabilen bellektir.¹²² Söz konusu gizli ya da yasak belleklerin kitle iletişim araçlarında yer alması, aynı zamanda iletişimsel belleğin kültürel belleğe aktarımıdır. Kültürel bellek, dinsel metinler, tarihyazımı, sanat, anıtlar, televizyon belgeselleri ve anma törenleri gibi farklı medyalar aracılığı ile çeşitli sembolik sistemler içinde işleyerek oluşur. Kültürel belleğin iletişime bağlı olduğunu belirten Astrid Erll, belirttiği medyaların her birinin kendine özgü hatırlama yolları olduğunu ve oluşturdukları belleklere de kendi izlerini bıraktıklarını ifade eder. Erll'in filmler ve romanlardan yola çıkarak altını çizdiği nokta, bu kurguların, geçmişin kültürel bellekte yankılanan imgelerini yarattıklarıdır. Ne sanatsal başyapıtlar arasında yer alırlar ne de edebi değerleri yüksektir. Genellikle de ortaya çıktıkları gibi bir anda yok olurlar.¹²³

Türkiye'nin çatışmalı siyasi ortamından ve 12 Eylül'den "söz eden" diziler dendiğinde akla ilk gelenler *Çemberimde Gül Oya*, *Hatırla Sevgili* ve *Bu Kalp Seni Unutur mu?* adlı dizilerdir. Sevilay Çelenk Özen, televizyonun bir hatırlama mekanı olup olamayacağı sorusunu sorduğu "Bir Bellek Mekanı Olarak Televizyon: *Bu Kalp Seni Unutur mu?*" başlıklı makalesinde, 2004 yılından başlayarak ekrana taşınan bu üç dizinin bir bütünlük oluşturduğunu söylemektedir: "Belgesel-drama olarak aşına olduğumuz bir formatı neredeyse tersinden kuran bu diziler; yaşanmış olaylar, gerçek isimler ve 'belge'lerin yardımıyla, son altmış yılın önemli tarihsel ve toplumsal

---

¹²² Jan Assmann, *a.g.e.*, s. 53-58.

¹²³ Astrid Erll, "Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory", *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, New York, de Gruyter, 2008, s. 289-391.

meselelerine tanıklık etmeye çalışmıştır.”¹²⁴ Bu dizilerde, “doğrudan sol, hattasosyalist tınılı motif, simge, söylem ve pratikler”¹²⁵ yer almış ve aşk dizisi olmalarının dışında büyük ölçüde bu nedenle ilgi çekmişlerdir.

Özen’in incelediği dizilere biz de ayrıca bakacak olursak: Çağan Irmak’ın yönettiği dizi 2004 yılından itibaren Kanal D’de 40 bölüm olarak yayınlanmıştır. 12 Eylül öncesi Türkiye’den kesitlerin yer aldığı dizi, bir dergide çalışan Feriha’nın, 70’li yıllar üzerine bir yazı dizisi hazırlamak üzere ilk röportajı annesiyle yapması ile başlar. Anne Yurdanur’un yaşam öyküsü, 70’li yılların çalkantılı ortamı ile birlikte Yurdanur ve Feriha’nın ölmüş babası Mehmet’in aşk hikayesini ortaya çıkarır. Yurdanur, “Baban o zamanlar benim hiç bilmediğim bir dünyanın insanıydı. Kim ne derse desin, onurlu bir dünyaydı onlarınki.” diyerek, sonrasında anlattıklarıyla o “bilinmeyen” ve “onurlu” dünyayı izleyiciye açar. “Mücadele etmek dünya için. Şimdilerde pek olmayan şeyler galiba bunlar.” cümlesi de iki dünya arasındaki farkı vurgulayan cümledir.

Dizinin 6. bölümünde Mehmet gözüne alındığında, dışarıdakilerin Mehmet’ten haber alma çabalarını, duydukları üzüntüyü anlatır Yurdanur. Mehmet’in kalp hastası olan babası, Gayrettepe Siyasi Şubenin önünde oğlundan haber alabilmek için sabahlar ve mesaiye gelen komiser ile konuştuktan sonra ağzından “Sorgulanmayı hak etmedi komiserim. Ya sorgudan çıkamazsa komiserim.”cümleleri dökülür. Hasta baba, eve dönerken sokakta kalp krizi geçirip ölecektir. Yurdanur’un bu “bilinmeyen” dünyadan anlattıklarını Feriha, abartılı bulur: “Biraz abartmamış mısınız anne? Babam ölmüş gibi davranmışsınız. Yani bir

---

¹²⁴ Sevilay Çelenk Özen, “Bir Bellek Mekanı Olarak Televizyon: *Bu Kalp Seni Unutur mu?*”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 269, s. 180.

¹²⁵ Tayfun Atay, “Aş, İş, Ter, Emek... Benim Adım Gültepe”, (http://www.radikal.com.tr/yazarlar/tayfun_atay/as_is_ter_emek_benim_adim_gultepe-1211226)

şekilde kurtulacak oradan.” Yurdanur’un bu sözlere cevabı ise 12 Eylül dendiğinde akla gelen temel durumlardan birini anlatmaktadır: “Çocuk. O zamanlar hapse girmek ne demektir biliyor musun? Hele fikir suçlusuyun. İnsanların küçücük yerlerde yok olup, kayıplara karıştığı günlerdi o günler. İsteseler bir kibrit kutusunun içinde bile yok edebilirlerdi seni.” *Çemberimde Gül Oya* dizisinin 12. bölümünde Mehmet, işkenceci polisle yüzleşir.

Hatırla Sevgili ise 2006-2008 yılları arasında yayınlanmış ve Türkiye’nin 1950’li yıllardan itibaren yakın tarihi ile birlikte, siyasi görüş ayrılıkları nedeniyle araları bozulan iki arkadaşın çocuklarının birbirlerine olan aşkını konu edinmiştir. 68 bölüm olarak yayınlanan dizi, Türkiye’nin yakın tarihini 1950’lerden 12 Eylül’e getirdiğinde Erdal Eren’in idamına yer vermiştir.

12 Eylül ve sonrasında yaşananları konu edinen *Bu Kalp Seni Unutur mu?* adlı dizi, 2009 yılında yayınlanmıştır. Dizi, ana karakter olan Cemile’nin psikoterapi seanslarında anlattığı yaşam öyküsüne dayanmaktadır. Cemile’nin kardeşi Yıldız, gözaltına alınıp işkence görür. Cemile’nin ortak arkadaşları Engin’in, dizide adı “ortak ev” olan evinde tesadüfen tanıştığı Sinan ile birlikte, Diyarbakır cezaevi de dizinin içindeki yerini alır. Sosyalist bir Kürt olan Sinan’ın Diyarbakır cezaevinde yaşadıkları, dizinin yayınlandığı güne kadar televizyonlarda yer almamış ve belki de 12 Eylül denince ayrıca ele alınıp değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Sinan’ın cezaevinde tanıştığı ve aslında bir ülkücü olduğunu sonradan, cezaevinden çıktıktan sonra öğreneceği Kürşat’ın (cezaevindeki adıyla Muammer’in) Sinan’a sorduğu soru basit ve cezaevleri için sıradan bir sorudur: “Sen neden burdasın?” Sinan’ın cevabı ise, yine üzerinde ayrıca çalışılması gereken bir konuya işaret etmektedir: “Bizim için bir neden gerekmiyor.” Hem sosyalist hem de Kürt olmak, Diyarbakır cezaevine

girmek için yeterli bir neden olarak anılmaktadır. Aynı bölümde, cezaevi komutanının haykırışı, 12 Eylül yönetiminin Kürtlere yönelik amacını ifade eden bir haykırıştır: “Burada bir tek amaç var. O da size Türklüğü öğretmek. Burada Türklükten başka birşey yoktur. Faşizmin de komünizmin de anasını ... O kadar.”

Kürşat, dizinin sosyalist mücadelenin aktif üyeleri olan karakterleri dışında, ülkücü olan karakteridir. Diyarbakır Cezaevinde kısa süre de olsa yatmış ve Sinan ile de burada tanışmıştır. Kürşat’ın kendi iç hesaplaşması, Diyarbakır Cezaevi öncesinde başlamıştır. Darbenin hemen ardından başlayan ev baskınları sırasında, saklandığı evde silah seslerini dinleyen Kürşat’ın sözleri, asker ve polisin darbeye gerekçe oluşturabilmek için olay çıkardığı görüşünü ifade etmektedir: “Farkı anladınız mı? Eskiden çata pat gibi 7.65 atarlardı. En fazla uzun 9’lu. Bak mesela bu G 3...veya polis Thomson’u. Durum değişti. Eskiden tabanca sıkarlardı şimdi G3 sesi. Keşke bu sesleri daha önce de ayırdedebilseydik. 16 Mart’ta İstanbul Üniversitesinde de bu seslerden vardı.”

Dizinin 5. bölümünde Yıldız, gözaltında gördüğü işkencenin kendisinde bıraktığı izleri, Fransız gazeteciye anlatır:

İnsan kolay ölmüyor. Dayanma gücüne kendi de şaşıyor. Sanırım orada bizi fiziksel olarak yok etmekten çok daha öte birşey başarıyorlar. Ben dışarı çıktığımdan beri sokakta gördüğüm her erkeğin işkenceci olabileceğini düşünüyorum. Bulduğum her yerde kapatılmışlık duygusu yaşıyorum. Şu an kocam ellerinde ve nerede olduğunu bilmiyorum. Bütün hayatımıza; sevdiğimiz, değer verdiğimiz her şeye el koyabiliyorlar. İşte bu çaresizlik duygusu, sanırım onların ilk büyük zaferi.

Yapımcısı Tomris Giritlioğlu tarafından “sert ve cesur bir dizi” olarak tanımlanan *Bu Kalp Seni Unutur mu?*, 17. bölümün ardından yayından kaldırılmıştır. Giritlioğlu, dizinin yayınlandığı Show TV’nin “cesur ve demokratik davranarak” dizinin içeriğine hiç müdahale etmediğini belirtirken yayından kaldırılmanın

gerekçesini “reyting düşüklüğü ve ekonomik sorunlar” olarak açıklamıştır. Giritlioğlu, diziye yönelik hem ilgiden hem de bir ilgisizlikten söz etmektedir. Bir yandan seyircinin diziye olan ilgisi yüksektir ama reyting ölçümlerinin ne olduğu, kimler tarafından yapıldığı bilinmediği için, yüksek olduğu düşünülen ilgi bu sonuçlara yansımamaktadır. Diğer yandan hesaplaşma korkusundan kaynaklanan bir ilgisizlik de söz konusudur. Giritlioğlu, Diyarbakır cezaevinde yaşananlara bile yeterince ilgi gösterilmediğini ve izleyicinin diziye sahip çıkmadığını söylerken “seyirci kendisiyle hesaplaşmaktan korkuyor.” demiştir.¹²⁶

Dizinin yayınlanan son bölümü, yayından kaldırılma ve hesaplaşma korkusundan söz ettiğimiz bu noktada, özellikle belirtilmesi gereken bir bölümdür. Polis memuru Cevat, ülkücü kardeşi cezaevinde işkencede öldürülmüş ve anladığımız kadarıyla buna gösterdiği tepki nedeniyle de açığa alınmış bir polis memurudur. Cevat, önce bildiklerini bir gazeteye anlatmayı sonra da yurt dışına kaçmayı planlamaktadır. Anlatacaklarını yayınlamayı kabul eden bir gazete bulamaz. Dizinin ana karakteri Sinan’ın başında olduğu dergi, Cevat’la bu röportajı yapmayı ve yayınlamayı kabul eder. Röportaj, Cevat’ı aynı zamanda onu izleyen polislerden de saklayan Sinan’ın evinde yapılacaktır. Yıldız ve Kerim de röportaj için eve geldiklerinde, Yıldız, gözaltındayken kendisine işkence yapan polisle göz göze gelmiş olur. 17. bölüm burada biterken bir işkenceciyle mağdurun yüzleşmesine yer verileceği düşünülen 18. bölüm yayınlanmadan, dizi Giritlioğlu’nun “cesur ve demokrat” olarak andığı Show TV tarafından yayından kaldırılmıştır. Anlaşılan odur ki, cesaret de demokratik davranış da anca bu noktaya kadar sürdürülebilmiş, bundan sonra ise işkenceci ile mağdur yüzyüze gelse de yüzleşememiştir.

---

¹²⁶ (<http://www.bianet.org/bianet/toplum/120400-bu-kalp-seni-unutur-mu-yayindan-kaldirildi>)

Türkiye'nin travmatik yakın geçmişi söz konusu olduğunda gördüğümüz genel tablo da budur: Bir yanda unutma korkusu ile hatırlayan mağdurlar diğer yanda yüzleşme korkusu ile yüz çeviren iktidar ve toplum.

Bu üç dizide, ilk olan 12 Eylül'ün yasak belleklerinin yer almış olmasıdır. Çelenk, *Bu Kalp Seni Unutur mu?* adlı dizinin, yarım kalmış olsa da, son bölümüne kadar belirli bir perspektiften kurulmuş olan “dönemin hakikati”ne etik bir sorumlulukla yaklaşmış bir dizi olduğunu söylemektedir. Ayrıca, bu dizi özelinde televizyonun tedirgin edici bir bellek mekanı olabileceğini şu sözlerle ifade etmektedir: “İster dizinin yayıncılarının öne sürdükleri yeterince reyting almıyor olma gerekçesiyle, ister ‘devlet gözetimi altında’ köpeklere selama durdurulan mahkumları hatırla(t)maya cüret eden politik duruşu nedeniyle olsun, bu kesintinin kendisi, televizyonun tedirgin edici bir bellek mekanı olabileceğinin de kanıtı değil midir?”¹²⁷

Sinema söz konusu olduğunda ise çok sayıda 12 Eylül filmi ile karşılaşmaktayız. Bülent Görücü, 12 Eylül filmleri deyince kastedilenin “12 Eylül sonrasında çekilmiş ve öyle veya böyle 12 Eylül'ü, 12 Eylül'e giden süreci ve sonrasını ele alan, kahramanlarını 12 Eylül süreci ile konumlandırmaya çalışan, 12 Eylül'ün kahramanlar üzerindeki etkilerini ele ala”¹²⁸ filmler olduğunu söylemektedir. Mesut Kara da *Sinema ve 12 Eylül* adlı çalışmasında, 1981 yapımı, Şerif Gören'in yönettiği ve bir Yılmaz Güney filmi olan *Yol*'dan başlayarak Orçun Benli'nin 2012 yapımı *Bu Son Olsun* filmine kadar 39 filmi incelemiştir. Kara, bu filmlerde yenilgi, teslimiyet, yılgınlık ve umutsuzluğun anlatıldığı sonucuna ulaşmaktadır:

---

¹²⁷ Çelenk, **a.g.m.**, s. 186.

¹²⁸ Bülent Görücü, “12 Eylül'ü Anlatmak”, **Yeni Film**, Sayı: 13, s. 28.

Toplamında anlatılan bir yenilgiler tarihidir. Geçmiş yoktur bu filmlerde. Nasıl bir geçmiş, hangi yaşanmışlıklar kahramanlarımızı bu filmlerde ‘bir sonuç olarak’ izlediğimiz bu büyük yenilgiye sürüklemiştir; göremeyiz, öğrenemeyiz. Gösterilen bu yenilginin yarattığı yılgınlık ve umutsuzluk ‘gelecek düşü’nü, başka bir dünya düşünüyü de yok etmiştir; gelecek yoktur. Oysa ‘anlatılmak istenen’ kahramanların, bu filmlerde de gösterildiği gibi cezaevlerine düşmelerine, işkence görmelerine ideolojik seçimleri, başka ve daha güzel bir gelecek düşü sebep olmuştur. Bu *12 Eylül Filmlerinde* görülmesi de gerçek hayatta böyleydi.¹²⁹

Mesut Kara’nın sinema alanında 12 Eylül filmleri söz konusu olduğunda söylediklerini Murat Belge¹³⁰ ile Hilmi Maktav¹³¹ da söylemektedir. Belge, 1990 yılında yayınlanan *12 Eylül Filmi Henüz Yapılmadı* başlıklı yazısında, politik sanatın hem üretilmesinde hem de alınılanmasında kendine özgü sorunları olduğuna değinirken 12 Eylül çapında bir olayın bir filmde anlatılmasının da mümkün olmadığını belirtmektedir. Ancak Belge’nin değindiği asıl sorun, 12 Eylül filmlerinde dönemin de insanların da işlenmemesi yani insanlar ve dönemin birbirlerini açıklamadıkları gibi aralarında bir nedensellik kurulamamış ve birbirlerine yabancı gibi durmuş olmasıdır.¹³² 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren ard arda, darbe ile gelen baskı yıllarını anlatan filmler çekilmiş ve Türkiye’nin bir siyasi dönemi, ilk kez böyle bir yoğunlukla sinemaya yansımıştır. Ancak bu yoğun yansımaya rağmen Maktav’a göre de, filmlerde kahramanları hikayenin kahramanı yapan ne süreç ne de ideolojik konular belirgindir. Bu belirsizlik, söz konusu filmlerin siyasi sinemanın değil melodramların bakış açısını taşımalarından kaynaklanmaktadır. Kader lanetlenerek kabul edilmiş, acılar ve gözyaşı kutsallaştırılmış, toplumun muhalif kesimlerini harekete geçirmek bir yana, uğrunda mücadele ettikleri değerler artık onlar için de anlamını yitirmiştir. Maktav’a

¹²⁹ Mesut Kara, *Sinema ve 12 Eylül*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2012, s. 206-207.

¹³⁰ Murat Belge, “12 Eylül Filmi Henüz Yapılmadı”, *Beyazperde*, Sayı 8., s. 3-8.

¹³¹ Hilmi Maktav, “Türk Sinemasında 12 Eylül”, *Birikim*, Ekim 2000, Sayı 138, s. 79-84.

¹³² Belge, *a.g.m.*, s. 3-4.

göre, 12 Eylül Türkiyesi fonda kullanılan bir film malzemesi olarak kalmış, 12 Eylül filmleri, “12 Eylül’ün anti-demokratik uygulamalarını, baskıyı ve işkenceyi eleştirmelerine rağmen, kahramanlar dramlarını bir kader gibi yaşamışlardır, yenilmeye mahkumdurlar.”¹³³

Mesut Kara, daha önce değindiğimiz gibi, Türk sinemasının askeri darbelerle hesaplaşmayı henüz başaramadığını söylerken incelediği filmler arasından üç filmi, kendisini bu sonuca götüren filmlerden ayrı tutmaktadır. Bu filmler, Sırrı Süreyya Önder ile Muharrem Gülmez’in yönettiği ve 2006 yapımı olan *Beynelmilel*, Ömer Uğur’un yönettiği ve yine 2006 yılında gösterime giren *Eve Dönüş* ve Orçun Benli’nin yönettiği, 2012 yapımı *Bu Son Olsun* adlı filmlerdir.

Beynelmilel’in öyküsü, darbenin ardından Mersin’deki gevendelerin* hayatının asker eliyle nasıl altüst edildiğini anlatmaktadır. Filmde mizah, sürükleyici bir öge halinde olsa da film, kahramanlarının trajedisini anlatmaktadır. Bir “muhibir vatandaş”ın ihbarı ile pavyon haline getirdikleri kamyon ve gevendeler asker tarafından “ele geçirilir”. Şehri ziyarete gelecek olan Milli Güvenlik Konseyi üyelerini karşılayacak orkestra bulmaya çalışan asker, gevendelerden askeri bir orkestra kurup, üniforma olarak da temsili düşman kıyafetlerini giydirip çalacakları marşların listesini verir. Abuzer, orkestra şefidir.

Üniversite öğrencisi Haydar, tatilini geçirmek için memleketine geldiğinde seyirci, Abuzer’in kızı Gülendem’in Haydar’a olan aşkı ve pek muhtemeldir ki Haydar’dan etkilendiği için Siyasal Bilgiler okuyup kaymakam olma isteği ile karşılaşır. *Dev-Genç* dergisi okuyan Haydar’ın aşkı “bir devrimci ancak ölümle nişanlıdır.” gibi cümlelerin arkasında belli belirsizdir. Darbeye de, halkın darbeye

---

¹³³ Maktav, **a.g.m.**, s. 83.

* **gevende**: Düğünlerde çalgı çalan yerel müzisyenler.

olan tepkisizliğine de, askere de karşı olan Haydar ve arkadaşı, Konsey üyeleri geldiğinde bir protesto eylemi düzenlemek ister.

Abuzer, Enternasyonal’i kızı dinlerken duyup etkilenir ve “kendi bestem” diye tanıttıktan sonra Konsey’i karşılama müziği olarak çalmaya karar verir. Böylece eylemi, her şeyden habersiz olan Abuzer ve gevendeler gerçekleştirir. Ancak bu, çeşitli tesadüfler sonucu ortaya çıkan eylem, Haydar’ın olay anında Abuzer’in ise işkencede öldürülmesine neden olacaktır. Enternasyonal’i babasına “Hani Mozart falan var ya onun gibi bir şey, konusu baharı karşılamak, beynelmilel bir şey işte” sözleriyle tanıtan Gülendama’ı filmin sonunda bir anne olarak görürüz. Kaymakam olamamıştır. Kızının saçını tararken, televizyonda Kızıl Ordu Korosunun Enternasyonal’i çalışına takılır gözü ve kulağı.

Mesut Kara’nın *Beynelmilel*’i ayrı bir yere koyması, Abuzer’in ve Gülendama’nın teslim olmayışındandır. Abuzer sorguya giderken ne kızını ele vermiş ne de Enternasyonal’in kendi bestesi olduğunu söylemekten vazgeçmiştir. Kara, Abuzer’in bu tavrı ile Enternasyonal’i sahiplenip onu kendisinin bir parçası olarak gördüğünü söylerken, Gülendama’nın evindeki vitrinde bulunan Marksist kitaplardan da, onun mücadeleden kopmadığının anlaşıldığını belirtmektedir.¹³⁴

Eve Dönüş ise, işçi olsa da siyasi bir kimliği olmayan ve en büyük sıkıntısı aldıkları televizyonun taksidini ödemek olan Mustafa’nın hikayesini anlatmaktadır. Kendisi gibi karısı Esmâ da bir işçidir ve fazla mesai yapmaktan evde biraraya gelememekte, birbirlerini görmedikleri günler geçirmektedirler. Esmâ, çalıştığı fabrikadaki sendika temsilcisinin, temsilciliği uzun zaman önce bırakmış olsa da, içeri alındığını söylediğinde Mustafa, “O zaman da başka bir bağlantısı vardır. Bu

---

¹³⁴ Kara, a.g.e., s. 190.

işlerle bir alakası olmasa niye alsınlar içeri? Seni niye almıyorlar? Beni niye almıyorlar?” diyerek, aslında 12 Eylül’de içeri alınanlara yönelik toplumun genel bakışını ifade eder.

İşkence sahnelerinin yer aldığı filmde Mustafa eve döndüğünde işkencenin hem bedeninde hem de psikolojisinde bıraktığı izleri de görürüz. Kara, *Eve Dönüş* filmini, “Mustafa’nın 12 Eylül öncesi yaşanan olayların, politik yapılanmaların uzağında yer alan apolitik bir karakter olması, 12 Eylül’ün ‘sıradan’ insan hayatına olan etkisini de göstermek açısından önemli”¹³⁵ bulmaktadır. Ancak Kara’nın gözardı ettiği şudur ki; Mustafa “Mustafa” olarak gözaltına alınmamıştır. Bir ihbar sonucu, ki ihbarı yapanın kirayı ödememelerine kızan evsahipleri olduğu filmin sonunda ortaya çıkacaktır, istihbaratın gönderdiği eşgale uyduğu için, Örnektepe Halk Komitesi Sorumlusu Şehmuz olduğu düşünülerek gözaltına alınmıştır. 22 gün süren gözaltı süresince Şehmuz olduğunu kabul etmesi için işkence görmüştür. Mustafa’nın Şehmuz olmadığı, gerçek Şehmuz polisle silahlı çatışmaya girip öldürüldüğünde anlaşılacak ve komiser Mustafa’ya “Bir yanlışlık olmuş. Kusura bakma, serbestsin. Arkadaşlar seni istediğin yere bırakacaklar. Mustafa, yalnız, bizim raonda burada yapılanlar burada kalır. Dedikodu sevmeyiz. Sağda solda konuşulsun istemeyiz.” dedikten sonra onu serbest bırakacaktır.

Eve Dönüş, bu açıdan baktığımızda her ne kadar işkence sahnelerini göz önüne getirmiş olsa da diğer yandan resmi belleği ya da Ricoeur’ün deyişiyle “talimli hafıza”yı yeniden üretmiştir: 12 Eylül sürecinde gözaltında ya da hapisanelerde işkence yapılmıştır ancak bu “bu işlerle alakası olanlara” yapılan bir uygulamadır. Bu işlerle alakası olanlar da Şehmuz gibi polisle çatışmaya girenlerdir. Bu durumda,

---

¹³⁵ Kara, a.g.e., s. 194.

12 Eylül ile gözaltına alınan, hapiste yatan herkes Şehmuz'la eşitlenmekte ve bir kere daha suçlu ilan edilmektedir.

Bu Son Olsun ise, komedi unsuru ağır basan bir filmidir. Film, sokaklarda yaşayan 5 evsiz arkadaşın darbe ve sokağa çıkma yasakları ile “evsiz” kalıp daha sonra da bir dizi yanlışlık sonucu kendilerini siyasi tutuklularla birlikte hapiste buluşlarını anlatır. İnce eleştirileri ile bir kara mizah olması beklenen filmde, solcu ve ülkücü karakterler rahatsızlık verecek düzeyde karikatürleştirilmiş, 12 Eylül klişelere indirgenmiştir.

Kafes adlı film, 12 Eylül öncesini ve sonrasını ülkücülerin bakış açısından anlatan ilk film olması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Filmde, darbenin hemen ardından, işlemediği bir suç yüzünden idam edilen Mustafa Pehlivanoğlu'nun^{136*} hikayesi ile birlikte 12 Eylül dönemi anlatılmaktadır. Yönetmenliğini Mahmut Kaptan'ın yaptığı *Kafes*, 2 Ekim 2015'te gösterime girmiştir. Film, 23 Kasım 1970 tarihinde ülkücü öğrenci Dursun Önkuzu'nun Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulunda, solcu öğrenciler tarafından öldürülmesi ile başlamaktadır. Filmde “faşist Dursun” diyerek Dursun Önkuzu'yu döven solcu öğrencilerin “ciğerlerine hava basalım sonra da atarız camdan köpeği” cümlesinden sonra görüntüye bisiklet pompası, bir derslikten çıkan 4 kişinin adımları, sürüklemekten dolayı kan içinde kalmış koridor ve pencere, ardından da aşağıda, okulun bahçesinde Dursun

---

* Mustafa Pehlivanoğlu, 12 Eylül askeri darbesinin hemen ardından idam edilen iki isimden biridir. Ülkücü Mustafa Pehlivanoğlu ile solcu Necdet Adalı, ordunun yönetime el koymasının üzerinden bir ay bile geçmemişken, 7 Ekim 1980 günü, birkaç saat aralıkla idam edilmişlerdir. Yaşar Okuyan, Mustafa Pehlivanoğlu'nun mahkemesi sonuçlanmadan idam edildiğini belirterek şunları anlatmaktadır: “Bu olayla ilgili rahmetli Muhsin Yazıcıoğlu'nun bir açıklamasını hatırlıyorum. Yazıcıoğlu'nun iddiasına göre Mustafa Pehlivanoğlu'na idam kararı çıkıyor. İnfaz edilmek üzereyken mahkeme Pehlivanoğlu'nun suçlandığı olayda silah kullanmadığını tespit ediyor. Yeni bir karar veriyor. Avukatları gece yarısı mahkeme tutanağıyla beraber Milli Güvenlik Konseyine ulaşip infazın durdurulmasını talep ediyorlar. İddiaya göre Evren'e bu durum intikal ettiriliyor ve dehşet verici bir cevap alıyorlar. Evren 'Bana da öyle bir bilgi geldi. Ama artık çok geç infazdan dönemeyiz.' diyor.” Okuyan, **a.g.e.**, s. 170.

Önkuzu'nun cansız bedeni girmektedir. Bu sahnenin ardından bir toplantı sahnesi gelmektedir. Toplantı salonunda Türk bayrağının yanı sıra hilal içindeki bozkurtun yer aldığı mavi bayrağın asılı olmasından toplantının Ülkü Ocaklarında yapıldığı anlaşılmaktadır. “İhsan Başkan” başkanlığında toplanan 5 kişilik grup, Önkuzu cinayeti ile ilgili görüntüleri izleyip haberin yer aldığı gazetelere baktıktan sonra görüşlerini dillendirirler. Toplantıdaki konuşmalardan filmin 1974 affından sonraki bir döneme geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü Önkuzu cinayetini işleyenlerin artık dışarda olduğu ve bu kişilere ne yapılacağı üzerine konuşulmakta, kimliklerinin tespit edilmesi için mahkeme tutanaklarına bakılması istenmektedir. Toplantıda *Arkadaş* dergisi yazarı Mehmet Sipahi'nin solcuların Önkuzu'yu öldürmesi ile ilgili olarak söyledikleri, aşağı yukarı benzer ifadelerle filmin ilerleyen sahnelerinde de ülkücü hareketin sol hareketi eleştirdiği nokta olarak karşımıza çıkacaktır:

Vicdansızlar. Allahsızlara bak. Ciğerlerine hava basıp patlatmışlar. Vücudunda sigara söndürmüşler. Ulan arkadaş, ne istersin taşradan Ankara'ya okumaya gelmiş bir halk çocuğundan. Şuna bak nasıl da masum bir yüzü var. Sözde halk için devrim yapacaklar ha. Bu nasıl bir öldürme. Öldürmenin ötesinde bir şey. O kadar işkence yapıp 3. kattan aşağı atmışlar.

Mehmet Sipahi'nin Dursun Önkuzu'ya atfettiği masumiyet, filmin genel çerçevesi içinde aslında ülkücü harekete atfedilen bir masumiyettir. Bu masumiyetin örnekleri olarak Mehmet Sipahi, gençleri siyasetin ve dönemin olaylarının dışında tutmaya çalışmakta, “İhsan Başkan”, Önkuzu'nun faillerini intikam için öldürmek isteyen diğer ülküçülere, “Ne demek silah lazım. Davamızı tebliğ etmeden böyle işlere girişmek gibi bir metodumuz yok. Seminer yapıp halkla temas kurdunuz mu?” diyerek karşı çıkmaktadır. Ancak bu çabalar sonuçsuz kalacak ve neredeyse çocuk yaştaki kaportacı Mustafa, masum olduğu halde Erzurum Mahallesindeki bir kahveyi taradığı suçlamasıyla gözaltına alınacaktır. Gerçek suçlu, suçu Kaportacı

Mustafa'nın üzerine atan kendisi de bir ülkücü olup da aslında başka/gizli güçler adına çalışan ya da belki de ülkücü olmadığı halde bu güçlere çalışmak için ülkücüler arasına karışmış olan Murat'tır. Murat'ın kim olduğu filmde net değildir ancak Murat ve komünist öğrencilerin lideri Mahmut yurt dışına kaçacak, “Kaçanların yerine de masumlar yat[acaktır].”

Filmin ilerleyen sahnelerinde bu gizli gücün “asker” olduğu ortaya çıkmaktadır. Yüzleri kameranın açısına alınmadığı için sadece üniformalarını görebildiğimiz komutanlar, Vilayetler Konağı Misafirhanesinde bir toplantıdadır.

Her bir komutanın elinde bir kağıt vardır ve kağıtta yazılı olanları üst ses okur:

Eylem Planı 3: Gençliğin Depolitizasyonu. Gençlik zararlı örgütlerin elinden kurtarılmalıdır. Gençliğin siyasetten uzaklaştırılması ve depolitize edilmesi gerekir. Bunun için iki araç vardır: Spor ve seks. Bu iki alanı birbirine iliştmek için iki adet dergi çıkarılmalıdır. Bu dergilerin adı *Erkeksi* ve *Bravo* olacaktır. Bu dergileri özellikle 68 kuşağından gençleri toparlayacak olan bir gazeteci yönetecektir.

Toplantı sonunda kağıtlar yakılır. Ancak kağıtlardan biri tam yanmayacak ve bunu da misafirhanede çalışan bir ülkücü bulup İhsan Başkan'a götürecektir. İhsan Başkan ve arkadaşları o sırada tedirgin bir halde ordunun yönetime el koyması ihtimalini konuşmaktadırlar. İhsan Başkan, kağıtta yazanları okuduğunda arkadaşlarından birinin sorduğu “Eylem planı 3. Diğer ikisi nerede?” sorusunu “Onları yaşadık” diye cevaplar. Bu sahne aynı gücün, 12 Eylül sonrasında ülkeyi nasıl yeniden biçimlendireceğini ortaya koyarken diğer yandan ülkücü hareketin masumiyetini darbe sonrasındaki dönem için de sabitlemektedir.

Dursun Önkuzu'nun öldürülmesi ile başlayan film, Mustafa'nın işlemediği bir suç nedeniyle darbenin hemen sonrasında, 7 Ekim 1980'de idam edilmesi arasında geçen 10 yıllık dönemi ele almaktadır. Filmde ülkücüler kendilerini “vatani için

mücadele etmekten başka gayesi olmayan”, “vatan için seve seve canını verebilecek olan”, "vatanını sevmekten korkmayan”, “vatana canını sadaka olarak veren”, “tek endişesi vatani olan”, “vatan için bayrak için canını sakınmayan”, “Allah’tan başka kimseden korkusu olmayan” ifadeleri ile tanımlamaktadırlar. Açıktır ki masumiyetlerini de buna bağlamaktadırlar. Ancak diğer yandan, İhsan Başkan şu sözleri ile, hergün birilerinin öldüğü böylesi bir dönemde ölmeyi, bir hiç uğruna ölmek olarak gördüğünü ortaya koymaktadır: “Bu ülkede hergün birileri ölüyorken etrafımdaki insanlardan hiçbirini kaybetmek istemem. Tek kaygım hepimiz bir hiç uğruna gidersek vatan uğruna canını verecek kimse kalmayacak. Derdim bu.” Bu cümleyi, bugün, ülkücü hareket içinde birilerinin, özellikle 70’lerin ikinci yarısından sonraki duruşu, vatani korumak ile, vatan sevgisi ile..., bir tutmayıp ülkücü harekete yönelik özeleştiriyi yaptığı şeklinde okumak da mümkündür.

12 Eylül ve edebiyat söz konusu olduğunda ise edebiyat dünyasındaki yaygın kanı, 12 Mart 1971 muhtırası ile birlikte yaşananları anlatmayı başarmış bir “12 Mart edebiyatı” oluşturulabilmesine karşın çok daha yıkıcı ve uzun süreli etkileri olmasına rağmen 12 Eylül 1980 darbesinin getirdiklerini anlatan bir “12 Eylül edebiyatı”nın ortaya konulamamış olduğudur.¹³⁷ Murat Belge, *Edebiyat Üzerine Yazılar* adlı kitabında, birçok kişinin hapishaneye girdiği bir dönemde doğal olarak bir “içerdekiler/dışardakiler” ayrımının oluştuğunu ve böyle bir ortamda romancıların içerdekileri dışarıya yani kamuoyuna anlatmakla yükümlü olduklarını söylemektedir.

---

¹³⁷ Murat Belge, *Edebiyat Üzerine Yazılar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 114., Ömer Türkeş, “Darbeler; Sözün Bittiği Zamanlar...”, *Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı*, S. 90-91-92., Mehmet Narlı, *Roman Ne Anlatır-Cumhuriyet Dönemi, (1920-2000)*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007., Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

İçerde-dışarda olma meselesinin bir diğer boyutu ise romancıların da “hapishanenin değil ama meselenin içinde olması”dır.¹³⁸

12 Mart ve 12 Eylül edebiyatını roman üzerinden karşılaştıran Fethi Naci’ye göre 1980’lerde yazılan romanlar, 12 Eylül darbesine ve darbenin toplumda her anlamda yol açtığı altüst oluşa yeterli ilgiyi göstermemiştir. Yazarlar, dönemin ekonomik, kültürel ve toplumsal değişimlerini romanlarına yansıtmadıkları gibi dönemin siyasal yanına da az bir ilgi göstermişlerdir. Fethi Naci, 1980’lerin romanının kurulu düzenin yanında yer aldığını belirtirken bu romanlara örnek olarak da Ahmet Altan’ın *Sudaki İz*, Ayla Kutlu’nun *Hoşça Kal Umut*, Adalet Ağaoğlu’nun *Üç Beş Kişi* ve Tarık Buğra’nın *Dünyanın En Pis Sokağı* adlı romanlarını gösterir. Fethi Naci, “12 Mart” romanları ile “12 Eylül” romanları arasındaki farka da değinerek 12 Mart romanlarında “devrimci” gençlere ağıt yakılırken 12 Eylül romanlarında hapislere düşmüş, işkenceler görmüş ve öldürülmüş olan “devrimciler”e yönelik bir saldırı olduğunu söyler.¹³⁹

Fethi Naci, “1980’lerdeki Türk romanı, 12 Eylül darbesiyle Türkiye’de yaşanan altüst oluşun siyasal yanına biraz ilgi göstermiş, bunu yaparken de kurulu düzenin yanında yer almıştır; ekonomik-toplumsal yaşamdaki değişimler romanımıza yansımamıştır.”¹⁴⁰ demektedir. Böyle bir yazarlığı sorunsallaştıran Fethi Naci, diğer yandan “insan dramlarıyla dolu, çalkantılı” ve son derece yakın bir döneme tanıklık eden eserler üretmenin zorluğunun da farkındadır. Fethi Naci söz konusu zorluğu, “Enine boyuna incelenmemiş, eleştirisi yapılmamış, hataları ve sevapları üzerinde ortak yargılara varılmamış hareketlerin romanını yazmak sanıldığından da güçtür.”¹⁴¹

---

¹³⁸ Belge, 1998, s. 115-118.

¹³⁹ Fethi Naci, **Yüz Yılın 100 Türk Romanı**, İstanbul, Adam Yayınları, 2000, s. 35-36.

¹⁴⁰ Fethi Naci, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴¹ Fethi Naci, **a.g.e.**, s. 631.

cümlesi ile ifade eder. Naci'ye göre bir başka neden hukuki engellerdir. Yürürlükteki yasaların, yakın geçmişte olan bitenleri nesnel bir biçimde eleştirmeye olanakvermemesi, güçlü bir “12 Eylül edebiyatı”nın ortaya konmasına engel olmuştur. Fethi Naci bu saptamaları yapmakla 12 Eylül edebiyatı olarak anılan bir edebiyatı ortaya koymayan yazarların tavırlarını haklı çıkarmak çabasında değildir. Bunu yaptığı saptamaların ardından sorduğu sorulardan anlayabiliyoruz: “Yasaların sanatsal yarışta sınırlamalar getirdiği bir ortamda bir romancı, övülmesi yasak olan bir olayı, bir “fiil”i kötülerken, yererken özgür müdür; övme özgürlüğünün olmadığı yerde yermek, nesnel bir eleştiri midir, yoksa yönetici güçlerin dayattıkları “değerlendirme”ye baş eğmek midir, yönetici güçlerle işbirliği midir, “özgür yazar”ın “sahibinin sesi” durumuna düşmesi midir?” Naci, bu soruların yanıtını söz konusu romanların eleştirisini yaparken ayrıntılarıyla verir ve 12 Eylül gerçeğini ortaya koymayan bir yazar tavrı ile “okurun sağduyusunun küçümsendiğini” söyler.¹⁴²

Şükrü Argın ise, edebiyat ile toplum arasındaki etkileşimden yola çıkarak edebiyatın 12 Eylül ile olan ilişkisini toplumun 12 Eylül ile olan ilişkisi içinde değerlendirmektedir. Argın'a göre toplumun geniş kesimleri 12 Eylül'ü nasıl sessiz kalarak desteklemiş ise edebiyat da aynı şekilde “sessizce” desteklemiştir. Argın bu desteği, “aklen ve lafzen olmasa da” “kalben” kelimeleri ile ifade etmektedir. Hatta, sükutun ikrardan geldiğini hepimiz bilirken, “söz söyleme sanatı olarak edebiyatın sükutu ise –söylemeye bile gerek yok- iki kere ikrardır.” Argın'ın “sükut” ile işaret ettiği, edebiyatın, 12 Eylül'ün mağdurları ile arasına koyduğu mesafedir.¹⁴³

---

¹⁴² Fethi Naci, **a.g.e.**, s. 631-638.

¹⁴³ (<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=449>)

Kendi mesafeli duruşunun nedenini, edebiyatın “içinden” bir ses, Pınar Kür, verdiği bir röportajda 12 Eylül’ün kendisine hiçbir zaman ilham vermediğini söyleyerek açıklamaktadır. 12 Mart ile 12 Eylül arasında böylesi bir ayırım yapan Kür’e göre, 12 Mart’ın devrimcileri “insanın içini yaka[cak]” kadar masumken 12 Eylül devrimcileri yırtıcıydı. Kür, mesafeli duruşunu, varsaydığı bir masumiyet eksikliğine bağlayarak “12 Eylül’de kimse benim içimi yakmadı. Orada da gençler öldü ama onlar biraz yırtıcı geldi bana. 12 Mart’ta olan o masumiyet yoktu onlarda.” cümlesi ile gerekçelendirmektedir.¹⁴⁴

Bir başka isim, Hasan Bülent Kahraman, 12 Eylül’ün edebiyatta yer aldığını ancak bu yer alışın “12 Mart’ta olduğu gibi bir dönem edebiyatı veya bir roman hareketi meydana getirmedi”ğini söylemektedir. 12 Eylül’ün kendisinden önceki toplumsal yapıyı kökünden değiştirdiğini belirtmekte ve 12 Eylül’ü hala devam eden bir süreç olarak görmektedir. Edebiyat için de aynı durumun geçerli olduğunu belirten Kahraman, 12 Eylül’e kadar toplumsalcı ve gerçekçi olan romanın ve edebiyatın bu çerçevesinin 12 Eylül ile birlikte kırıldığını ve toplumsal yapının daha ileriye değil geriye doğru giden bir anlayış ile çevrelendiğini ifade etmektedir. Kahraman, “Hapsedilmiş, sürgün edilmiş edebiyatçıların ve aydınların yeniden topluma dönmesi çok uzun yıllar aldı. Geri geldiklerinde de önlerinde bambaşka bir toplumsal yapı, yeni toplumsal tercihler ve hepsinden önemlisi yeni bir insan tipi buldular. Bıraktıklarıyla buldukları birbirine taban tabana zıttı.” demektedir.¹⁴⁵

Daha önce Murat Belge’den alıntılı olarak değindiğimiz “içerdekiler-dışardakiler” ayırımı, Erdal Öz’de farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Belge, 12 Mart edebiyatının, edebiyatçılar olaya dışardan baktıkları için devrimcileri

¹⁴⁴ (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=116058>)

¹⁴⁵ (<http://www.sabah.com.tr/Pazar/2011/09/18/12-eylulde-edebiyat>)

yücelttiğini söylerken Öz, dönemin edebiyatçılarını meselenin içinde olarak kabul etmekte ve “12 Mart döneminin yaşanmışlıklarından çıkan pek çok öykü, roman yazıldı. Yazıldı, çünkü pek çok yazar o günleri içinden ya da yakınından yaşamıştı.” demektedir. Öz, 12 Eylül’ün, daha ağır koşullar yaşanmasına rağmen, kendine edebiyatta daha az yer bulmasının nedenlerinden biri olarak, yine bu içerdekilerdışardakiler ayrımının devamı şeklinde şunları söylemektedir: “Daha ağır koşulların yaşandığı 12 Eylül’ün edebiyatta kendine daha az yer bulmasının nedenlerinden birinin, 12 Eylül’ü içinden ya da yakınından yaşayan kişilerin içinde pek az yaratıcı yazarın bulunması olabilir diye düşünüyorum.”¹⁴⁶

12 Eylül’ün edebiyatta kendine yeteri kadar yer bulamamışlığına bir cevap ve tepki olarak “tanıklık edebiyatı”ndan ve onun ürünlerinden söz edebiliriz. Tanıklık edebiyatı, bir direniş biçimi olarak da kullanılan yeni bir edebi yöntem olarak ortaya çıkmıştır ve iktidarın unutmama/unutturma, çarpıtma yolundaki baskılarına direnmeyi hedeflemektedir. Horace Engdahl, tanıklık edebiyatının totaliter toplumlarda iktidarın, belleği sistematik bir şekilde silme çabalarına karşı yazınsal bir direniş olduğunu belirtmektedir. Engdahl’e göre, edebiyattaki tanıklık sadece bir açıklama, ifade etme eylemi değildir ve aslında tanıklığın hukukta, tarihyazımda ve gündelik hayatta daha yakından bildiğimiz kullanımından farklı olarak itici gücünü sessizleştirilmişlere ses olmak ve kurbanların adını yaşatmak çabasından almaktadır.¹⁴⁷

Tanıklık edebiyatı, belleğin toplumsal koşullara bağlılığı gerçeğinden hareketle iletişimsel belleğin edebiyat çerçevesinde kültürel belleğe aktarımıdır.

---

¹⁴⁶(<http://www.sabitfikir.com/dosyalar/12-eylul-edebiyata-bir-darbe-12-martin-ve-12-eylulun-edebiyatimizdaki-yeri>)

¹⁴⁷ Engdahl, Horace. “Philomela’s Tongue: Introductory Remarks on Witness Literature” **Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium**, Singapore, Mainland Press, 2002, s. 4-6.

Yazarların tanıklıklarını edebiyat aracılığı ile dillendirme çabaları, aynı zamanda bir unutturma biçimi de olan resmi tarihin alanını mümkün olduğunca daraltmak ve hatta resmi tarihi değiştirmektir. Tanıklık edebiyatının yazarları, bu açıdan baktığımızda tanıklık edebilmek için yazar olmuş kişilerdir. Olayı başından sonuna kadar kendisi yaşamış olan bu tanık yazarın ürettiği metinler, “tıpkı peşlerinden tarihsel olaylara ilişkin hatıraları sürükleyen birer anıt, büst, lahit veya mezar taşı gibi, insanoğlunun unutmaya meyilli belleğinebasılan birer mühürdür.”¹⁴⁸ Romanlar ve anılardan oluşan bu eserler, tanıklık edebilmek için yazar olmuş kişilerin genellikle ilk eserleridir.

Televizyon, sinema ve edebiyat alanlarında 12 Eylül’ün ele alınışına kısaca değindikten sonra Erll’e dönecek olursak, Erll edebiyat ve sinemanın (biz buna televizyonu da dahil edebiliriz) kültürel belleğin hem bireysel hem de kolektif düzeylerinde etkileri olduğundan söz etmektedir. Kolektif düzeyde, geçmiş, toplumun geniş kesimleri arasında dolaşıma sokabildikleri için güçlü medyalardır. Ancak bu araçların toplumsal bazen de uluslararası düzeyde yaydıkları geçmiş imgeleri tartışmasız, birlik ve uyum içinde ya da ideolojik açıklığa sahip imgeler değildir. Daha çok belirli bir medya kültürü etrafında yerleşmiş olan temsilleri ve bu imgelere dair sorunsalları tartışmaya açacak olan ipuçlarını ortaya koyarlar.¹⁴⁹ Türkiye’de de 12 Eylül’ü konuşulabilir ve adlandırılabilir hale getirmede ve dolayısıyla bir 12 Eylül belleği inşa etmede kitle iletişim araçlarının önemli bir rolü vardır. Senaryolar ve konular farklı bakış açıları ile kurgulansa da sonuçta dile gelen, görünür olan 12 Eylül’ün antidemokratik ve insan hakları ihlalleriyle dolu olan

---

¹⁴⁸ Günay Erkol Çimen, “Taş Üstüne Taş Koymak: 12 Mart Romanlarında Görgü Tanığı Belleğinin Yazınsallaştırılması”, **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, s. 34.

¹⁴⁹ Erll, **a.g.m.**, s. 396.

uygulamalarıdır. Siyasi alanda ve yasal zeminde bir yüzleşmeye gidilemese de kitle iletişim araçları ısrarla 12 Eylül'ü gündemde tutmaktadır.

3. İKİ DARBE ARASINDA SİYASAL HAREKETLER

3.1. MHP ve Ülkücü Hareketin Gelişimine Kısa Bir Bakış

Türkiye’de siyasete damgasını vuran siyasal hareketlerden biri, ortaya çıkışından itibaren bir siyasal parti ile özdeşleşmiş ve olgunlaşmasından bu yana aynı parti ile ortak hareket etmiş olan ülkücü harekettir. Ülkücü hareketin önemli isimleri arasında Alparslan Türkeş, Muhsin Yazıcıoğlu, Seyyid Ahmet Arvasi, Sadi Somuncuoğlu, Erol Güngör, Galip Erdem, Dündar Taşer ve İsmail Gaspıralı’yı saymak mümkündür.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve bu partinin kurucusu olan Alparslan Türkeş ile birlikte anılan ülkücü hareketin somut bir siyasal hareket olarak ortaya çıkışı, 1944 yılına uzanır. 1944 yılının İrkçılık-Turancılık yargılamaları, Alparslan Türkeş’in siyasal bir aktör olarak ortaya çıkışının zemini olduğu gibi Türkçü hassasiyetlerin bir mağduriyet söylemi etrafında yükselişinin de zeminidir. Ülkücü hareket, kökeninde yer alan “1944 ruhu”ndan zamanla uzaklaşmış; zaman zaman köklerinde yer alan ırkçılığı reddettiğini açıklama/ıspatlama durumunda kalmış ve 70’lere gelindiğinde ana hedefi olan kitleleşmeyi Türk ve İslam vurgusu ile sağlamış bir “dava” olarak siyasetteki yerini almıştır. Ülkücü hareketin komünizm karşıtı “teyakkuz hali” ise, 1940’lardan 1980 yılı sonrasına kadar geçirdiği değişim ve dönüşümlerde değişmeden kalmıştır.

1944 yılında, dönemin Türkçü dergisi *Orhun*’un başyazarı ve Boğaziçi Lisesi edebiyat öğretmenlerinden olan Nihal Atsız, Başbakan Şükrü Saracoğlu’na hitaben iki açık mektup yayınlamıştır. Bu mektuplarında Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’i komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Atsız, Bakan Yücel’in komünizm propagandası yapan dergileri bakanlık bütçesinden satın

alarakbakanlık emri ile ülkedeki bütün okullara dağıttığını; o sırada Bursa Cezaevinde hükümlü olan şair Nazım Hikmet'e de yine Milli Eğitim Bakanlığınca el altından para verildiğini yazmıştır. Atsız, Hasan Ali Yücel'in istifasını ya da görevden alınmasını istediği bu mektuplarda, Ankara'da Devlet Konservatuvarında görev yapmakta olan Sabahattin Ali'yi de öğrencilere komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle "ihbar" etmektedir.

Sabahattin Ali, kendisine "vatan haini" dediği için Nihal Atsız aleyhine hakaret davası açmış ve Atsız, 3 Mayıs 1944'te yargılanmaya başlanmıştır. Uzun yıllar "Türkçüler Günü" olarak anılacak olan ve 1970'lerden itibaren de "Milliyetçiler Günü" olarak ülkücü hareket için önemli bir gün haline gelecek olan gün, Atsız'ın yargılanmaya başlandığı 3 Mayıs günüdür. 1944 yılının 3 Mayıs'ında çok sayıda genç, Ankara Ulus Meydanında Atsız'ın yanında olduklarını göstermek ve komünizm karşıtlığını vurgulamak üzere, Nazım Hikmet ile Sabahattin Ali'nin kitaplarının da yakıldığı bir eylem düzenlemiştir. Bu dava nedeniyle Atsız'ın evinde ve *Orhun* dergisinde yapılan aramalarda Alparslan Türkeş'in mektupları ve yazıları bulununca "ırkçılık ve Turancılık" suçlaması ile yargılanan 23 isim arasına Türkeş de dahil edilmiş ve "yalnız Türk soyundan gelenler yaşamalıdır" şeklindeki sözlerinden dolayı yargılanmıştır.¹⁵⁰

Orhangazi Ertekin, 1930'lar, 40'lar ve 50'lerde ırkçılık ve Turancılık titrinin Türkçülüğün asli vasıfları arasında yer aldığını belirtirken Türkçülüğün "44 ruhu" ile, bir doktrinden bir siyasal muhalefete doğru adım attığını söyler. Ertekin, Türkçülüğün kendine mağduriyetten bir yol açan ilk siyasal hareket olduğunu söylerken, 1944 yargılamaları ile yaşanan haksızlıklar, kovuşturmalar, hapisler

---

¹⁵⁰ Aytekin Gezici, **Ülkücülük Tarihi**, Ankara, 2014, s. 71.

veışkencelerin Türkçülüğün devletle arasına mesafe koymasına yol açtığını belirtmektedir.¹⁵¹

Alparslan Türkeş'in 1944 olaylarını anlattığı kitabında ise Türkeş'in özellikle İsmet İnönü'ye ve iktidarı mutlak olarak elinde bulunduruşuna yönelik muhalefeti ortaya çıkmaktadır. Türkeş, Atsız'ın yazdığı açık mektupların Türkiye'yi "kızıl afet"e karşı ayağa kaldırdığını söylerken Bakanlarla Başbakanı övmek kadar onları eleştirmek hakkının da sadece Milli Şef'e ait bir ayrıcalık olduğunu, İnönü'nün kendisi dışında bir yerden Başbakana ve Milli Eğitim Bakanına eleştiri gelmesini kabullenemediğini belirtmektedir. Başbakan da Bakan da Türkeş'e göre, İnönü'nün birer kuklasıdır ve bu nedenle Atsız'ın mektuplarında yazdığı suçlamalar aslında İnönü'nün emri ile ve bilgisi dahilinde yapılan uygulamalardır. Sabahattin Ali'nin Atsız aleyhine dava açmasını sağlayan da İnönü'dür. Türkeş için bunun en net kanıtlarından biri de Sabahattin Ali'nin avukatlığını *Ulus* gazetesi hukuk müşavirinin üstlenmiş olmasıdır.¹⁵² Diğer yandan Aytekin Gezici de kitabında, Sabahattin Ali ile Nihal Atsız'ın ortak arkadaşı olan, dönemin Ankara Musiki Muallim Mektebi Müdürü Orhan Şaik Gökyay'ın arabuluculuk yaptığını ancak, Hasan Ali Yücel öyle istediği için, Sabahattin Ali'nin bu arabuluculuğa rağmen dava açmak zorunda kaldığını anlatmaktadır.¹⁵³

Türkeş'in yukarıdaki ifadeleri, Türkçülüğün İkinci Dünya Savaşının da etkisiyle Türkiye'de mevcut olan otoriter rejim içinde Milli Şef'in iktidarına karşı muhalif bir ses olarak ortaya çıkışını gösterse de Türkçülük, bağımsız bir siyasal hareket olmak yerine bir müddet ancak CHP'ye karşı muhalefet yürüten

---

¹⁵¹ Orhangazi Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, C. 4., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 379-381.

¹⁵² Alparslan Türkeş, **1944 Milliyetçilik Olayı**, İstanbul, Ergenekon Yayınları, 1974, s. 26-35.

¹⁵³ Gezici, **a.g.e.**, s. 117.

Demokrat Parti içinde kendisine destek bulabilmiştir. Demokrat Parti ile kurulan ittifak, 1940'ların sonuna doğru Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinde bulunan solcu öğretim elemanlarının tasfiye edilmesine yol açmıştır.

1950'li yıllar, Ertekin'e göre, Türkçülüğün bir mağduriyet gündemi olmaktan çıkması ve bir politik misyon olarak kendini inşa etme çabasıyla sürmüştür. Milliyetçiler Derneği, Komünizme Karşı Mücadele Derneği, Türkçüler Yardımlaşma Derneği gibi girişimler de o zamana kadar bir politik duruş olan milliyetçiliğin genel bir tecrübeye dönüşmeye başladığını göstermektedir.¹⁵⁴ 1960'lı yıllar ise Türkeş ve MHP'nin hikayesinin başladığı yıllar olacaktır.

1944 olayları nedeniyle açılan davadan beraat eden Alparslan Türkeş, bir askeri sınavı kazanarak 1947 yılında 15 subay ile birlikte gittiği ABD Kara Harp Akademisi ve Piyade Okulunda 2 yıl süreyle eğitim almıştır. ABD dönüşünde Çankırı'daki Gerilla Okuluna "gerilla öğretmeni" olarak atanan Türkeş, 2,5 yıl süreyle buradaki askerlere kontra-gerilla faaliyetlerini öğretmiştir. 1955 yılında girdiği bir başka sınavı daha kazanınca bu defa da Washington'da NATO Daimi Komitesinde 1958 yılına kadar çalışmıştır. Aynı dönemde George Washington Üniversitesinin gece bölümünde uluslararası iktisat öğrenimi görmüştür. Yurda döndükten sonra, 1958 yılında Elazığ'da görevli iken Talat Aydemir ve ekibinden gelen teklifi kabul ederek ordu içindeki gizli yapılanmaya dahil olmuştur.¹⁵⁵ 1959 yılında, Almanya'da Atom ve Nükleer Okuluna gönderilen Türkeş, burada aldığı eğitimin ardından albay olmuş ve Kara Kuvvetleri NATO Şube Müdürlüğüne atanmıştır.¹⁵⁶

---

¹⁵⁴ Ertekin, **a.g.m.**, s. 381-382.

¹⁵⁵ Ali Kuzu, **Alparslan Türkeş Dokuz Işık: Ülkücü Hareketin Tarihi**, İstanbul, Kariyer Yayıncılık, 2015, s. 34-38.

¹⁵⁶ Gezici, **a.g.e.**, s. 139.

Türkiye’de ordunun siyasete ilk müdahalesi olan 27 Mayıs darbesini planlayan ve gerçekleştiren ekip içinde yer alan Alparslan Türkeş, 26-27 Mayıs 1960 gecesi, kendi hazırladığı bildiri ile silahlı kuvvetlerin yönetime el koyduğunu radyodan duyuran albaydır. Milli Birlik Komitesi, TBMM’nin tüm görev ve yetkilerini devralınca Cemal Gürsel’in en güvendiği isimlerden olan Türkeş, başbakanlık müsteşarlığı görevini yürütmeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra Milli Birlik Komitesi içinde görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Alparslan Türkeş’in Komitenin diğer üyeleri ile uzlaşma sağlayamadığı ilk anlaşmazlık, darbe öncesi hukuk kurallarının devamından yana olması üzerine çıkmıştır. Yassıada duruşmaları* başlamadan önce Türkeş, Türk Ceza Kanununun 65. maddesinin değiştirilmesine hukukun “cezalar makale şamil olmaz” ilkesi gereğince karşı çıktığını ancak hukuk profesörlerinden Prof. Dr. Muammer Aksoy♦ ile bu konuda anlaşmazlık yaşadıklarını anlatmaktadır¹⁵⁷:

Yassıada mahkemeleri için hazırlık yapıldığı bir sırada bazı profesörlerden bir teklif geldi. Türk Ceza Kanunundaki 65. Madde

* Yassıada duruşmaları, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra 14 Ekim 1960’ta başlayıp 15 Eylül 1961’e kadar 11 ay süren duruşmalardır. “Yassıada mahkemelerinde toplam 592 kişi sanık olarak yargılanmıştır. Haklarında ölüm cezası istenenlerin sayısı 228’dir. Mahkemenin kararına göre Adnan Menderes (eski başbakan), Celal Bayar (eski cumhurbaşkanı), Refik Koraltan (eski dışişleri bakanı), Hasan Polatkan (eski maliye bakanı), Emin Kalafat, Agah Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçiöğlü, Zeki Erataman, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Osman Kavrakoğlu, Rüşti Erdelhun (eski genelkurmay başkanı) ölüm cezasına mahkum edildiler. Ülke çapında endişeli bir bekleyişten sonra MBK, Adnan Menderes (1899-1961), Fatin Rüşti Zorlu (1910-1961) ve Hasan Polatkan (1915-1961)’ın ölüm cezalarını onaylayarak mahkeme kararını uygulattırmıştır.” Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih 1960-1980”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 198-199.

♦Prof. Dr. Muammer Baki Aksoy, 1917 yılında Antalya’da doğmuş, 1939 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Zürih Üniversitesi Hukuk ve Devlet Bilimleri Fakültesinde doktora yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde asistanlık, 1957 yılına kadar da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyeliği yapmıştır. 1957 yılında üniversiteden istifa ederek Cumhuriyet Halk Partisine girmiştir. Aksoy, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra üniversiteye dönmüş ve anayasa hukuku profesörü olmuştur. 1961 Anayasasının hazırlanması sırasında Anayasa Komisyonu Sözcülüğü ve CHP parti meclisi üyeliği yapmıştır. 1977 yılında CHP İstanbul milletvekili seçilmiştir. 12 Eylül 1980’den sonra Ankara Barosu başkanlığı yapmış; 1989’da Atatürkçü Düşünce Derneğini kurmuştur. Prof. Dr. Aksoy, 31 Ocak 1990 günü Ankara Bahçelievler’deki evinin önünde uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. (<http://add.org.tr/prof-dr-muammer-aksoy/>)

¹⁵⁷ Kuzu, **a.g.e.**, s. 50-51.

değiştirilmeli. Ben buna karşı çıktım. Hukukta bir prensip vardır, cezalar makalede şamil olmaz. Değiştirdiğimiz kanunu o tarihten öncesi fiiller için uygularsak, tarih önünde sorumlu oluruz. Bunu yapmayalım, dediğimiz zaman bir profesör kalktı bana dedi ki; “Hayır siz yanlış düşünüyorsunuz. İhtilallerde bu olur. Şimdi normal hukuk cari değildir. İhtilal hukuku caridir. Yani ihtilal hukukunda böyle bir prensip bahis konusu edilemez.” Bunu bana söyleyen Prof. Dr. Muammer Aksoy’dur.

Türkeş, siyasi partilerin kapatılmasına ve milletvekillerinin hapsedilmesine de karşı çıkmış, tutuklanmaları yerine yurt dışına gönderilmeleri gerektiğini savunmuştur. Bunu sağlayabilmek için Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Selim Sarper ile birlikte çalışmış ve İsviçre Hükümetinin Demokrat Parti liderlerini kabul edeceğini öğrenmiştir. Ancak Türkeş’in bu düşünceleri ve çalışmaları Milli Birlik Komitesinden büyük tepki çekince Türkeş, Ekim 1960’da Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden istifa etmiş ve ardından 13 Kasım 1960 günü Milli Birlik Komitesinin kendisi gibi muhalif 13 üyesi ile birlikte gözaltına alınmıştır. “14’ler” olarak anılacak olan bu grup, silahlı kuvvetlerden emekli edilerek çeşitli görevlerle yurt dışına sürgüne gönderilmiştir. Türkeş, bu karar ile gönderildiği Hindistan Büyükelçiliğinde askeri ateşe görevini üstlenecek ve Şubat 1963 tarihine kadar Hindistan’da kalacaktır. Sürgünde geçirdiği 3 yıl boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde kendisi gibi sürgünde olan diğer 13 kişi ile iletişim halinde olmaya büyük önem vermiştir. Yassıada duruşmalarından idam kararı çıkmadan önce 7 Eylül 1961 tarihinde Cemal Gürsel’e bir mektup göndererek idam kararına, ülkede huzursuzluğa yol açıp bölünmelere neden olacağı ve ülkenin dış dünyadaki itibarının zedeleneyeceği gerekçeleri ile karşı çıkmıştır.¹⁵⁸

Alparslan Türkeş’in 22 Şubat 1963 günü sürgünden dönüşü ile birlikte uzun yıllar sürecek olan siyasi hayatı da başlamıştır. İktidar için bir fırsat arayan Türkeş,

---

¹⁵⁸ Kuzu, a.g.e., s. 52-64.

daha önce darbe girişiminde bulunmuş ancak başarısız olmuş olan ve yeni bir darbe planlayan emekli albay Talat Aydemir ile görüşmüş ancak bir uzlaşma sağlayamamışlardır. Kuzu, bu görüşmede Türkeş'in Aydemir'i meşru siyasal zemine çekmeye çalıştığını anlatmaktadır.¹⁵⁹ Türkeş daha sonra Adalet Partisinin genel başkanı olabilmek için çeşitli görüşmeler yapmış ancak Talat Aydemir'in 21-22 Mayıs 1963'te kalkıştığı darbe girişimine adı karıştığı için 4 ay tutuklu kalmıştır. Türkeş, bu olayı Adalet Partisi'ne genel başkan olmasını önlemek için planlanmış bir komplo olarak yorumlayacaktır.¹⁶⁰

Alparslan Türkeş, 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin (CKMP) genel başkanı olmuştur. CKMP'nin temelini atanlar Demokrat Partiden ayrılan bazı milletvekilleridir. Bu milletvekillerinin 1948 yılında kurduğu Millet Partisi, 1953 yılında mahkeme kararıyla kapatılınca bir yıl kadar sonra Osman Bölükbaşı tarafından Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeniden kurulmuş, 1958 yılında da Köylü Millet Partisiyle birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır. Milli Birlik Komitesinin sürgüne gönderdiği ve sürgünden artık yurda dönmüş olan 14'ler, 1965 yılında topluca CKMP'ye girmişlerdir.

1930'lu yıllardan itibaren Türkçülüğün ana unsurları olarak devam eden ırkçılık-Turancılık fikri, CKMP ile birlikte 1960'lı yıllardan itibaren milliyetçilik içindeki gücünü kaybetmeye başlayacaktır. Bu dönem Alparslan Türkeş ile Nihal Atsız arasındaki görüş ayrılıklarının netleştiği dönem olacaktır¹⁶¹:

Otuzlar, kırklar ve ellilerde Türkçülüğün asli vasıfları olarak tarif edilen ırkçılık-Turancılık titri, altmışlılardan itibaren milliyetçiliğin lügatinden düşer. Bu durum Türkçülüğün milliyetçilik içindeki hakim konumunun giderek zayıflamaya başlaması demektir. Türkçülük bu dönemden sonra "gerçek milliyet dindir" diyen Kemal Kuşçu, milli tarihi 1071 ile başlatan Anadolu

¹⁵⁹ Kuzu, **a.g.e.**, s. 75-76.

¹⁶⁰ Kuzu, **a.g.e.**, s. 76-78.

¹⁶¹ Ertekin, **a.g.m.**, s. 382.

Nurettin Topçu ve “Türk milleti 1000 yıldır İslam kazanında halü hamur olmuştur” diyen Ali Fuat Başgil’lerin temsil ettiği dinsel-kültürel içerikli bir milliyetçiliğe karşı kendi konumunu savunmaya başlayacaktır.

Beşir Ayvazoğlu, Alparslan Türkeş adının aslında muhafazakar kitlelerin CKMP’yi kabul etmelerinin önünde bir engel olduğuna değinmektedir. Milli Şef İsmet İnönü’ye muhalefet edebilme cesareti göstermesine ve ırkçılık-Turancılık davasının mağdurlarından biri olmasına rağmen, 27 Mayıs’ın “kudretli albayı” olarak tanımayan olması Türkeş’in DP’nin muhafazakar kitlelerince onaylanmasını engelleyen bir durumdu. Diğer yandan Türkeş, bir siyasi partinin genel başkanı olarak halkla temas kurmaya başladığında Rıza Nur-Nihal Atsız Türkçülüğünün siyasi başarıya götürmesinin olanaksızlığını da görmüş ve daha muhafazakar bir söylem geliştirmesi gerektiğini de farketmiştir.¹⁶²“Çünkü Türkçülük, açıkça laik bir çizgideydi; Türkçülüğün alemdarları, dine hürmetkarlığı fazla vurgulamayı bile riyakarlık sayarlar, milliyetçilik adına zul addederlerdi.”¹⁶³ CKMP, böylesi nedenlerle “Tanrı Dağı’nın yanı sıra Hira Dağı’ndan da söz etmeye” başlamış ancak söylemdeki bu değişiklik Türkeş ile CKMP saflarında biraraya gelen 14’lerin yollarını ayırmalarına yol açmıştır. Türkeş’in yanında 14’lerden, Dünder Taşer ve Ahmet Er gibi muhafazakar kimlikleriyle tanınan isimler dışında kimse kalmamıştır.¹⁶⁴

CKMP’nin programının temelini 9 Işık Doktrini oluşturmuştur. Alparslan Türkeş adı ile yayınlanan ancak yaygın görüşe göre Mümtaz Turhan tarafından kaleme alınan bu kitapta 9 Işık olarak sözü edilen ilkeler milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köycülük, gelişmecilik ve halkçılık

¹⁶² Beşir Ayvazoğlu, “Tanrıdağ’dan Hira Dağı’na Uzun İnce Yollar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, C. 4., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 574.

¹⁶³ Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2007, s. 128.

¹⁶⁴ Ayvazoğlu, **a.g.m.**, s. 574.

ile endüstricilik ve teknikçiliktir.¹⁶⁵ MHP Genel Başkanı Türkeş, 26 Nisan 1969 tarihinde İstanbul Ülkü Ocakları Birliği toplantısında verdiği “Türkiye’nin Meseleleri” konulu konferansta 9 Işık Doktrininin yerliliğine, milliliğine vurgu yaparken ülkücü hareketi de en kuvvetli hareket olarak gördüğünü ifade etmektedir¹⁶⁶:

İşte biz bugün Türkiye’de yaymağa çalıştığımız büyük milliyetçilik hareketiyle Türk milletine yüzde yüz yerli, yüzde yüz milli, onun dinine, İslamiyet’e bağlı, onu esas kabul eden, milli ruhuna bağlı, milli kültürüne saygılı, tarihine saygılı, geleneklerine saygılı ve modern ilmi, tekniği de rehber edinmiş olan milli bir sistemi, yüzde yüz yerli bir doktrini sunuyoruz. Buna Dokuz Işık Hareketi, Dokuz Işık Sistemi, Dokuz Işık Görüşü diyoruz. Dokuz Işık Hareketi, Türk milletinin içine yayılmıştır. Bugün Türkiye’de güçlü, milli bir hareket başlamıştır. Güçlü, milli bir ülkü, milli bir fikir yürümeğe geçmiştir, yürüyüşe geçmiştir. O da bizim hareketimiz, bizim ülkümüzdür. En kuvvetliyiz. Çünkü en haklı, en kutsal davanın sahibi, hareketin sahibi biziz. En yenilmez, en başeğmez insanlara sahip hareketin sahibiyiz. Çünkü insanlarımız en tepeden, en küçük görevde olanlara kadar hiçbir şekilde yılmayan, davasından vazgeçmeyen, dönmeyen, satın alınamayan kişilerdir.

1966 ve 1968 yılları senato seçimlerinde CKMP “Tek idealist parti” sloganını kullanırken, CKMP’nin gençlik hareketi için de “milliyetçi toplumcu” ifadesi kullanılmıştır. “İdealist” kelimesinden “ülkücü”nün İngilizce karşılığı olduğu için, “milliyetçi-toplumcu” tanımlamasından da nasyonal sosyalizmi çağrıştırdığı için vazgeçilmiş ve ilk kez *Dokuz Işık*’ta “ülkücü yol” tanımlaması içinde kullanılan “ülkücü” ifadesi CKMP’liler için kullanılır olmuştur. Türkeş, partinin 1969 yılında Adana’da düzenlenen kongresinde yaptığı konuşmada “Ülkücü Türk gençleri, Bozkurtlarım” diye hitap etmiştir.¹⁶⁷

Adana Kongresi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adının Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirildiği ve partinin amblemi olarak üç hilalin kabul edildiği

¹⁶⁵ Alparslan Türkeş, *Milli Doktrin Dokuz Işık*, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1975, s. 15-36.

¹⁶⁶ Metin Turhan, *Ülkü Ocakları 1966-1980*, Ankara, Hazar Matbaacılık, 2014, s. 27.

¹⁶⁷ Gezici, *a.g.e.*, s. 9-10.

kongredir. Türkeş'in "Bozkurtlarım" şeklindeki seslenişi ve aynı kongrede partinin gençlik kolları için hilali kucaklayan bozkurt ambleminin seçilişi, Türkeş'in Türkçülüğü simgeleyen bozkurttan vazgeçmediğini gösterir. Ancak İslam'ın ve Osmanlı'nın sembolü olan hilalin parti amblemi olarak kabul edilmesi, MHP'nin 70'li yıllar boyunca taşıyacağı ideolojinin olgunlaştığını göstermektedir.

1969 Kongresinden itibaren MHP ve Türkeş ile Türkçüler arasındaki politik birlik iyice aşılırken 1973 yılından itibaren kesin bir düşmanlık haline gelmiştir. MHP'li gençler Ali Balseven adlı Türkçü genci öldürmüştü; Nihal Atsız, *Ötüken* dergisindeki yazılarında MHP'nin Türkçü bir parti olmadığını ve dinci bir görünüme büründüğü konusunda Türkçüleri uyarıp, 1974'te –ölümünden bir yıl önce- Türkeş'e hakaret edip ithamlarda bulunmuştur. Türkeş, Atsız ile aralarındaki anlaşmazlığın temel noktalarını şu şekilde açıklamaktadır¹⁶⁸:

Nihal Atsız Bey'le 30'lu yıllardan beri beraberdik. Her zaman görüşür konuşurduk ... Nihal Atsız Bey, Hz. Mevlana için, 'Mevlana bir homoseksüeldi, sapıktı'; Yunus Emre için 'Beynelmilelci bir serseridir', diyordu. Sonra Kur'an-ı Kerim için –sümmehaşa- 'Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelamı değil, Muhammed'in kendi talimatı' vs. böyle bir takım şeyler yazıyor ... Atsız ... *Ötüken* dergisinde yine beni suçladı. 'Ali Balseven, Türkçü olduğu için Türkeş tarafından öldürtüldü' şeklinde yazdı ... Daha sonra Türk-Kürt ayrımı yapmaya başladılar. Ben, verdiğim konferanslarda Türk-Kürt kardeşliğini işledim. Atsız ise, benim bu fikirlerime karşı şunları söylüyordu: 'Hayır, katiyen Kürtler Türk değildir. Kürtler, Fars'tır. Farşlıların medeniyetsiz, dağlı ve vahşi bir bölümüdür. Atsız Bey, 'Müslümanlık Arap'ın dinidir. Türklerin milli dini Şamanizm'dir', diyordu...

Bütün bu anlaşmazlığın sonunda Ülkücü gençlerin *Ötüken* dergisini okuması yasaklanmış; Türkçüler MHP'den ve ülkücü hareketten tasfiye edilmiş; Türkeş, Atsız'ın cenazesine gitmemiştir.

1970'ler boyunca Orta ve Doğu Anadolu taşrasında kitlesellenen MHP, CKMP'nin seçim programında ve Türkeş'in tüm konuşma ve yazılarında taviz

---

¹⁶⁸ Kuzu, a.g.e., s. 87-88.

vermeden savunduğu laiklik ilkesine yönelik tutumunu değiştirmeye başlamıştır. “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar müslümanız” şiarı ile İslamiyeti, Türklüğü ve milli kimliği güçlendiren bir unsur olarak kabul etmiştir. Seyit Ahmet Arvasi, Necip Fazıl gibi isimler MHP’nin ve ülkücü hareketin İslamileşmesine neden olurken Ayvazoğlu, 70’ler için önemli bir başka noktaya daha dikkat çekmektedir. Aydınlar, milliyetçilik üzerine çeşitli fikirler üretirken bu fikirler ve aydınların taban üzerindeki etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Taban, bu fikirleri ancak ideolojik kavgada kullanabileceği birer malzeme ve slogan haline getirmiştir. Çünkü bu dönemde milliyetçilik, antikomünizme kodlanmış, bütün sosyo-kültürel bağlarından koparılmış, ülkücüler ideolojik-politik çatışmanın bir tarafı olarak hareket ederken Türk milliyetçiliği bir anlamda “özel isim” ve “iç harp ideolojisi” olarak kullanılır olmuştur.¹⁶⁹

Gücünü ve etkisini hızla kitleselleşmesinden alan ülkücü hareket bir “dava” hareketi haline gelirken MHP’nin tabanını özellikle taşra kökenli gençler oluşturmuştur. Daha önce değindiğimiz gibi Alparslan Türkeş adı DP’li muhafazakar kitlenin MHP saflarında yer almasına bir engel oluştururken 1970’lerden itibaren MHP, genç bir kitle ile buluşmuştur. Yüksel Taşkın, “DP’nin mağduriyetini hazmedemeyen taşralı ailelere mensup bu gençliğin, kendi kahramanlarını Albay Türkeş’te bul[duklarını]” söylemektedir. Bir başka nokta, 1960’lardan itibaren solun canlanışını çok iyi izleyen bu gençlik soldaki örgütlenmeden etkilenecek bir “şevk” ile “teşkilatlanma”ya önem vermiştir.¹⁷⁰

CKMP Genel Merkezinin gençlik kolları dışında kurduğu bir başka “gençlik teşkilatı”, Genç Ülkücüler Teşkilatı (GÜT)’dir. Bu teşkilat da “Anadolu’da partiye

¹⁶⁹ Ayvazoğlu, **a.g.m.**, s. 576-577.

¹⁷⁰ Yüksel Taşkın, “Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, C. 4., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 633.

sempati duyan gençleri bir araya toplamak” ve “Türk gençliğini milliyetçi bir ruhla yetiştirmek, her türlü yıkıcı, bölücü, emperyalist faaliyetlere karşı mücadele etmek” amaçları ile 1968 yılının Şubat ayında kurulmuştur. Teşkilat, 12 Mart askeri rejimi tarafından 27 Mayıs 1971 tarihinde kapatıldığında, Anadolu’daki şube sayısı toplam 348’dir.¹⁷¹ Kapatılan Genç Ülkücüler Teşkilatı yerine 15 Şubat 1972’de Türk Ülkücüler Teşkilatı (TÜT) kurulmuş ve GÜT’ün 348 şubesi TÜT’ün altyapısını oluşturmuştur. TÜT’ün 8 Nisan 1973 günü Çankırı’da yapılan birinci kurultayında ise adı Ülkücüler Teşkilatı Derneği olarak değiştirilmiştir.¹⁷²

Yine 12 Mart askeri rejiminin kapattığı Ülkü Ocakları Birliği, 22 Aralık 1972’de Kayseri’de Büyük Ülkü Derneği adı ile kurulmuş, 1979 yılında ise adı Ülkücü Gençlik Derneği olarak değiştirilmiştir. Bir başka dernek, Ülkü Ocakları Derneği, 15 Eylül 1973’te Bursa’da kurulmuş, ülkücü hareketin önde gelen isimlerinden olan Muhsin Yazıcıoğlu, 31 Temmuz 1977 tarihinde derneğin genel başkanlığına seçilmiştir. Bu derneğin 1977 yılının başında şube sayısı 1111 iken, 1978 yılının ortalarına gelindiğinde şube sayısı 1250’ye ulaşmıştır. O dönemde, Türkiye’de başka hiçbir hareketin bu sayıda şubesi yoktur.¹⁷³ Ülkü Ocakları Derneği ise “bütün Türk gençliğine Türk milliyetçiliği şuurunu vererek, onları memlekete faydalı insanlar haline getirmek için”, 14 Ocak 1974 tarihinde Ankara’da kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Dernek, “bütün orta dereceli okullarda, yüksekokullarda ve talebe olmayan gençlerden üye kabul edecektir”.¹⁷⁴ Ülkücü hareket, hedeflendiği gibi 1960’ların sonundan itibaren Anadolu’da çeşitli adlar altında kurulan teşkilatlar

---

¹⁷¹ Turhan, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁷² Turhan, **a.g.e.**, s. 207.

¹⁷³ Turhan, **a.g.e.**, s. 243-380.

¹⁷⁴ Turhan, **a.g.e.**, s. 384.

ve dernekler aracılığı ile gençliğin geniş kesimlerine ulaşmıştır. Bu milliyetçiliğin de örgütlü bir güç olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Ülkücü hareket kitleselleşirken milliyetçilik, sosyo-kültürel bağlarından koparılıp anti-komünizme kodlanmıştır. Komünizm karşıtlığı, Türkiye sağının ortak noktalarından biri olsa da 1960'lardan itibaren inisiyatifi MHP ve MHP çevresinde oluşan aydın kesim ele geçirmiştir. Anti-komünizm, milliyetçilik adına meşrulaştırılırken ve anti-komünizm başlı başına bir siyasal kimlik ve meslek haline gelirken milliyetçilik de reaksiyoner hale gelmiştir. 1960 darbesine kadar, temelinde yer alan Türkçülüğün de etkisiyle aksiyoner olan milliyetçilik bu tarihten itibaren anti-komünizmi misyon edinmiş, “son derece vulger bir anti-komünist söylemle”, “anti-komünist sokak gücü” geliştirilmiştir.¹⁷⁵ Türkeş'in sözlerinde bu vulger anti-komünist söylemi görmek mümkündür¹⁷⁶:

Artık saflar belli olmuştur. Kimin kim hesabına çalıştığı, kimin hangi gayeye hizmet ettiği açıktır. Bu mücadele Allah'a inananlarla inanmayanların bir ölüm kalım savaşıdır... Biri Müslüman Türk diğeri bütün soysuzların teşkil ettiği menfaatçiler guruhudur... Moskof'un yerli uşakları bugün Mustafa Kahraman'ı öldürtmekle işe başladılar. Eğer bu kızıklar sürüsüne dur denmezse, eğer bu hainler ordusuna anlayacakları dilden hitap edecek bir kuvvetin varlığı hissettirilmezse daha çok Mustafa Kahramanlar şehit edilecektir. İşte biz, sana, senin uğrunda sevinerek ölmeyi vaat eden evlatların olarak bu komünist kundakçılara karşı bir var olma mücadelesine giriştik... Onlar bütün Allahsızlar gibi, Allahu Ekber seslerinden rahatsız olur, ezan sesinin sustuğu, camilerin ahır yapıldığı bir Türkiye'nin özlemini çekerler... Fakat ne kadar büyük imkanlara sahip olurlarsa olsunlar, azgınlıklarını ne derece arttırlarsa arttırsınlar varlıklarından eser kalmamak üzere yok edileceklerdir.

Diğer yandan *Devlet* gazetesinde yayınlanan ve Dev-Genç ile Ülkü Ocaklarını karşılaştıran bir yazıya göre, Marksist-Leninist ve Maoist bir kuruluş olan Dev-Genç'in hedefi Türkiye Cumhuriyetini yıkmaktır. Komünistlerin bu gayesine karşı

¹⁷⁵ Tanıl Bora, Kemal Can, **Devlet Ocak Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 56.

¹⁷⁶ Turhan, **a.g.e.**, s. 28-30.

çıkan en şuurlu kitle Türk milliyetçileridir ve bu gençler Ülkü Ocaklarının çatısı altında toplanmış durumdadır. Yazıda sözü edilen mücadelenin fikirsel, ideolojik bir mücadele olmadığı da açıkça belirtilmektedir: “Milliyetçi Türk Gençleri hedef olarak, fikri manada değil, gerektiği vakit, kendileri ile dövüşülecek hedef olarak sadece milletimizin düşmanlarını seçmişlerdir. Bugünün ölçülerine göre de, düşman komünistlerden ibaret görülmüştür.”¹⁷⁷

Ülkücü hareket, 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde, komünizmle mücadelede İslamcılarla ortak hareket etmiştir. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ile Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği (TKMD)’nin düzenlediği toplantı ve yürüyüşlere ülkücüler de katılmıştır. Ülkücü öğrencilerin de içinde yer aldığı MTTB, 1916 yılında kurulmuş, 1936 yılında kapatılmış; 1946 yılında tekrar açılmış ve bu tarihten 1960 yılına kadar milliyetçi ve komünizm karşıtı çizgide yer almıştır.♦ İdeolojik çizgisi doğrultusunda çok sayıda yürüyüş ve kampanya düzenleyen MTTB’nin tarihinde, 27 Mayıs darbesinin ardından 1965 yılına kadar “solcuların elinde” ve sol çizgide olduğu bir dönem de yer almaktadır. Ancak 18 Mart 1965 tarihinde yapılan kongrede Rasim Cinisli*’nin başkan seçilmesi, İslamcı gençliğin tekrar aksiyoner bir

---

¹⁷⁷ Turhan, **a.g.e.**, s. 136.

♦ “MTTB, 12 Eylül darbesinin ardından kapatılmış, 2006 yılında ise yeniden kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. 16 Aralık 2006 tarihinde ‘MTTB’nin 90. kuruluş yıl dönümü münasebeti ile’ toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıya Abdullah Gül, Bülent Arınç, Abdülkadir Aksu, Hüseyin Çelik ve Ali Coşkun da katılmıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak, MTTB, 27 Mart 2008 tarihinde ‘Talebe Birliği Federasyonu’ adı altında yeniden kurulmuş ve sonradan da tekrar MTTB adını almıştır... Günümüzün siyasileri arasında da MTTB kökenli birçok kişi vardır: Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, TBMM Başkanlığı yapmış Bülent Arınç, Bakanlık yapmış olan Beşir Atalay, Ali Coşkun, Mehmet Ali Şahin ve Hüseyin Çelik, Abdülkadir Aksu, Ahmet Davudoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, Başbakanlık Müsteşarlığı yapmış Ömer Dinçer ve daha çok sayıda milletvekili, bürokrat, gazeteci... Bunların hepsi MTTB kökenli kişiler. MTTB’nin eski genel başkanlarından İsmail Kahraman, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara geldiği Kasım 2002 seçimlerinin ardından, Meclis’in yüzde 50’sinden fazlasının MTTB geçmişi olduğunu söylemiştir.” Mustafa Eren, **Kanlı Pazar**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012, s. 77-78.

* Rasim Cinisli, “1969 yılında Adalet Partisinden milletvekili seçilmiş, 1971 yılında Demokrat Partinin kurucuları arasında yer almış ve 1973 yılında bu partiden milletvekili olmuştur. 1979 yılında Adalet Partisi İstanbul İl İdare Kurulu üyeliği, 1994 yılında da Doğruyol Partisi (DYP) İstanbul İl Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur.” Eren, **a.g.e.**, s. 72.

rol edinmesini ve MTTB'nin daha önceki milliyetçi ve anti-komünist yapısına geri dönmesini sağlamıştır. MTTB, 1965 yılında geçirdiği bu değişimin ardından, İstanbul, Ankara, İzmir, Erzurum, Maraş gibi pek çok ilde Fetih Mitingi, Pakistan Mitingi, Kıbrıs Mitingi, Komünizmi Tel'in ve Gafletten Uyanma Mitingi, Ayasofya'da Namaz, Şahlanış Mitingleri ve Türk Bayrağına Saygı Mitingi adlarıyla anılan mitingler düzenlemiştir.¹⁷⁸

Komünizmle mücadelenin bir diğer odağı TKMD'dir ve 1970'li yıllar öncesinde kurulmuş olan üç ayrı Komünizmle Mücadele Derneği vardır. Zonguldak'ta 1950 yılında kurulan derneğin ilk başkanı bir fabrikatör olan Bahattin Dökerel'dir. Zonguldak'taki bu dernek, dönemin önde gelen Türkçülerinden Nejdet Sançar*'ın etkisiyle kurulmuştur. “Derneğin Zonguldak'ta kurulmasının iki önemli nedeni vardır. Birincisi kuruculardan Nejdet Sançar'ın eşinin görevi sebebiyle burada yaşamak zorunda olması ve ikincisi Türkiye Komünist Partisi'nin burada faaliyetlerde bulunmasıdır.”¹⁷⁹

---

¹⁷⁸Eren, **a.g.e.**, s. 71-75.

* “Nihâl Atsız'ın kardeşi Nejdet Sançar 1 Mayıs 1910'da İstanbul'da dünyaya geldi. Soyadlarının aynı olmamasının sebebi, 1934 yılında soyadı kanunu çıktığı zaman Nejdet Sançar'ın askerlik görevinde bulunmasından ötürü birbirleriyle haberleşemedikleri için farklı soyadlar tescil ettirmeleridir... O da bir edebiyat öğretmeniydi; 3 Mayıs 1944 sonrasında tabutluklarda ve zindanlarda en ağır işkenceleri çekti, Türkçülük Davası'nda yargılandı. Sançar Beğ, Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği ile Türk Ocakları'nda görev yaptıktan sonra... Türkçüler Derneği'nin genel başkanlığını devraldı...Nejdet Sançar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunudur. Askerlikten sonra Sivas Öğretmen okuluna edebiyat öğretmeni olarak tâyin edilmiş fakat zamanın Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'i karşılama törenine katılmadığı gerekçesi ile bu görevden alınmış ve Balıkesir Lisesi'ne atanmıştır. Balıkesir Lisesi'nde görevine devam ederken Türkçülük-Turancılık adı altında Mayıs 1944'de başlayan... davada tutuklanmış ve Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yapılan duruşmalar neticesinde 14 aya mahkûm olmuştur. Bu arada Askeri Yargıtay, Türkçüler hakkındaki kararı esastan bozmuş, yani Nejdet Sançar o zamanlar “Tabutluk” tabir edilen hücrede 14 ay boşuna yatmıştı. Nejdet Sançar, 1960 yılında 16 yaşındaki oğlu Afşin'i kaybetmesi üzerine felç geçirdi... uzun tedavilerden sonra ancak kısmen iyileşebildi. Türkçü dergilerde çok sayıda makalesi yayımlandı. .. 1975 yılının 22 Şubat günü... Nejdet Sançar'm öldüğü gün daktilosunda, daha geniş basımını için hazırlamakta olduğu ‘Tarihte Türk-İtalyan Savaşları’ isimli eserinin ikinci basımı için hazırladığı bir sayfa takılı bulunmaktaydı.” <http://www.nihal-atsiz.com/yazi/nejdetsancar-hayati-kisiligi-turkculugu-eserleri.html>

¹⁷⁹ Ertuğrul Meşe, **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 120.

Yine “komünizmle fikir yoluyla mücadele” amacını taşıyan Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği, Zonguldak’taki dernekten ayrı bir şekilde, 7 Aralık 1956 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Kurucularının çoğunluğu üniversiteli gençlerdir. Kuruluş amacını gerçekleştirebilmek için “tarihe, vatana ve Allah’a bağlılığı kökleştirmek” de derneğin amaçları arasındadır. Zonguldak’ta kurulan dernek 1953 yılında faaliyetlerini durdururken İstanbul’da kurulan dernek 1960 askeri darbesi ile kapatılana kadar çeşitli yayınlar ve toplantılar aracılığı ile antikomünist siyasallaşmaya katkı sağlamıştır.¹⁸⁰

İzmir’de 1963 yılında kurulan Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği ise etkisi ve neden olduğu olaylar açısından bu iki öncülünden farklı bir yerde durmaktadır. Diğer iki derneğin komünizmle mücadelesinde milli değerler ön plandayken İzmir’de kurulan TKMD’nin dini ön plana çıkardığı görülmektedir. İzmir TKMD’nin kuruluşunun hemen öncesinde TBMM’de Komünizmle Mücadele Komisyonu kurulmuş ve daha sonra dernek kurulduğunda da dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, “dernek fahri başkanlığı”nı üstlenmiştir. Devlet katında da komünizmle mücadelenin benimsendiğini ve bu hareketin korunduğunu gösteren söz konusu gelişmeler TKMD’nin etkisini ve etki alanını arttırmasına yol açmıştır. Derneğin İstanbul, Ankara, Erzurum, Diyarbakır, Zonguldak, Muğla, Elazığ, Kars, Van, Bursa, Akhisar, Turgutlu, Salihli gibi daha birçok il ve ilçede şubeleri açılmıştır.¹⁸¹

Derneğin gücünü arttırdığı bir dönemde TİP’in Bursa’da düzenlediği bir miting, dernek üyelerinin de aralarında olduğu kalabalık bir grup tarafından basılmıştır. Miting alanına zarar verilmiş, TİP üyeleri dövülmüştür. Bu olay,

---

¹⁸⁰ Meşe, **a.g.e.**, s. 121-125.

¹⁸¹ Meşe, **a.g.e.**, s. 125-141.

TKMD'nin İsmet İnönü tarafından TBMM'de eleştirilmesine ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in, "Zorbalıkla fikirlerin durdurulması mümkün değildir. Zorba bir derneğin fahri başkanlığını istemem." açıklamasını yaparak 16 Temmuz 1965'te derneğin fahri başkanlığından ayrılmasına neden olmuştur.¹⁸²

Din, millet, milliyet, vatan, memleket, aile ve namus kavramlarının fetişleştirilmesiyle güçlenen antikomünist siyasal yaklaşımın "fiili ikaz"ının örneklerinden biri, 16 Şubat 1969 tarihinde İstanbul'da yaşanmıştır. Sağ siyasal görüş temsilcilerinin "Kızıl Pazar" olarak anılması çabalarına rağmen "Kanlı Pazar" olarak tarihe geçen bu olay, sol hareketin "devrim" hedefine yönelen mücadelesinde karşılaştığı en organize ve kanlı şiddet olaylarından biridir.

ABD'nin 6. Filo'sunun Şubat ayında İstanbul'a geleceğinin duyulması üzerine 22 gençlik örgütü biraraya gelerek, Ocak ayı sonundan itibaren çeşitli protesto eylemleri düzenlemeye başlamışlardır. 10 Şubat'ta Dolmabahçe önüne demirleyen 6. Filo'ya yönelik protestoların 16 Şubat Pazar günü düzenlenecek büyük bir miting ile sonlandırılmasına karar verilmiştir. Bu büyük miting öncesinde öğrenciler, 6. Filo Temmuz 1968'de geldiğinde düzenlenen eylemlerde, öğrenci yurdunu basan polisin pencereden atarak ölümüne neden olduğu Vedat Demircioğlu'nun resmi olan kırmızı bir bayrağı yangın kulesine asarlar. Bu bayrağı "kızıl bayrak" olarak tanımlayan sağ basın ve özellikle *Bugün* gazetesi, "kızıl bayrak" söylemi ile bu olayı çarpıtmış ve günlerce halkı ve gençliği kışkırtmaya yönelik haberler yapmıştır. Antikomünist yaklaşımı nedeniyle ABD'yi savunan bir kimliğe bürünen *Bugün* gazetesi, "cihat çağrıları ve düzenlediği 'Cemaat-i Kübra' namazlarıyla, bir gazete olmasının ötesinde, İslamcı camiada bir odak halindedir...

---

¹⁸² Meşe, a.g.e., s. 142-143.

Bugün gazetesi İslamcıların sözcülüğünü üstlenmiş, bir bütün olarak İslamcı camia adına konuşmaya çalışmıştır.”¹⁸³

MTTB ve TKMD'nin “komünistlere gereken ders verilmek üzere” halkı davet ettiği 6. Filo aleyhindeki 16 Şubat mitingi için *Bugün* gazetesi de “bütün mü'min kardeşleri[ni]”, “Cihad yapmalı. Malıyla, canıyla, ilmiyle, diliyle, her şeyiyle, Allah için, Din için, Kur'an için, Resul (S.A.) için savaşmalı.” diyerek, “sabah namazı kılmak üzere...BEYAZIT CAMİ-İ şerifinde toplanmağa davet e[tmıştır.]”¹⁸⁴ Sağ siyasal yapılanmaların çağruları üzerine çok sayıda kişi toplanırken, TKMD İstanbul Şubesi Başkanı İlhan Egemen Darendelioğlu, kalabalığın toplanma amacını şu sözlerle açıklamaktadır: “Solcu göstericiler Sirkeci-Karaköy-Dolmabahçe yolunu takip ederek ve çeşitli sloganlar söyleyerek Taksim'e doğru ilerlerken, Taksim meydanında da, 'Bir ihtilal provası'nı yapmakta olan bu topluluğu merakla seyretmek, gerçekten taşkınlık çıkarırlarsa veya güvenlik kuvvetlerine karşı gelirlerse müdahale etmek için büyük bir kalabalık toplanmıştı.”

Çalışmamızda yer alan kitabında “Kanlı Pazar”dan söz etmeyen Yaşar Okuyan, bir başka açıklamasında şunları söylemiştir:¹⁸⁵

O zaman İstanbul'da öğrenciydim. Milli Türk Talebe Birliği ve Komünizmle Mücadele Derneği'nin yöneticileri arkadaşımız, ağabeylerimizdi. İç içeydik. Kanlı Pazar öncesi olayların gizlisi saklısı yoktu. Her şey gözler önünde, orta yerde cereyan etti. Hazırlıklar açıkta yapıldı. Mesela Milli Türk Talebe Birliği'ne kamyonlarla sopalar geldi. Gelenin geçenin gözü önünde kamyonlar boşaltıldı. Sonra dövüleceklerle dağıtıldı. Büyük kavga için her türlü hazırlık yapılmıştı. Olaylar sırasında yanlışlık olmasın, kimse birbirine zarar vermesin ve polis dost kuvvetleri tanışın, yardımcı olsun diye mavi kurdeleler dağıtıldı. Mavi kurdeleyi takan dost kuvvetten sayılıyordu. Nitekim olaylar sırasında bu kurdelelerin çok faydası oldu. Polis, bizimkilere ilişmedi. Ama kazara kurdelesini düşüren, polis tarafından yaka paça götürüldü. Bu gibi olaylara hemen müdahale edip bizimkileri kurtardık.

¹⁸³ Eren, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁸⁴ 14 Şubat 1969 tarihli *Bugün* gazetesinden aktaran Eren, **a.g.e.**, s. 221-222.

¹⁸⁵ Suat Parlar, **Kontrgerilla Kısılcında Türkiye**'den aktaran Eren, **a.g.e.**, s. 233-234.

6. Filo'yu protesto etmek için yürüyen silahsız kalabalık bir anda patlayan bombalar arasında ve taş-sopa altında kalmıştır. Çok sayıda kişi yaralanırken mitingin katılımcılarından Duran Erdoğan ve Ali Turgut Aytaç, sağcılar tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Kanlı Pazar'ın ardından 17 Şubat Pazartesi günü *Bugün* gazetesi “Komünistler Halka Hücum Etti Dört Ölü Yetmiş Yaralı” manşetiyle çıkarken 6. Filo da, Mart ayında tekrar geleceğini açıklayarak aynı gün İstanbul'dan ayrılmıştır. Solcuların, saldırıda kullanılan araçların plakalarını bile vermelerine rağmen bu konuda bir soruşturma yapılmamış, yapılan soruşturmanın ardından da tamamı solcu olan 48 kişinin ismi olayın suçluları olarak açıklanmıştır.¹⁸⁶

Kanlı Pazar'ın yaşandığı 1969 yılı, ülkücü hareket ile İslamcı hareket arasındaki derin ayrılığın da yaşandığı yıl olmuştur. Alparslan Türkeş'in “İslamcı ve siyasi çevrelerle bağı olan Nurcu derneklerini ele geçirin.” talimatı üzerine MHP, MTTB seçimlerinde ülkücü aday çıkarmış ve seçim “Milliyetçi Türkiye” ile “Müslüman Türkiye” sloganları arasında yapılmıştır. MHP, MTTB'yi ele geçiremese de, bu mücadele İslamcılar'ın kendi içinde bölünmesine yol açmıştır. Hakan Akpınar, MHP ile olan mücadele nedeniyle MTTB içinde güçlü bir grup olan ve AP tarafından maddi olarak da desteklendiğine inanılan Nurcular'ın kendi içinde ve “Ağabeyler Konseyi” olarak anılan yönetiminde de anlaşmazlıklar yaşandığını belirtmektedir.¹⁸⁷ Yaşar Okuyan ise anılarında, ülkücü hareket ile İslamcı hareket arasındaki ilişki ile ilgili olarak şunları yazmıştır:¹⁸⁸

MTTB'de İslamcı kesim ağırlıklı olmasına karşın biz de o tarihlerde MTTB'nin faaliyetlerine katılıyorduk. Yani aramızda derin ayrılıklar yoktu. Ancak 1969 yılında MTTB kongresinde büyük kavgalar yaşandı. AP iktidarı MTTB'yi himaye ediyordu ama biz sonuçta MHP'li görünüyorduk.

¹⁸⁶ Eren, a.g.e., s. 237-240.

¹⁸⁷ Hakan Akpınar, **Kurtların Kardeşliği**, İstanbul, Kamer Yayınları, 2016, s. 73-74.

¹⁸⁸ Okuyan, a.g.e., s. 33.

MTTB'deki varlığımızı istemiyorlardı. Bunun için İstanbul'daki kongreye bizim girişimizi engellemeye çalıştılar. Ülkücülere karşı bir tepki başladı.

Ülkücüler dendiğinde üzerinde durulması gereken önemli bir başka oluşum da *komando kampları*dır. Dönemin siyasi parti liderlerinin komando kampları üzerine en önemli tartışması 1978 yılı sonlarına doğru yaşanmıştır: *Aydınlık* gazetesi, 20 Ekim 1978 tarihinde bir rapor yayınlamaya başlamıştır. Gazetenin iddiasına göre bu rapor, Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Dairesi tarafından hazırlanmış ve 26 Ekim 1970 tarihinde hem Adalet Partisi Genel Başkanı hem de dönemin başbakanı olan Süleyman Demirel'e "zimmet" kaydı ile, Kasım ayında da 67 ilin valisine sunulmuştur. Rapor, *Tanıtma Broşürü VI- Rejim Aleyhtarı ve Milli Bütünlüğü Bölmeyi Araç Edinmiş Faaliyetler Nasyonal Sosyalizm*¹⁸⁹ başlığını taşımakta ve şu alt başlıklarda MHP ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir: Teşkilatlar, Sebebiyet Verdikleri Önemli Olaylar, Dış Türklerle Olan Münasebetleri, Silahlanma ve Faal Turancılar Hakkında Biyografik Bilgi.

Raporun gazetede yayınlanmasının ardından yoğun tartışmalar yaşanmış, Bülent Ecevit yaptığı konuşmada, Süleyman Demirel'in rapor kendisine sunulduğunda dosya ile ilgili hiçbir işlem yapmadığı ve anarşinin bugünkü boyutlara ulaşmasına göz yumduğu için hesap vermesi gerektiğini söylemiştir¹⁹⁰:

Demirel kanıtlı, belgeli bu rapor hakkında o zaman ne işlem yapmıştır? Hiçbir işlem yapmamıştır. Bu raporda MHP'nin kamplarının Hitler'in kamplarına benzediği, kamplarda ateşli silahlarla eğitim yapıldığı, burada Hitlervari, Mussolinivari eğitimlerin düzenlendiği açık açık yazıldığı ve bu raporlar o zamanki hükümetin içişleri ve adalet bakanıyla başbakanına sunulduğu halde hiçbir işlem yapılmamıştır. Demirel böyle bir raporun verilmediğini söylüyor. Elimde belgeleri var. Bu kamplar neyin kamplarıdır? Demirel hesap soracağına önce bunların hesabını versin.

¹⁸⁹ https://issuu.com/sacittademir/docs/ayd_nl_k_-_lk_c_komando_kamp

¹⁹⁰ https://issuu.com/sacittademir/docs/ayd_nl_k_-_lk_c_komando_kamp

Süleyman Demirel, *Aydınlık* gazetesini temsilcisine kendisinde olmayan raporun gazetecilerin elinde de olamayacağını, kağıtlara rapor yazıp getirmenin gayet kolay olduğunu ve dolayısıyla bunun “düzmece” bir rapor olduğunu söylemiştir. Alparslan Türkeş de raporun düzmece olduğunu söylemiş ve Ecevit’in “komünist”, “utanmaz” ve “kleptomani teşhisi konmuş” bir kişi olduğunu söylemiş, üstelik elinde Ecevit’in karısı için hazırlanmış bu tür raporlar olduğunu ve bu raporları açıklayacağını söylemiştir. Dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı ise, Demirel ve Türkeş’in açıklamalarına karşılık bir basın toplantısı düzenleyerek raporun devlet arşivlerinde olduğunu ve içişleri bakanının imzasıyla Demirel’e de gönderildiğinin evrak kayıtlarında yer aldığını açıklamıştır.¹⁹¹ Söz konusu raporda, 1968 yılının yaz aylarından itibaren kurulmaya başlayan komando kamplarını MHP gençlik kolları, Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı ve Milli Türk Talebe Birliğinin organize edip maddi ve manevi yönden desteklediği belirtilmekte ve kuruluş amaçlarının da gençliği fikri ve fiziki açıdan yetiştirirken onlara turancılık ülküsü de vermek olduğu yazmaktadır.

Ülkücü hareket içinde *doğanın başbuğu* olarak anılan ve 12 Eylül davası iddianamesinde müşteki olarak ifadesi yer alan Yılma Durak ise, komando kamplarında kitap okunup spor yapıldığını ancak iddia edildiği gibi silahlı eğitim verilip hedef belirlenmesi gibi işlerin bu kamplarda yer almadığını söylemektedir. Durak’ın iddiası “MHP’li kabına sığmayan gençler”in kontrgerilla tarafından 16 Mart 1977 İstanbul Beyazıt’taki bombalamada ve Abdi İpekçi’nin öldürülmesi gibi çeşitli olaylarda kullanıldığı yolundadır.¹⁹²

---

¹⁹¹ https://issuu.com/sacittademir/docs/ayd_nl_k_-_lk_c_komando_kamp

¹⁹² (<http://www.hukukihaber.net/kamu-hukuku/12-eylul-iddianamesinin-tam-metni-h20120.html>)

Ülkücü hareket içinden bir başka isim Sabahattin Önkibar ise komando kamplarının emperyal bir proje olarak hayata geçirildiğini anlatmaktadır. Yaz aylarında açılan ve 3 ay devam eden kampların ilkinde 4 bin 500 ülkücü genç katılırken toplam 34 yerde daha bu kamplardan kurulmuş ve kampa katılanların sayısı bir ara 7 bine kadar çıkmıştır. Önkibar, bu kampların adeta özel bir orduyu inşa faaliyeti olduğunu belirtirken şu bilgileri vermektedir¹⁹³:

Askeri disiplin içinde faaliyet yapan komando kamplarında günlük nizamnameler bulunur ve bazılarında toplu olarak beş vakit namaz kılınırdı. Ağır eğitimden gece tatbikatlarına kadar bu kamplar adeta özel bir orduyu inşa faaliyeti idi ki yukarıda belirttik, eğitimi veren TSK'nın Özel Harp (Kontrgerilla) mensubu subaylardı. Sabahın altısından gecenin onuna kadar teorik ve pratik bilgilerle adeta gönüllü bir ordu kuruluyordu. Timler halinde tasnif edilen katılımcı gençlere silahlı eğitim verildiği o dönemin basınına geniş malzeme oldu... Evet, saf ve tertemiz Anadolu çocukları olan milliyetçi ülkücü gençlerin nasıl ve niçin biçimlendirildiği ortaya çıktı. Fotoğraf netti... Komünizme karşı milis bir kuvvet yaratılmak isteniyordu. Bu proje için milliyetçilik ideolojisi ile İslam inancı araçtı. Bu şekilde adeta laboratuvarında devşirilen bir gençlik, terör yapan sol örgütlerin karşısına çıkarılıyordu ki bunun sonucunda 1970'lerde binlerce genç toprağa düştü... Bu kampların komutanlarına ve MHP'nin lider kadrosuna sorsanız, yeme içme ihtiyacı bakkalların yardımlarıyla karşılanıyordu. Doğu Almanya'dan yayın yapan komünist Bizim Radyo ise finansman kaynağı olarak NATO'yu işaret ederken, bu kamplarda Hitler'in SS'leri misali militanlar yetiştirildiğini iddia ediyordu.

Oruç Bilge takma adı ile *Devlet* gazetesinde yazılar yazan ve ülkücü hareketin önde gelen isimlerinden biri olan Galip Erdem de, Ülkü Ocaklarının, Türkeş partinin liderliğine geldikten sonra CKMP bünyesinde ve TİP'in gençlik kollarına karşı düşünülmüş bir örgüt olduğunu yazmaktadır. Erdem'e göre, bu dönemde memleket sola açıldığı için, sol akımlar moda olmuştu ve bu nedenle "Türkeş'in üniversiteliler üzerinde fazla bir ümidi olmamıştır." Üniversite gençliği yerine henüz "orta öğrenim saflarında" olan nesile, "değişik bir ideal" gösterebilmek amacıyla, merkezi

---

¹⁹³ Sabahattin Önkibar, *Devlet Bahçeli ve Ülkücüler Hakkında Her Şey*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017, s. 100.

İstanbul'da olan Türkçüler Birliği kurulmuştur. Daha sonra örgütün merkezi Ankara'ya taşınmış ve adı Türkiye Milliyetçiler Birliği olarak değiştirilmiştir. Galip Erdem, *Devlet* gazetesinde yayınlanan 18 Haziran 1973 tarihli bu yazısında “komando kamplarından” da söz ederek şunları söylemektedir¹⁹⁴:

Ancak, sol, üniversitelerde atı almıştı ve Üsküdar'ı geçiyordu. Üstelik saldırgandı da... Bir defa, açıkltı ki, öğrencilerin genel temayülü ondan yanaydı... Halbuki bilhassa Anadolu'dan gelen gençlik içinde Marksist-Leninist-Maosit düşünceler karşısında (sessiz çoğunluk) gibi pasif değil bunlara tepki gösteren bir zümre vardı. Din kendilerini bağlayan, birleştiren bir unsurdu... Ülkü Ocakları böyle kuruldu. Sağ gençlik, komünistlere karşı kendisini korumak üzere böyle bir örgütte teşkilatlanacaktı. CKMP'liler ortaya şöyle bir slogan attılar: Komünizmle mücadelede bilek gücüne sahip olmak gerekir. 1968 olayları ve kabadayılık temayülü patlayınca meşhur komando kampları kuruldu. Burada, azınlıktaki milliyetçilerin militanları, kendilerini, çoğunluğu ellerinde tutan öteki kanat militanlarına karşı korumanın usullerini ateşli silahları kullanmak dahil öğrendiler.

Komando kamplarından daha çok, 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde söz edilmiştir ve bu kampların 12 Eylül öncesindeki varlıkları ile etkileri üzerine net ve doğru bilgilere ulaşmak çok da mümkün değildir. Ülkücü hareket içindeki isimlerin bir kısmı bu kampların varlığını kabul ederken bir kısmı da reddetmektedir. Söz konusu farklı yaklaşımlar bizi, komando kamplarının 12 Mart öncesinde ve ülkenin batısındaki illerde mevcut ve etkin olduğu fikrine götürmüştür.

Ülkücü hareket, ana hatlarıyla değindiğimiz gibi, 1970'li yılların başından itibaren hızla kitleleşirken kendisine rakip bir dünya görüşü olduğu için değil vatani-milleti korumak gerekçesi ile sol hareketi karşısına almıştır. Ülkücü hareketin öncüleri bir ideoloji ile fikirsel mücadeleyi değil, rakip hatta düşman kabul edilen ideolojinin taşıyıcısı olan tek tek bireyleri “varlıklarından eser kalmamak üzere yok etmeyi” ülkücü gençlerin önüne hedef olarak koymuştur. 12 Mart muhtırasının

---

¹⁹⁴ Turhan, a.g.e., s. 137-139.

ardından İslamcı hareket geri çekilmiş ve böylece 1960'ların sonunda ortaya çıkıp güçlenen ülkücü hareket, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren tüm gücünü sol hareket ile mücadeleye vermiştir.

3.2. Kürt Siyasal Hareketinin Gelişimine Kısa Bir Bakış

12 Mart 1971 darbesinden sonra, 1974 yılı ile birlikte Türkiye solu yeni bir değişim ve dönüşüm evresine girmiştir. 1960'lar ve 1970'ler boyunca yükselen emek hareketleri içinde yer alan genç Kürt entelektüel ve siyasetçileri yeni örgütlenme biçimleri ve eylem tarzları, yeni söylemler ve yeni kavramlarla tanışmış ve bu yapı içinde Kürt muhalefeti yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçte örgütlenen ve özellikle 1971 darbesinden sonra çoğunlukla illegaliteye doğru kayan Kürt siyasal hareketi, Türk solundan ayrılmış ve kendi içindeki ayrılıklar ve bölünmelerle birlikte yeni bir oluşum sürecine geçmiştir.

12 Mart öncesine kadar, 1940 ve 1950'lerden gelen alışkanlıkla bölgenin Kürt ileri gelenlerinin legal ve devletçi partilerde yer alışı kapsamında legalite ile sınırlı kalmayı tercih eden Kürt siyasal hareketi, 12 Mart'ın legal oluşumları bir anda bastırıldığını ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) "Kürt sorunu" ile ilgili aldığı kararlar nedeniyle kapatıldığını gördükten sonra, 1974'ten itibaren "Kürdistan"ı Türkiye'den ayrı bir ülke olarak gören bir yaklaşımı benimsemiştir. Hamit Bozarlan, 1974-1980 yılları arasında kurulan Kürt örgütlerinin istisnasız tümünün "Kürdistan"ı dört devlet arasında paylaşılmış bir sömürge olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Kürt örgütleri bu nedenle, Kürtlerin verdiği "anti-sömürgeci" savaşın meşruiyetinin kabul edilmesini Türkiye işçi sınıfı, köylülüğü ve gençliği ile ittifakın en önemli ön koşulu olarak öne sürmüştür.¹⁹⁵

---

¹⁹⁵ Hamit Bozarlan, "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 1180-1181.

Dönemin Kürt siyasal hareketini, doğrudan “Kürt solu” olarak tanımlamak mümkündür. 1974 yılından itibaren Kürt siyasal hareketi, 2. TİP olarak da adlandırılan TİP, “Özgürlük Yolu” olarak da bilinen Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP), Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK), Türkiye’de Kürdistan Demokrat Partisi(T-KDP), Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP), Kawa Hareketi, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) ve Rızgari-Ala Rızgari-Kawa Hareketleri ile legal ya da illegal biçimde siyaset içindeki yerini almıştır.

Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere okumak için giden Kürt öğrenciler, buralarda kendi kimlik, kültür ve bölgelerini gittikleri şehirlerin görece daha gelişmişdurumu içinde karşılaştıkları kimlik ve kültür ile karşılaştırmak durumunda kalmışlardır. Bu karşılaştırma Kürt öğrencilerin daha çok sol hareket içinde yer almalarına yol açmıştır. 1960’ların başından itibaren sol hareket içinde yer alan Kürtlerin 12 Mart öncesinde yoğun olarak biraraya geldiği siyasi adres TİP olmuştur. Solcu Kürtlerin TİP’te toplanmalarında, TİP’in emek ve emekçiden yana olan programının yanı sıra diğer partilerden farklı olarak Kürt sorununa demokratik bir bakış açısıyla yaklaşması da etkili olmuştur. Söz konusu demokratik bakış açısının oluşmasında TİP içinde siyaset yapan Kürtlerin varlığı da etkilidir. Kemal Burkay, TİP içinde Kürt sorununu gündeme getirenlerin Kürtler olduğunu, diğer partililerin ise böyle bir sorunun varlığının farkına yeni yeni vardıklarını söylemektedir: “Bizim farkımız, kuşkusuz Kürt olmaktan geliyordu... Partide genel olarak bizimle Türk arkadaşlar arasında, ortak sosyalizm ideallerini savunmaktan ve yanyana kavga

vermekten gelen karşılıklı bir güven vardı. Ama Kürt sorununa karşı bir kuşku da, kadroların en azından bir bölümünde her zaman varoldu.”¹⁹⁶

Kemal Burkey, TİP içinde Kürt sorununa karşı “kuşku”dan söz ederken, Mehdi Zana*’nın anlattıkları, aslında Kürt sorununun kendisinin TİP içinde bir sorun olduğunu göstermektedir. TİP’te Behice Boran’ın başında yer aldığı ve Sadun Aren, Nihat Sargın ve Şaban Erik gibi isimlerin de içinde bulunduğu “Emek Grubu” ile Mehmet Ali Aybar ve Aybar’ın birlikte hareket ettiği “Doğulular” ile sendikacılar arasındaki görüş ayrılıkları, tartışmalar ve sert eleştiriler etrafında derinleşirken parti içindeki “Doğulular” a yönelik alaya varacak cümleler de sarf edilmiştir. Zana, Boran’ı destekleyen grup içinde yer alan Çetin Altan’ın, kurultayda yaptığı bir konuşmasından cümlelerini aktarmakta ve “Emek Grubu” nun tepkisizliğinden söz etmektedir:¹⁹⁷

Çetin Altan... kurultaydaki konuşmasında bu tavrını bir defa daha ortaya koydu. Konuşmasında:
“Bunların hepsi ağa kökenli, bunlardan devrimci olmaz. Devrimcilik kim, bu insanlar kim! Adamların daha doğru dürüst dilleri bile dönmüyor, isimlerini söylemekte zorluk çekiyorlar. Bunlar mı bu memleketi sosyalizme götürecekler? Adamı güldürmeyin Allah aşkına! Soruyorum sizlere, Aybar’a ‘İybar’ diyenler mi sosyalizmi getirecek?” diyerek, aklınca bizimle dalga geçtiğini sanacak kadar küçülmüştü. Çetin Altan’ın bu seviyesiz konuşma ve sataşmalarını, belki “Emek Grubu” eleştirir diye bekledik; ama ne gezer. Allah

¹⁹⁶ Kemal Burkey, **Anılar Belgeler**, İstanbul, Deng Yayınları, 2002, C.1, s. 277.

* Mehdi Zana, “20 Aralık 1940 tarihinde Diyarbakır’ın Silvan ilçesinde doğdu... Eğitimini, ortaokulda yarıda bırakarak iş hayatına atıldı. Siyasal bilinçlenmesinde, Terzi Niyazi Usta’nın büyük katkısı oldu. Niyazi Usta’yla beraberliği 1957’den 1977’ye kadar aralıksız sürdü. 1963’te bir gup arkadaşıyla birlikte Türkiye İşçi Partisi (TİP) Silvan ilçe teşkilatını kurdu, iki yıl sonra da TİP Silvan İlçe Başkanı oldu. Cezaeviyle ilk kez 1965’te tanıştı. Halkı tahrik suçlamasıyla Silvan Cezaevi’ne girdi. 1967’de birçok şehirde Doğu mitinglerinin gerçekleştirilmesine öncülük etti... 12 Mart 1971 darbesinden önce DDKO’nun Diyarbakır örgütlenmesinin içinde yer aldı. Darbeyle birlikte tekrar cezaevine kondu. 1975’te Leyla Zana ile evlendi. 11 Aralık 1977 yerel seçimlerine çeşitli partilerin desteğiyle Diyarbakır Belediye Başkan adayı olarak giren Zana, rakiplerini geride bırakarak belediye başkanı oldu. Bu görevini 12 Eylül 1980 askeri darbesine dek sürdürdü. Darbenin ardından Diyarbakır Cezaevi’ne kondu... Kesintili olarak toplam 16 yıl boyunca; Diyarbakır, Aydın, Afyon ve Akşehir cezaevlerinde kaldıktan sonra 1997’de tahliye edildi. İsveç’te yaklaşık sekiz yıl sürgünde kaldıktan sonra 2004’te Türkiye’ye döndü. 2006’da yurt dışına çıkış yasağı olmasına rağmen Türkiye’den ayrılan Zana, 2013’te tekrar geri döndü.” Mehdi Zana, **Bekle Diyarbakır**, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2014, (s. y.).

¹⁹⁷ Zana, **a.g.e.**, s. 116-117.

için bir tek kelime söylememişlerdi. Fırsatçı davranıp sessizliğe gömüldüler, sustular. Bir halkın dili ile alay eden bu densizlik, basitlik karşısında kayıtsız kalacak kadar sosyalisttiler.

TİP içinde siyaset yapan Kürtler “Doğulular” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu grup kendi içinde çatışmalı ve parçalı bir gruptur. Ayrıca TİP içinde olmalarına rağmen tümünün sosyalizme “meyilli” olduğunu söylemek de olanaklı değildir. Ahmet Alış, TİP içindeki “Doğulular” grubunun üç farklı kesimden oluştuğunu yazmaktadır¹⁹⁸:

Aslında üç farklı kesimden bahsetmek mümkündür. İlk Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay, Tahsin Ekinci, Edip Karahan, Canip Yıldırım, Örfi Akkoyunlu, Yaşar Kaya, Enver Aytekin ve Musa Anter gibi sosyalist kişilerin içinde olduğu, yüksek tahsil görmüş, meslek sahibi ve TİP’in bölgedeki partileşmesini sağlayan sosyalist grup. İkinci olarak TKDP yanlısı ya da parti rengi olmayan kişilerin oluşturduğu, içinde Sait Elçi, Abdülkerim Ceylan (Mele Abdülkerim), Mahmut Okutucu (Mele Mahmut), Sait Kırmızıtoprak, Muhterem Biçimli, Hüseyin Musa Sağnıç (Feqi Hüseyin), Nazmi Balkaş, Osman Aydın, Mehmet Emin Bozarlan, Fehmi Fırat (Fehmiye Bilal), Niyazi Tatlıcı (Usta), Mehdi Bilici (Zana) ve Abdurrahman Uçar gibi Kürt illerinde TİP çatısı altında siyaset yapan kişilerin bulunduğu grup. Son olarak da, yayınlarını dağıtan, büyük şehirlerde okuyan Kürt öğrencilerin oluşturduğu üçüncü grup. Nitekim bunlar 1969 yılında DDKO çevresinde toplanacak kesimi de oluşturmaktaydı.

TİP’in 29-31 Ekim 1970 tarihinde yapılan 4. Kongresinde Kürt sorunu gündeme gelmiş, Kürt sorunu ile ilgili olarak, “Türkiye’nin Doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu;” cümlesi ile başlayıp devam eden karar alınmıştır.¹⁹⁹ Bu karar,

---

¹⁹⁸ Ahmet Alış, “Kürt Etnobölgesel Hareketinin Doğuşu, Kitleleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi: 1959-1974”, **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 76-77.

¹⁹⁹ Kürt sorunu ile ilgili olarak alınan kararın tam metni şöyledir:

“Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi:

Türkiye’nin Doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu;

Kürt halkı üzerinde baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarlarının zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasını uyguladıklarını;

Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye’nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu;

12 Mart 1971 darbesinden sonra TİP'in kapanmasına yol açan karar olmuştur. TİP'in genel başkanlığını yapmış olan Mehmet Ali Aybar, Behice Boran'ın genel başkanlığında alınan bu kararı eleştirmiş; her ne kadar Siyasi Partiler Yasasının iptali için dava açmış olsalar da, yürürlükteki yasa ve yasaklar haksız da olsa, bunlar yürürlükte olduğu süre içinde böyle bir karar alınmasını doğru bulmamıştır. Aybar'a göre, bu kararı alan yeni yöneticiler "TİP'i göz göre göre mayın tarlasına itmişlerdir... TİP'in kapatılmasına olanak verilmiştir. Ve 9 yılda iğneyle kuyu kazarcasına, emekçilerin dişlerinden tırnaklarından artırdıkları küçük küçük katkılarla yoktan var edilen TİP, muhalefet grubunun bir yıllık yönetiminde, maddi manevi varlığını yitirerek tarih sahnesinden silinmiştir."²⁰⁰

Kemal Burkay, Aybar gibi, söz konusu kararın alınışını, politik ortamı ve yasal durumu yeterince gözetmeyip TİP'i kapatılma tehlikesi ile yüzyüze bıraktığı gerekçesiyle eleştirirken diğer yandan bu kararın Kürt sorunu bakımından ilerici ve cesur bir karar olduğunu da belirtmektedir. Burkay, anılarında Kürtlerle ilgili olarak alınan bu kararın öyküsünü ayrıntılı biçimde aktarırken Kürt hareketinin bütünlüklü bir siyasal hareket olmayıp kendi içinde de mücadele halinde olduğunu anlatmaktadır. Burkay'ın anlatımına göre, Komisyona Kürt sorunu ile ilgili olarak,

---

Bu nedenle "Doğu sorununu" bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka birşey olmadığını; Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün antidemokratik, faşist, baskıcı, şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir görev olduğunu;

Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve geliştirme mücadelesi ile, işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmalarını gerektiğini;

Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi şoven-burjuva ideolojisinin, partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, partinin ideolojik mücadelesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu;

Partinin Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder." Burkay, **a.g.e.**, s. 280.

²⁰⁰ Sosyalist Yarın, Sayı 3, 1 Aralık 1976'dan aktaran Vehbi Ergan, **1970'lerde Türkiye Solu**, Ankara, İletişim Yayınları, 2013, s. 90.

birini Kemal Burkay'ın kaleme aldığı ve Tarık Ziya Ekinci ile Mehdi Zana'nın yanı sıra başka kişilerin de imzaladığı iki ayrı karar taslağı sunulur. Burkay'ın kaleme aldığı taslak, mevcut yasal engelleri göz önüne alan ve Kürt sorununda demokratik tutumu dile getiren yumuşak formülasyonlu bir taslaktır. Burkay'ın “oldukça sert” olarak nitelediği diğer taslak da başka Kürt delegeler tarafından hazırlanıp Komisyona sunulur. “Sert formülasyonlu” karar taslağı Komisyonun Türk üyelerinden de itiraz görmeden, rahatlıkla kabul edilir. Kemal Burkay, kabul edilen karar taslağını hazırlayan Kürt delegelerin Dr. Şıvan* tarafından örgütlenmiş, “örgüt içinde örgüt” olarak TİP'te yer aldıklarını sonradan anladığını belirtmekte ve bunun TİP'in kapatılması için özellikle planlandığına inandığını söylemektedir.²⁰¹

2. TİP, 1 Mayıs 1975'te Behice Boran'ın genel başkanlığında kurulmuştur. Kemal Burkay, “Türk yoldaşlar”ın 2. TİP'in parti programında Kürt sorununa hiç yer vermediğini hatta Kürt sorununun tartışılmasına bile tümüyle ambargo koyulduğunu ve tartışmak isteyenlere provokatör gözüyle bakıldığını yazmaktadır.²⁰² TİP'in 1965 yılında Diyarbakır İl Örgütü kurucularından ve TİP milletvekillerinden olan, Aybar-Boran mücadelesinde Mehmet Ali Aybar yanında yer alan Tarık Ziya Ekinci de 2. TİP'in kurucuları arasında yer almıştır. Ekinci, partinin kuruluşunda kendisine gönülsüzce ya da mecburi de diyebileceğimiz bir biçimde yer verildiğini söylerken

---

* Dr. Şıvan adıyla bilinen Sait Kırmızıtoprak, Kuzey Irak'ta Barzani ve Irak Kürdistan Demokratik Partisinden etkilenilerek 1965 yılında illegal olarak kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) üyelerindendir. 12 Mart öncesinde İstanbul DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)'yu ve TİP içindeki DDKO'lu gençleri örgütlemiştir. Tarık Ziya Ekinci, **Lice'den Paris'e Anılarım**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 623-624. Sait Kırmızıtoprak, 1971 yılında TKDP lideri Sait Elçi ve arkadaşlarının öldürülmesinden sorumlu tutulmuş, Irak-KDP tarafından tutuklanıp sorgulandıktan sonra 26 Kasım 1971 günü Kuzey Irak'ta öldürülmüştür. Orhan Miroğlu, Kırmızıtoprak'ın siyasal macerasının Türkiye'deki Kürt siyasal hareketinde bir yol kavşağı oluşturduğunu söylemektedir. Miroğlu'na göre Dr. Şıvan'ın deneyimi, Kürt siyasal hareketinin silahlı mücadele fikrine yönelmesinde ve Irak'taki Barzani hareketiyle ilişkisinde tayin edici olmuştur. Orhan Miroğlu, “Sait Kırmızıtoprak”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, C.9, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 585-587.

²⁰¹ Burkay, **a.g.e.**, s. 279-280.

²⁰² Burkay, **a.g.e.**, s. 281.

bunun belirli bir amaç çerçevesinde gerçekleştiğini düşünmektedir. Ekinci, daha önceki dönemde parti içinde yaşanan Aybar-Boran mücadelesi sırasında Aybar'ın yanında yer almıştır. 2. TİP'in kuruluşu sırasında ise kurucu milletvekillerinin Ekinci dışındaki tümü, Aybar-Boran mücadelesinde Boran'ı destekleyen isimlerdir. Ekinci, kurucuların mümkün olduğunca eski milletvekillerinden seçilmesini, partinin 1. TİP'in devamı olduğunu gösterme çabası olarak değerlendirirken önceki dönemin muhalif isimlerinden olmasına rağmen 2. TİP'in kuruluşunda kurucular arasına alınmasını da 2. TİP'in kendisi aracılığı ile "Doğu sorunu"yla bağını sürdürdüğünü kamuoyuna gösterme çabası olarak kabul etmektedir. Ekinci'nin durumu bu şekilde yorumlamasının nedeni, kendisine 2. TİP'te kurucu üyelik dışında bir görev verilmemesidir. Oysa kendisi ile birlikte kurucu üye yapılan eski milletvekillerinin tümüne partinin merkez organlarında görev verilmiştir.²⁰³

2. TİP'in "Doğu sorunu" ya da "Kürt sorunu" ile arasına koyduğu mesafe, TİP'in daha önceki döneminde etkili bir şekilde çalışmış başka Kürt siyasetçilerin de partiden kopmasına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda, bölgesel ve etnik temelli sıkıntıları ön plana çıkardığı için legal zeminde kendine yer bulmakta zorlanan Kürt siyasal hareketinin yavaş yavaş illegal bir yapıya bürünmesine de yol açmıştır. Kemal Burkay ve Mehdi Zana gibi Kürt siyasetinin önde gelen isimleri bir yandan 2. TİP içinde de çalışmalarını sürdürürken diğer yandan TİP'e rakip ve legal ya da illegal oluşumları da ortaya koymuşlardır.

Kürt siyasal hareketinin legal ve kitlesel oluşumlarından biri, 1969 yılında önce Ankara ve İstanbul'da, 1970 ve 1971 yıllarında da Doğu ve Güneydoğu illerinde kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)'dır. Çoğunlukla TİP

---

²⁰³ Ekinci, a.g.e., s. 661-662.

içinde siyaset yapan Kürtler tarafından kurulan DDKO yayınları ve seminerleri ile Kürt sorununu daha geniş kapsamlı ele almaya başlamıştır.“DDKO’lar Kürtler’in kendi kimlikleriyle örgütlenebildikleri ilk legal kuruluşlardır. DDKO ile TİP ve Dev-Genç arasında yakın bir ilişki vardır. Bir kısım DDKO’lu aynı zamanda bu örgütlerin de üyesidir... kurucuları arasında Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Necmettin Büyükkaya, Yusuf Ekinci, Mehdi Zana, Mümtaz Kotan ve sair Elçi gibi isimler vardır.”²⁰⁴

“Doğu neden geri kalmıştır?” sorusunu tartışan Doğulu aydınların bir hareketi olan DDKO’lar, ülkenin hem doğusunda hem de batısında çok sayıda “Doğu Mitingleri” düzenlemişler ve bu sayede geniş halk kitleleriyle buluşup diyalog kurabilmişlerdir. Bu mitinglerde kullanılan dövizlerden bazıları şöyledir: “Amacımız kardeşlik, eşitlik ve mutluluğu gerçekleştirmektir.”, “Batı’ya medeniyet, Doğuya cehalet neden?”, “Jandarma değil, öğretmen istiyoruz.”, “Karakol değil, okul istiyoruz.”, “Batı’ya fabrika, yol, Doğu’ya komando karakol.”, “Doğu’nun kaderi açlık, işsizlik, hor görülme.”, “Batı vatan, ya Doğu ne?”, “Faşizme ve emperyalizme karşı savaşıyan bütün halklar ve bütün yiğit savaşımlarla beraberiz.”²⁰⁵

DDKO’ların kuruluş amaçlarından biri de “Türkiye’de Kürt halkının yaşadığı bölgede komando zulmüne, toprak ağalığına ve aşiretçiliğe devrimci bir açıdan karşı çıkmaktır.”²⁰⁶ Bu ifadede geçen “komando zulmü”nün ayrıntısına Kemal Burkay’ın anılarında ulaşıyoruz. Burkay, askeri komando birliklerinin eğitime hız verilip bu birliklerin sayılarının arttırılışından sonra bölgede yaşananları anlatmaktadır:²⁰⁷

---

²⁰⁴ Emir Ali Türkmen, Abdurrahim Özmen, **Kürdistan Sosyalist Solu Kitabı**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2014, s. 190.

²⁰⁵ Türkmen, Özmen, **a.g.e.**, s. 251-252.

²⁰⁶ Türkmen, Özmen, **a.g.e.**, s. 244.

²⁰⁷ Burkay, **a.g.e.**, s. 208.

Bu birliklerin ilk marifetleri 1968 yılında görüldü. Bunlar kaçak silah ve suçlu arama adı altında baskınlar düzenlediler ve köylerde, zaman zaman da kasabalarda terör estirdiler. Köylülere yönelik toplu dayak ve işkence başladı. Bunlar arasında, kaba dayak ve dipçiklemenin yanı sıra, köylüleri kışın soğukta soymak, soğuk suya batırmak, yazın kızgın güneşte tutmak, erkekleri kadınların önünde soyunmaya zorlamak vardı. Bir keresinde bir köy imamının erkeklik organına ip bağlayarak köyün içinde dolaştırmışlardı. Bir başka seferinde komando Silvan kasabasını basmış, kasaba halkını meydana toplayarak saatlerce bekletmiş, tek ayak üstünde koşturmuş, yat kalk talimleri yaptırmıştı.

Yukarıda Burkay'ın anılarından aktardığımız TIP'in 4. Kongresinde Kürt sorunu ile ilgili kararların alınması ile ilgili olarak Alış, bir başka açıklama yapmaktadır. Burkay gibi Alış da Kürtler arasında bir ayrışmanın olduğunu belirtirken bunun özellikle yeni nesil Kürtler ve DDKO'lulardan kaynaklandığını yazmaktadır. Alış ayrıca, sözünü ettiğimiz TIP kararlarının "Halklar Bildirgesi" olarak bilindiğini söylerken, DDKO'lu gençlerin Behice Boran ile yaptıkları pazarlık sonucunda bu kararları aldıkları bilgisini vermektedir.²⁰⁸

12 Mart muhtırasından sonra DDKO da kapatılmış ve yöneticileri ile üyeleri yargılanmıştır. DDKO'lar 1974 yılının ortalarında ise Devrimci Doğu Kültür Dernekleri (DDKD) olarak yeniden örgütlenmiştir. Recep Maraşlı, DDKO'da örgütlenen genç Kürtlerin çoğunun sonraki yıllarda Rızgari, Özgürlük Yolu, Devrimci Demokratlar, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) ve Kawa gibi birçok siyasi akımın ve örgütün belirleyici kadroları oldukları bilgisini vermektedir.²⁰⁹

Kürt siyasi hareketinin illegal partilerinden biri Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP)'dir. Halk arasında *Özgürlük Yolu Hareketi* olarak da bilinen TKSP, 12 Mart sonrasında yayınlanmaya başlayan *Özgürlük Yolu* dergisi etrafında ve Kemal Burkay'ın liderliğinde kurulan illegal siyasi bir partidir. Kemal Burkay,

---

²⁰⁸ Alış, **a.g.m.**, s. 82.

²⁰⁹ Recep Maraşlı, "Rızgari'nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme I", (<http://files.gundekurd.webnode.com.tr/200000165-4995c4a8d6/Rizgarinin-Sosyalist-Hareket-ve-Kurdistan-Ulusal-Demokratik-Mucadelesindeki-Yeri-1--Recep-Marasli.pdf>)

partinin kurucuları olarak Ziya Acar, Mehdi Zana, Yılmaz Çamlıbel, Veysel Çamlıbel, Faruk Aras ve İhsan Aksoy'un isimlerini sıralamakta ve kurdukları partinin niteliğini ve amaçlarını şu cümlelerle açıklamaktadır: “Bu, Marksist-Leninist karakterde, Kürdistan işçi sınıfının ve yoksul köylülerinin partisi olacak, birinci aşamada ulusal kurtuluşu, ikinci aşamada sosyalizmi amaçlayacaktı.”²¹⁰ TKSP, 1 Ocak 1975'te kurulmuş ancak olası bir polis baskınından korunmak için gizlilik içinde örgütlenilmiş, partinin kurulduğu ve adı duyurulmamıştır. TKSP'yi ortaya çıkaran görüşleri kamuoyu ile paylaşabilmek için de legal aylık bir dergi çıkarma yolu tercih edilmiş ve bu amaçla *Özgürlük Yolu* dergisi Haziran 1975'te yayıncılığına başlamıştır. Kürt sorununu ve ulusal kurtuluş hareketlerini sosyalist bir dünya görüşü çerçevesinde ele alan *Özgürlük Yolu*'nun çıkışı Burkey'in ifadesi ile “özellikle Kürt sol ve yurtsever çevrelerinde bomba etkisi” yapmıştır. Burkey'a göre bu ilginin nedeni, *Özgürlük Yolu*'nun on yıla yakın bir suskunluk döneminden sonra Kürt kesiminin çıkardığı ilk ve oldukça kapsamlı bir periyodik yayın olmasıdır. Dergi ayrıca işlediği konular, yaklaşım tarzı ve kullanılan dil ile terminoloji nedeniyle de ilgi toplamıştır.²¹¹

Bir başka örgüt, Kürdistan İşçi Partisi (PKK), 27 Kasım 1978'de Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Fis köyünde kurulmuştur: “Bu, parlamento seçimlerinde adaylarını seçim sathına sürececek bir parti değil, Türkiye devletine karşı silahlanacak yasadışı bir parti olacaktı. Türkiye'nin güneydoğusunda bağımsız bir Kürt devleti kurmak üzere savaş başlatmayı planlamışlardı. Yeni Kürt devleti, Kürdistan olarak adlandırdıkları Irak, İran, Türkiye ve Suriye'nin ortak sınır alanlarını kapsayan bölgenin diğer kesimlerinin özgürleşmesi için de bir model oluşturacaktı. Esas

---

²¹⁰ Burkey, **a.g.e.**, C.2, s. 11.

²¹¹ Burkey, **a.g.e.**, C.2, s. 12-14.

amaçları bölgedeki Kürtlerin tamamı için özgürlüktü.”²¹² Abdullah Öcalan önderliğinde kurulan parti, Kürt halkının düşmanlarını “faşistler (Bozkurtlar ve benzeri gruplar); devletin ajanları ve onları destekleyenler; Kürt sorununu solcu bir devrimin ertesine bırakan Türk solu ve sömürücü Kürt ağa sınıfı olarak tanımladı.”²¹³ PKK ya da Apocular, 1980 yılına kadar diğer Kürt gruplarla ve bazı aşiretlerle çatışmış ve bu mücadele sonunda diğer grupları marjinalleştirerek Kürt hareketinin önemli bir aktörü haline gelmiştir. David McDowall, PKK’nın kuruluş döneminde, bölgede güçlenmeyi nasıl başardığı ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:²¹⁴

PKK ağa sınıfına bir bütün olarak saldırmaktansa, iyi bir hesap yaparak çalıştı ve var olan kan davalarından yararlandı, böylesi davaların bulunmadığı yerlerde kan davalarının oluşmasına yardımcı oldu ve Batı istihbaratına göre, ‘yerli siyasetçilere ve Urfa bölgesindeki nüfuzlu ailelere hizmet sunarak yerel politika yapmaya başladı.’ Öcalan’ın yakın bir arkadaşı daha sonra şunları aktarıyordu: “O tarihte (1978) bir aileden ya da bir aşiretten bir kişiyi kazanmayı başardığımızda, tüm aile ya da aşiret bizim tarafımıza geçiyordu.” Aynı zamanda Türk ya da Kürt ayrımı yapmaksızın diğer solcu gruplara da saldırarak onları Urfa’dan çıkardılar. Apocular her şeyden önce gerçek inançlılardan oluşan dışlayıcı bir gruptu.

“Dışlayıcı” bir grup olarak PKK, 1980 yılına kadar Kürt hareketinin diğer tüm gruplarıyla çatışmıştır. Bunlardan biri, sosyalist bir Kürdistan kurulmasından yana olan Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK)’dır. KUK, doğu ve güneydoğunun bazı kesimlerinde etkili olmuştur. PKK’nın, 1984 yılında devlete karşı başlatacağı silahlı mücadele öncesinde liderlik mücadelesine girerek çarpıştığı oluşumlar içinde KUK’un yanı sıra Kawa, Özgürlük Yolu, DDKD ve TKDP gibi Kürt grupları da yer almaktadır. PKK, tüm bu oluşumları, “işbirlikçi” ve revizyonist” ilan etmiş ve varlıklarını da bu nedenle reddetmiştir. Daha açık bir ifadeyle, PKK’ya göre bu grupların, “[b]ağımsız Kürt devleti talepleri yanılıcı bir vitrin, silahlı mücadele

²¹² Aliza Marcus, **Kan ve İnanç PKK ve Kürt Hareketi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 26.

²¹³ David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2004, s. 555.

²¹⁴ McDowall, **a.g.e.**, s. 555-556.

vaatleri birer fantezi ve sol ideolojileri feodal ya da burjuva düşünüşün birer değişkesinden ibaretti. Öcalan'a göre bu gruplar Kürt ulusal hareketi için yüzkarası; önderleri de, kapitalist güçlere ya da Çin, Sovyetler Birliği, ABD ya da Türkiye'nin taleplerine teslim olmuş hainlerdi.”²¹⁵

12 Eylül askeri darbesinin ardından 1790 PKK üyesi tutuklanmıştır. Bu sayı, Kürt siyasal hareketinin herhangi bir başka örgütü ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir sayıdır. Ancak tutuklanan üyeler arasında birkaç merkez komite üyesi olsa da örgütün önemli liderleri yoktur. PKK'nın önde gelen isimleri Suriye'nin resmen kabul etmesi ile bu ülkeye kaçmışlardır.²¹⁶ 12 Eylül'den sonra tekrar ortaya çıkan PKK, 15-26 Temmuz 1981'de toplanan ilk kongresinde silahlı mücadele kararı almış, 1984 yılında da bu kararı uygulamaya koymuştur.²¹⁷ PKK, bu kongrede ayrıca diğer Kürt gruplarla çatıştığı için pişman olduğunu da açıklamıştır.²¹⁸

Kürt siyasal hareketi dendiğinde birbirine en çok karıştırılan iki parti Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) ile Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP)'dir. TKDP, 1965 yılında Avukat Faik Bucak tarafından kurulmuş bir partidir. Partide “49'lar davası”^{*}nın bazı muhafazakar sanıkları ile benzer dünya görüşüne sahip fakat daha taşralı nitelik taşıyan kişiler yer almıştır²¹⁹. Partinin önde gelen isimleri Doktor Sait Kırmızıtoprak ile Sait Elçi arasında bir süre sonra anlaşmazlıklar

---

²¹⁵ Marcus, **a.g.e.**, s. 55.

²¹⁶ McDowall, **a.g.e.**, s. 556.

²¹⁷ Nicole F. Watts, **Sandıkla Meydan Okumak: Türkiye'de Kürtlerin Siyasi Yolculuğu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 50.

²¹⁸ McDowall, **a.g.e.**, s. 556.

* “49'lar davası”, Aralık 1959'da yarısından fazlası öğrenci olan 49 Kürt'ün, komünistlik, Kürtçülük ve ayrımcılık yaptıkları gerekçesiyle tutuklanmasına verilen isim olarak kalmıştır. Bu 49 kişi arasında fikir ya da örgüt birliği olmasa da tutuklanmalardan sonra Kürt olmanın ne olduğu ya da ne olması gerektiği üzerine tartışmalar yapılmış, “49'lar davası” ile tutuklanan Kürtler arasında sağ ve sol olarak ayrışmalar başlamış ve sonrasındaki Kürt siyasal hareketi bu ayrışmalara göre şekillenmiştir. Ahmet Alış, “Kürt Etnobölgesel Hareketinin Doğuşu, Kitleleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi: 1959-1974”, **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 64-65.

²¹⁹ Cemil Gündoğan, “Geleneğin Değersizleşmesi: Kürt Hareketinin 1970'lerde Gelenekselle İlişkisi Üzerine”, **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 111.

çıkıştır. Recep Maraşlı, partinin bu çekişmeler nedeniyle “sağ” ve “sol” olarakikiye bölündüğünü söylemektedir.²²⁰ T-KDP, bu bölünmeden sonra kurulan partidir. Dr. Şıvan♦ adıyla ünlenen Sait Kırmızıtoprak, parti içindeki “sol” görüşlü Kürtler’le 1970 yılında, büyük çoğunluğu sosyalizme sempatiyle bakan üniversite öğrencilerinden oluşan T-KDP’yi kurmuştur.²²¹

Mümtaz Kotan etrafında 1976-1979 yılları arasında toplanan bir başka grup *Rızgari*’yi (*Kurtuluş*) çıkarmıştır. Dönemin önemli bir Kürt dergisi olan *Rızgari* etrafında ortaya çıkan siyasal hareket, 80’li yıllarda “Kürdistan Komünist Partisi İnşa Örgütü (KKP-İÖ)’nü, 90’lı yıllarda ise yine kısaca *Rızgari* olarak anılacak olan Kürdistan Kurtuluş Partisi (PRK)’ni kurmuştur.²²² 1980 yılı öncesinde *Özgürlük Yolu* ile *Rızgari* yazarları arasında çok sert tartışmalar yaşanmıştır. Recep Maraşlı, *Rızgari*’nin “anti-sömürgeci mücadele ve bağımsız örgütlenme” görüşlerini benimseyip bu görüşlere öncülük ettiğini belirtirken bu başlıkların diğer tüm Kürt solu tarafından da benimsendiğini belirtmektedir. *Rızgari* ile Kürt solu arasındaki

²²⁰ Maraşlı, **a.g.m.**, (<http://files.gundekurd...>)

♦ Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şıvan), “1935 yılında Dersim’in (Tunceli) Qısle (Nazmiye) ilçesine bağlı Cıvrak köyünde doğdu. 1938 katliamını tüm trajedisıyla yaşayan babasının 1941 yılında vefat etmesi üzerine yetim kalan Kırmızıtoprak, 1944 yılında köyde ilkokulun yapılmasıyla dokuz yaşında okula başladı. 1949-1950 öğretim yılı sonunda girdiği Yatılı Bölge Okulu Sınavı’nı kazanan Kırmızıtoprak, Balıkesir Lisesi orta kısmında öğrenimine devam etti. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi sınavlarına giren ve bu sınavı üçüncülükle kazanan Sait Kırmızıtoprak 1955-1956 döneminde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne yatay geçiş yaptı. Arkadaşları ile beraber Ocak 1957’de Tunceli Kültür Derneği İstanbul Şubesi’ni açan Sait Kırmızıtoprak, Mart 1957’de Dersim’de bu derneğin yayın organı olan Ceride-I Dersim adlı yerel bir gazete çıkardı... 17 Aralık 1959’da tutuklanan ve tarihe “49’lar” olarak geçen kişiler arasında tıp öğrencisi Sait Kırmızıtoprak da vardır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası arkadaşlarıyla beraber Ankara Soğukkuyu Askeri Cezaevi’ne nakledilir. Mart 1961’de tahliye olur. 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden mezun olduktan sonra Güdül, Gemerek, Yunak Devlet Hastanesi’nde doktorluk yapar... “49’lar Davası”nın karara bağlanmasıyla “kamu haklarından men” ve “İsparta’da”genel gözetim altında tutulma” cezası alır. Yasal platformda siyaset şansını kaybeden ve sosyalist bir düşünce ve mücadeleden yana olan Dr. Sait Kırmızıtoprak, bu tarihten itibaren Kürtlerin özgür kılınması ve bu mecrada mücadele verilmesini savunur... 4 Ekim 1969’da bir grup arkadaşıyla beraber Güney Kürdistan’a geçer. Güney Kürdistan’da I-KDP tarafından kendilerine sağlanan kampta çalışmalarına başlayan Dr. Şıvan ve arkadaşları için “... Türkiye’de çözümü gereken birinci ve acil çelişki Kürt millet gerçeği”dir... Dr. Şıvan ve iki arkadaşı, Sait Elçi, Mehemed Bego ve Abdüllatif Savaş’ın öldürülmesi suçlamasına dayanan bir komplo sonucunda Gilala’da 26 Kasım 1971’de infaz edildiler.” Türkmen, Özmen, **2014**, s. 92.

²²¹ Gündoğan, **a.g.m.**, s. 111.

²²² Maraşlı, **a.g.m.**, (<http://files.gundekurd...>)

temel ayrılık ise “Bağımsız-Birleşik-Sosyalist Kürdistan” ile “tek ve merkezi örgüt” konularında olmuştur.²²³ Rızgari çevresi 1978 sonlarında bölünmüş, bu çevreden kopan bir grup *Ala Rızgari*’yi (*Kurtuluş Bayrağı*) çıkarmaya başlamıştır.

Kawa ise, bir başka yapılanma olarak Kürt siyasal hareketi içindeki yerini almıştır. Sovyetler Birliği’ni sosyal emperyalist olarak kabul etmiş ve Mao Zedung’un görüşlerini benimsemiştir. Kürt bölgesinin Türkiye’nin sömürgesi olduğunu iddia ederek ayrı bir devlet kurmayı savunan *Kawa* çevresi, bir süre sonra kendi içinde bölünmeye gitmiştir. *Kawa*’nın Çin Komünist Partisinin “Üç Dünya Teorisi”ni savunan grubu örgütün merkezi ile görüş ayrılığına düşmüş ve *Denge Kawa* (*Kawa’nın Sesi*) adlı yayın organını çıkararak bunun etrafında toplanmıştır.²²⁴

Kürt siyasal hareketi, 1980 yılı öncesinde, ülkenin doğu ve güneydoğusunda ilan edilen sıkıyönetimlere karşı varoluş mücadelesini hem kendi içinde bölünerek hem de içindeki gruplarla mücadele ederek sürdürmüştür. 1980 askeri darbesi ile birlikte köylüsünden aydınına binlerce Kürt bir işkence ve “imha” merkezi haline gelen Diyarbakır Cezaevinde toplanmış ve asker eliyle, bir siyasal harekete burada son verilmek istenmiştir. Maraşlı, 1980 darbesi ve Diyarbakır Cezaevi ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:²²⁵

Sömürgeci militarist rejim, binlerce yurtsever, devrimci ve sosyalist kadroyu, binlerce yurtsever Kürdistan köylüsünü işkenceden geçirdi. Diyarbakır zindanı Kürdistan’daki onlarca işkence ocağının merkezi durumundaydı. Bu insanların ağırlıklı bölümü PKK sempatanları veya kadrolarından oluşuyordu. Binlerce kişi tutuklandıkları bölgelere göre dosyalara ayrılıp yargılanmaktaydı. Kitlesel yargılanan diğer gruplar da KUK ve DDKD idi. Ayrıca TKSP, Rızgari, Ala Rızgari, *Kawa*, *Denge Kawa* davalarıyla Türk Solundan TKP/ML, HK gibi gruplar bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Siverek olaylarına bağlantılı olarak “Tırşikçiler” olarak adlandırılan Bucak ve Süleymanlı aşiretinin unsurları da yargılanmaktaydı. Ve tabii ki,

²²³ Maraşlı, **a.g.m.**, (<http://files.gundekurd...>)

²²⁴ Türkmen, Özmen, **2014**, s. 251-252.

²²⁵ Maraşlı, **a.g.m.**, (<http://files.gundekurd...>)

cunta Kürt kökenli milletvekili ve aydınları ya bireysel ya da yakın gördükleri bir dosyaya yamayarak işkence tezgahından geçirmeyi ihmal etmemekteydi.

12 Eylül askeri darbesi ve Diyarbakır cezaevi, Kürt siyasal hareketi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Anılarını yazan Kürtler'in anlatılarının merkezine Diyarbakır Cezaevinde yaşananları koydukları görülmektedir. Anılarda, Diyarbakır Cezaevi hem bir yıkımın hem de yeniden ayağa kalkmanın sembolü olarak kabul edilmiştir. Kürt siyasal hareketinin parçalı yapısından örneklerle, 12 Eylül belleğini incelemeye çalışırken Kemal Burkay, Tarık Ziya Ekinci, Orhan Miroğlu, İrfan Welat, Süleyman Güney ve Ali Ekber Gürgöz'ün yazdıkları anı kitaplarına yer verdik. Kemal Burkay ve Tarık Ziya Ekinci çocukluklarından başlayarak anılarını yazarken Orhan Miroğlu dışındaki isimlerin kitaplarında anlatılan sadece Diyarbakır Cezaevi'dir. Miroğlu'nun anıları ise roman kurgusu ile yazılmış olması ve 1990'ların faili meçhul cinayetlerini 12 Eylül'e ve Diyarbakır Cezaevine bağlantılandıran anlatımı ile diğerlerinden ayrılmaktadır.

3.3. Sol Hareketin Gelişimine Kısa Bir Bakış

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesinden 11 yıl sonra, askeri elit tekrar siyasal sisteme müdahale etmiş ve bu sefer Anayasayı yürürlükten kaldırmadan, TBMM'yi ve siyasal partileri kapatmadan, radyodan okunan muhtıra ile hükümetin istifasını istemiştir. 12 Mart 1971 muhtırası ile iktidarda olan Adalet Partisi ve Süleyman Demirel hedef alınmış görünse de zamanla muhtıranın hedefinde 1961 Anayasası ve beraberinde yükselişe geçen sol hareketin yer aldığı anlaşılmıştır. En hafif ifade ile "aşırılıkları törpüleme" amacı ile bir kez daha siyasete yönelik yapılan bu askeri müdahale ile sosyalist ve komünist hareketin yanı sıra sosyal demokrasi de ağır bir darbe almış ve dağılmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda İkinci Meşrutiyetin ilanından itibaren siyasi bir oluşum olarak ortaya çıkan sol hareket*, partilerin kapatılması, dönem dönem yaşanan ancak sol hareketin tarihinde bir süreklilik halinde devam eden “tevkif edilmeler”, tutuklamalar, idamlar nedeniyle siyasi ve örgütsel sürekliliğini sağlayamamış da olsa, 12 Mart 1971 askeri darbesinin nedeni olacak kadar güçlü bir hareket olmuştur. Sol, yok edilmesi gereken bir dünya görüşü olarak kabul edilmiş ve 12 Mart ile birlikte yaşananlar da, Fethi Tevetoğlu'nun cümlelerinde ifadesini bulan sola yönelik düşmanca yaklaşımın, solun modernleşmenin bir parçası olarak siyasi alanda görünmeye başladığı 1900'lü yılların başından bu yana çok da değişmediğini göstermiştir: “Mustafa Suphi* ve 14 arkadaşının daha sonra

---

* Türkiye'nin siyasi tarihinde rastlanan ilk sosyalist oluşum, Eylül 1910 tarihinde kurulan *Osmanlı Sosyalist Fırkası*dır. Daha sonra 6 Ocak 1918'de İstanbul'da *Sosyal Demokrat Fırkası*, 20 Şubat 1919'da *Türkiye Sosyalist Fırkası*, 20 Eylül 1919'da İstanbul'da *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında da Anadolu'da komünist faaliyetlerin yürütüldüğü bilinmektedir. Ankara'da ilk komünist teşkilat olarak *Yeşilordu* anılmaktadır. Daha sonra 14 Temmuz 1920'de *Türkiye Komünist Partisi-TKP* gizlice kurulmuş ve Aralık 1920'de resmi izin alınınca çalışmalarına *Halk İştirakiyun Partisi* adını alarak başlamış ve *Yeşilordu* ile birleşmiştir. Ancak bu parti Rauf Bey Hükümetince 21 Temmuz 1922'de kapatılmış ve üyelerinden bazıları hakkında “Rusya hesabına casusluk” suçlaması ile soruşturma açılmıştır. Bir başka *Türkiye Komünist Partisi*, 10 Eylül 1920'de Bakü'de Mustafa Suphi tarafından kurulmuştur. 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile komünist faaliyetler yasaklanmış ve bu tarihten sonra 1945 yılında siyasi muhalefete yeniden izin verilene kadar gizli örgütlenmeler halinde devam etmiştir. 14 Mayıs 1946'da *Türkiye Sosyalist Partisi* ve 19 Haziran 1946'da da *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*, tek parti döneminin kapanması ile birlikte 1946 yılı ortalarında kurulmuştur. Ancak bu iki parti de 1946 yılı Aralık ayında sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır. *Vatan Partisi* 1954 yılında, *Türkiye İşçi Partisi* 13 Şubat 1961'de kurulmuştur.

* Mustafa Suphi, “1883 yılında o zamanın Trabzon vilayetine bağlı olan Giresun kazasında doğdu. İlkokulu Kudüs ve Şam'da, ortaokulu Erzurum'da okudu. 1905 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi... Paris'ten İstanbul'a dönüşü 1908 yılına, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği günlere rastladı... İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1911 yılında genel kongresine Anadolu delegesi olarak katıldı. İttihatçılardan kopuşu bu kongreden sonra başladı ve 1912 Ağustos'unda partiden tamamen ayrıldı ve Fırka'ya muhalefet etmeye başladı. Suphi, muhaliflere karşı 1913 yıllarının sonunda başlayan sürgün furçasından nasibini aldı ve Sinop'a sürüldü. 1914 yılının başlarında kendisini komünist düşünceyle tanıştıracak olan süreç, bir grup arkadaşı ile birlikte bir tekne ile Rusya'ya kaçmalarıyla başladı. Önce siyasi mülteci olan Mustafa Suphi, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı tebaasından olduğu için sürgüne gönderildi. Sürgün yıllarında Türk kökenli çeşitli devrimciler ve Bolşevikler ile tanıştı. Doğu cephesinde esir düşerek Rusya içlerinde sürgüne gönderilen Anadolu askerleri arasında çalışma yürüttü... Ekim Devrimi'nden sonra Moskova'ya gitti. Halk Komiseri Josef Stalin'in yardımcılarında Sultan Galiyev'in sekreterliğini üstlendi. Bu dönemde daha çok Kırım ve Odessa'daki, Rusya kökenli ve savaş esiri Türkler arasında çalışma yürüttü. Kızıl Ordu içinde örgütlenen Türk savaş esirlerinden bir birlik ile Rus İç Savaşı'na katıldı. Gerçek anlamda Anadolu'ya dönük çalışmaya başlaması Mayıs

Erzurum'da, yollarda ve nihayet Trabzon'da, komünizmi lanetleyen Türk halkı tarafından gördükleri muamele ve ulaştırıldıkları akıbet, Türkiye'de komünizm propagandası ve ihtilali yapmak isteyenlere, bunun heveslisi olanlara tarihi, büyük bir ibret dersidir."²²⁶

Türkiye'de 1961 Anayasası ve bu anayasa ile birlikte gelen yeni kurumlar ülkenin daha demokratik bir toplumsal ve siyasal ortama girmesine olanak sağlamış, örgütlenme özgürlüğünün gelmesi ile işçi grev ve hareketleri ortaya çıkmış ve bu ortamda öğrenci hareketleri sosyalizm mücadelesi içinde yaygınlaşmıştır. Türkiye İşçi Partisi, 1961 yılında kurulmuş ve 1965 yılında 15 milletvekili ile TBMM'de yer alarak legal alanda görünürlüğünü arttırmıştır.

TİP'in iki önemli özelliği vardır. Birincisi, TKP'den bağımsız kurulmuş olması ve bu bağımsızlığını devam ettirmesidir. Sol geçmişi olmayan sendikacılar tarafından kurulan TİP'in TKP'den bağımsız olması, dönemde tüm dünyadaki komünist partilerin yönetimine karışma hakkını kendinde bulan Sovyetler Birliği'nden de bağımsız olması demektir. Diğer özelliği de hem yaklaşık on yıl boyunca yasal bir şekilde varlığını sürdürebilmiş olması hem de TBMM'ye girmiş

1920'de Bakü'ye gelmesi ile olmuştur. Bu dönemin zirvesi 10 Eylül 1920'de 15 bölgeden gelen 75 delege ile Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasıdır. Mustafa Suphi aynı dönemde hem Komintern'in ikinci kongresinde iki Türk delegeden biri olmuş, hem de Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın başkanlık divanında yer almıştı. Sovyet hükümeti tarafından güvenilen ve Anadolu'daki komünist hareketin gelecekteki lideri olarak görülen Suphi, partinin aldığı karar doğrultusunda Anadolu'ya geçerek Türkiye'deki komünist harekete yön vermeye girişti. Bu kapsamda işgale karşı Anadolu'da savaşmak üzere Sovyetler Birliği'nde bulunan Türk askerlerden bir Bolşevik Tabur oluşturdu ve Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketi komutanlığının emrine verildi. Ancak bu birliğin beraber savaşması mümkün olmadı ve askerler değişik birliklere dağıtıldı. 1921 yılının Ocak ayında Büyük Millet Meclisi'nin çağrılısı olarak Ankara'ya doğru yola çıkan Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'de siyasi kargaşa çıkartmak istediğinden şüphelenen Meclis ve Doğu Cephesi komutanlığı, kendilerine koruma vermeyerek, Kars ve Erzurum'da linç girişimlerine uğramalarına lakayt kaldılar. 1921 yılı Ocak ayında 28'i 29'a bağlayan gece, 14 yoldaşı ile birlikte Trabzon'dan Sovyetler'e geri gönderilmek için bindirildikleri teknede, Kayıkçılar Kahyası Yahya'nın adamları tarafından öldürüldüler." Hüseyin Aykol, **Bölüne Bölüne Büyüme: Türkiye'de Sol Örgütler**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010, s. 200-201.

²²⁶ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ankara, (y.e.y), 1967, s. 240.

olmasıdır.²²⁷ Sadun Aren, TİP'in bağımsızlığı ile ilgili olarak, "TİP'te Sovyetler Birliği'nin ne böyle örgütsel bir müdahalesi ne de parasal müdahalesi söz konusuydu. O zamanlar her ne kadar Sovyetler Birliği'nden emir alıyor, para alıyor denildiyse de bunlar doğru değildi. Ne on para alınmıştır ne de bir satır emir alınmıştır. Öncelikle böyle bağımsız bir partiydi."²²⁸ demektedir.

TİP'in Meclis'e girmesinin ardından TİP üyesi ya da sempatzı olanlar tarafından Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) kurulmuştur. "Gençlik sorunlarının ülke sorunlarından ayrı tutulamayacağını anlatmak ve sosyalizm için mücadele etmek" amacı ile kurulan Fikir Kulüplerinde öğrenciler, "ülke gündemini yakından takip ediyorlar, tartışmalar yapıp ülke gündemine nasıl müdahale edebilecekleri hakkında değerlendirmeler yapıp eylemler düzenliyorlardı. Fikir Kulüpleri, bu özelliğiyle öğrencilerin sosyalizmi tanıdıkları ve sosyalizm mücadelesine katkı koyduğu zeminler olmuştu."²²⁹ Ankara Üniversitesi SBF Sosyalist Fikir Kulübü ile başlamış ve daha sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'in yanı sıra doğu ve güneydoğu Anadolu'ya da yayılmıştır. Sol hareketin önemli aktörleri olan Mahir Çayan*, Deniz

---

²²⁷ Sadun Aren, **Puslu Camın Arkasından**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 107-108.

²²⁸ Aren, **a.g.e.**, s. 107.

²²⁹ Aykol, **a.g.e.**, s. 51.

* Mahir Çayan, "14 Ağustos 1945 tarihinde Samsun'da doğdu. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu. Ertesi yıl Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenimine devam etti. Bu dönemde TİP ve FKF'ye bağlı olan SBF Fikir Kulübü'ne girdi. 1965 yılında bu kulübün başkanlığını üstlendi... 1967 yılında kısa süreliğine Fransa'ya gitti. Buradaki sosyalist hareketlerin genel seyri ve içinde buldukları tartışmaları izledi. 1968'deki 6. Filo eylemlerine İzmir'de katıldı ve gözaltına alındı. Bu dönemde TİP içinde başlayan ve Mihri Belli'nin savunduğu MDD (Milli Demokratik Devrim) tartışmalarına katkıda bulundu. 1971 yılında yapılan TİP kongresine katılmadı. Mihri Belli ile ayrılıkları ortaya çıkınca o çizgiden de ayrıldı... Bu süreçte THKP-C'nin kuruluş çalışmalarını sürdürdü. Şubat 1971'de İstanbul'a geçen Mahir Çayan burada silahlı eylemler gerçekleştirdi. 1 Haziran 1971'de kaldıkları evden kaçarken polisler girdikleri çatışmada Hüseyin Cevahir öldü, kendisi yaralı halde yakalandı ve hapse atıldı. Daha sonra arkadaşlarıyla birlikte Kartal-Maltepe Askeri Cezaevi'nden kaçan Mahir Çayan bir süre İstanbul'da saklandı. Ocak 1972'de THKO ile ortak eylem kararı alarak arkadaşları ile birlikte Fatsa'ya geçti. Mart 1972'de arkadaşlarıyla birlikte, Fatsa'da radar istasyonunda çalışan 3 İngiliz teknisyeni kaçırdı. Eylemin amacı idam cezasına çarptırılmış THKO önderleri Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın serbest bırakılmasını sağlamaktı. Bu olayın ardından Niksar'ın Kızıldere köyünde devletin silahlı güçleri tarafından dokuz arkadaşı ile birlikte öldürüldü." Emir Ali Türkmen, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2013, s. 334.

Gezmiş♦, İbrahim Kaypakkaya* ve Sinan Cemgil** gibi isimler FKF üyeleridir. Legal düzeyde önemli bir örgütlenme olan FKF, kendi lokallerini kurmuş; sosyal

---

♦ Deniz Gezmiş, “Ankara’nın Ayaş ilçesinde 27 Şubat 1947’de doğdu. Öğretmen bir ailenin çocuğu olarak çeşitli kentlerde ilk ve orta öğrenimini gördü. Liseyi İstanbul’da bitirdi. 1966’da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne giren Gezmiş, lise yıllarında sol düşünceyle tanıştı ve 1965’te Türkiye İşçi Partisi’nin Üsküdar İlçesine üye oldu. 30 Ocak 1968’de Hukuk Fakültesi’nde Devrimci Hukukçular Örgütünü kuran Gezmiş, 12 Haziran 1968’de İstanbul Üniversitesi’nin işgal edilmesine önderlik etti. İstanbul’a gelen 6. Filo’yu protesto eylemlerinde yer alan Gezmiş, 30 Temmuz’da bu eylemlerden dolayı tutuklandı ve 20 Eylül’de serbest bırakıldı. 1 Kasım 1968’de Samsun’dan İstanbul’a Mustafa Kemal Yürüyüşü’nü düzenledi. 1969 Haziran’ında Filistin’e giderek Eylül’e kadar Filistin gerilla kamplarında kalan Gezmiş, 20 Aralık 1969’da yakalandı ve Cihan Alptekin’le birlikte 18 Eylül 1970’e kadar tutuklu kaldı. Daha sonra Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan’la birlikte Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu’nu (THKO) kurdu. 4 Mart 1971’de dört ABD’li erin kaçırılması eyleminde bulunan Gezmiş, erlerin serbest bırakılmasından sonra Sivas’ın Şarkışla ilçesinin Gemerek nahiyesinde Yusuf Aslan’la birlikte yakalandı. 9 Ekim 1971’de idam cezasına çarptırılan Gezmiş, 6 Mayıs 1972’de idam edildi.” <http://bianet.org/bianet/bianet/114294-deniz-gezmis-huseyin-inan-ve-yusuf-aslan-kimdir>

* İbrahim Kaypakkaya, “1949 yılında Çorum’un Alaca ilçesinde doğdu. Hasanoğlan Öğretmen Okulu’nda, Çapa Yüksek Öğretmen Okulu ve İ.Ü. Fen Fakültesi Matematik-Fizik Bölümü’nde okudu. FKF Çapa Şubesi’nin kuruluşuna katıldı. 1968 yılında TİP Eminönü ilçe teşkilatına üye oldu... FKF ve TİP içinde ortaya çıkan ayrışmada Milli Demokratik Devrim (MDD) tezini savunan kesimde yer aldı... *Aydınlık* içinde meydana gelen ayrışmada Doğu Perinçek’in başını çektiği PDA (Proleter Devrimci Aydınlik) kanadında yer aldı. 1972 yılına kadar PDA/Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) saflarında çalıştı ve Doğu Anadolu Bölge Komitesi (DABK) üyesi olarak görev yaptı. Bu sırada PDA ile yolunu ayırdı. Doğu Perinçek ve çevresinin revizyonist olduğunu iddia eden Kaypakkaya, ayrılık sonrasında Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/ML) ile ona bağlı Türkiye İşçi-Köylü Kurtuluş Ordusu’nu (TİKKO) kurdu. Kürt sorununun bir ulusal sorun olduğunu ve bu soruna Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı ilkesi ışığında yaklaşılması gerektiğini savundu. Kurtuluş Savaşı’nın anti-emperyalist bir karakterinin bulunmadığını, Kemalizmin askeri-faşist bir diktatörlük olduğunu ileri sürdü. 24 Ocak 1973’te Dersim kırsalında devlet güçleriyle girdiği silahlı çatışmanın sonunda yaralı olarak yakalandı. 3.5 ay gözaltında kaldı. 18 Mayıs 1973’te gözaltındayken gördüğü ağır işkencelerin sonucunda öldü.” Türkmen, Özmen, **2013**, s. 490.

** “12 Mart öncesi devrimci gençlik hareketinin önderlerinden, THKO’nun kurucularından, TDKP onur üyesi Sinan Cemgil, öğretmen anne ve babanın çocuğu olarak 15 Kasım 1944’te İstanbul’da dünyaya geldi. İyi bir eğitim aldı. 1964’de ODTÜ Mimarlık Fakültesi’ne girdiğinde siyasetle de ilgilenmeye başlamıştı. 1965’te ODTÜ SFK’nin kuruluşuna katılarak bir süre genel başkanlık yaptı. Aynı yıllarda TİP’e üye oldu. 1968’le birlikte yoğunlaşan öğrenci eylemlerinde, ODTÜ içindeki mücadelesi ve sevilen kişiliğiyle, üniversitedeki hareketin doğal önderi oldu. 1968’de ODTÜ’deki boykota ve 1969 ODTÜ işgaline önderlik etti. Toprak reformunun gerçekleştirilmesi istemiyle hazine topraklarını işgal eden Elmalı köylülerini ziyaretinin Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Merkezi tarafından tepki ile karşılanması, TİP’ten istifasını getirdi. Öğrenci eylemlerinden uzak kaldığı 1970’te, Hüseyin İnan ve Deniz Gezmiş’le birlikte THKO’nun kuruluş çalışmalarını yürüttü. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra, arkadaşlarıyla birlikte Ankara’yı terk eden Sinan Cemgil, 17 Mart’ta Deniz Gezmiş’le Yusuf Arslan’ın Gemerek’te yakalanmaları üzerine Adıyaman civarındaki Nurhak dağına çıktı. Burada arkadaşlarıyla birlikte gerilla kampı kurdu. Cemgil ve arkadaşları, mayısın sonunda İnekli köyü muhtarının ihbarı üzerine kuşatıldılar. Sinan, 31 Mayıs 1971’de askerlerle çıkan çatışmada; Alparslan Özdoğan ve Kadir Manga ile birlikte vuruldu.” <http://eskiyarsevda.blogcu.com/sinan-cemgil-in-hayati/3902581>

aktivitelere önem vermiş; o döneme kadar gündelik hayatta yan yana bulunamayan kızlı ve erkekli grupları biraraya getirmiştir.²³⁰

TİP'in gençlik kolları şeklinde hareket eden Fikir Kulüpleri Federasyonu, 9-10 Ekim 1969 tarihinde yapılan 5. Olağan Kurultayı'nda Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) adını almıştır. FKF, sosyalist hareket içinde silahlı mücadeleye geçilmesi ve zinde güçlerin desteklediği bir devrim gerçekleştirilmesi talebindeki kendi üyeleri tarafından bu tarihe kadar eleştirilmiş ve dağılmanın eşiğine gelmiştir. TİP'in çizgisinden ayrılmamakla ve legaliteye takılmış olmakla adeta suçlanan FKF, Dev-Genç'e dönüşünce işçi-köylü ve gençlik arasında da örgütlenme kararı almıştır.²³¹ FKF'deki bu dönüşümde Yön-Devrim Hareketi ile Milli Demokratik Devrim Hareketi (MDD) etkili olmuştur.

Türkiye sol hareketinin 27 Mayıs ile 12 Mart darbeleri arasında kalan dönemde TİP'in dışında yer alan iki kolu daha vardır: Yön-Devrim Hareketi ve MDD Hareketi. Sol hareketin bu üç kolu arasında temelde üç sorun etrafında tartışmalar ve ayrışmalar yaşanmıştır.²³²

Yön-Devrim Hareketi, MDD Hareketi ve TİP arasındaki strateji tartışmaları üç temel sorun etrafında gerçekleşmiştir. İlk sorun, sosyalizme nasıl geçileceğiyle ilgilidir. Sosyalizmedoğrudan geçmek mümkün müdür, yoksa nihai hedef sosyalizm olmakla birlikte, bu geçişin bir ara döneme mi ihtiyaç vardır? İkinci sorun, sosyalizme hangi yolla geçileceğine ilişkindir. Bu geçiş, çok partili demokrasinin kuralları içinde, parlamenter mücadeleyoluyla mümkün müdür, yoksa bir ihtilal/devrim/darbe zorunlu mudur? Üçüncü sorun ise öncülük sorunudur. Sosyalizme geçişe hangi toplumsal sınıf ve/veya tabakalar öncülükedecektir? Klasik Marksist teoride olduğu gibi sosyalizme mutlaka işçi sınıfının öncülüğünde verilecek sınıf mücadelesi yoluyla mı geçilecektir, yoksa Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkede bu geçiş ancak ara tabakaların öncülüğünde mi mümkündür?

---

²³⁰ Kerem Ünüvar, "Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, C. 8., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 821, 829.

²³¹ Ünüvar, **a.g.m.**, s. 821.

²³² Mustafa Şener, **Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları: 1961-1971**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 3.

Yön-Devrim Hareketi, Doğan Avcioğlu'nun önderliğinde çıkarılan *Yön* ve *Devrim* dergileri etrafında örgütlenmiş bir aydın hareketidir. Avcioğlu'nun yanı sıra Mümtaz Soysal, İlhami Soysal ve İlhan Selçuk'un da yazdığı *Yön* dergisi, 20 Aralık 1961 tarihinde yayınlanmaya başlamış ve 30 Haziran 1967'de kendi kararıyla yayınlarına son vermiştir. *Yön*'ün yerini 21 Ekim 1969'da, *Yön*'e kıyasla çok daha dar bir yazar kadrosuna sahip olan haftalık *Devrim* dergisi almıştır. Kemalizm ile Marksizm arasında bir yerde konumlanan Yön-Devrim Hareketi, *Yön*'ün yayınlandığı yıllarda demokrasi konusuna önem verirken 1965 yılı seçimlerinin AP'nin zaferi ile sonuçlanması üzerine mevcut çok partili demokrasiyi küçümsemeye başlamıştır. *Devrim*'in sayılarında ise mevcut sorunların başlıca kaynağı olarak görülen demokrasi, “cici demokrasi” ya da “sandıksal demokrasi” olarak nitelenir olmuştur. *Devrim* için, iktidarı ele geçirebilmek için tek yol kalmıştır; o da “zinde güçler”in öncülüğünde yapılacak olan bir ihtilal ya da darbedir. Yön-Devrim Hareketi'nin “zinde güçler” olarak tanımladığı tabaka subaylar, sivil memurlar ve öğrenci gençlikten oluşmaktadır ve bu tabaka “demokratik devrim”in öncüsü olacaktır. “Demokratik devrim” ile Türkiye'nin ekonomik ve siyasal olarak tam bağımsızlığı sağlanacaktır. İşçi sınıfı ise hem niteliksel hem de niceliksel olarak zayıf kabul edilmiş ve bu nedenle öncü sınıf olarak kabul edilmemiştir. Alt ve orta sınıflardan gelen bu “aydın zümre” ya da “zinde güçler”in yapacağı “demokratik devrim”in ardından sosyalizme geçilirken sınıf bilinci gelişmiş ve sayıları artmış olan işçi sınıfı öncülük yapacaktır.²³³

Yön-Devrim Hareketi, TİP'e yönelik eleştirilerini yoğunlaştırdığı ve “milli cephe politikası”nı iyiden iyiye geliştirdiği 1965 yılında, “eski tüfekler” olarak anılan

---

²³³ Şener, a.g.e., s. 52-72.

TKP'liler ile aynı çizgide buluşmuştur. TİP, bundan sonra işçi sınıfının öncülüğünü ön plana çıkardığı her durumda “zinde güçleri” böldüğü ve sosyalizme aşamalı geçişi kabul etmediği gerekçesi ile hem Yön-Devrim Hareketi hem de MDD Hareketi tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, tüm anlaşmazlıklara rağmen sol hareketin bu üç ayrı kolunun da henüz sosyalizme “barışçı geçiş”ten ve parlamenter mücadeleden vazgeçmemiş olmasıdır.

Yön-Devrim Hareketi'nin aşamalı devrim anlayışını savunuyor olması, “eski tüfek” TKP'lilerin kendilerine bu hareket içinde yer bulmalarına olanak sağlamıştır. TKP'nin Kemalizm ile ciddi bir hesaplaşma yaşamamış olması da bu iki hareketin biraraya gelmesinde etkili olmuştur. Kemalist Türkiye'yi bağımsız, anti-emperyalist ve anti-feodal kabul eden TKP geleneği nedeniyle MDD Hareketi, Kemalizmi bir çıkış noktası olarak kabul etmiştir. MDD, TKP geleneğine dayanıyor olsa da doğrudan bu geleneğin sürdürücüsü olmamış; 1967 yılı ile birlikte önemli bir gençlik tabanı elde etmiş ve yükselişe geçmiştir.

Doğan Avcıoğlu ile Mihri Belli ya da Yön-Devrim Hareketi ile MDD Hareketi arasında çok büyük farklılıklar yoktur. Her iki yaklaşım da Türkiye'nin bağımlılık ve feodalizm kısılcısından kurtulamadığını; 1945 yılından itibaren bir karşı devrimin yaşanmakta olduğunu ve bu nedenle geriye doğru gidildiğini savunmuştur. Asker ve sivil aydınlar 1945 yılından itibaren komprador, ağa ve işadamı karşısında eski gücünü yitirmiştir ancak bu güç kaybı, bu egemen sınıflar ittifakı ile uzlaşılmasını gerektirmemektedir. Ciddi bir sanayi kapitalizmi ve ulusal ekonomi oluşmadığı için önce milli demokratik devrim yaşanması gerekmektedir. Her iki yaklaşım da milli demokratik devrimi sosyalist devrimin izleyeceği ve bu aşamada proleteryanın en devrimci sınıf olarak yerini alacağını savunmuştur. Milli demokratik

devrimde ise en önemli rolü asker-sivil aydın kesime vermişlerdir. Siyasal iktidarın nasıl ele geçirileceği konusundaki görüşlerini ise açıkça yazmamış olsalar da bunun parlamenter yollardan olabileceğine inanmadıkları ortadadır. Avcıoğlu, ordudan gelecek bir sol darbe için çalışmış, Belli ise gençlik içinde etkili olmuştur.²³⁴

1969 yılı genel seçimleri öncesinde milli bakiye sistemi kaldırılmış ve bu TİP'ten TBMM'ye sadece 2 milletvekilinin girmesine olanak vermiştir. Bu gelişme de sosyalizme parlamenter yolla geçişe olan inançsızlığı haklı çıkaran önemli bir gelişme olmuştur. Mehmet Ali Birand, TBMM'de 19 Şubat 1968 günü TİP'li milletvekillerine linç girişiminde bulunulmasının bir dönüm noktası olduğunu söylerken “TİP'lilerin Meclis'te dövülmesini, Seçim Yasası değişikliği izledi. ‘Milli bakiye sistemi’ kaldırılarak, TİP'in bir daha Meclis'e girmesi engellendi.” demektedir.²³⁵ Birand ve Çetin Altan, Meclis'teki bu olayı şöyle anlatmaktadır²³⁶:

Ama üniversitedeki bu barışçı havayı bozan ilk şiddet eylemi şubat sonunda patladı. Hem de hiç beklenmedik bir yerde: Türkiye Büyük Millet Meclisinde ... O gün Meclis, İçişleri Bakanlığı bütçesini görüşüyordu. Kürsüde Bakan Faruk Sükan vardı. Sükan, kendine hedef olarak Meclis'in en hırçın grubunu; TİP'i seçmişti. Konu Nazım Hikmet'e gelince, Meclis'in en hırçın milletvekili ayağa kalktı ve ...

Çetin Altan (TİP Milletvekili)*

Dedim ki, ‘Nazım, Türkiye'nin en büyük şairidir’ dedim. Bunun üzerine böyle cangilin üzerinden atlayan vahşi maymunlar gibi ayağa fırladılar. Hepsi vatanperverliklerini ispat etmek için üstüme döküldüler. Büyük sayı ama: 140... Birisi ceketimi çekti, ben yere düştüm. Allahtan sıraların arası dardı. Tekmeliyorlardı ama ayakları çok açılmıyordu. Üstüme çıkıp, tepindiler. Ama çok tepindiler. Ben kafamı sakladım, omzumda tepindiler. O sırada Hamido geldi, tabancasını çıkardı. Yunus geldi, pösteki gibi kapadı beni. Hamido, onun kafasını yardı tabancayla. Ortalık kan... Üstelik bu, İçişleri Bakanlığı bütçesi olduğu için, jandarma teşkilatı orada, bütün İçişleri Bakanlığı polisleri orada, MİT orada... Yani

²³⁴ Barış Ünlü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 220-221.

²³⁵ Mehmet Ali Birand, vd., **12 Mart İhtilalin Peşesinde Demokrasi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 175-176.

²³⁶ Birand, **a.g.e.**, s. 175.

* Vurgu ve italikler Birand'a aittir.

Türkiye'nin güvenliğinden sorumlu ne kadar örgüt varsa orada. Onların gözünün önünde oluyor bu linç hadisesi. ♦

Birand'a göre de, TİP'in bir daha Meclis'e girmesinin yolunun bu şekilde kesilmesi, uzun zamandır parlamenter yolla mücadele verilemeyeceğini savunan sol grupları haklı çıkarmış ve Meclis'te susturulan muhalefetin sokağa çıkmasına ve sokakta kavga yolu ile konuşmasına neden olmuştur.²³⁷

Şubat sonunda önce devrimci öğrenciler çıktılar meydanlara ... "Uyanış mitingleri" adı verilen bu gösteriler, sağcı bir grubun saldırısıyla kana bulandı. Sağdaki gençler de Meclis'teki büyüklerinin izinden gidiyorlardı artık. Sağın siyasi örgütü sayılan Milli Türk Talebe Birliği bir hafta sonra "Şahlanış Mitingleri" ile cihat ilan etti. Mehter takımının da katıldığı bu yürüyüşten sonra Dernek Başkanı, "Bu, son fikri ikazımızdır. Şimdi sıra fiili ikazda" dedi.

Böyle bir ortamda, TİP ise kendi içinde yaşadığı ayrılıkların yanı sıra çok kısa süre içinde ve arka arkaya yapılan genel başkan seçimleri nedeniyle oldukça zayıflamış bir durumdadır. Türkiye solu ve gençlik üzerindeki etki ve denetimini de kaybetmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Başkanı (İTÜ ÖB) Harun Karadeniz'in anılarında, 6. Filo'yu protesto etmek için düzenlenen eylemlerde TİP ile MDD Hareketi arasındaki farkı görmek mümkündür. Karadeniz, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının Türk Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT)'nda etkili olduğunu belirtirken 10 Şubat günü düzenlenen protesto yürüyüşünde Taksim'deki Atatürk anıtına TMGT imzalı ve "Atam geldikleri gibi gitmişlerdi-Yine geldiler-Geldikleri gibi yine gidecekler" yazılı çelenk bırakıldığını söylemektedir. TMGT'ndan olan öğrenciler, "Ata'ya yapılan şikayetin orduya da duyurulması" için, daha önce planlanmadığı halde Harbiye'ye yürümeyi önereceklerdir. Harbiye önünde de "Milli Ordu", "Ordu-Gençlik Elele", "Bağımsız Türkiye" sloganları atılacaktır. Karadeniz'in anlatımı,

♦ Bu linç girişimi, Çetin Altan'ın gözünde kalıcı hasar bırakmıştır.
<http://www.milliyet.com.tr/istanbul-un-sosyalist-milletvekili-gundem-2136447/>

²³⁷ Birand, **a.g.e.**, s. 176.

yürüyüşe katılan öğrenciler arasında görüş ayrılıkları olduğunu gösterirken görüş ayrılıklarına rağmen hala birlikte hareket eden kitlesel bir öğrenci hareketinin varlığını da ortaya koymaktadır.²³⁸

Taksim'den Elmadağ yolu ile Harbiye'ye yürüme teklif edildi. Ata'ya yapılan şikayet bir de orduya duyurulacaktı. Doğrusu orduya böyle bir yaklaşım, bizim canımızı sıkımsı ve üstelik bu yürüyüş bizim baştan planlamadığımız bir yürüyüştü. Fakat yürüyüp harekete sahip olmak gerekiyordu. Öyle yaptık ve kitle ile beraber yürüdük. Sözün burasında hemen açıklamalıyım: öteden beri bizi rahatsız eden bir yönelim, Cunta darbesine ortam hazırlayacak kanlı çatışmalar çıkarılmak isteniyor olmasıydı. Zaman zaman karşılaşmış olduğumuz bu yaklaşıma göre: Çıkacak anlamlı çatışmalar sonunda iktidarın aczi ve milli sorunlardaki tavrından dolayı 'devrimci subaylar' (!) iktidara el koyacaklar ve Türkiye anti-empyrialist bir çizgiden başlayarak devrimci yönde ilerleyecekti. Biz ise tepeden bir devrime inanmıyor ve Cunta ihtimalini barındıran her hareketten rahatsız oluyorduk. 10 Şubat günü Filo'yu ordu merkezine şikayete gidiş de bizi bu açıdan rahatsız ediyordu.

İslamcılar ve ülkücülerin biraraya gelerek gerçekleştirdiği Kanlı Pazar'ın ardından, sol hareket tarafından düzenlenen bir başka büyük eylem 15-16 Haziran 1970 tarihinde İstanbul ve Kocaeli'nde işçilerin direnişidir. Siyasal iktidarın sendikal faaliyetleri ve dolayısıyla işçi hareketini sınırlandırmak amacıyla Sendikalar Kanunu'nda değişiklik yapmak istemesi üzerine Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), protesto gösterileri ve yürüyüşleri düzenlemiştir. Sendika merkezli olarak ortaya konan ve daha önce eşi benzeri görülmemiş olan bu tepki, işçi muhalefetinin sol hareket içinde taşıdığı gücü de göstermiştir. Çıkan olaylarda 3 işçi yaşamını kaybederken hükümet Ankara, İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim ilan etmiştir. 15-16 Haziran işçi direnişine hükümetin gösterdiği sert tepki, sol hareket için parlamento dışı muhalefet görüşünün doğruluğunu ortaya koymuştur. Ülkücü hareketin komandolarından söz edilen ve İslamcılarının da birlik

---

²³⁸ Harun Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**'ten aktaran Eren, **a.g.e.**, s. 206.

halinde sol harekete cephe aldığı bu dönem, 1970'lerin sonu, artık solun demokratik yollarla iktidara gelme fikrini tartışmadığı bir dönemdir.

Emir Ali Türkmen, sol hareketin, silahlı mücadeleyi esas aldığı bu dönemde, genç önderler kuşağının inisiyatifine geçerek gençliğin omuzları üzerinde yükseldiğini belirtmektedir. Türkmen'e göre, Türkiye sol hareketi varoluşundan 1960'ların sonuna kadar genellikle Kemalizmin sol versiyonu görünümündeyken, Kemalizmle derin ve gerçek bir ideolojik kopmayı başaramasa da, bir yol ayrımına gelmiştir. Burjuva ideolojisinden çıkmasının ilk adımı 1971 silahlı direnişidir. Sol hareket, diğer yandan, TKP kökenli geleneksel hareketin önderlerinden ve onların sosyalizm anlayışlarının güdümünden de kurtulmuştur.²³⁹

Mihri Belli, öğrenci hareketini ve bütün anti-emperyalist eylemleri çekip çeviren devrimci gençliğin öğrenci liderlerini etrafında toplamayı başarmıştır. Ancak Belli'nin etrafında toplanan ve MDD'ciler olarak anılan geniş kitle, kısa bir süre sonra parçalara ayrılacak kümelerden oluşmuş bir bütünden ibarettir.²⁴⁰

MDD içinde, Mihri Belli ve öteki "eski tüfekler" in temsil ettiği birinci kümenin dışında kalan belli başlı kümeler şunlardı: İleride *Sosyalist* dergisi etrafında örgütlenecek olan Hikmet Kıvılcımlı kümesi; THKP-C'yi kuracak olan Mahir Çayan ve arkadaşlarının oluşturduğu küme; Proleter Devrimci Aydınlik (PDA) çevresini oluşturacak olan Doğu Perinçek ve arkadaşlarının temsil ettiği küme; ve nihayet THKO'yu kuracak olan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının temsil ettiği küme.

Bu kümeler birer birer Mihri Belli'den kopmuş ve gelinen aşamada silahlı mücadeleyi gündemine almıştır. Devrimin ancak silahlı bir mücadele ile gerçekleşebileceğini ve bu nedenle de illegal bir yapılanmaya gidilmesi gerektiğini savunarak MDD Hareketinden kopan kümeler, ayrı ayrı örgütler oluşturmuşlardır.

²³⁹ Emir Ali Türkmen, "Önsöz", *Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 2*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2014, s. 12-13.

²⁴⁰ Gökhan Atılğan, "Mihri Belli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, C. 8., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 553-554.

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP), *Aydınlık* dergisi etrafında toplananların kurduğu bir partidir. Doğu Perinçek'in genel başkanlığında 21 Mayıs 1969 tarihinde kurulan partinin ilk kadroları arasında İbrahim Kaypakkaya, Hasan Yalçın, Gün Zileli, Oral Çalışlar, Nuri Çolakoğlu gibi isimler yer almıştır. TİİKP, mensuplarını askeri eğitim görmeleri için gruplar halinde Filistin'e göndermiştir.²⁴¹

TİİKP'nin Doğu Anadolu Bölge Komitesi (DABK) Sorumlusu İbrahim Kaypakkaya ve çevresindekilerden oluşan muhalif bir grup 1971 yılında parti çizgisini eleştirmiştir. Bu eleştiri, muhalif grubun Şubat 1972'de partiden ayrılarak Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/ML) adlı örgütü kurmaları ile sonuçlanmıştır.

Bir başka örgüt, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), Mahir Çayan'ın önderliğinde 1970 yılı sonbaharında kurulmuştur. Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Küpeli gibi isimlerin oluşturduğu grup, MDD içinde devrimin ancak silahlı mücadele ile gerçekleştirilebileceğini ilk dillendiren gruptur. Örgütü resmileştirdikten sonra *Kurtuluş* dergisini çıkarmaya başlamışlar ve bu nedenle Kurtuluşçular olarak anılmışlardır. Grup şehir gerillası oluşumunu benimsemiş; bunu sağlayabilmek için de Ankara ve İstanbul'da banka soygunu gibi eylemler düzenlemiştir. THKP-C'nin resmen kurulduğunu kamuoyuna ses getirecek bir eylemle açıklamaya karar veren grup, İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırmıştır. Görüşmelerin olumsuz sonuçlanması ile Elrom'u öldüren grubun çok sayıdaki üyesi yakalanmıştır. Mahir Çayan ve arkadaşları daha sonra cezaevinden kaçmış ve bu defa kır gerillası oluşturarak Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamını engellemek istemişlerdir. Bu amaçla Karadeniz kırsalına giden

---

²⁴¹ Aykol, a.g.e., s. 53.

THKP-C’li Mahir Çayan, Ahmet Atasoy, Ertan Saruhan, Sabahattin Kurt, Saffet Alp, Sinan Kazım Özüdoğru, Nihat Yılmaz ve Hüdai Arıkan ile THKO’lu Ömer Ayna ve Cihan Alptekin öldürülmüşlerdir. Çatışmadan sadece Ertuğrul Kürkçü sağ kurtulmuş ve yakalanmıştır. Daha sonraki yıllarda Mahir Çayan ve THKP-C’nin görüşlerini yeniden yorumlayıp benimseyen yeni örgütler kurulmuştur: Devrimci Yol, Kurtuluş, Acilciler, MLSPB, Üçüncü Yol ve Dev-Sol gibi.²⁴²

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), 4 Mart 1971 tarihli bildirisinde varlığını açıklamış ve amacını “Amerika’ya ve tüm yabancı düşmanları temizleyerek, hainleri yok etmek ve düşmandan temizlenmiş tam bağımsız Türkiye’yi kurmaktır.” cümlesi ile ifade etmiştir. THKO’nun kurucuları arasında yer alan isimler şöyledir: Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Cihan Alptekin, Ömer Ayna, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil, Teslim Töre, Hacı Tonak, Mustafa Yalçiner, Kadir Manga, Alpaslan Özdoğan, Nahit Tören, Fevzi Bal ve Yavuz Yıldırım Türk. Dönemin gençlik ve köylü liderleri olan bu isimler, teorik tartışmalardan çok eylem içinde olmuşlar ve kısa süre içinde düzenledikleri eylemler ile adlarını duyurmuşlardır.²⁴³

THKO’nun kurulduğu ilk dönemde hakim olan görüş, “öncü savaşı” ve “öncü savaşı” görüşüdür. Örgüt, legal bir mücadelenin neredeyse olanaksız olduğu ve 1971 yılı başında ülkenin devrim için silahlı mücadeleye uygun olduğu fikrinden hareketle, neredeyse hiç ideolojik ve siyasal çalışma yürütmemiştir. THKO üyeleri, silahlı mücadele yürütmeyen bir örgütün hiçbir zaman iktidar için bir alternatif olamayacağı fikri ile önce kırsal alanda bir silahlı mücadele hazırlığı yapmış daha sonra da şehirlerde bunu desteklemek amaçlı silahlı eylemler düzenlemişlerdir. İşçi-köylü ittifakının organı olacak bir halk ordusu kurmayı amaçlamışlar; bu ordunun

---

²⁴² Aykol, a.g.e., s. 54-55.

²⁴³ Aykol, a.g.e., s. 56-57.

parti fonksiyonlarını da yerine getireceğini ve partinin bu ordu içinden ortaya çıkıp kurulacağını savunmuşlardır.²⁴⁴ Kemal Burkay, gençliğin ve aydın kesimin kitleler içinde yer alarak sabırlı örgütsel çalışmalar yürütmek yerine kısa yoldan sonuç almak hevesinde olduklarını belirterek Tunceli’de Deniz Gezmiş ile karşılaşmasını anlatmaktadır.²⁴⁵

Tunceli’ye bu dönemde bir kez de Deniz Gezmiş geldi. Üniversite olayları nedeniyle arandığı bir dönemdi. Kalman Yüksel’le birlikte yazıhaneme uğradı ve çay içip kısa bir süre sohbet ettik. Konuşmasının daha başında, bana, “halk size seviyor, neden ayaklanmıyorsunuz?” diye sordu. Bu söze gülümsedim. Salt bana duydukları sevgiyle halkı ayaklandırmanın mümkün olmadığını söyledim. Ayaklanma için koşullar olgun olmalıydı. Dersim yöresinde bir ayaklanma sağlasak bile, salt bununla devrimin başarılamayacağını, rejimin yöreyi kuşatıp ayaklanmayı kolayca boğabileceğini söyledim. Ama besbelli tümüyle farklı düşünüyorduk.

12 Mart 1971 muhtırası, ordunun sol bir cunta eliyle darbe yapmasının beklendiği günlerde okunmuştur. TSK, Meclisi ve hükümeti, ülkeyi “anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sok[makla]” ve “anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği[ni] ağır bir tehlike içine düşür[mekle]” suçlamıştır. TSK, “bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclisler[ce] değerlendiril[mesini][ve] ...kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde” kurulmasını istemiştir. Aksi halde “kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine al[acaktır.]”²⁴⁶

TSK, bu muhtıra ile AP hükümetinin istifasını sağlarken CHP muhtırayı alkışlarla karşılamıştır. Sol örgütler de lehlerine olacağı düşüncesiyle muhtırayı desteklemişlerdir. Cumhuriyet gazetesi, 13 Mart tarihinde “Devrimci ordunun sesi”

²⁴⁴ (y.y.), “1971 Sol Hareketi, THKO ve Gelişmesi”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 2**, s. 540-543.

²⁴⁵ Burkay, **a.g.e.**, s. 268.

²⁴⁶ <http://darbeler.com/2015/05/18/12-mart-muhtirasi/>

manşetiyle çıkarken pek çok devrimci kuruluş da destek mesajları yayınlamıştır: Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Birliği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası gibi. Muhtıraya Türk-İş ve DİSK de destek vermiştir. TSK, böylesi bir destekle karşılaşınca bir mesaj yayınlayarak 12 Mart muhtırasının hiçbir siyasi parti, sosyal sınıf ve ideolojilerini tasvip veya tahrik için hazırlanmadığını duyurmak zorunda kalmıştır.²⁴⁷

Kendi iradesini meclise dayatan TSK, farklı stratejilere sahip sol hareketi yok etmeye yöneldiğinde darbenin sol bir darbe olduğu zannı da yok olmuştur. Devrimci gençler işkenceler ve ölümlerle yüzyüze kalmış, sol hareketin gençlik liderleri Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan, göstermelik bir yargılamanın ardından idam cezasına çarptırılmışlardır. Yargılandıkları Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu ana davası 16 Temmuz 1971’de başlamış ve 9 Ekim 1971 günü tamamlanmıştır. Deniz Gezmiş ve arkadaşları, savunmalarında İkinci Kurtuluş Savaşçıları olduklarını ve Mustafa Kemal’in bağımsızlık mücadelesini savunduklarını belirtmişlerdir. Çoğunluğu yüksek öğrenim görmekte olan gençlerin sanık olarak yer aldıkları davanın sonunda 18 kişiye idam cezası verilmiştir. Diğer idam cezaları temyizden dönerken Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezaları onanmıştır.²⁴⁸ İdam cezasının yerine getirilmesine dair kanun tasarısı TBMM’ye geldiğinde toplam sayısı 450 olan milletvekillerinin 273’ü evet oyu kullanırken sadece 48 milletvekili reddetmiştir. 118

---

²⁴⁷ Davut Dursun, **12 Mart Darbesi**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2003, s. 65-66.

²⁴⁸ Aykol, **a.g.e.**, s. 57.

milletvekili ise oylamaya katılmamıştır.²⁴⁹THKO üyesi üç isim 6 Mayıs 1972 günü idam edilmiştir.

Türkiye, 12 Mart 1971'den 13 Ekim 1973'e kadar Milli Birlik Hükümetleri ile yönetilmiştir. Bu süreçte 1960 Anayasası “anarşi ve huzursuzlukların kaynağı” olarak kabul edilerek değiştirilmiş ve daha otoriter bir devlet yapılanması oluşturulmuştur. Davut Dursun, 1971 yılının Eylül ayında Anayasanın yaklaşık üçte birinin değiştirildiğini ifade etmektedir. Anayasa değişikliği teklifini MİT Müsteşarı Mehmet Fuat Doğu* yapmış ve anayasanın sağ iktidarlarca eleştirilen özgürlükçü ve liberal nitelikleri değiştirilmiştir. CHP de, çoğu AP'nin daha önce isteyip de yapamadığı bu değişikliklere onay vermiştir.²⁵⁰ Dursun, yapılan tüm değişikliklere rağmen 1973 yılı yaz aylarına gelindiğinde, tüm eski sorunların çözülmeden gündemdeki yerini korumakta olduğunu söylemektedir.²⁵¹

1973 yazına gelindiğinde 12 Mart rejimi bütün siyasal değişiklikleri gerçekleştirmişti. Anayasanın üçte biri değiştirilmiş, özel mahkemeler kurulmuş (DGM), üniversiteler zapturapt altına alınmış, sendikalar pasifleştirilmiş, aydınlar susturulmuş, idamla sonuçlanan yargılamalar yapılmıştı. Ancak 12 Mart Muhtırasının özünü oluşturan sosyo-ekonomik reformların hiçbiri gerçekleştirilememişti. Ne toprak reformu, ne eğitim reformu, ne vergi reformu ne de diğerleri yapılabildi. Bu açıdan bakılınca 12 Mart rejimi bir fiyasko idi.

12 Mart Muhtırasına yönelik tepki, Ekim 1973'te yapılan genel seçimlerde CHP'nin yüzde 33 oy alarak birinci parti olmasını sağlamıştır. Bu oy oranı, diğer yandan, her ne kadar sol hareket örgütsel olarak dağıtılmış olsa da, solun toplumsal meşruiyetini koruduğunu göstermektedir. 1973 genel seçimleri ile 12 Mart ara rejimi

²⁴⁹ <http://bianet.org/bianet/siyaset/2130-idama-evet-diyenlerin-tam-listesi>

* Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Manisa milletvekili Selçuk Özdağ, 27 Aralık 2016 tarihinde katıldığı bir televizyon programında, 1980'li yılların sonunda Fuat Doğu ile yaptığı bir röportajda, Doğu'nun kendisine, “Ben MİT Müsteşarlığı yapmadım, CIA'in şube müdürlüğünü yaptım.” dediğini açıklamıştır. <http://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/eski-mit-mustesari-fuat-dogu-cia-ajaniydi>

²⁵⁰ Dursun, **a.g.e.**, s. 83.

²⁵¹ Dursun, **a.g.e.**, s. 83.

de resmi olarak sona ermiştir. Ancak TSK bir kez daha arkasında kendi isteği doğrultusunda düzenlediği bir sistem bırakmıştır. Davut Dursun, 1970’li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren yaşanacak olan terör, anarşi, derin sosyo-ekonomik ve siyasal krizlerin temel sebebinin, 12 Mart ara rejimi ile değiştirilen sistem olduğuna dikkat çekmektedir:“Bu ara dönemde demokratik kurumlar üzerinde kurulan baskı ve yönlendirmelerle takip edilen politikalar”, toplumu, 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesinde yaşananlarla yüz yüze bırakmıştır.²⁵²

12 Mart’ın ardından sistemde yapılan değişikliklere ve sol hareketin işkence ve idamlar ile aldığı ağır yenilgiye rağmen toplumsal muhalefet yeni bir atılım göstermiştir. İşçi sınıfında da bir hareketlenme görülmüş ve toplumun emekçi ve yoksul kesimleri hızla siyasallaşmıştır. Hapishanelerde olan sosyalist kadrolar ise Murat Belge’ye göre, öncelikle bir iktidar savaşında piyon olarak kullanıldıklarını fark etmişlerdir. Ancak diğer yandan, sol hareket de kendi devrimlerini yapabilmek için Kemalistleri kullandığından, bu konuda söylenecek fazla söz yoktur. Solcuların hapishanede anladığı bir başka nokta ise Kemalizm ile Marksizmin birbirinden ne kadar farklı olduğudur. Mahkemelerin ilk sorgularında kendilerini hem devrimci hem de Atatürkçü olarak tanımlayan sanıklar, bir süre sonra bu iki tanımlamadan hangisi ile devam edeceğine karar vermesi gerektiğini fark ederek seçimini yapmıştır.²⁵³

CHP-MSP koalisyonunun “1974 genel affı”nı çıkarması ile hapishanelerde olan sol hareketin kadroları yeniden topluma dönmüş, sol hareket kendi içindeki ardi arkası gelmeyen yeni bölünmelerle birlikte çok parçalı yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Ergun Aydınoglu, sol hareketin 1970’li yılların ilk yarısında sekiz-on değişik eğilimle temsil edilirken 12 Eylül öncesinde elliden fazla sayıdaki parti,

---

²⁵² Dursun, **a.g.e.**, s. 86.

²⁵³ Murat Belge, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2007, s. 37-38.

örgüt, hareket, grup, çevre vb.'den oluştuğunu belirtmektedir.²⁵⁴12 Mart sonrasında kurulan ilk legal sosyalist partiler Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Vatan Partisi, Sosyalist Parti (SP), Türkiye Emekçi Partisi (TEP) ve 2. TİP olarak anılan Türkiye İşçi Partisidir.

TSİP, 12 Mart ara rejiminin ardından kurulan ilk siyasal partidir. 12 Mart öncesinin TİP'i ve MDD hareketini eleştirmiş ve bu iki hareketin kadrolarını biraraya getirmeye çalışmıştır. Ara rejimin ardından kurulan ilk parti olmasının da etkisiyle, canlı bir parti görünümü vermişse de 1960'ların TİP'i gibi, sosyalistleri legal bir merkezde toplamayı başaran bir parti olamamıştır. Haluk Yurtseven, TSİP'in kuruluşunun aceleye getirildiğini ve bu aceleciliğin de TSİP'e olan inancı zaafa uğrattığını belirtmektedir: "TSİP'i kuranlar, afa ilgili Anayasa Mahkemesi kararını bile beklememişlerdi. Anayasa Mahkemesi TSİP'in kuruluşundan 15 gün sonra kararını açıklayınca sosyalist kadroların önemli bir bölümünün tutuklu olduğu koşullarda, zorunlu bir görevi üstlenme, sorumluluk yüklenme biçimindeki gerekçe de inandırıcılığını yitirdi."²⁵⁵ Diğer yandan, TSİP'i kuranların arasındaki ideolojik bağlar da zayıf olduğu için kısa süre içinde partiden önemli oranda kopuşlar yaşanmıştır. Yurtseven, buna rağmen TSİP'in "birçok harekete kadro ve güç veren bir aktarma merkezi olduğu[nu]" ve etkili bir rolü olmasa da 1980 darbesine kadar varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir.²⁵⁶

Vatan Partisi, söz konusu dönemde fazla bir etki gösterememiş bir partidir. Parti içinde yaşanan görüş ayrılıkları sonucunda bir grup partiden ihraç edilmiş ve

---

²⁵⁴ Ergun Aydınöğlu, **Türkiye Solu (1960-1980)**, İstanbul, Versus Yayınları, 2011, s. 324.

²⁵⁵ Haluk Yurtseven, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 186.

²⁵⁶ Yurtseven, **a.g.e.**, s. 186-187.

ihraç edilenler daha sonra Sosyalist Vatan Partisini kurmuştur. Bu nedenle etki ve gücü iyiden iyiye zayıflayan parti, 12 Eylül öncesinde kendisini feshetmiştir.²⁵⁷

SP ise, Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığında kurulmuştur ve kuruluşundan bir süre sonra ismini Sosyalist Devrim Partisi (SDP) olarak değiştirmiştir. SP ve SDP de, dönemin fazla etki gösteremeyen partisi olarak kalmıştır. Bu itibar kaybı, 12 Mart öncesinde TİP'te yaşanan Boran-Aybar ayrılığundan kaynaklandığı gibi Aybar'ın 12 Mart sonrasında da sosyal demokrasiyi vurgulamasından da kaynaklanmıştır. Aybar'ın işçi hareketi ile sol hareket içindeki anti-demokratik yapıyı eleştirip sosyal demokrasiyi savunuyor olması, bu dönemde Stalinciliğe yönelmiş olan sol harekette karşılık bulamamıştır. Ancak sol hareket içinde beklediği desteği görememesinde, TİP'teki genel başkanlığı döneminde uyguladığı anti-demokratik yönetimi gündeme getirmeyişi etkili olmuştur.²⁵⁸

12 Mart öncesinin sol hareketinde diğer bir önder isim olarak yer alan Mihri Belli de TEP'in kurucuları arasında yer almıştır. TEP de SDP ile ya da Mihri Belli de Mehmet Ali Aybar ile aynı duruma düşmüş ve TEP sol hareket içinde küçük bir örgütlenme olarak kalmıştır. 12 Mart'ın sol harekete ağır bir yenilgi yaşatmış olması, sol askeri cuntalara verdiği önem ile şekillenen MDD düşüncesinin anlamını yitirmesine yol açmıştır.

2.TİP, 12 Mart öncesinde olduğu gibi işçi sınıfını örgütlemek üzere kurulmuştur.Behice Boran, partiyi kurarken 4 hedeften yola çıkmıştır: “Birincisi dinamik, disiplinli, eğitilmiş bir parti örgütü; ikincisi işçi sınıfı içinde kök salmak; üçüncüsü solda ana akım haline gelmek; dördüncüsü uluslararası alanda ‘kendini

---

²⁵⁷ Aykol, **a.g.e.**, s. 69.

²⁵⁸ Aydınoglu, **a.g.e.**, s. 348-350.

kabul ettirmek'ti.”²⁵⁹ Ancak bu hedeflerin hiçbiri gerçekleşmediği gibi 2. TİP neredeyse marjinal bir parti olarak kalmıştır. Türkiye Komünist Partisi (TKP), 1973 yılından itibaren Türkiye'deki çalışmalarını yoğunlaştırıp özellikle DİSK içinde etkili bir rol edinince 2. TİP ile birlikte hareket etmek istemiştir. Behice Boran,TKP'den ve daha önce birlikte çalıştığı arkadaşlarından gelen bu doğrultudaki istek ve önerileri de geri çevirmiştir.

Görüldüğü gibi, 12 Mart öncesinde sol hareketin liderleri konumunda olan isimler, 1970'li yılların ortalarında sol hareket için lider isimler olmaktan çıkmış durumdadır. Kurulan legal partiler de solculardan beklenen ilgiyi görmemiştir. Hapishanelerden çıkan sol kadrolar, Kemalizm ile aralarına mesafe koymuş, 12 Mart öncesinin demokratik yollarla iktidara gelme anlayışından kopmuş ve iktidarı silahlı mücadele ile ele geçirmeye yönelmiş bir şekilde hızla illegaliteye geçmişlerdir. *Aydınlık* hareketinin önde gelen isimlerinden olan Gün Zileli, anılarında illegal örgütlenmenin hapishanelerde oluşturulduğunu ve bu doğrultuda görevlendirilen kadroların genel af ile dışarı çıktıktan hemen sonra ortadan kaybolup illegale geçtiklerini anlatmaktadır.²⁶⁰

Sol hareketin ilk Maocu eğilimi olan Doğu Perinçek önderliğindeki TİİKP, 12 Mart öncesinde içindeki muhaliflerin ayrılması ile TKP-ML ve ona bağlı kurulan TİKKO olarak bölünmüş durumdadır. 1974 affi ile serbest kalan kadrolar, Maocu eğilimin aktif savunucuları olarak önce *Aydınlık* dergisini, o kapatıldıktan sonra da *Halkın Sesi* dergisini çıkarmışlardır. Çin sosyalizmini savunan Doğu Perinçek önderliğindeki *Aydınlık* grubu varlığını korurken, sol hareketin Maocu çizgisi, TKP-ML/Halkın Birliği, TKP-ML/Partizan ve TKP-ML/Devrimci Halkın Birliği adları ile

---

²⁵⁹ Yurtsever, **a.g.e.**, s. 196.

²⁶⁰ Gün Zileli, **Havariler (1972-1983)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 95.

yeniden örgütlenmiştir. Maocu çizgi, sol hareket içinde gittikçe güçlenen ancak sürekli kendi içinde bölünmeler yaşayan bir çizgidir. Doğu Perinçek önderliğindeki kadro, haftalık dergiler çıkararak Maocuları birleştirmeye çalıştıysa da etkili bir sonuca ulaşamamıştır. Aydınlık dergisi, Sovyet sosyal emperyalizminin Türkiye'nin bulunduğu bölgede hız kazanıp saldırganlaştığı tespitini yaparken bunun geri püskürtülmesi gerektiği de vurgulanmıştır.²⁶¹ Böylesi bir yaklaşım sol hareketin kendi içinde düşmanlığa varan birmücadeleye yol açmıştır.

THKP-C, 12 Mart döneminde kadrolarının önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Ancak buna rağmen, genç sol kadrolar üzerinde neredeyse büyüleyici denebilecek bir etkiye sahiptir. THKP-C geleneğini yeniden hayata geçirmeye çalışanlar, genç solcular olacaktır. THKP-C'nin düzenlediği ses getirici eylemler ile önderlerinin yok edilmiş olması genç kadrolar üzerinde böyle bir etkiye yol açarken bir başka neden de Mahir Çayan'ın ardında bıraktığı teorik mirastır. Çayan, önce bir MDD'ci olarak TİP'in ideolojisini eleştirmiş, daha sonra Maoculuğa varan ve MDD içinde Mihri Belli'ye muhalif bir oluşumu ortaya çıkaracak olan temel metinleri yazmıştır. "Bu yazıların olağanüstü çok sayıda konu üzerine kısa, özlü ve son derece iddialı değerlendirmeler taşıması da, etki gücünü artıran bir faktördür."²⁶²

Mahir Çayan'ın yazılarından oluşan teorik mirası olduğu gibi kabul eden çok sayıda yasadışı örgüt ile bu teoriyi eleştirerek ayrı bir yol çizen kitlesel siyasal örgütler oluşmuştur. Yorum farklılıklarından kaynaklanan bölünmelerle THKP-C Çayan Sempatizanları, THKP-C Cephe Yolu, THKP-C Devrimci Koordinasyon Birliği, Marksist-Leninist Silahlı Propaganda Birliği, THKP-C Devrimci Savaş, THKP-C Eylem Birliği, THKP-C Halkın Devrim Öncüleri, THKP-C Marksist

---

²⁶¹ Aydınoglu, a.g.e., s. 366-368.

²⁶² Aydınoglu, a.g.e., s. 359.

Leninist, THKP-C Türkiye Kızıl Muhafızları Ordusu, THKP-C Üçüncü Yolcular ve THKP-C Devrimci Sol gibi. Bu örgütler, esas aldıkları silahlı mücadeleyi yürütmek üzere yeraltına indikleri için üniversitelerden çekilmişlerdir.

Dev-Yol ve Kurtuluş ise THKP-C geleneğini eleştirip ortaya çıkan iki önemli kitlesel hareket olarak 1970'li yılların ikinci yarısında yerini almıştır. *Devrimci Gençlik* dergisi çevresi, üniversitelerin hızlı siyasallaşmasının farkında olarak üniversitelerde siyasal çalışma yürütmüştür. Bu çalışmalar, THKP-C gibi silahlı mücadeleyi savunan bir örgüt olmanın çok uzağında kitlesel bir siyasal hareket oluşturmuştur. 1976 yılı Ağustos ayında Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (DGDF) kurulmuş ve DGDF daha sonra dev bir kitlesel hareket olan Dev-Yol'a dönüşmüştür.

Dev-Yol, temel prensip olarak THKP-C'nin görüşlerini savunmayı ve üniversiteler ile yurtlarda bulunan ülkücülere karşı mücadele etmeyi belirlemiştir. Diğer solcu grupların bir kısmı ülkücülere karşı ülkücülerin yöntemleri ile karşılık vermeyi, faşizmin yaratmak istediği provakasyona hizmet etmek olarak görüp bu çatışmalardan uzak durmuşlardır. Bir başka kısmı ülkücülere karşı aynı tavrı benimsemiş olmakla birlikte üniversiteleri asıl mücadele alanı olarak kabul etmemişlerdir. *Devrimci Gençlik* ise, devrimcilerin ve halkın meşru müdafaa içinde olduğunu savunuyor ve şunları yazıyordu:²⁶³

Faşizmin saldırısına bu şekilde safsatalara kapılarak karşı çıkmamak, asıl tehlikeli olanıdır. Faşistlere cesaret vermek, daha da ileri gitmelerine, bütün halkı sessiz bir köle durumuna getirmelerine müsaade etmek olur. MC'nin bugünkü saldırılarının amacı, onların faşist politikalarına karşı yükselen halk muhalefetini bastırmaktır. Buna seyirci kalınırsa, asıl oyuna gelinmiş olunur. Faşizme karşı uslu durarak bir şey elde edilemez. Asıl o zaman halkın bütün demokratik hakları ellerinden alınır. Asıl o zaman seçimler yapılamaz. Seçimler yapılsa bile faşistler yenilgiye uğratılmaz.

---

²⁶³ Devrimci Gençlik Özel Sayı, 29 Kasım 1976'dan aktaran Ersan, **a.g.e.**, s. 278-279.

Dev-Yol, faşizme karşı mücadelenin yanı sıra halk eylemlerinin ön saflarında olmayı, halkı bilinçlendirmek ve örgütlemek için çalışmayı da temel siyasi görevleri arasında görmüştür.

THKP-C geleneğinden ayrılıp kitlesel bir siyasal harekete dönüşen bir başka eğilim Kurtuluş Hareketidir. *Kurtuluş Sosyalist Dergi* çevresinde örgütlenen grup, daha sonra Türkiye ve Kuzey Kürdistan Kurtuluş Örgütü adını almıştır. Devrimin temel gücünün işçi sınıfı olduğu görüşüyle işçi sınıfına yönelip işçi sınıfını örgütlemeyi örgütsel önceliği olarak kabul etmiştir. “Öncü savaşı” fikrini kitlelerden kopuk olduğu gerekçesi ile eleştirmiş, silahlı mücadeleyi siyasal mücadelenin en üst biçimi olarak kabul etmiştir. Kürt sorununda, Türk egemen sınıflarının Kürtlerin yaşadığı Kuzey Kürdistan’ı sömürgeleştirdiği tezini ilk savunan hareket olmuştur.²⁶⁴

1974 sonrasının geniş bir destekçi kitlesine sahip olan diğer hareket, THKO geleneğinden gelen Halkın Kurtuluşu hareketidir. Daha sonra Halkın Kurtuluşu hareketinin ideolojik yaklaşımı ile de Türkiye Devrimci Komünist Partisi (TDKP) adını alan siyasal hareket biçimlenmiştir. THKO’nun eleştirilmesinin ardından yeni kopuşlar ve yeni gruplanmalar oluşsa da THKO kadro ve sempatanlarının çok önemli bir bölümü bu hareketten kopmamıştır. Ancak bu kadroların oluşturduğu Halkın Kurtuluşu hareketi, “öncü savaşı” ve “silahlı mücadele”yi esas alan siyasal mücadele anlayışından uzaklaşarak kitlelere ve işçi sınıfına dayalı mücadele ve devrim anlayışını savunmuştur.²⁶⁵

12 Mart öncesi sol hareketinin, 1970’li yıllarla birlikte nasıl yeniden şekillendiğine kısaca baktıktan sonra, üzerinde durulması gereken bir başka önemli gelişme TKP’nin 1973 yılından itibaren Türkiye’de yaptığı atılımıdır. TKP’nin “1951

---

²⁶⁴ Yurtsever, **a.g.e.**, s. 199-201.

²⁶⁵ Yurtsever, **a.g.e.**, s. 285-288.

tevkifatından 1973'e kadar, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Bulgaristan başta olmak üzere Doğu Avrupa'daki Sovyet bloku ülkelerinde yaşayan ve genellikle radyolarda çalışan bir avuç partinin sınırlı etkinliklerinden başka bir varlığı duyulma[mıştır].”²⁶⁶TKP, “1973 Atılımı” olarak tanımlanan ve bilinen bu süreci Sovyetler Birliği Komünist Partisinin (SBKP) onayı ve desteği ile başlatmıştır ve İsmail Bilen'in inisiyatifi ile kısa süre içinde Türkiye solunun en önemli hareketlerinden biri olmuştur. TKP'nin görüşleri 1970'li yıllar boyunca, illegal yayınlanan *Atılım* ve *Ürün* dergilerinin yanı sıra Doğu Almanya'dan illegal yayın yapan Bizim Radyo ve TKP'nin Sesi radyoları ile partililere iletilmiştir.

TKP, 1973 yılı parti programında yer alan “ulusal burjuvazinin, emperyalizme, gericiliğe, faşizme karşı her ileri adımını destekler. Ulusal burjuvazinin ilerici politik, sosyal örgütleri ile işbirliği ve ittifak yollarını arar.” cümlelerinin gereği doğrultusunda MC hükümetlerine karşı CHP'yi desteklemiştir. DİSK içinde önemli bir güç olurken DİSK aracılığı ile de Türkiye sol hareketinde önemli bir konum elde eden TKP, CHP'ye olan desteğinin karşılığında başta DİSK olmak üzere kitle örgütleri ile işbirliği yapmasını ve işçi sınıfının gerçek temsilcilerini Meclis'e sokmasını istemiştir. Siyasetini DİSK aracılığı ile yürüten TKP, DİSK'in sosyalist bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. DİSK, 1975 yılı sonlarından itibaren parlamento dışı muhalefetin öncüsü konumu ile sol siyasal hareket içindeki yerini almıştır. Yeniden kuruluşunu tamamlayan parti, 1977-1980 yılları içinde son derece hızlı bir gelişim göstermiştir.²⁶⁷

İllerin çoğunda komiteler kurmayı başaran TKP'liler, en güçlü parti örgütlerini İstanbul, İzmir, Kocaeli, Zonguldak, Adana gibi işçi yoğunluklu büyük

---

²⁶⁶ Yurtsever, **a.g.e.**, s.204.

²⁶⁷ Ersan, **a.g.e.**, s. 127-139.

illerde kurdu. DİSK'te, başta 60-70 bin üyeli Maden-İş sendikası olmak üzere, 5-6 sendikada yönetimleri elinde bulunduruyordu: TÖB-DER, TÛM-DER, TÛTED, KÖY-KOOP gibi binlerce üyeli kitle örgütlerinde ya yönetimdeydiler ya da en etkili sol gruplardan biriydiler.İGD'nin 150 şube ve temsilciliği, 50 bini aşkın üyesi, İKD'nin 26 şubesi ve 15 bin üyesi olduğu söyleniyordu.

12 Eylül öncesinin, toplumsal muhalefetinin hızlı bir yükseliş ve örgütlenme yaşadığı bu dönem aynı zamanda sol hareketin en parçalı dönemidir. Murat Belge, sol hareketin 1970'lerdeki bölünmüş yapısı ile ilgili yorumlarında, kişilerin birbirine duyduğu güvenin siyasi çizgiye duydukları güvenden daha önemli olduğu üzerinde durmaktadır. Belge'ye göre, bu dönemde aynı siyasi çizgide olmak aynı örgütün içinde olmayı gerektirmiyordu. Sol hareket içinde, "önderlik" iddiasında olan kişilerin bu önderliği onaylayan bir grupla biraraya gelerek kendi ayrı örgütünü kurması şeklinde genel bir eğilim söz konusuydu. Bir başka bölünme nedeni, Çin-Sovyet çatışması ekseninde yaşanan görüş ayrılıklarıdır. Türkiye solu bu dönemde Avrupa solu ile hiç ilgilenmemiş, Çin ya da Sovyet modelini seçerek toplumu da bu modellere göre analiz etme alışkanlığına devam etmiştir.²⁶⁸

12 Eylül öncesinin küçük ama etkili sol örgütlerinden biri, kuruluşu 1968 yılına dayanan ve THKO kökenli bir örgüt olan Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği (TİKB)'dir. TİKB'nin öncülleri Fikir Kulüpleri Federasyonu, Dev-Genç ve THKO'dur. Aktan İnce önderliğinde bir grup 1977 yılında THKO'dan ayrılmış ve uzun bir süre "Aktancılar" olarak anılmışlardır. Bu grup, 1980 yılında Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği adını almıştır. Yaşar Ayaşlı, darbeden sonra Aktan İnce ile olan ilişkilerinin sorunlu bir döneme girdiğini; devrimcilerin, savcıların ve polislin

---

²⁶⁸ Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin...", s. 40.

kendilerini “Aktancılar” olarak anmalarından rahatsızlık duyduklarını söylemektedir. Bu nedenle, Aktan İnce’nin üyeliğini dondurmuşlar ve gruplarına TİKB adını vererek bu durumu da *Orak Çekiç*’te sol kamuoyuna duyurmuşlardır. Böylece, “kişi isminin örgütsel kimliğin üzerine çıkartılması ilkelliğinden” kurtulmuşlardır. Ayaşlı, 12 Mart öncesinde Aktan İnce’nin Perinçek çevresine yakın olduğunu ancak bu çevre ile aralarında “homojen bir bütünlük” oluşturamadıklarını anlatmaktadır:²⁶⁹

Yönetici tabakası burjuva kökenli, kolej çıkışlı ya da üniversite asistanı olan bu insanlarla kaynaşmamız biraz zordu. Doğu Perinçek, Şahin Alpay, Halil Berktaş, Cengiz Çandar, Nuri Çolakoğlu, Oral Çalışlar, Ömer Madra gibi figürlerle dokularımız uyuşmuyordu. Burjuva yaşam tarzları ve kavgalı eylemlere mesafeli durmaları bize ters geliyordu. Herkes sola kayarken, onların sağa kaymalarından rahatsızdık.

Bu grup 1970 yılından itibaren bağımsız hareket eden ve “Aktancılar” ya da “Basın Yayın Komünü” olarak anılan küçük bir çevre iken 1980 yılından itibaren TİKB olarak anılan bir örgüt haline gelmiştir. “Basın Yayın Komünü” olarak anılmasının nedeni, örgütün kurucularının, bugün Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi olan, Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı Basın Yayın Yüksekokulu öğrencileri olmasıdır. Aktan İnce, Nejat Arun, Feyyaz Elinç, Aydın Çubukçu ve Yaşar Ayaşlı, Basın Yayın Yüksekokuluna 1968 yılında girmişler ve kısa süre içinde “çekirdek devrimci güç” haline gelmişlerdir.²⁷⁰

TİKB’nin diğer sol örgütlerden önemli bir farkı 12 Eylül sonrasında, darbeyi faşist olarak nitelendirmiş ve yurt dışına çıkmadan darbeye karşı silahlı direniş kararı almış olmasıdır. Örgüt, darbenin ardından 5 yıl boyunca yeraltına inmiş; Yaşar Ayaşlı ve çevresindekiler yakalanıp örgüt çökertilene kadarmücadelesine devam etmiştir.

---

²⁶⁹ Ayaşlı, a.g.e., s. 144-145.

²⁷⁰ Ayaşlı, a.g.e., s. 144-145.

Üyelerinin büyük kısmı çatışmalarda ve cezaevinde ölen TİKB, işkencede Türkiye'nin en iyi direnen örgütü olarak kabul edilmiştir.²⁷¹

Toplumun muhafazakar kesimleri ile meclisin sağ ve milliyetçi partileri, değişim özlemi ve isteği ile yükselen sol eylemliliğin müsebbibi olarak “komünist affi”ni görmüş ve göstermişlerdir. Sol hızla kitleselleşmiş ve sol örgütlenme nisbeten daha kolay gerçekleştirilmiş olsa da, bu dönem sol ideolojinin işleyişi için tamamen elverişli bir dönem olamamıştır. 12 Mart öncesinde aşırı sağ örgütlerin yürüttüğü “komünizmle mücadele”yi ülkücü hareket devralırken, silahlı saldırıların yanı sıra polis ve gizli servislerin provokasyonlarının da gündemde olduğu bir dönem olmuştur.

---

²⁷¹ Aykol, a.g.e., s. 92.

4. TANIKLIK

*“Bellek geçmiş korkular gibi
geçmiş umutların da
yeniden hatırlanmasını sağlar.”
Herbert MARCUSE*

4.1. Bir Sorumluluk Olarak Tanıklık

Beatriz Sarlo, belleğin ortak bir mülk, bir görev ve hukuksal, ahlaki ve politik bir gereklilik olduğunu söylemektedir.²⁷² Kürt siyasal hareketinin anlatıldığı anılarda, yazarlar anılarına bu gözle bakmakta ve daha çok Kürtler’in olsa da bu mülkiyette Türklerin de ortaklık hakkı olduğunu ortaya koymaktadırlar. Yazarlar anılarını bir görev bilinciyle yazmışlardır. Kürtler kadar Kürtler’in Cumhuriyet Türkiye’si içinde verdikleri mücadeleyi bilmek isteyenlere karşı da kendilerini sorumlu hissederek yazmışlardır. Belleklerini aktarmayı, anılarını yazmayı yine Sarlo’nun belirttiği gibi hukuki, ahlaki ve politik boyutları olan bir gereklilik olarak görmüşlerdir.

Sarlo, “[d]emokratik rejimlerin kurulabilmesi, suçların tazmini ve adalet ilkelerinin kök salabilmesi için kurbanların tanıklıklarına güven gerekir.”²⁷³ demektedir. Tanıklıklara güvenmek ve bu güvenden dolayı tanıklıkları eleştirel olarak incelemeye kalkışmamak, dehşeti ihbar etmelerinden dolayıdır: “...suçlarla ilgili söylemler dehşeti ihbar ettikleri için, tam da dehşet ile onun nesnesi olan insanlık arasındaki bağ nedeniyle ayrıcalıklı bir yere sahip olacaklardır.”²⁷⁴ Türkiye’de insan hak ve özgürlüklerini temel alan demokratik bir rejimin kurulabilmesi için, bu çalışmada incelenen anılara eleştirel bir gözle bakılmamış; belge olarak değerlendirilmemiş; her bir tanığın yazdıkları birer “metin” olarak ve bir güven duygusuyla okunup incelenmiştir.

²⁷² Sarlo, **a.g.e.**, s. 42.

²⁷³ Sarlo, **a.g.e.**, s. 42.

²⁷⁴ Sarlo, **a.g.e.**, s. 42.

Bir başka nokta, Sarlo'nun değindiği, tanıklıklar arasında yapılan “ayrıcalık” derecelendirmesidir. Bu derecelendirmede, genel olarak suçların işlendiği dönemi anlatan tanıklıklar güvene layık ve eleştiriye kapalı bulunsa da suçların işlendiği dönemin öncesine ya da sonrasındaki olaylara yönelik tanıklıklara aynı değer verilmemektedir. Bu olaylar birbiriyle bağlantılı ya da kurbanlar ve/veya onların temsilcileri tarafından dile getirilmiş olsalar da aynı ayrıcalığa sahip olamayacakları gibi eleştiriye de açıktırlar.²⁷⁵

Sarlo burada, diktatörlük dönemlerinde tek bilgi kaynağının tanıklıklar olması nedeniyle böyle bir derecelendirme yapıldığını, zamanla tanıklıklar dışında başka kaynaklar ortaya çıktıkça ise tanıklıklara duyulan güvenin azaldığını belirtmektedir. Buna karşı koyacak yaklaşım ise ancak “tanıklık hakikatini fetişleştiren bir yaklaşım” olabilir. Sarlo'nun sözünü ettiği bu yaklaşım, hem birinci tekil şahısa hem de hatırlamaya yönelik samimi bir inancı ve deneyimi saf ve sahici olarak nitelendirmeyi içermektedir.²⁷⁶ Türkiye bu noktada, farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanıklıklar, tek kaynak olsa dahi onlara şüpheyile ve belki de şüpheden çok bir inançsızlıkla yaklaşılır. Eleştirilen daima tanıklıklar iken resmi ideoloji ve onun kaynakları, diktatörlük dönemlerinde bile ayrıcalık sıralamasında önde gelir.

Paul Ricoeur'un Dulong'tan aktardığı tanımıyla tanıklık “geçmiş bir olayın özyaşamöyküsü yoluyla onaylanan anlatısıdır.”²⁷⁷ Bu tanımdan yola çıkan Ricoeur, daha çok tanıklığın güvenilirliği üzerinde durarak, altı ayrı bileşenini çözümler.²⁷⁸ Burada hemen belirtelim ki Ricoeur'un üzerinde durduğu tanıklık, tanıklığın hukukta ve tarihyazımda ortak olarak kullanılan çekirdeğidir. Ricoeur'a göre en başta tanık

---

²⁷⁵ Sarlo, **a.g.e.**, s. 42.

²⁷⁶ Sarlo, **a.g.e.**, s. 42.

²⁷⁷ Ricoeur, 2012, s. 185.

²⁷⁸ Ricoeur, **a.g.e.**, s. 185-188.

güvenilir, tanığın verdiği bilgi önemli ve tanık olunan olay da anlamlı sayılmalıdır. Bu açıdan baktığımızda, çalışmamızda incelenen yazılı tanıklıklar 12 Eylül askeri darbesinin öncesi ve sonrası hakkında olduğu kadar bir bütün olarak Kürt siyasal hareketi hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Tanık konumundaki yazarların güvenilirliği sorgulanmamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir bellek çalışması olan bu araştırmanın doğası gereği, yazılanlara doğrudan bir güven duygusuyla yaklaşımıştır. Ricoeur, tanıklıktaki gerçeklik iddiasının tanığın özbelirlemesiyle eşleştiğini söylemektedir. Tanık, geçmiş bir zaman ve olay anında orada olduğunu ifade ederek önce kendi kendini tanık olarak adlandırır. Ricoeur, üçüncü olarak özbelirlemenin söyleşimsel durum yaratan bir alışveriş olduğunu belirtir. Yani tanık sadece “oradaydım” demekle kalmayıp aynı zamanda “bana inanın” da demektir.

Alımlayanın tanıklığı doğrulaması ve kabul etmesi ile de tanıklık hem onaylanmakta hem de geçerli sayılmaktadır. Bir başka nokta, kuşkulama olanağının birçok tanıklığın ve tanığın karşılaşp da yüzleştiği bir tartışma mekanı açmasıdır. Bu noktada tanık, muhtemelen çelişkili şeyler söylemesi için çağrılıp konuşmayı kabul eden kişidir. Tanıklığın güvenilirliği üzerine bir diğer çözümleme, tanığın tanıklığını tekrarlayıp tekrarlayamayacağı üzerinedir. Ricoeur, zaman içinde, tanıklığını olduğu gibi koruyabilen tanığın güvenilir tanık olarak kabul edildiğini yazmaktadır. Ricoeur, son olarak, tanıklık durumunun bu istikrarlı yapısının onu, toplumsal ilişkiler içinde bir güvenlik etmeni haline getirdiğini belirtir. Toplumsal bağa yaptığı katkı nedeniyle, tanıklık bir kurum haline gelmektedir.

Yazılı tanıklıklarda, Ricoeur’un sözünü ettiği şekliyle tanıklık durumunun istikrarı, neredeyse sorgulanamaz derecededir. Jan Assmann, iletişimsel ve kültürel olmak üzere iki ayrı bellek türüne işaret etmektedir. Yakın geçmişe ait anılar,

iletişimsel bellekte yer alır. Aynı yakın geçmişi yaşayanlarda ortak olan bu bellek, söz konusu grup, varlığını sürdürdüğü sürece vardır.

Deneyimlerin yazılarak kitap halinde yayınlanmış olması, iletişimsel belleğin toplumsal ve kültürel belleğe aktarılmasıdır. Kültürel bellek, bir bellek tekniğinin işletilmesi gereken; din adamları, öğretmenler, yazarlar, filozoflar gibi bilgiyi taşıma yetkisi verilen kişiler tarafından taşınabilen bellektir.²⁷⁹ Böylesi bir durumda, anı yazarları iletişimsel belleklerini toplumsal ve kültürel belleğe aktararak, tanıklığın istikrarını sağlamış olurlar. Yazılı metne aktarılmış olan tanıklık, kendisine her başvurulduğunda, aynı şeyleri söyleyecek, zaman içinde ve zamana karşı kendisini koruyabilecektir.

Regine Waintrater, tanıklığını yazılı metne aktarmanın ekstrem bir olaydan kurtulanların başvurduğu bir yol olduğunu anlatmaktadır.²⁸⁰

Ekstrem bir olaydan sonra, sağ kurtulanlar, yaşadıklarını anlatabilmenin bir formunu bulmaya çalışırlar... Burada özel bir edebiyat sevgisi falan görmemek gerekir... Burada daha çok zorunluluk icabı yapılmış bir tercih söz konusudur... içindeki yabancılıktan biraz olsun kurtulmak zorunda olan kişinin önündeki tek seçenek budur. Sonradan yazar olmuş olsunlar ya da olmasınlar, tanıkların hepsi tanıklığın bu ilk halinden, yalnızlık içinde yazılmış, bir çekmece köşesine atılmış ve uzun yıllar, hatta bir daha hatırlanmamak üzere unutulmuş bir metinden söz ederler.

Paul Ricoeur'un “tarihsel tanıklıklar”, “olağanüstü tanıklıklar” ve “sınırdaki tanıklıklar” şeklinde söz ettiği tanıklıklar, Waintrater'ın “ekstrem bir olaydan sonra sağ kurtulanlar” dediği kişilerin tanıklıklarıdır. Ricoeur da bu tanıkların olağanüstü bir deneyim yaşadığını ve böylesi bir deneyimi vasat, sıradan bir anlayışın kavrayamayacağını söylemektedir. Aktarılan deneyim insani olmayan bir deneyim olduğu için, bazı tanıklar kendilerini dinleyip anlayabilecek bir dinleyici kitlesini

²⁷⁹ Jan Assmann, **a.g.e.**, s. 53-58.

²⁸⁰ Regine Waintrater, “Yaşamak Kutsalın Ta Kendisi Olduğunda”, **Geri Dönüşü Yok**, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014, s.155-156.

“asla” bulamamaktadırlar. Aktarılan deneyim insani olmayan bir deneyim olduğu için tanıklık da sınırdadır.²⁸¹

Tanığın anıları, deneyime işaret etmektedir. Tanığın dillendirdiği ya da yazdığı kendi deneyiminden belleğinde kalanlardır. Burada vurgulanan somut insanların deneyimleridir; deneyime dönüştür. Daha 1930’ların başında Walter Benjamin, modern toplumların Birinci Dünya Savaşından kaynaklanan bir deneyim yoksulluğu yaşadığına dikkat çekmiştir. Savaş alanlarından dönenler deneyimlerini aktaramamış, dilsizleşmişlerdir. Benjamin’in sözünü ettiği deneyimin aktarılamazlığı savaş alanlarından dönenlerin yaşadıkları travmadan dolayı değil, savaş deneyiminin daha önceki deneyimler ile kıyaslanamazlığından ve ortak noktalarının bulunmayışından kaynaklanmaktadır.²⁸²

12 Eylül için de aynı durumun geçerli olduğunu düşünmekteyiz. 12 Eylül hapishanelerini deneyimleyenler, deneyimi aktarabilmek için, onu anlaşılabilir kılabilmek için ayrıntılarıyla yazmışlardır. Böylesi bir anlatım biçimi belki de telaşlı bir yazma durumudur. Mevcut telaş, bellekte yer alanları olduğu gibi aktarmatelaşlıdır. Böyle olunca yazarlar bir arşivci titizliği ile kalan bütün izleri yazıya geçirmeye çalışmaktadırlar: Unutulmasınlar diye.

Burada yazarın bir tarihçi olmaya yaklaşması, bir tarihçi gibi yazması söz konusudur. Pierre Nora bu durum için, “tarihin hafızayı ele geçirmesi” demektedir. Yazarın arşive dayalı hafızası “tamamen iz’in en belirgin olanına, kalıntının, kaydın en somut olanına, imgenin en açık olanına dayanmaktadır.”²⁸³ Bir arşivci gibi yazan yazar, eseri için en gerekli olanı, duyguyu kaybetmiştir ve tarihe dahil olmayan da

---

²⁸¹ Ricoeur, 2012, s. 200.

²⁸² Walter Benjamin, “Hikaye Anlatıcısı: Nikolay Leskov’un Eserleri Üzerine Düşünceler”, **Son Bakışta Aşk**, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, s. 78.

²⁸³ Pierre Nora, **Hafıza Mekanları**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s.24-25.

budur, duygudur. Yenilenlerin, kaybedenlerin, ezilenlerin, mağdurların korkuları, özelemleri, acıları, umutları kısaca duyguları.

Diğer yandan, bu çalışmada da deneyimlediğimiz gibi, tanığın bir tarihçi gibi yazması, okuyup/dinleyip anlayabilecek olmasa da okuyup/dinleyip anlamaya istekli, hazır ya da bunun için çabalayan okuyucu ya da dinleyiciyi güç bir durum içinde bırakmaktadır: Vahram Altounian, Ermeni katliamından sağ kurtulmuş ve yaşadıklarını Ermenice harfli Türkçe kaleme almıştır. Ancak yazdıklarını ölümüne kadar kimse görmemiştir. Metni, ölümünden sonra kızı Janine Altounian bulmuş ve Fransızca'ya çevrilip yayınlanmasını sağlamıştır. Bella Habip, söz konusu güncenin ve günceye ilişkin akademik makalelerin yer aldığı *Geri Dönüşü Yok* adlı kitabın sunuşunda Vahram Altounian'ın kaleme aldığı metni “biotexte”, “yaşam metni” olarak tanımlamaktadır.²⁸⁴

“Yaşam metni yaşamın metinle geri gelmesidir; yaşanmış bir hayatın kaleme alınmasına tanık olduğumuz bir otobiyografiden farklıdır bu. Iskalanmış, yeterince anlam düzeyine taşınamamış, başkalarıyla paylaşılammış, sessizlik ve inkarla çevrelenmiş bu soykırım yaşantısı ruhsallığın üçra bir köşesinde sıkışıp kalmıştır. Onu hayata döndürmek öznenin tek başına başarabileceği bir eylem değildir. Ama işte felaket sonrası kaleme alınan ve bir çekmeceye hapsolan bu güncenin eylemliliği ölümünden çok sonra onu okuyan kızında gerçekleşir. Janine Altounian bu öksüz günceye sahip çıkar.

Regine Waintrater'in Altounian'ın güncesi/yaşam metninin okunabilirliği ile ilgili olarak yazdıkları, bu çalışma kapsamında incelenen neredeyse tüm yazılı tanıklıklar için geçerlidir²⁸⁵:

Anlatının yalınlığı, olayları dramatize etmeyi reddedişi ve neredeyse hiçbir duygulanımsal ifadeye yer vermemesi okumayı kurulaştırır ve okurdan sürekli, bazen de koruması güç bir dikkat ister. Bu anlatıyı yönlendiren belgeleyici ve yapmacıksız tarflılık, onu her satırda daha saydamsızlaştırıp okunmasını zorlaştırır ve sesini yankılandırmamız, onu öldürmemiz için bizden

²⁸⁴ Bella Habip, “Sunuş”, *Geri Dönüşü Yok*, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014, s.7.

²⁸⁵ Waintrater, *a.g.m.*, s.161-162.

sürekli bir çaba ister. Zira anlatıcı geçip gitmemiş olayın içinde kalmaya devam etmektedir. Travma yaratıcı olay ruhsallığa kaydolamamış olduğundan, öznenin hem tecrübesinden dışlandığı hem de tecrübesi tarafından yutulduğu özel bir öz-farkındalık biçimi dayatır: Kimliği anlatının farklı sekansları arasına saçılmış, salt olaylarla belirleniyor gibidir.

Waintrater'ın burada dikkat çektiği nokta, tanıkların anlatırken aslında bir yandan da susuyor olmalarıdır. Suskunluğu başta tanığın kendisi olmak üzere kimselere söyleyemediği şeyler üzerinedir: “Tam bir tanıklığın olmadığını ve hiçbir anlatının, Primo Levi'nin ünlü deyişiyle ‘insanın çökertilisi’ni tümüyle anlatamayacağını biliriz.”²⁸⁶

Anlama ve anlatma eylemine hermeneutiğin getirdiği açıklama ise, “hermeneutik daire” içindeki dönüşür: Hermeneutiği teolojinin alanından çıkarıp metin alanında “bilim”, “sanat” ya da “etkinlik” olacak biçimde genişleten ve görüşleri kendisinden sonra gelen düşünürlerce başlangıç noktası kabul edilerek çağdaş hermeneutiğin kurucusu olarak görülen Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher olmuştur. Friedrich Schleiermacher, hermeneutiği, evrensel bir anlama ve açıklama öğretisi haline getirmeyi deneyerek metnin dilsel ve psikolojik yönlerine dikkat çekmiş, böylelikle anlamamanın ilkelerini belirlemeye çalışmıştır. Ona göre metin, temelde, yazarın öznel düşüncesini okura taşıyan bir araçtır. Anlama eylemine olanak veren, dilin yazarın düşüncelerinden bağımsız bir şekilde mevcut olan nesnel varlığıdır. Dilin öznel yönü de yazarın, dili kendine özgü kullanımında ortaya çıkmaktadır. Bunlar metnin dile gönderme yapan ve yazara gönderme yapan iki ayrı yönüdür. Metni anlamaya ve yorumlamaya çalışan okur/yorumcu, metnin bu iki yönü aracılığı ile yazarın deneyimini yeniden inşa etmeye çalışacaktır. Okur için

---

²⁸⁶ Waintrater, **a.g.m.**, s. 160.

anlama eylemine başlangıç noktası olarak hem dilsel hem de psikolojik yön eşit derecede uygundur; okur, eylemine dilediği yönden başlayabilir.²⁸⁷

4.2. 12 Eylül Tanıklıkları

4.2.1. Ülkücüler

12 Eylül öncesinin siyasi eylem gruplarından olan ülkücülerin 12 Eylül anılarını yazmakta en az gönüllü grup olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ülkücülere ait az sayıdaki anılar arasından seçilip bu çalışma kapsamında değerlendirilen kitapların tümü de 2010 yılı ve sonrasında basılmış kitaplardır. Ülkücülerin 12 Eylül anılarını, askeri darbenin üzerinden geçen 30 yıldan sonra yazmaya/yayınlamaya başlamaları bellek çalışmaları açısından olağan bir durumdur.

İletişimsel bellekte yakın geçmişe ait anılar yer almaktadır. Bir grupla bağlantılı olan iletişimsel belleğin varlığı onu taşıyan kişinin varlığına bağlıdır. Bu kişi yok olduğunda onun doğrudan kendisine bağlı olan iletişimsel belleği de yok olacak ve yerine başka birine bağlı/ait iletişimsel bellek geçecektir. Bellek çalışmaları açısından yakın geçmişte yaşanan ve bellekte iz bırakan bir olayın üzerinden geçen 40 yıl kritik bir eşiştir. İnsan ömrü için 80 yıl sınır değer olarak kabul edildiğinde; önemli bir olayı/travmayı yaşamış olan yetişkinlerin bu olaya ait anılarını anlatma ve aktarma istekleri olayın üzerinden geçen 40 yıl ile birlikte artmaktadır. Bu yetişkinler gelecek kaygılarını çoktan geride bırakmış ve mesleki hayatlarının da sonuna gelmiş ya da gelmek üzere olan yetişkinlerdir.²⁸⁸ Geçmiş daha çok hatırlayabilecekleri ve sonraki kuşaklara aktarabilecekleri zamana darahatlığa da sahiptirler artık. Anılar, bir anlamda, kritik eşik olan bu 40 yıl civarında anlatılırsa anlatılacak aksi takdirde yok olacaktır.

---

²⁸⁷ Ebu Zeyd, **a.g.m.**, s. 243-244.

²⁸⁸ Assmann, **a.g.e.**, s. 54.

Az sayıda da olsa, ülkücülerin 12 Eylül anılarını aktarmaları bu kritik eşik civarına denk düşmektedir. Ancak diğer yandan ülkücüleri yazmaya iten başka bir neden daha vardır ki o da ülkücüleri ve dönemin ülkücü hareketini aklamak ve 12 Eylül'ün asıl mağdurlarının ülkücüler olduğunu ortaya koymaktır. Tuncer Günay*, ülkücülere “şiddet üreten militanlar” gözüyle bakanları dürüst ve objektif bir değerlendirme yapmaya davet etmektedir. Günay'ın, ülkücüleri “şiddet üreten militanlar” olarak görenlerden istediği, ülkücülerin çatıştığı ya da “indirdiği” “hasımlarının” niyetlerine ve bu “hasımların” ülkücülere karşı kullandığı terörist metotlara da bakmalarıdır. Bu kişiler Günay'ın kitabını okuduklarında “gerçekte şiddetin asıl mağdurlarının” ülkücüler olduğunu görecektir. Çünkü Günay, “Hiçbir ideolojik cemaat üyesinin geçmişini, yaptıklarını ve duruşunu [kendisi] kadar dürüst ve objektif bir şekilde sorguladığına ve yargıladığına inanmamaktadır.”²⁸⁹“Günay, yazdığı kitabın anı-belgesel niteliği taşıdığını söylemektedir. Sadece anı olarak tanımlayacak olursa anlattıklarına inanılmayacağı endişesi taşımaktadır. Yazdıklarına belgesel niteliği veren ise geçmişine yönelik vurguladığı bu dürüst ve objektif yaklaşımıdır.

Günay'ın anılarını yazmasının bir başka nedeni ise 12 Eylül öncesinde içinde yer aldığı, “indirmeciler” ya da “cerrahlar” adı verilen gruptan hiç söz edilmemiş olmasıdır. Günay, bu unutulmuş grubun ülkücülerin içinde özel bir yeri olduğunu ve etkili bir rol oynadıklarını söylemektedir. Günay'ın anıları, ülkücü hareket içinde hem kaba kuvvete, şiddete başvurmanın ne kadar doğal, sıradan kabul edildiğini

---

* Isparta'nın Yalvaç ilçesi Yağcılar Köyü'nden olan Tuncer Günay, 1963 yılında Şanlıurfa'da doğmuştur. Selçuk Üniversitesi Makine Konstrüksiyon Bölümündeki öğrenimini 1982 yılında yarıda bırakarak Hacettepe Üniversitesine gitmiştir. Burada okuduğu Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümünden 1986 yılında mezun olmuştur. Çeşitli özel kolej ve dersanelerde öğretmenlik yapmıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde araştırma ve inceleme yazıları yazmaktadır. Tuncer Günay, **Kayıp Bozkurtlar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s.y.

²⁸⁹ Günay, **a.g.e.**, s. 9-10.

göstermekte hem de ülkücü hareketin yapısının emir-komuta zinciri içinde sürdürülen ilişkilerden oluştuğunu göstermektedir:²⁹⁰:

Bize İndirmeciler, çok yaygın olmamakla birlikte cerrahlar diyorlardı. Bu sıfat bize boşuna verilmemişti. Bizim işimiz eşkalleri ve adresleri verilen ya da kendi bulduğumuz düşmanları indirmektir. Konya Ülkücüleri arasındaki ünümüz bu marifetimizden ileri geliyordu. Herhangi bir teşkilat sorumlusu, her zaman “Ocak’ta” 15-20 kişilik bir grup olarak hazır bekleyen ya da Ocak civarındaki kahvehane veya yan teşkilatlardan birinde vakit öldüren bizleri çağırabilir ve bizden, birilerini indirmemizi isteyebilirdi. Çünkü Lider-doktrin-teşkilat ilkelerine göre reislerimizden gelen istek ve talimatlar “asla reddedilemez” emirlerden sayılırdı. Dolayısıyla itiraz, kayırma, kıvırtma, savuşturma, kaçınma, yan çizme gibi davranışlar söz konusu olamaz, hoş görülemez, cezasız da bırakılmazdı. Mesela bize verilen bir ameliyat görevini, çeşitli nedenlerle tamamlayamadığımız için bize de ceza verilmişti. Bize verilen ceza gereği, komünistlerin hakimiyetinde olan bela dolu sokaklarda ‘Kanımız Aksa da Zafer İslam’ın’, Çağrımız İslam’da Dirilişedir!’, ‘Komünistler Moskova’ya!’, ve ‘Ülkücü Hareket Engellenemez!’, ‘Hedef Turan-Rehber Kur’an’ sloganları yazacaktık. Teşkilatçılık anlayışımız gereği tabii ki bunları yazdık. Davaya bağlılığımız ve inancımız o kadar kuvvetli ve teşkilata sadakatimiz o kadar körü körüne idi ki ne verilen emirlere itiraz etmeyi düşünüyor ne de bu emirlerdeki abartıları ve yanlışları sorgulamayı aklımızdan geçiriyorduk.

Bir başka ülkücü yazar Ali Bademci*, 12 Eylül’ü yazmamak konusundaki kararlılığından söz etmektedir. Bademci, ülkücü hareketin Adana’daki önemli isimlerinden olduğunu “Adana Olayları’nın 1 numaralı gözaltı ve MHP Davası’nın 171 numaralı sanığı olmama rağmen” diyerek belirtmekte ve buna rağmen, 12 Eylül anılarını yazmamakta kararlı olduğu gibi davalara da ne müdahil ne de müşteki olarak katılmayı düşündüğünü yazmaktadır. Bademci’nin bunlardan uzak duruşunun bir nedeni “yargılamaların hiçbir işe yaramayacağını ve göstermelik işler olduğunu

²⁹⁰ Günay, a.g.e., s. 12.

* Ali Bademci, “1 Mart 1949’da Hatay Şenköy (Şeyhköy)’de doğdu. İlkokulu burada, orta ve liseyi Antakya’da, yüksek tahsilini Adana’da (Ekonomi) yaptı. Bir ana-babadan 5’i erkek 8’i kız 13 çocuklu bir ailenin en büyüğüdür. Uzun yıllar ‘Gazetecilik’ mesleğini icra eden **Ali Bademci** 12 Eylül 1980 günü **Hergün Gazetesi Adana Temsilcisi** iken gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. **MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası’nın** 171 numaralı sanığı olarak yargılandığı davadan beraat etmiş ve 1994’te emekli olmuştur. Evli üç çocuk babasıdır ve Adana’da yaşamaktadır.”, (<http://alibademci.blogspot.com.tr/>).

düşünm[esi]”, diğere bir nedeni de “nefret ve sıkıntıları[nı] hatırlamak bile isteme[mesi]”dir.“Sıkılırsanız okumayın” demektedir Ali Bademci. Çünkü kendisi 12 Eylül’de yaşadıklarının “aklı[n]dan geçmesinden bile nefret edecek kadar dolu[dur].” “Yalan yazan ve bundan ideolojik avantaj bekleyen yahut da ‘kişilik’ yapmak isteyenlerden olmadığı[n]ı” kendisini yakından tanıyanların bildiğini söylerken kendisini de “vitrenden hoşlanmayan, okul yılları sokaklarda geçen, eğitimini anasız-babasız tamamlayıp hizmet etmeğe çalışan öksüz bir ülkücü.” olarak tanımlamaktadır.²⁹¹

Bütün bu gerekçelerine rağmen Ali Bademci’yi 12 Eylül anılarını yazmaya iten 12 Eylül ile gerçeklerin çarpıtıldığını görmesidir. Bademci de 12 Eylül’ün asıl mağdurlarının ülkücüler olduğunu ortaya koymak üzere yazmıştır²⁹²:

Heyhat; demek bir avuç Rus ve Çin kuklası solcu ile birkaç imam ve müezzin gözaltına alınmış, kendilerine “Psikolojik İşkence” uygulanmış. Sevsinler sizin aklınızı da, zekanızı da, demokratlığınızı da. Şurası bir gerçektir ki eğer 12 Eylül sorgulamaları için 100 kişi elden geçirilmişse, doğrudur ki 90’ı sol 10’u ülkücüdür. Ama hemen veya kısa zamanda bırakılanların 99’u solcu ancak 1’i ülkücüdür. İşkence için de aynı yoldan gitmemiz lazımdır. Yani 12 Eylül gözaltı ve tutuklamalarında işkence görenlerin % 100’ü Ülkücü çok az bir kısım da solcu veya DDKO diye bilinen “Kürd” ayrılıkçılarıdır. İşte bütün bu çarpıklıklar dolayısıyla sırf yazmış ve tarihe tevdi etmiş olmak için kendi başımdan geçenleri, sizleri sıkımayacak şekilde bu kitapçıkta ortaya koyacağım.

Haluk Kırcı*,“12 Eylül’den önce ve sonra çok karışık ve çarpık olaylar yaşan[dığı]; yaşananların görünen yüzü kadar, görünmeyen ve gizli kalmış veya

---

²⁹¹ Ali Bademci, **12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2013, s. 36.

²⁹² Bademci, **a.g.e.**, s. 36.

* Haluk Kırcı, “1958 yılında Erzurum’da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini aynı şehirde tamamladı. Yüksek tahsilini yapmak için gittiği Ankara’da... 1980 Askeri darbesinden sonra tutuklanarak askeri cezaevine kondu. Mamak Askeri Cezaevi’nde yedi yılı aşkın bir süre tutuklu kaldı. Yargılandığı Askeri Mahkeme tarafından “*Bahçelievler Olayından*” suçlu görülerek yedi ayrı idam cezasına çarptırıldı. On bir yıl cezaevinde kaldıktan sonra, 1991 yılında çıkarılan İnfaz Kanunu’ndan yararlanarak *mahkeme kararıyla* serbest bırakıldı.” Haluk Kırcı, **Donmuş Zaman Manzaraları**, İstanbul, Bilge Oğuz Yayınları, 2012, s.y. Ancak Haluk Kırcı’nın hukukla ve cezaevleri ile olan ilişkisi burada bitmemiştir. Kırcı, yanlışlıkla serbest bırakıldığı gerekçesiyle aranmaya başlamış ve 10

yaşayanlar tarafından tam olarak dile getirilmemiş yönleri de [olduğunu]” söyler. Kırcı, anılarını yazarak da vatana hizmet ettiğini düşünmekte ve içinde bulunduğu koşullar içinde, ki bu iki kitabını da cezaevinde yazmıştır, bu şekilde de olsa vatana hizmet etmiş olmaktan mutluluk duyduğunu söylemektedir.²⁹³

Haluk Kırcı adı “Bahçelievler katliamı”* ile birlikte anılan bir addır. TİP üyesi ve yaşları 20 ile 27 arasında değişen 7 gencin 8 Ekim 1978 günü, Ankara-Bahçelievler’de kaldıkları evde saldırıya uğrayıp, 5’inin evde 2’sinin de Eskişehir yolunda öldürülmesi olayı o günden bugüne “Bahçelievler katliamı” olarak anılmaktadır.“Bahçelievler katliamı” ile ilgili yargılamalar 1986 yılında tamamlanmış, Haluk Kırcı da dava sonunda 7 kez idam cezasına çarptırılmıştır. Kırcı, adı bu dava ile anıldığı için olsa gerek, tanıklığına yönelik güveni okuyucudan şu sözlerle talep etmektedir:²⁹⁴

Ben, burada yazdıklarımla, araştırma yapacaklara, o yılları anlamaya ve genç nesillere anlatmaya çalışacaklara, gelecek nesillere ışık olacaklara bir ayak vermek istedim. Hatıralarımın sisleri altından kıvrılarak çıkanlar vasıtasıyla geçmişe bir işaret koymak istedim. Bunları yaparken, o günlerin ateşli, katı ve sert kişilik yapısıyla değil; kırk yaşını aşmış, yaşadıklarından dersler çıkarmış ve olgunlaşma yolunda aşama kaydetmiş bir kişilik ve kimlik içinde kalem kullandığım unutulmamalıdır. Zamanın bütün kalleşliğinden, acımasızlığından, riyakarlığından, ihanetinden, dostluklarından, fedakarlıklarından, güzelliklerinden ... iyi ve kötü bütün yanlarından pay almış bir insan olduğum göz önüne alınmalıdır.

Ocak 1999’da yakalanmıştır. Yakalandıktan sonra Susurluk çetesine üye olmak suçundan 4 yıl hapse mahkum olmuş; 18 Mart 2004’te ikinci kez yanlışlıkla tahliye edilmiş; Ukrayna’ya kaçan Kırcı burada yakalanıp iade edilince kesinleşmiş hapis cezaları nedeniyle 4 Şubat 2005’te cezaevine konmuş ve 28 Mayıs 2010’da tahliye olmuştur. Ancak bir gasp olayı nedeniyle 6 yıla mahkum olunca, 8 Şubat 2011’de yeniden tutuklanmıştır. (http://www.radikal.com.tr/turkiye/haluk_kirciya_cezaevinden_cikis_yolu_aciliyor-1113182).

²⁹³ Kırcı, **a.g.e.**, s. 15-17.

* Bahçelievler katliamı üzerine ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hülya Göğercin Tokar, “Bir Dönemin ‘Anarşik Olaylar Dönemi’ Olarak Kapatılması: Yazılı Basında ‘Bahçelievler Katliamı’”, **Masumdular: 1970’li Yıllardaki Önemli Siyasal Olayların Basındaki Yansımaları**, İstanbul, Literatürk, 2014.

²⁹⁴ Kırcı, **a.g.e.**, s. 17.

Haluk Kırıcı'nın güven talebi, bellek çalışmaları açısından bir başka önemli noktayı, belleğin her zaman anakronik olduğunu ortaya koymaktadır. Yazılı tanıklıklar belleğin zorlanmasıyla ortaya çıkan "namevcut bir şeyin mevcut temsili" olan ürünlerdir; geçmişe bugünden bakmaktır. Sarlo, tanıklıkların nelerden oluştuğunu ayrıntılarıyla sıralamaktadır²⁹⁵:

Tanıklıklar bir öznenin hatırlayabildiklerinden ya da hatırlamak istediklerinden, unuttuklarından, kasten söylemediklerinden, değiştirdiklerinden, uydurduklarından, bir türden diğerine ya da bir üsluptan başka bir üsluba aktardıklarından, kültürel birikiminin geçmişten algılamasına izin verdiklerinden, politik ve ahlaki tutumun ışığı altında şekillenen bugünkü düşünce yapısının gösterdiği çizgiden, kanıtlamak, saldırmak ya da kendini savunmak için kullandığı retorik mekanizmasından, kendi deneyimlerinden ve medyadan öğrendiklerinden (bir zaman sonra bu ikisi birbirine karışır) vs.vs. oluşur.

Sarlo, tanıklığın bu yüzden anakronik olabileceğini söylemektedir. Kırıcı'nın açıklıkla söylediği cümlelerde, Sarlo'nun belleğin içeriğine dair sıraladıkları vardır. Böylesi bir ifade diğer yazılı tanıklıklarda yer almamıştır. Kırıcı ile diğer 12 Eylül tanıkları arasındaki en önemli fark da budur. Kırıcı, okurun anlamasını beklemektedir. Diğer tanıklar ise yazdıklarının objektif, dürüst, gerçek, olduğunu söyleyerek okurun inanmasını. Ancak diğer tanıkların göz ardı ettiği ya da farkında olmadığı tanıklıkta anakronizmden kaçılmayacağıdır. 12 Eylül sırasında, o anda, yaşadıkları ile eş zamanlı yazmadıkları tüm tanıklıklar kaçınılmaz olarak anakronik olacaktır. 12 Eylül'ü yaşayanlar ile 12 Eylül'ü anlatanlar aynı kişiler değildir artık; anlatanlar bugünden geçmişe bakmaktadır. Ve geçmişi saf halinde geri getirmek, bugüne taşımak mümkün değildir.

Tanıklık dediğimizde, bellek dediğimizde anakronizmi yok etmemiz de yok saymamız da mümkün değildir. Sarlo, tanıklıkların anakronik özelliğini sürekli

---

²⁹⁵ Sarlo, a.g.e., s. 52-53.

aklımızda tutmamızı ister. Tanıklar, kendi adlarına konuşurken geçmişe dair hakikatin garantisi olarak kendi adlarını ortaya koymaktadırlar. Bu, tanıklıklara şüpheyile bakmamızı ya da tanıklıklardan elde ettiğimiz bilgileri kirlenmiş kabul etmemizi gerektirmez. Evet, hatırlama hakkı başka bir şey, hatırlananın hakikatini doğrulama başka bir şeydir. Ancak tanıkların tanıklıklarının hakikati yansıtmadıklarının kendilerine bir ayrıcalık tanınması isteğinde ortaya çıktığını unutmamak gerekmektedir.²⁹⁶ Kırcı da diğer tanıklar da bu ayrıcalığı, 12 Eylül'ü doğrudan deneyimlemiş oldukları için istemektedirler.²⁹⁷

Ben, geçmişte ideolojik nedenlerden dolayı yolları cezaevlerinde kesişmek zorunda kalan genç insanların, bütün eksikliklerine rağmen, ülkelerini sevdiklerine inanıyorum. O günlerin, dünya ve Türkiye şartlarında, ülkelerinin geleceği için samimi olarak çaba sarf ettiklerini biliyorum. Birbirleri ile kıyasıya savaşmak zorunda kalan genç insanların serencamı ve dramı iyi anlaşılmalıdır. Onları yok saymak ve onların yaşadıklarını görmezlikten gelmek yanında acılarını, ıstıraplarını ve çektiklerini anlamamak, bir anlamda, o insanlara yapılmış bir saygısızlıktır diye düşünüyorum.

Haluk Kırcı'nın tanıklığına dönecek olursak, Kırcı "Bizi (beni) anlamaya çalışacak olanlar, o yılların dünya ve Türkiye şartlarını iyi bilmelidirler."²⁹⁸ derken bir bütünün bilinip anlaşılmasını istemektedir. Çünkü varlıkları ve eyledikleri ancak bu bütüm içinde, olumlu ya da olumsuz, ama bir anlam taşımaktadır. Kırcı'nın "biz" dediği kolektivite sadece ülkücüler değildir: "İdam sehpaalarında can verenler[dir], cezaevlerinin yokluklarla bezeli şartlarından dolayı hayatlarını yitirenler[dir], sakat kalanlar[dır], ruhi açmazlar içine düşerek gelecekleri kararanlar[dir], yıllarını o dönemin keşmekeş adalet yapısı içinde geçirenler[dir]."

---

²⁹⁶ Sarlo, **a.g.e.**, s. 38-53.

²⁹⁷ Kırcı, **a.g.e.**, s. 16.

²⁹⁸ Kırcı, **a.g.e.**, s. 17.

Aynı yaklaşım Yaşar Okuyan*'da da mevcuttur. Okuyan, “İhtilal dönemi boyunca, ‘sağ’da ve ‘sol’da yer alan insanların özellikle Mamak’ta, Metris’te ve Diyarbakır Cezaevi’nde maruz kaldığı işkenceler ve yaşadığı acılar”ı da 12 Eylül gerçeğinin bir parçası olarak kabul etmektedir.²⁹⁹

Haluk Kırcı'nın tanıklığına vurgu yapmamızın bir nedeni de Jacques Semelin'in *Arındırma ve Yok Etme* adlı kitabında yer verdiği Amerikalı tarihçi Christopher Browning'in cümlelerinde ifadesini bulan kendi yaklaşımımızdır: Browning, “Anlamak, affetmek anlamına gelmez.” demektedir. Ve bu cümleden hareketle altını çizdiği nokta önemlidir: “İnsani terimlerle, katilleri anlamayı reddetmek sadece bu çalışmayı değil tüm bir Shoah tarihini de imkansız hale getirecek, bu da karikatürden öte bir şey ifade etmeyecektir.”³⁰⁰

Sarlo'nun sıraladığı tanıklıkları oluşturan şeyler bize, 12 Eylül'e ancak tanıkların istediği, izin verdiği, biçimlendirdiği şekildeki tanıklık anlatıları aracılığı ile ulaşabileceğimizi göstermektedir³⁰¹: “Anlatımlarımın içinde zaman ve mekan mefhumlarını kullanmaya dikkat ederken, isim vermekten özellikle kaçındım. Kronolojiye, yani zamanın akışındaki sıralamaya önem vermedim. Önemli

---

* Yaşar Okuyan, Rize Çayeli Büyükköy'den Yalova'ya yerleşen bir ailenin çocuğu olarak 1949 yılında İstanbul'da doğdu. Ankara Atatürk Lisesinde okudu. Daha sonra İstanbul Gazetecilik Yüksek Okulundan mezun oldu. Bir dönem gazetecilik yaptı. Aktif siyasete 1970'li yılların başında MHP'de başladı. Hergün gazetesinin köşe yazarlığını ve Ülkücü Gazeteciler Cemiyetinin başkanlığını yaptı. Askeri darbenin ardından gözaltına alındı ve cezaevinden 1986 yılında çıktı. İşadamı kimliği ile İmbat Fuarcılık ve Türker İnanoğlu ile birlikte Ulusal Video şirketlerini kurdu. ANAP kurulurken Turgut Özal'ın yanında yer alan Okuyan, ANAP'ta genel başkan danışmanlığı, basın ve propaganda başkanlığı ve genel başkan yardımcılığı yaptı. Yalova'nın il olmasından sonra 20. ve 21. dönem Yalova milletvekilliği ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yaptı. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ile ters düşünce bakanlık görevinden ve partiden ayrıldı. 2002 yılında eski partisi MHP'ye girdi. 2004 yılında Demokrat Türkiye Partisi'nin başına geçti. 2005 yılında partinin ismi Hürriyet ve Değişim Partisi olarak değiştirildi. 2008 yılında bu partiyi kapatarak kadrosuyla birlikte Halkın Yükselişi Partisine katıldı ancak daha sonra Yaşar Nuri Öztürk tarafından partiden ihraç edildi. 2011 yılında Yalova'dan bağımsız milletvekili adayı oldu ancak seçilemedi. (<http://www.biyografi.net.tr/yasar-okuyan-kimdir/>)

²⁹⁹ Okuyan, **a.g.e.**, s. 12.

³⁰⁰ Jacques Semelin, **Arındırma ve Yok Etme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.14.

³⁰¹ Kırcı, **a.g.e.**, s. 18.

gördüğüm ve o yılların gerçekleri içinden geleceğe bir şeyler taşıyacağına inandığım olayları anlattım. Zaman zaman yaşananlardan ve görüp geçirdiklerimden neler çıkardığımı vurguladım.”

Bir başka örnek 12 Eylül dönemine ait olup da kasten söylemedikleri şeyler olduğunu belirtmeleridir: Tuncer Günay³⁰²:

Çok anlaşılır nedenlerle; bugünkü konumlarına, toplumla ve kurumlarla ilişkilerine zarar vermemesi için bu kitapta yer alan bazı kişi adları değiştirilerek ya da X ve Y harfiyle örtülerek verilmiştir. İntikam alma ve linç etme amaçlı hukuki saldırılara bahane teşkil etmemesi ve şahsımın terör örgütlerine hedef gösterilmemesi için aynı uygulama bazı dernek ve kurum adları için de yapılmıştır. Anlayışla karşılanacağını umarım.

Yaşar Okuyan da şunları söylemiştir: “Yaşanan, anlatılmayan daha çok detay var. Yaşanan bazı önemli konuları şu anda kamuoyuyla paylaşmanın doğru olmadığını düşünüyorum. Belki ileride bazıları anlatılabilir. Bazılarının ise benimle mezara kadar gitmesi gerektiğini söyleyebilirim.”³⁰³

4.2.2. Kürtler

Türkiye’de 12 Eylül askeri darbesi, “öncesiz” ve “sonrasız”, kendine özgü bir dönem değildir. Kürt siyasal hareketinin, Kürtlerin bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmadığı dönemlerde bile, siyasal otoritenin Kürtlere yönelik işlediği suçlar söz konusudur. Örneğin, Tarık Ziya Ekinci, ilkokul ve ortaokul yıllarında Türkçe bildiği için Lice pazarına gidip burada Türkçe bilmeyen köylü akrabaları ile Türkler ya da Türkçe bilen Kürtler arasında tercümanlık yaptığını anlatmaktadır. “Çarşıda ve pazarda” bile Kürtçe konuşulmasını yasaklayan Şark Islahat Planı*

³⁰² Günay, **a.g.e.**, s. 10.

³⁰³ Okuyan, **a.g.e.**, s. 175.

* “13 Şubat 1925 Cuma günü, (şimdiki Bingöl ilinin bir ilçesi olan) Genç ilinin; Ergani ilçesinin, Eğil bucağının Piran köyünde, haklarında eşkıya diye tutuklama kararı bulunan, Şeyh Said’in adamlarından 10 kişinin jandarmalara teslim olmayıp ateşle karşılık vermeleri ayaklanmayı başlatmıştır. Olaylar üç hafta boyunca ayaklanmacılar lehine gelişmiş, Şeyh Said kuvvetleri 7 Mart’ta

Diyarbakir’i kuşatmışlardır. Bu arada bazı ordu birliklerini dağıtmışlar, Palu ilçesini ve Elazığ merkezini almışlardır. Şeyh Said’in Diyarbakir’i ele geçirememesinden sonra, seferber edilen askerler yığınak yapıp yavaş yavaş duruma egemen olmuşlardır. Şeyh Said ve hareketin öteki önderleri 15 Nisan’da teslim alınmışlar, fakat bastırma hareketi Mayıs sonuna kadar sürmüştür.” Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 134-136. İsyanın bastırılmasının ardından, “Başbakan İsmet İnönü tarafından görevlendirilen Çankırı Milletvekili Abdülhalik Renda ile İçişleri Bakanı Cemil Ubaydın’ın hazırladığı raporları değerlendirmek ve plan haline getirmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Bakanlar Kurulunun 8 Eylül 1925 tarih ve 2536 numaralı gizli kararname ile kurulan bu komisyon, İçişleri Bakanı Cemil Ubaydın, Adalet Bakanı Mahmut Esat, Çankırı Milletvekili Abdülhalik Renda ile Genelkurmay İkinci Başkanı Mirliya Kazım Paşa’dan oluşturulmuştu. Söz konusu iki raporun sentezi biçiminde komisyon tarafından hazırlanan nihai rapor, 24 Eylül 1925’te sunulmuş ve ardından Doğu Islahat Planı adıyla yürürlüğe girmiştir. 28 maddelik Şark Islahat Planı şöyledir: Doğu vilayetlerinde mevcut sıkıyönetim aşağıdaki programın uygulanmasının bitimine kadar sürdürülecektir.

Türkiye 5 Umumi Müfettişlik bölgesine bölünmüştür. 5. Umumi Müfettişlik Bölgesi aşağıdaki vilayetlerden oluşur: Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Beyazıt vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazaları programın uygulanmasına kadar geçici olarak 5. Müfettişlik emrinde bulunacaktır.

13 Şubat 1925 tarihine kadar haklarında adli takibat yapıp da işleri sonuçlandırılmayan sanık ve kuşkuluların, özel hakları saklı kalmak şartıyla, davaları tecil edilecektir. Tecili Takibat Kanunu; kabahat, cürüm ve cinayetleri kapsayacaktır.

13 Şubat 1925 tarihine kadar haklarında adli takibat yapıp da işleri sonuçlandırılmayan sanık ve kuşkuluların, özel hakları saklı kalmak şartıyla, davaları tecil edilecektir. Ancak mürur-u zamana uğramamış katl-i müntiç cinayetlerle isyan-ı ahirden mukaddem isyan mahiyetindeki cinayetler tecil edilemez, buna nazaran meclis-i aliye teklif-i kanuni yapılacaktır.

Van şehri ve Midyat arasındaki hattın batısında, Ermenilerden boşalan araziye Türk göçmenleri yerleştirilecektir. Yugoslavya’dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya’dan gelecek göçmenlerin öncelikle Elaziz-Ergani-Diyarbakir, Elaziz-Palu-Kiğı; Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl dağının doğu ve güneyi ve Hınıs, Murat vadileri, Muş ovası, Van Gölü havzası, Diyarbakir-Garzan-Bitlis hatlarında iskan edilecek ve bunlardan başka Rize, Trabzon vilayetleriyle Erzurum vilayetinin kuzeydoğu kazalarına yoğun olan halktan, onayları alınarak ve göçmenlerin iskanı için getirilen olanaklardan yararlanarak Hınıs Çayı ve Murat vadisine ve Van Gölü’nün kuzey yöresine nakledilecektir. (...) 1925 senesinde azami 50 bin nüfus sevk ve iskan edileceğine göre; toplam olarak 7 milyon liranın 1926 iskan bütçesine ilavesi gerekir. (...) Aynı şekilde 10 senede Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan’dan 500 bin nüfusun getirilerek yukarıda belirtilen bölgeye yerleştirilmesi, 1927’den itibaren her sene bütçeye en az beş milyon ödenek konması lazımdır.

Bu bölgede arazi yazımına Maliye Bakanlığınca öncelikle ve acilen başlanacaktır.

İçişleri Bakanlığınca 1926 bütçesine konulmuş ödenekle öncelikle 5. Müfettişlik bölgesinde nüfus yazımı yapacaktır.

İsyana iştirak eden bölgelerdeki halka, isyandan doğan masrafin yüklenmesi uygundur. Bunun sağlanması için Maliye Bakanlığınca yüce meclise bir vergi kanunu teklifi yapılacaktır.

İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve yandaşları ve reislerden, hükümetin doğuda kalmalarını uygun görmediği kişiler aile ve yandaşlarıyla beraber batıda hükümetin göstereceği yörelere nakledilecektir.

Aşiret teşkilatının 10 yıl (tahminen on yıl) zarfında ortadan kaldırılması ve halkın doğrudan doğruya hükümetle temas ve hukukunun bir aracı olmaksızın hükümetçe korunması ve sağlanması konusu adım adım hayata geçirilecektir.

Bu bölgedeki tali memuriyetlere dahi Kürt memur tayin olunmamalıdır. Merkezden tayin edilen memurlar (jandarma dahil) için aşağıdaki kanun teklifine gerek vardır: a- Sıkıyönetim bölgesinde merkezden tayin edilen memurlar (jandarma dahil) orada buldukları sürece bürüt maaşlarının yüzde 75’i oranında zam alırlar; b- Bu bölgede memurlar en az 3 sene hizmet ederler; c- Bu bölgelerdeki ordu mensuplarına da, aile nüfus miktarına göre 1/5’er tayini oranında zam verilir.

Hakkari, Van vilayetlerinde bulunan 4 hudut taburlarıyla Van’da teşekkül edilen 9 taburun mevcutlarının sekiz yüzere çıkarılması için bütçeye ödenek ilave edilmelidir.

çerçevesinde uygulanan bu kurala göre bu insanlar pazarda Kürtçe konuştuklarında ağır para cezası ödemek zorunda kalıyorlardı.³⁰⁴ Ekinci'nin sözünü ettiği yıllar, 1930'lu yıllara denk gelmektedir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi dönemine olduğu

---

Silahlar toplanarak ve silah taşınması yasaklanarak ancak belgeye bağlı olarak taşınmasına izin verilecektir.

Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan aşağıdaki Malatya, Elaziz, Diyarbakir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Alcevaz, Ahlat, Palu, Çarsacak, Çemişkezek, Ovacık, Hüsnümansur (Adıyaman), Behisni, Arga (Arguvan), Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kurumlarda okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananlar hükümet ve belediye emirlerine muhalefet ve karşı çıkma suçu ile cezalandırılırlar.

Aslen Türk olup ve fakat Kürtleşmek üzere bulunan yerlerde ve Siirt, Mardin, Savur gibi halkı Arapça konuşan yörelerde Türk ocakları ve okul açılması ve özellikle her türlü fedakarlıkta bulunarak mükemmel kız okulları tesis ve kızların okullara ilgilerinin çeşitli biçimlerde sağlanması lazımdır. Özellikle Dersim, öncelikle ve acilen, yatılı okullar açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an önce kurtarılmalıdır.

Dersimlilerin Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas'ın batısında gösterilecek bölgeye nakledilebilirler.

Fırat'ın batısındaki vilayetlerimizin bazı kısımlarında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları mutlaka yasaklanmalı ve kız okullarına önem verilerek kadınların Türkçe konuşmaları sağlanmalıdır.

Hükümet binaları ile jandarma karakolları ve askeri binalar ve hudut karakolları, yardım toplama kanununa uygun olarak hızla inşa edilecektir.

Bu bölgedeki tüm yolların inşaat programı umumi müfettişlik tarafından düzenlenir.

Doğu demiryollarının Erzincan'a; Sivas-Elaziz-Diyarbakir; Elaziz-Çapakçur-Muş, Van Gölü'ne mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını sağlamaya çalışmak lazımdır.

Tüm karakollar, savunmaya uygun inşa edilmekle beraber, telefon ve helyosta ile donanmalıdır.

Kaçakçılık, istihbarat, casusluk ve güvenlik açısından hudut komiserleri esaslı askeri değişikliklerden başka konular için müfettişten gereken emirleri alabilirler.

Kaçakçılığa mani olmak için Maliye Bakanlığınca alınacak otomobillerden birkaçının zırhlı otomobil olması ve bu otomobillerden gerektiği zaman hudut birliklerinin dahi yararlanması uygundur.

Şehir, kasaba ve nahiyelerde subayların görevlerinin tümüyle polise verilmesi ve jandarmanın kıta halinde asayiş ve takibatla görevlendirilmesi uygundur.

Bu bölgeye yabancı şahıs ve kurumun, hükümetin izni olmaksızın girmesine ve araştırma yapmasına müsaade edilmeyecektir.

Nüfus yazımı yapılan bölgelerde derhal askere almak teşkilatı yapılacaktır. Kuraya dahil olanlar bu bölge dışında askerlik hizmetini yapacaklardır. Bunların bir süre için silahlı olmayan hizmetlerde görevlendirilmesi uygun olur.

Bu bölgede hükümet, bütün idari bölümlerde halkın işini aracısız ve bizzat görmeli ve aracılara şiddetle red ve men etmelidir.

Müfettişlik bölgesindeki vilayet taksimatının değiştirilmesi ve ıslahı, genel teşkilatın kabul ve uygulanmasına kadar ertelenebilir." Şaban İba, **1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar**, Diyarbakır, Aram Yayınevi, 2013, 210-213.

Mete Tunçay, 1920'li ve 1930'lu yıllarda doğrudan Kürtlerle ilgili 16 ayaklanma olduğunu ve bu yılların Kürt ayaklanmalarının yarattığı iç savaş benzeri bir durum içinde geçtiğini belirtmektedir. Tunçay, Kürt ayaklanmalarının çok önemli olduğunu ancak Kürt sorununun henüz kesin bir çözüme kavuşturulamamış olması nedeniyle, önemiyle doğru orantılı bir şekilde bilimsel açıdan incelenemediğini söylemektedir. Kitabında, aynı nedenle, kendisinin de Ankara hükümetinin Kürt sorunu politikasını eleştirel bir biçimde incelemeye başladığını belirten Tunçay, konuya "hiç değilse şöylece değinme"ktedir. Tunçay, Şeyh Said isyanında ordunun Kurtuluş Savaşından daha çok kayıp verdiği ve maliyetinin de 60 milyon lirayı aştığı yolunda iddialar olduğunu da belirtmektedir. Tunçay, **a.g.e.**, 134-143.

³⁰⁴ Ekinci, **a.g.e.**, s. 124-125.

kadar darbeden öncesine ve sonrasına da tanıklık eden Ekinci'nin anılarında yer verdiği bu olay, 12 Eylül'den yaklaşık 50 yıl öncesine denk gelmektedir. Ve burada da “dehşetin ihbar edilmesi” söz konusudur. 12 Eylül döneminde, kanunların suç saydığı “işkence” ne kadar suçsa, 12 Eylül'den 50 yıl önce çarşıda-pazarda Kürtçe konuşulmasını yasaklamak da “insanlık ile arasındaki bağ” nedeniyle o kadar suçtur. Kaldı ki Şart Islahat Planı'nın uzun yıllar gizli tutulduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Bu nedenlerle, yazdıkları anıları sadece 12 Eylül dönemi ile sınırlamayan, bir bütün olarak kendi hayatları etrafında bir siyasal mücadeleyi anlatanların olduğu kadar, 12 Eylül'ü Diyarbakır cezaevinden ibaretmişcesine sadece Diyarbakır 5 Nolu Cezaevini anlatanların tanıklıklarına bir güven duygusu ile yaklaşmış ve “samimi bir inanç” ile okunarak eleştiriden uzak tutulmuştur. Bu yaklaşım, günün birinde Türkiye’de demokratik bir yönetim sisteminin kurulabilmesi umudu ile, çalışmanın yazarının öncelikle, anılarını yazanlara karşı duyduğu sorumluluktan ileri gelmektedir.

Tanıkların duyduğu sorumluluğa gelecek olursak: Bu çalışma kapsamında Kürt siyasal hareketinin iki önemli aktörü Kemal Burkay* ve Tarık Ziya Ekinci**dir.

---

* Mustafa Kemal Burkay, 1937 yılında Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde dünyaya gelmiştir. Akçadağ Köy Enstitüsüne 1949 yılında giren Burkay, köy enstitüsünü Diyarbakır-Ergani'de tamamlayarak 1955 yılında öğretmen olmuş; 1956 yılında kayıt olduğu Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini de 1960 yılında bitirmiştir. Osmaniye’de kaymakamlık yaparken merkeze alınınca resmi görevden ayrılarak 1964 yılında Elazığ’da serbest avukatlığa başlamıştır. Köy öğretmenliği de yapan Burkay, 1965 yılında TİP’e üye olmuş ve partinin Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Erzincan’da örgütlenmesinde rol almıştır. Yayınladığı bir makale nedeniyle 1966 yılında hapis yatmıştır. 12 Mart darbesinin ardından TİP yöneticileri ile birlikte yargılanmış; 1972 yılında yurt dışına çıkmış; 1974’te çıkan afla birlikte Türkiye’ye geri dönmüştür. Burkay’ın yazdığı *Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi* adlı kitap, 1974’te kurulan Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (PSK)’nin temelini oluşturmuştur. 12 Eylül askeri darbesinden önce yurt dışına çıkan Burkay, 1983 yılında *PKK Üzerine-Devrimcilik mi Terörizm mi?* adlı kitap yazmıştır. 2003 yılında PSK Genel Sekreterliğinden ayrılmış, 31 yıl yaşadığı İsveç’ten Türkiye’ye 30 Temmuz 2011’de dönmüştür. 4 Kasım 2012’de seçildiği Hak ve Özgürlükler Partisi Genel Başkanlığını 2014 yılına kadar sürdürmüştür. Aynı zamanda roman ve şiir yazarıdır. Sezen Aksu’nun Gülümse ve Yeni Türkü’nün Sonbahar’dan Çizgiler adlı parçaları,

İki isim de anılarını yazmaya çocukluklarından başlamışlar, bütün bir hayatı anlatırken Kürt kültürüne ilişkin motiflere de yer vermişlerdir. Burkey ve Ekinci'nin yazdıkları, siyasal mücadelelerinin Kürt oldukları gerçeğinden ayrı tutulamayacağını ve Kürt oldukları için siyasette yer aldıklarını göstermektedir. Oldukça hacimli olan bu iki kitap, sadece 12 Eylül'e değil çocukluklarından itibaren bir Kürt olarak tanık oldukları pek çok duruma, siyasi döneme, baskıya ve gelişmeye yönelik bir tanıklıktır.

Kemal Burkey, anı yazmayı yaşla ilişkilendirirken geçmişe dönmenin yaşlılık ve yorgunluk belirtisi olup olmadığını sormaktadır. Ona göre hem yaş itibarıyla hem de yapmayı planladığı daha pek çok şey olması nedeniyle anılarını yazması için erkendir daha. Ancak diğer yandan bir "tedbir alma" olarak yazmıştır anılarını. Dostunun da düşmanının da çok olduğunu belirtirken ölümün nasıl ve ne zaman geleceğinin belli olmadığını söylemekte ve "Tedbirimi almalıyım!"³⁰⁵ demektedir. Açıktır ki, Burkey'in sözünü ettiği ölüm, insan ömrünün akışı içinde alışkın olduğumuz ya da olmasını dilediğimiz gibi yaşlanmış olmakla birlikte gelen ya da hastalıkla veya daha doğal olarak karşıladığımız biçimde gelen bir ölüm değildir. Burkey'in sözünü ettiği ölüm, öldürülmektir. Siyasetçilerin ve aydınların öldürülmesine neredeyse alışılmış bir coğrafyada hele de Kürt siyasal hareketinin

---

Kemal Burkey'in şiirlerinden bestelenmiştir. (<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/burkey-marksizm-den-akp-cilige-yolculuk-haberi-45082>)

• Tarık Ziya Ekinci, 18 Şubat 1926'da Lice'de doğmuş ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirmiştir. Demokrat Parti (DP) sempatisini olarak başladığı siyasi hayatında DP politikalarına olan tepkisi nedeniyle CHP'ye üye olmuş daha sonra ise Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ne geçmiş ve 1965'te TİP Diyarbakır milletvekili seçilmiştir. 12 Mart 1971 askeri darbesinin ardından "Kürtçülük" propagandası yaptığı iddiası ile TCK'nın 142/1 maddesinden üç yıla mahkum olmuş ve iki yıl tutuklu kalmıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra da beş kez tutuklanan Ekinci, iki kez Diyarbakır Cezaevi'ne girmiştir. 1982-1989 yılları arasında Paris'te doktorluk yapmıştır. Tarık Ziya Ekinci, Kürt sorunu üzerine çok sayıda kitap yazmıştır. (<http://t24.com.tr/haber/tarik-ziya-ekinciden-pkky-evladim-senin-gucun-erdogan-devirmeye-yetmez-tek-tarafli-silah-birakmaktan-baska-care-yok,332880>)

³⁰⁵ Burkey, **a.g.e.**, s. 6.

içinde ve öncülerinden olan bir isim için öldürülebileceği ihtimali, anılarını yazmayı teşvik eden ya da yaşlılığın nispeten daha dingin yıllarına bırakmasına engel olan bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burkay'ın “Tedbirimi almalıyım!” cümlesi, sonundaki ünlem işareti ile birlikte öldürülme düşüncesi ile birlikte yaşayan bir insan profilini ortaya koymaktadır. Burkay'ın anılarını yazmasının ilk nedeni her an öldürülebileceği düşüncesi iken bir diğer nedeni de, geçmişin politik olaylarında yer almış Kürt aydınlarının pek çoğunun, yaşadıkları olayları kaleme almamış olmalarından duyduğu sıkıntıdır. Bu durumdan hep yakındığını belirtirken anılarını yazmış olmasının ikinci nedenini açıklamaktadır: “Aynı duruma düşmek istemem.”³⁰⁶ Burkay, “Yaşadığım dönemde ülkemin politik ve kültürel yaşamındaki katkım ya da rolüm nedir, ne değildir, ayrı bir konu.”³⁰⁷ diyerek kendisini bir Kürt aydını ya da Kürt siyasal hareketinin önderlerinden olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Kişisel ve politik yaşamda ilginç ve önemli bulduğu olaylar ile bu olaylara ilişkin duygu ve düşüncelerini diğer insanlarla paylaşmak üzere yazdığını söylemektedir. Anılarını paylaştığı bugünkü ve gelecek kuşaklardır. Burkay'ın anılarından yararlanmak isteyenler, onu okuduğunda paylaşım gerçekleşmiş olacaktır. Bu da anılarını yazmasının üçüncü nedenidir: Bugünkü ve gelecek kuşaklar yararlansın diye.

Tarık Ziya Ekinci, Burkay'ın da sözünü ettiği Kürtler'in anılarını yazmamasından söz etmekte ve bunun nedeni olarak da Kürtlerde sözlü edebiyatın yaygın olmasını göstermektedir. Bu nedenle anılarını yazan Kürt'ün az olduğunu söylerken kendisinin de bir süre aynı geleneği izlediğini belirtmekte “Bu alışkanlığın rahatlığına kapılarak tanıdığı olduğum tarihsel olayların, öznesi olduğum bireysel ya da

---

³⁰⁶ Burkay, **a.g.e.**, s. 6.

³⁰⁷ Burkay, **a.g.e.**, s. 6.

örgütsel siyasal mücadelelerin günlüğünü tutmadım, belge toplamada özenli davranmadım." ³⁰⁸ demektedir. Ekinci'yi anılarını yazmaya zorlayan çevresi olmuştur. Prof. Dr. Server Tanilli* başta olmak üzere dostlarının kendisini özendirdiğini, dahası anılarını yazmak gibi bir yükümlülüğü olduğuna kendisini ikna ettiklerini söylemektedir. Ekinci, tanıklık hakkını hem tanık, hem sanık hem de mağdur olmasından almaktadır: "80 yıldır devletin, genel olarak tüm ülkede, özelden Kürtlere karşı izlediği, ekonomik, sosyal, kültürel, hukuksal ve temel insan hakları siyasetinin hem tanığı, hem sanığı, hem de mağduruyum. Bu tanıklığın gelecek kuşaklara aktarılmasının sorumluluğunu taşıyorum." ³⁰⁹ Ona göre, bu tanıklığın gelecek kuşaklara aktarılması, gelecekte aynı yanlışların yapılmasını önleme açısından önem taşımaktadır: "Gelecek kuşakların, eşit adil ve insan onuruna yakışır bir düzen kurmak amacıyla girişecekleri sosyal ve siyasal mücadelelerin başarıya ulaşmasında, geçmişteki yanlışların yinelenmemesi için, uzun bir tarih kesitini kapsayan tanıklıklarımın yararlı olacağını düşünüyorum." ³¹⁰

Bir başka yazar Süleyman Güney♦, hissettiği "devrimci sorumluluk" nedeniyle yazmış ve yazdıklarını direnenlere adanmıştır ³¹¹:

---

³⁰⁸ Ekinci, **a.g.e.**, s. 19.

* Prof. Dr. Server Tanilli, 1931 yılında İstanbul'da doğmuş; Haydarpaşa Lisesinden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Tanilli, akademik kariyerine aynı fakültede başlamış; 1959 yılında doktor, 1966 yılında da doçent olmuştur. Anayasa hukuku ve uygarlık tarihi dersleri veren Tanilli, 1978 yılının Nisan ayında uğradığı silahlı saldırı sonucunda felç olmuştur. Araştırma yapmak ve ders vermek üzere 1981 yılında Strasbourg Üniversitesine gitmiş Türkiye'ye 18 yıl sonra dönmüştür. Prof. Dr. Server Tanilli 2011 yılında vefat etmiştir. (<https://www.idefix.com/Yazar/server-tanilli/s=171816>)

³⁰⁹ Ekinci, **a.g.e.**, s. 19.

³¹⁰ Ekinci, **a.g.e.**, s. 19.

♦ Süleyman Güney, 1 Ocak 1960'ta Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlayan Güney, 1978 yılında Ergani'de Anti-Sömürgeci Demokratik Kültür Derneğinin (ASDK-DER) yönetim kurulu üyeliğini yapmıştır. Siyasi faaliyetlerini bu dernek çatısı altında sürdürürken 1980 yılı Mart ayında gözaltına alınmış, 16 Nisan 1980'de de tutuklanmıştır. İki yıl tutuklu kaldıktan sonra mahkemeye çıkarılmış ve Rizgari-Ala Rizgari davası kapsamında 8 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Süleyman Güney ayrıca, dört arkadaşı ile birlikte yaptığı savunma nedeniyle de 2 yıl 8 ay hapis cezası almıştır. Süleyman Güney, **Kemal Yamak, Kenan Evren ve Ben**, İstanbul, Peri Yayınları, 2012, s. (a.k).

Devrimci sorumluluk; insana geçirilen onurlu direnişleri geleceğe taşımayı öğretir. Devrimci mücadelenenin gereklerinden biri de zindanlarda direnmekse, bu direniş en onurlu bir biçimde verilmelidir. Ve bu direnişleri yazıya dökmek, dahası belirli tarihlerde cezaevi duvarları arasında devrimci insanların yaşamlarını yazmak sorumluluğunu hissetmekteyim. Bu yazıyı onların direnişlerinin kararlı mücadelelerine adıyorum.

İrfan Welat*, cezaevinde geçirdiği yıllarda yaşadıklarının sıradışı deneyimler olduğunun bilinci ile “[B]ize yapılanlar, burada olup bitenler tarihtir, bunu bir şekilde yazıp, dışarıdaki insanlara ulaştırmak lazım.” diye hep söylediğini ve cezaevindeki pek çok kişiyi de her ortamda yazmaya teşvik ettiğini söylemektedir: Yazarlık tanıklık etmek. Çünkü, “[k]elimelerle anlatılamaz olanın izlerini söze dökmek, yazmak, her şeyden önce hayatta kalmak demektir: Ötekinin oluşturduğu tehdide, kendi kendini yok etme tehditlerine rağmen hayatta kalmak bu izlerde, bu izlerle birlikte hayatta kalmak demektir. Onları geleceğe ve tercümeyle vermek demektir.”³¹²

Kürt siyasal hareketinin önemli bir diğer ismi olan Orhan Miroğlu♦, anılarını *Dijvar: Faili Meçhul Cinayetler ve Diyarbakır Cezaevi’ne Dair Her Şey*³¹³ başlığı ile yayınladığı kitapta anlatmıştır. Orhan Miroğlu anılarında, Diyarbakır cezaevini ve

---

³¹¹ Güney, a.g.e., s. 14.

* İrfan Welat, (İrfan Babaoğlu), 1958 yılında Siverek’te doğmuş, 1978 yılında Tunceli Öğretmen Lisesinden, 1979 yılında da Urfa Eğitim Enstitüsünden mezun olmuştur. PKK ana davası ile 12 Eylül askeri darbesinin ardından tutuklanan Welat, çeşitli cezaevlerinde 20 yıl tutuklu kaldıktan sonra 2001 yılında tahliye olmuştur. İrfan Welat, **Auschwitz’den Diyarbakır’a 5 No’lu Cezaevi**, İstanbul, Aram Yayınları, 2011, s.y.

³¹² Rene Kaes, “Sağ Kalım ve Kelimelerle Anlatılamaz Olanın Tercümesi”, **Geri Dönüşü Yok**, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014, s. 171-172.

♦ Orhan Miroğlu, Mardin-Midyat’a bağlı Keferhavar köyünde doğmuş ve 1970 sonrası gençlik hareketlerinde aktif şekilde yer almıştır. Devrimci Halk Kültür Derneğinin (DHKD) Diyarbakır başkanlığını yapan Miroğlu, Diyarbakır Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü 1979 yılında bitirmiştir. Bir sene öğretmenlik yaptıktan sonra 12 Eylül askeri darbesi ile tutuklanmıştır. 1988 yılına kadar Diyarbakır Cezaevinde tutuklu kalmış; 20 Eylül 1992 yılında Diyarbakır’da Musa Anter’in öldürüldüğü suikastten yaralı olarak kurtulmuştur. 1995 yılına kadar siyasi yasaklı olan Miroğlu, 1999 yılında HADEP’te aktif politik yaşama dönmüştür. Daha sonra kurulan DEHAP ve DTP’de Genel Başkan Yardımcılığı yapmış, 2007 seçimlerinde Mersin’den bağımsız milletvekili adayı olmuş ancak seçilememiştir. Daha sonra Adalet ve Kalkınma Partisine (AKP) geçen Orhan Miroğlu, 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 seçimlerinde Mardin milletvekili seçilmiştir. 2000 yılından bu yana çeşitli gazetelerde makaleleri yayınlanan Miroğlu, çok sayıdaki kitabın da yazarıdır. (<http://www.orhanmiroglu.net/>)

³¹³ Orhan Miroğlu, **Dijwar**, İstanbul, Everest Yayınları, 2009.

Kürt siyasal hareketinin bir başka önemli ismi olan Musa Anter* 'in 1992 yılında öldürülüşünü anlatmaktadır. Bu saldırıda, Anter'in yanında olan Miroğlu da yaralanmıştır. Bu kitap anı-roman olarak geçmekte, Miroğlu da kitabı yazarken benimsediği bu üslubun asıl gerçeğe hiçbir şekilde zarar vermediğini ifade etmektedir. Miroğlu, bir roman görünümü altında gerçekleri anlattığının en önemli kanıtı olarak da, kitabın ilk baskısı 2004 yılında yapıldıktan sonra ikinci baskı yapılanaya kadar aradan geçen 5 yıllık süre içinde ortaya çıkan gerçeklerin kitapta anlatılanlarla tam bir tutarlılık içinde olduğunu ifade ederek göstermektedir. Miroğlu'nun gerçekliğe yönelik vurgusu şu cümlelerinde de karşımıza çıkmaktadır: “Bu kitapta keyfime göre değiştirdiğim hemen hiçbir şey, hiçbir olay yok. Burada okuyacağınız her şey bire bir yaşandı ve tamamen gerçek.”³¹⁴ Miroğlu, geçmişle yüzleşmenin önkoşulunun “bilmek ve başkalarının da bilmesini sağlamak” olduğunu belirtirken Dıjwar'ı yazmasının nedenini de bu şekilde açıklamaktadır.

Orhan Miroğlu'nun “Bu kitapta keyfime göre değiştirdiğim hemen hiçbir şey, hiçbir olay yok. Burada okuyacağınız her şey bire bir yaşandı ve tamamen gerçek.”³¹⁵ cümlesinde, İrfan Welat'ın “5 Nolu'yu yaşamış biri olarak biz tutsaklara

---

* Musa Anter, Kürtler arasında Ape Musa (Musa amca) olarak da anılan Kürt şair, yazar ve gazetecidir. 1920 yılında Mardin'in Nusaybin ilçesi Ziwing (Eskimağara) köyünde doğan Musa Anter, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 3. sınıfta ayrılmıştır. Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Halkın Emek Partisi, Mezopotamya Kültür Merkezi ve İstanbul Kürt Enstitüsünün kurucularındandır. Bir kültür-sanat festivaline katılmak için gittiği Diyarbakır'da, 20 Eylül 1990 günü silahlı saldırıya uğrayarak 72 yaşında yaşamını yitirmiştir. Saldırı sırasında yanında bulunan yeğeni Orhan Miroğlu saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştur. Çok sayıda kitabın ve Kürtçe-Türkçe sözlüğün yazarı olan Anter, yazdığı yazılar ve bu yazılarda Kürtçe kullanması nedeniyle ömrünün 11,5 yılını hapisanede geçirmiştir. Kürt siyasal hareketinde silahsız mücadeleden yana olması nedeniyle Yaşar Kemal, Anter'e “öfkemiz Kürt” lakabını takmıştır. (<http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/141870-musa-anter-cinayeti>),<http://www.xn--krtler-3ya.com/2015/11/musa-anter-kimdir-hayati-eserleri-sozleri.html>

³¹⁴ Miroğlu, a.g.e., s.y.

³¹⁵ Miroğlu, a.g.e., s.y

yapılan uygulamaları, bize yaşatılan şekliyle yazmış olmak...”³¹⁶ ifadesinde, tanıkların hem “oradaydım” hem de “bana inanın” dediklerini görüyoruz.

12 Eylül ve Kürt siyasal hareketi üzerine yazılmış anılarda, pek çok açıdan bir ortaklık, benzerlik ve aynılık vardır. Welat, “Eğer varsa bir yazarlığım bunu cezaevine borçluyum.”³¹⁷ demektedir. Welat, “20 yıllık bir zindan yaşamından sonra” 2001 yılında cezaevinden çıkmış ve 2. baskısı 2011 yılında yapılan *Auschwitz’den Diyarbakır’a 5 No’lu Cezaevi* ile birlikte toplam 7 kitap yazmıştır. Welat, Diyarbakır cezaevine yönelik anılarını anlattığı kitabında, Diyarbakır 5 Nolu Cezaevini Hitler’in toplama kamplarına benzetmektedir. Giorgio Agamben, *Auschwitz’den Artakalanlar* adlı kitabında, Auschwitz’den kurtulmayı başaran Primo Levi’nin hem yazdıkları hem de anlattıkları ile “kusursuz bir tanık örneği” olduğunu söylemektedir. “...Daha sonra geceleri daktilomun başında yazmaya başladım... Her gece yazıyordum.” diyen Levi, 1963 yılına gelindiğinde iki roman ve çok sayıda öykü yayımlamış olmasına rağmen kendisine yazar mı yoksa kimyager mi olduğu sorulduğunda, “Elbette kimyagerim, lütfen bir yanlışlık olmasın.” cevabını verir. Agamben, Levi için “Tanıklık edebilmek için yazar olur. Bir anlamda hiçbir zaman yazar olmamıştır.” demektedir. Agamben’in altını çizdiği nokta Levi’nin “...yazmak gibi kötü bir alışkanlık edinmiştim.” cümlesini de dikkate alarak, zamanla tanıklığıyla ilgisi olmayan kitaplar yazan bir yazar haline gelmekten ciddi bir rahatsızlık duyuyor olmasıdır.³¹⁸

İrfan Welat’ın “Eğer varsa bir yazarlığım bunu cezaevine borçluyum.” cümlesi bize bir açıdan Primo Levi’yi hatırlatmaktadır. Welat’ın “borçluyum” kelimesi, Levi ile ayrıldığı noktadır. Öykü, şiir, anı kitapları olan ve Kürt dili üzerine

---

³¹⁶ Welat, **a.g.e.**, s.13.

³¹⁷ Welat, **a.g.e.**, s. 216.

³¹⁸ Giorgio Agamben, **Auschwitz’den Artakalanlar**, Ankara, Bağımsız Kitaplar, 2004, s. 16.

incelemeler yapıp yayınlayan Welat, kendi kendisini bir yazar olarak ilan etmez; ancak yazmaktan/yazar olarak kabul edilmekten Levi gibi bir rahatsızlık da duymamaktadır. Aksine, belki de Diyarbakır cezaevine duyup duyabileceği tek minnet duygusu orada yaşananları yazarak başladığı yazarlık sürecinin ortaya çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer bir nokta, Welat'ın yukarıdaki cümlelerinden hareketle, Kaes'in işaret ettiği "ilk anlatı"nın kendisine değilse de Welat'ın böyle bir ilk anlatıyı ortaya koyduğunun bilgisine ulaşılıyor olmamızdır. Kaes, "Kelimelerle anlatılamaz olanı tercüme etmek için boşluklu, düzensiz, kaotik bir ilk anlatı olması şarttır." demektedir. Kaes, bu ilk anlatının kabuslarla şekillendiğini söylerken, duygulanımlar soğutulduğu ya da geri çekildiği için resmi bir rapor ya da haber diliyle yazıldıklarını belirtmektedir. Ona göre bu ilk metinler bir dinleyici vaadine olmasa bile bir dinleyici arayışına dayanırlar.³¹⁹ Welat'ın cezaevinde siyasal değerlendirme ve makaleler yazmış olması, bir anlamda "resmi rapor ya da haber dili"ni özellikle tercih ettiği anlamına da gelmektedir. Diğer yandan "boşluklu, düzensiz ve kaotik" bir anlatı günlük yazılarında ortaya çıkmış olabilir. Ancak Welat'ın duygularına sadece şiirlerinde yer verdiği ya da denediği halde diğer yazılarında duygularına yer ver(e)mediği açıktır. Özetle, cezaevi yıllarında İrfan Welat'ın yaptığı çeşitli türlerde "yazmak" olmuştur.

12 Eylül ve Kürt siyasal hareketi üzerine incelenen anılarda, tanıkların nasıl bir yazma deneyimi yaşadığı, yazarken neler hissettiği ile ilgili bir bahsedişe rastlamak mümkün olmamıştır. Sadece İrfan Welat, kitabının "5 Nolu'yu Yazmak! Veya son söz" başlıklı kısmında, bundan kısaca söz etmektedir. Welat, yazma

---

³¹⁹ Kaes, **a.g.m.**, s. 171.

deneyimini, ateşe dokunmaya benzetmektedir; dokunduğu bu ateş yüreğini ve bilincini yakarken o, kimsenin görmediği gizli gözyaşları dökmüştür. Yazmayı da “zor bir işkence” olarak deneyimlemiştir.

Welat’ın bellek ve acı arasında kurduğu ilişkiyi Friedrich Nietzsche’de de görmekteyiz. Nietzsche şunları söylemektedir: “Kim insan denilen hayvan için bir bellek yaratır? Bu biraz körelmiş, biraz da abuk sabuk, bir anlık anlama yetisinde, bu etli kemikli unutkanlıkta, orada kalması için nasıl iz bırakılır?...Bellekte kalan şeyi yakmalı: Ancak acı veren kalır bellekte- işte budur, yeryüzündeki en eski (ne yazık ki, aynı zamanda en uzun süren) psikolojinin temel tezi...kansız, işkencesiz, kurbansız yapamaz.”³²⁰ Welat ve Nietzsche’nin yazdıklarından yola çıkarak, bir paradokstan söz etmemiz mümkün görünmektedir: Bellekte yalnız acı veren anılar kalıyorsa insana acı çekmek dışında bir şans kalmamaktadır bu durumda. Hem belleğin oluşması hem de o bellekten kurtulabilmek (?) için acı çekmek gerekmektedir. Bellekte kalanı yakmaktan söz etmektedir Nietzsche. Peki nasıl yakılabilir bellekte kalan acı? Welat’ın yazmak ve yanmak arasında kurduğu bağ Nietzsche’nin kurduğu bağ ile aynıdır. Welat, yazarken ateşe dokunmuştur. Yazdıkları belleğinde kalanlar olduğuna göre, belleğinde acı verenler kalmış; belleğinde kalanları hatırladığında yüreğini ve bilinci yakan acıyı hissetmiştir. “Bellekte kalan şeyi yakmalı.” Nietzsche’nin bu çağrısına ses vermenin en etkili yolu, Welat’ın söylediklerini dikkate aldığımızda, bellekte kalanları hatırlamaktan, hatırladıklarını da aktarmaktan geçmektedir. Belleğin içinde yanmaya ve yandıkça da acı vermeye devam eden ateşi söndürmenin bir yolu, o ateşe dokunmaktan ve belki de yazma eylemi ile ateşi alıp başka bir yere koymaktan geçmektedir.

---

³²⁰ Friedrich Nietzsche, **Ahlakın Soykütüğü**, İstanbul, Gün Yayıncılık, 2005, s. 59-60.

Ancak Welat, sayfalarca yazmış olmasına rağmen aslında anlattığının 5 Nolu değil de zihninde yer etmiş fotoğraf kareleri olduğunu söylemektedir. Ona göre, yazdıklarının 5 Nolu'yu anlatması mümkün değildir ancak 5 Nolu'dan bir tek an'ı anlatabilmeyi başarmışsa bu ona yetecektir³²¹:

Asla 5 Nolu'yu yazdığımı iddia edemem. Binlerce zamandan bir zamanı, onlarca köşesinden bir köşesini, işkence mahzenlerinden bir tanesini, örneğin ya bir merdiven altını ya da banyosunun dip köşesini veya bir görüş gününü anlattım sayın. Co denen resmi köpeğe karşı esas duruşa geçiş anının fotoğrafı da olabilir bu anlattıklarım, makata sokulan yağlı, kanlı bir cop da... Ben bu kitapta böyle bir anı, böyle bir 'quncik'* verebildiysem ne mutlu bana.

İrfan Welat'ın bu cümleleri, bir tanık olarak, tanışın kendisi olarak yaşadığı deneyimi tümüyle aktarmasının imkansızlığının farkında oluşunu göstermektedir. Anılar, yaşananların çoğunlukla da kronolojik sıra içinde teker teker sıralanışından oluşmaktadır. Ancak bu şekildeki bir anlatımın anlatmış olmaya da anlamış olmaya da yetmeyeceğini Agamben de söylemektedir³²²:

Tarihsel bir perspektiften, örneğin imhanın son aşamasının nasıl yerine getirildiğini en ince ayrıntısına kadar biliyoruz; toplama kampındaki tutsakların, kendi içinden oluşturulmuş olan (ve Sonderkommando diye bilinen) bir tim tarafından gaz odalarına götürüldüğünü, sonra cesetlerinin çıkarılıp yıkıldığını, saçlarının kesilip altın dişlerinin söküldüğünü ve en sonunda krematoryuma atıldığını biliyoruz. Bu olayları teker teker sıralayıp, betimleyebiliriz; ama gerçekten anlamaya çalıştığımızda, bunların hiçbiri tek başına yeterli olmayacaktır.

Welat, kitabını “anı-belgesel formatında” ele aldığını söylemektedir. Yazdığı kitap sadece kendi belleğinin aktarımına değil, aynı dönemde koğuş ve hücrelerde kalan 40'ı aşkın tutsağın da görüş ve anlatılarına dayanmaktadır. Ancak kitapta bu farklı kişiler yoktur; anlatıcı tek bir kişidir. Tek bir kişinin belleğinde kalanların anlatılması Welat'a göre yarım bir anlatı olacaktır; gerçekten anlatmamış olacaktır.

³²¹ Welat, **a.g.e.**, s. 259.

* **quncik**: Kürtçe'de “köşe” anlamına gelen sözcük.

³²² Agamben, **a.g.e.**, s. 13-14.

Burada, anlatıya tamlik vermenin yanı sıra kitaba aynı zamanda belgesel bir içerik kazandırma çabası da söz konusudur.³²³ Ali Ekber Gürgöz* de 12 Eylül sonrasında Diyarbakır 5 No’lu Cezaevi üzerine çok sayıda kitap yazıldığını belirtirken “Ancak, bu Diyarbakır cehennemini daha iyi anlayabilmek için ne kadar da çok kitaplar yazılsa yeridir.” diyerek aslında 12 Eylül’ün de Diyarbakır Cezaevinin de anlatılamamışlığını vurgulamaktadır. Kendi kitabı da anlatmayı başaramamış kitaplardandır: “Sadece bütün yazılan kitaplar bir araya getirildiğinde bu cehennem daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedendir ki yazdığım bu kitap, diğer yazılanlarla beraber ele alındığında daha iyi anlaşılacak olacaktır.”³²⁴

Orhan Miroğlu, anılarını roman kurgusu ile yazmıştır. Roman, 90’lı yılların ilk faili meçhul kurbanı olan Vedat Aydın’ın tanıklığı ile başlar ve 1992’de Diyarbakır’da öldürülen Musa Anter’in tanıklığı ile devam eder. Miroğlu, kitabında Anter’in katili Dijvar’a da ses verirken kitapta kendisi de tanıktır. Burada dikkat çeken, öldürüldüğü için yazamayanlara ve belki de katil olduğu için yaz(a)mayacak olan Dijvar’a ses olan Miroğlu’nun hem duyguya yer verebilmiş hem de bunu okuyucuya hissettirebilmiş olmasıdır. Buna olanak veren kuşkusuz tanıklık anlatısının edebiyat alanına daha çok yaklaşmış olmasıdır.

İrfan Welat, edebiyat ve duyguların dile getirilmesi arasında bir bağ kurarak ilk edebi yazısının şiir olduğunu söylemektedir. Ona göre en kolay şiir yazılmaktadır ve şiir ile duygular daha kolay dile getirilmektedir. Welat, Diyarbakır cezaevinin

---

³²³ Welat, **a.g.e.**, s. 13.

* Ali Ekber Gürgöz, 1961 yılında doğmuş, 20 Eylül 1980 günü ablası ile birlikte gözaltına alınmıştır. Gürgöz, 15 ay sonra, 23 Aralık 1981’de tahliye edilmiş; yargılandığı toplu dava 1983 yılında sonuçlandırıldığında 5 yıl hapis, 5 yıl kamu hizmetlerinden men ve 18 ay da sürgün cezasına çarptırılmıştır. Ali Ekber Gürgöz, bu kararın ardından ülkeyi terk ederek İsviçre’ye iltica etmiştir. Gürgöz’ün *Diyarbakır Gecesi: Türkiye’de Kürt Olmak* adlı kitabı İsviçre ve Fransız kamuoyunda ve basınında büyük ilgi görmüştür. Ali Ekber Gürgöz, **Diyarbakır Gecesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 2011.

³²⁴ Gürgöz, **a.g.e.**, s.21.

gelecekte en etkili edebiyat ve özellikle de roman aracılığı ile anlatılabileceğini ifade etmektedir. Diğer yandan Kürt edebiyatı, Kürt romanı ancak Diyarbakır cezaevinde yaşananların çözümlenmesi, anlatılması ile ortaya çıkabilecektir.³²⁵

5 Nolu, Yaşar Kemal'in Çukurovası kadar, Şolohov'un Kolhoz ve Solhozları kadar, Tolstoy'un Anna Karenina'sı kadar, Dostoyevski'nin Raskolnikov'u kadar derin duygularıyla, derin trajedisiyle, insanlığın beş bin yıllık onurunu çıldırtan işkencesiyle ve yine insanlığa tarih yazdıran görkemli ve ideolojik, bedeni ve politik direnişleriyle derin bir kaynaktır, bizler için, insanlık için. Çünkü 5 Nolu'da Kürt halkının benliği ve kişiliği, vicdanı ve aklı, sevinci ve kederi, dramı ve trajedisi, ruhu ve ruhsuzluğu, şeytanı ve meleği iç içe, yan yanaydılar. Çünkü orada, tutsakların şahsında Kürt halkının kimliği ve kişiliği, yaşayan ve çürüyen özelliği test edilmiştir. Ve bu testten, bu tarihi sınavdan Kürt halkı direnen, zaferi ve başarıyı hedefleyen, modern çağın Kürdü olmayı hak eden yanı ile başarıyı sağlayarak çıkmıştır. Ve Kürt halkının bu tarih sahnesine çıkışı ancak ve ancak roman ile, edebiyatın o zengin anlatım olanakları ile ele alınabilir. İnanıyorum ki, Kürt halkı kendi dili ile, Kürtçenin o güzel tınısı ile kendi Tolstoylarını, kendi Şekspirlerini ve kendi Gogollerini, 5 Nolu'da gerçekleşen trajediyi çözümleyerek yaratacaktır.

Anlama ve anlatma üzerine düşünürken, tanıkların ve bizim içinde dönüp durduğumuz "hermeneutik daire"dir. Tanıkların anlattığını ancak ortak yaşam tecrübesine sahip diğer tanıklar gerçekten anlayabilecek, böylesi bir ortak paylaşımı olmayanlar için ise geriye kalan hermeneutik etkinlik içinde, başka bir 'dünya'ya ait bir anlam bağlamını o an içinde yaşanan dünyaya aktarmak/çevirmek için çabalamak olacaktır.

4.2.3. Solcular

Primo Levi, *Boğulanlar Kurtulanlar* adlı kitabında ağır anılardan ve bu ağır anıların işgalinden söz etmektedir. Levi'ye göre, bu ağır anılar anımsandığında kişiyi adeta işgal etmektedir ve bu işgalden kurtulmanın en iyi yolu ağır bir anının anımsanmasını engellemektir. Anımsanması engellenememiş olan ağır bir anı

---

³²⁵ Welat, a.g.e., s. 259-260.

hatırlandığında ondan kurtulmak son derece zordur.³²⁶Levi'nin sözünü ettiği bir imkansızlıktır. Levi, bir imkansızlığı vurgulayarak ağır anıların insanı işgal edişine dikkat çekmektedir. Nazım Sılacı*, yargılandığı davadan Nisan 1983'te idam cezası almış ve aylarını, cezanın “ha bugün ha yarın” infaz edilmesini bekleyerek geçirmiş bir isimdir: “İlyas*’tan sonra Hıdır** da gitmişti. Böylece geçtiğimiz hafta gazetelerde yayımlanan idamlıklar listesindeki sayı 26’ya düşmüştü. Gittikçe küçülüyordu ilmek. Şimdi Veli Biçer yerleşmişti listenin başına. İkinci sırada Hayati, üçüncü sırada ben vardım.”

Nazım Sılacı'nın anıları, idam cezası aldığı 1983 yılı ile 1989 yılları arasında kapsamaktadır. 1989 yılında Sinop cezaevinden Çanakkale cezaevine gönderilmiştir. 2005 yılında kanser hastası olduğunu öğrenen Sılacı, hastalıkla mücadele ederken, 2009 yılında anılarını yazmak üzere Artvin’de bulunan Kafkasör dağına çadır kurmuştur. İki ay boyunca bu çadırda kalmış; dışarının soğuk ve yağmurlu havasında

---

³²⁶ Primo Levi, **Boğulanlar Kurtulanlar**, İstanbul, Can Yayınları, 1996, s. 26-27.

* Nazım Sılacı, “1959 Artvin, Borçka doğumlu. İlkokul mezunu. Bursa Devrimci Yol davasından idama mahkum edildi. 1978 başında Paşakapı’da başlayan mapusluk Yalova, Eski Bursa, Mamak, Gölcük, Bursa ve Sinop kulvarını tamamladıktan sonra Çanakkale’de son buldu.” Nazım Sılacı, **Asılı Kalan Hayatlar**, Ankara, Penta Yayıncılık, 2011, arka kapak.

* İlyas Has, 5 Mayıs 1955’te İzmir’de doğmuştur. 28 Aralık 1980’de gözaltına alınan İlyas Has, “Mensubu bulunduğu THKP/C-Dev-Yol adli yasa dışı örgüte silah temin etmek için bekçi Süleyman Tosun’u öldürmek suçundan... Türk Ceza Kanununun 146/1 inci maddesine göre ölüm cezası ile mahkumiyetine” karar verilmiş ve “İlyas Has hakkındaki ölüm cezasının yerine getirilmemesinde kamu adına herhangi bir yarar görülmediğinden [Adalet Komisyonunca] Anayasanın 87 ve İçtüzüğün 90 ıncı maddeleri gereğince hazırlanan İlyas Has hakkındaki ölüm cezasının yerine getirilmesine dair ekli kanun tasarısının Genel Kurula sunulmasına oy çokluğu ile karar verilmiştir.” <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c007/tbmm17007008ss0116.pdf7> Ekim 1984’te İzmir Buca Kapalı Cezaevinde idam edilen İlyas Has’ın mezarı, idamından 28 yıl sonra bulunabilmiş ve 7 Ekim 2012 günü mezarı başında ilk defa anılmıştır. <http://t24.com.tr/haber/dev-yol-davasinda-idam-edilen-ilyas-has-28-yil-sonra-anildi,214700>

** Hıdır Aslan, 1958 yılında Tunceli’nin Hozat ilçesi Taşıtlı köyünde doğmuştur. 1980 yılı Şubat ayında İzmir’de yakalanan Hıdır Aslan, Dev-Yol örgütü üyesi olmak, Gültepe olaylarına karışmak, halkı silahlı ayaklanmaya yöneltmek, polisle silahlı çatışmaya girmek, Türk Ceza Yasasının 146/I. maddesinde belirtilen suçları işlemiş olmak suçlamaları ile 25 Ekim 1984 günü Burdur Kapalı Cezaevinde idam edilmiştir. A. Kadir Konuk, **Hıdır ve İlyas Ateşinde Gözlerim**, İstanbul, Belge Yayınları, 1999, s. 16.

“yaşananların yaşayanlarda kalmaması için”³²⁷ yazarak mücadele vermiştir. Cezaevinin fiziksel şiddete maruz kalmış, açlık grevi yapmış bedeni ile her an idam edilebileceği beklentisi içinde psikolojik şiddete maruz kalmış ruhu... Cezaevi öncesinde, gözaltı sürecinde işkence görmüş olması da, kitapta yer vermemiş olsa da, dönemin gözaltı koşullarını bildiğimiz için muhakkaktır. Bu şekilde geçmiş yılların ardından ve kuvvetle muhtemeldir ki bu şekilde geçmiş yıllar nedeniyle gelen kanser hastalığı, Sılacı’yı anılarını yazmaya yöneltmiştir. Yazdığı kitap, Sılacı’ya aynı zamanda, özellikle tedavi sürecinde kendisine maddi ve manevi destek olan “yol arkadaşları”na da teşekkür etme olanağını vermiştir.

Nazım Sılacı’nın anıları Levi’nin sözünü ettiği “ağır anılar”dandır. Sılacı, aldığı idam cezasının kendisine neler hissettirdiği üzerine, korktuğunu kendisine bile söyleyememesi üzerine şunları yazmıştır: "Bu kadar mı etkiledi beni bu idam kararı... Yok yok ondan değil. Peki neden Nazım, korkmak tüm canlılara özgü. Bari kendine söyle korkmak ayıp değil ki. İnsan insanlaştıkça özgürleşir. Yok, yok korkmuyorum ben... İnançım uğruna seve seve..."³²⁸ Sılacı, “uzun zamandır aldığı notları” ve “aklı[n]da kalan kırık dökükleri süpürüp bir araya toplamak amacıyla”, iki ay süreyle çadırda kalmıştır.³²⁹ Bu cümle, Sılacı’nın aslında uzun zamandır 12 Eylül döneminden arda kalan anıları ile birlikte vakit geçirdiğini göstermektedir: anımsamayı engellememiş ya da engelleyememiştir. Ancak, muhtemeldir ki yazmak üzere tek başına kaldığı 2 ay, Sılacı’nın “ağır anılar”ın işgaline en yoğun şekilde maruz kaldığı zaman dilimidir. Çünkü tek işi hatırlamak, hatırlamaya zorlamak ve yazmaktır. Sılacı da acıdan söz etmektedir: “yazarken duyduğum acılardan”³³⁰

---

³²⁷ Sılacı, **a.g.e.**, s. 5.

³²⁸ Sılacı, **a.g.e.**, s. 74.

³²⁹ Sılacı, **a.g.e.**, s. 5.

³³⁰ Sılacı, **a.g.e.**, s. 5.

Bir başka yazar Ömer Ağın*, “deneyimlerin ortak belleğe aktarılması gerektiğine inandı[ğ]ı” için yazmıştır. Bu sayede, “kuşağı[nın] inançlarını gerçekleştirmek uğruna çektiklerini kalıcılaş[tırabilecek] ve tarihsel belgeye dönüştür[ebilecektir].” Ağın, tanıklığının “aynı zamanda Türkiye’nin toplumsal mücadele ve gelişme tarihinin tanıklığı” olduğunu belirterek tanıklığının gerçekliğine, nesnelliğine vurgu yapmaktadır. Özellikle yeni kuşaklar için yazmıştır çünkü “sıcak savaşımın içinde, kazanımları [kendilerinden] sonrakilere yeterince aktaramamışlardır.” Ağın, yeni kuşakların bu kitapta yazılanları “romantik, hatta abartılı ve inanılmaz” bulma ihtimalleri olduğunu da göz ardı etmemektedir. Ancak, yazdıklarının nasıl değerlendirileceğini çok da önemsememektedir çünkü yazdıkları “yaşanmış gerçeklerdir.”³³¹

Beatriz Sarlo, tanıklık hakikatinin yargıyla ilgili olan ve olmayan durumlarda farklılık gösterdiğini söylemektedir. Sarlo, yargıyla ilgili olan durumlar için Arjantin örneğini vermektedir: Yargı açısından önemli olan “kanıt” olduğu için, Arjantin’de cuntanın üç komutanı yargılanırken, savcılar yüzlerce tanık arasından kanıt kurallarına uymayı kolaylaştıracak tanıkları seçmişlerdir. Bu durum, Türkiye’de gördüğümüz durumlara benzerdir. Pek çok işkence davası kanıt olmadığı gerekçesi ile mahkemeler tarafından reddedilmektedir.³³² Tanıklığın yargıyla ilgili olmayan durumlarında ise, “kendi sesiyle olayları anlatan özne ... söylediklerine kendi varlığını teminat gösterme[ktedir.]”³³³

---

* Ömer Ağın, “1948 Lice (Diyarbakır) doğumlu. Liseyi Diyarbakır’da bitirdi. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi mezunu. Uzun yıllar Türkiye Komünist Partisi saflarında mücadele verdi. 4,5 yılı Diyarbakır Cezaevi’nde olmak üzere toplam 6 yıl tutuklu kaldı. Evli ve iki çocuk babası.” Ömer Ağın, **Alev, Duvar ve TKP**, İstanbul, Gendaş, 2003, s.y.

³³¹ Ağın, **a.g.e.**, s. 7-8.

³³² <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/173841-anayasa-mahkemesi-12-eylul-iskencesini-kabul-etmedi>

³³³ Sarlo, **a.g.e.**, s. 33.

Ömer Ağın, kendi deneyiminin nesnellliğini ve gerçekliğini savunurken anlattıklarını yaşamış olmasını; yaşadıklarını anlatıyor olmasını teminat olarak göstermektedir. 12 Eylül'ün üzerinden geçen yıllar boyunca Ağın, düşüncelerini sorgulamayı ve başkalarını dinlemeyi öğrendiği kadar kendini anlatmayı da öğrenmiştir. Bütün bunlardan dolayı Ömer Ağın'ın tanıklığı, kendi yaşamının ve mücadelesinin olduğu kadar Türkiye'nin bir döneminin de hakikatidir. Hakikat ortadadır. Yazılanlar inanılması gereken hakikatlerdir. Bunlara inanıp inanmamak okura kalmıştır. Ancak, Ağın da, yazdıklarının yaşanmışlığına vurgu yaparak okurdan tanıklığına inanmasını istemektedir.³³⁴ Çünkü, “Her tanıklık ona inanılmasını ister, ancak kuşkusuz dışardan gelmedikleri sürece, doğruluğunu gösterecek kanıtlara sahip değildir.”³³⁵

Ömer Ağın'ın tanıklığında, diğer tanıklıklarda ifade edilmemiş bir çağrı da bulunmaktadır. Ağın, “O dönemi yaşayanlar, hala yaşamdayken yazılanlar üzerine söz haklarını kullanabilsinler diye yazmamı ivedileştirdim.”, diyerek dönemi yaşayan diğerlerini de deneyimlerini yazmaya, konuşmaya ve dolayısıyla tanıklığa davet etmektedir.³³⁶ Hatırlama öznel bir süreçtir ve tanık, hem hatırladıklarının biricikliği hem de “o an”da “orada” olması nedeniyle kendi tanıklığını ilan eder. Tanık, tanıklık ederek, hikayesi kendi hikayesine karışmış ancak tanıklık etmemiş olan grubun diğer üyelerinden kendini ayırmaktadır. Bir yaşamın sona ermesi, bir belleğin de yok olması demektir. O belleği geri getirmek mümkün olmayacağı içindir ki Ömer Ağın, suskunların da söz haklarını kullanmalarını ve bu sayede deneyimlerin toplumsal belleğe aktarılmasını istemektedir.

---

³³⁴ Ağın, **a.g.e.**, s. 8-9.

³³⁵ Sarlo, **a.g.e.**, s. 33.

³³⁶ Ağın, **a.g.e.**, s. 8.

Bir başka açıdan, tanıklık “devrimci bir görevin yerine getirilmesi anlamını taşı[maktadır.]”³³⁷ İsmet Öztürk*, yazdığı kitapta “şartların yarattığı iki kahraman”ın üzerinde durmuştur: Mahir Çayan ve Mahir Sayın. Mahir Sayın için, “Sayın’ın, Kurtuluş Örgütü’nün hikayesinde belirleyici bir yeri olmuştur. Bugünkü tablonun oluşmasında onun yeri baş köşeye oturtulmalıdır.” demekte ve “bu kitapta esas olarak iki Mahir’in söyleyip yaptıklarını ve [kendisinin]yaşayarak gördükleri[ni] anlatmaya çalış[tığını]” söylemektedir.³³⁸

İsmet Öztürk, ilkokul mezunudur. *Kumarhanecidir*. Sosyalist olduktan sonra bambaşka bir *Çörtüğün İsmet* olmuştur.³³⁹

Dolayısıyla satıp savıp işleri bırakmak beni kurtarmıyordu. Yani, *kumarhaneci Çörtüğün İsmet* olmaktan kurtulup, bakkal-çakkal veya ne bileyim, mesela *galerici Çörtüğün İsmet* olmak bana yetmiyordu. *Benim kurtuluşum, benim ve beni tanıyan herkesin gözünde, bilinen Çörtüğün İsmet’i Allah’ın rahmetine kavuşturup yeni ve bambaşka bir Çörtüğün İsmet yaratmakla mümkün olabilirdi. İşte sosyalist olmam, bana bunu sağladı.* Artık omzumdaki bütün yüklerden, kalp ve beynimdeki bütün ıstıraplardan kurtulmuştum, adeta havalarda uçuyordum. Bundan sonra her gün karşılaştığım kavga-dövüş, kaçmaca-kovalamaca, zalimin zulmünü yok etmek içindi ve bana inanılmaz haz veriyor, beni doyuma ulaştırıyordu.*

Öztürk, bazı yazar-çizer arkadaşlarının kendi hayatını yazmak istediklerini anlatmaktadır. Arkadaşları yazmak istemiştir çünkü; “önceki hayatı, bar, saz,

---

³³⁷ İsmet Öztürk, **THKP-C’den Kurtuluş’a Mücadele Hayatım**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2015, s. 11.

* “İsmet Öztürk’ün sosyalizm mücadelesi, Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) Samsun Çarşamba İlçe Başkanlığı’ndan başlayarak, Milli Demokratik Devrim’e (MDD) ve oradan Mahir Çayan ve arkadaşları ile birlikte Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi’ne (THKP-C) uzanıyor. Öztürk, THKP-C’den ayrılan eski Dev-Genç’liler Mustafa Kemal Kaçaroğlu, Mahir Sayın, İlhami Aras, Ali Demir ve Şaban İba’nın 1974’te kurduğu, Marksist-Leninist olan “Kurtuluş Hareketi” içinde yer aldı. Kurtuluş Hareketi, 1994’te Birleşik Sosyalist Parti’nin (BSP) oluşumuna katıldı. BSP’nin kapanması üzerine 1996’da Özgürlük ve Dayanışma Partisi’ne (ÖDP), 2002’de ÖDP içerisindeki diğer gruplarla çıkan Kürt Sorunu üzerine bir tartışmadan sonra Odakçılar ve Hareketçilerle beraber Sosyalist Demokrasi Partisi’ni kurmuştur. SDP içerisinde gerçekleşen parti krizinden dolayı ayrılan Kurtuluş grubu Sosyalist Parti’yi (SP) kurdu.” Omurilik kanseri tedavisi gören Öztürk, 20 Kasım 2011 günü, 76 yaşında hayatını kaybetmiştir. <http://bianet.org/bianet/bianet/134180-cortuk-ismet-hayatini-kaybetti>

³³⁸ Öztürk, **a.g.e.**, s. 10.

³³⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 19.

* İtalikler Öztürk’e aittir.

kumarhane ve hapisshanededen ibaret olmuş, mektep-medrese görmemiş bir insanın, ağzı bir iki laf edebilen düzeyde bir devrimci olması, insanların merakına mucip olmuş[tur].”³⁴⁰ Öztürk, 1994 yılında ameliyat olmasına karar verildiğini, ağır bir operasyon olacağı da bilindiği için bir kısım yoldaşının, muhtemelen bundan dolayı, ameliyat öncesi elinde teyp ile geldiğini ve kendisinden esas olarak Kurtuluş’u ve tali olarak da kendi yaşadıklarını teybe almak istediklerini anlatmaktadır. Öztürk, bunu kabul etmemiştir: “Benim örnek gösterilecek yaptığım yeni bir şey mi vardı? Benim marifetim ilkokul mezunu ve kumarhaneci olmamsa eğer, benim hayatımın anlatılmasıyla ilkokul mezunları ve kumarhaneciler devrimci mi olacaktı?”³⁴¹

Ancak İsmet Öztürk, yıllar sonra, hissettiği devrimci sorumluluk nedeniyle anılarını yazmaya karar vermiştir. Öztürk’ün bugünün solcuları için belirlediği görev; “Marksizm[in] hızla değişen dünyaya ve yaşanan deneylere uyarlı biçimde zenginleştirilmesi ve çeşitli sapmaların alabildiğine kararttığı asal değerlerin eylemin içinde hakkı olan prestij ve aydınlığa [kavuşturulmasıdır]. Bunun için [de] olmazsa olmaz ilk ve birincil görev, ... komünizmin işçi sınıfıyla kaynaşması, işçi sınıfı hareketiyle komünizmin birleştirilmesidir.”Öztürk’ün tanıklığı, Kurtuluş Örgütünden geriye kalan teorik-ideolojik mirasın bilinmesini/hatırlanmasını sağlayacaktır çünkü ona göre solun, içinde bulunulan dönemde bu mirası yok sayarak ilerlemesi mümkün değildir.³⁴²Öztürk için tanıklık etmek aynı zamanda bir borçtur ve sadece kendisinin değil THKP-C içinde yer almış diğer sorumlu kişilerin de borcudur: “Bu tarih yazılmalıdır, bu tarihi yazmakla sorumlu olanlar da bellidir. Bunların sayısı onları geçer, ama başta Yusuf Küpeli ve Münir Aktolga olmak üzere, bu borcu ödemek

---

³⁴⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s. 11.

³⁴¹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 12.

³⁴² Öztürk, **a.g.e.**, s. 236.

hepimizin görevidir. Evet, bu bir borçtur ve bu borcu ödemededen öbür dünyaya gitmek, borcunu ödemededen gitmek olacaktır.”³⁴³

Sol hareket içinde yer alan isimlerden bir diğeri, Yaşar Ayaşlı*, sol hareketin tarihinin hem sol içinden hem de “faşistler” tarafından çarpıtıldığı tespitini yapmakta; 12 Mart ve 12 Eylül dönemine ilişkin yazılan anıları “yalan yanlış”, yapılan değerlendirmeleri de“üstünkörü” olarak nitelendirmektedir. Ayaşlı’ya göre devrimci hareket 12 Eylül’de aldığı darbe ile kendisini savunma refleksini de yitirmiştir ve bu nedenle yazılanlara ve yapılan değerlendirmelere yeteri kadar yüksek sesle itiraz edilmemiştir: “Yoksa içinden gelmediği devrimcilik hakkında ahkam kesmek, aslı astarı olmayan öykü ve anılar imal etmek, direnmediği işkenceyi veya boyun eğdiği cezaevini anlatmayı marifet sanmak, zor günlerde hayatını Paris’te, Londra’da, Bern’de, Köln’de geçirdiği halde 12 Mart ve 12 Eylül anıları yazmak nasıl mümkün olabilirdi!”³⁴⁴

Ayaşlı’nın yaklaşımı, Beatriz Sarlo’nun değindiği tanıklıklar arasında yapılan ayrıcalık derecelendirmesinden biraz farklı bir derecelendirme. Sarlo, suçların işlendiği döneme ait tanıklıklar güvene layık bulunurken suçların işlendiği dönemin öncesi ya da sonrasına ait tanıklıkların aynı ayrıcalığa sahip olarak

---

³⁴³ Öztürk, a.g.e., s. 37.

* Yaşar Ayaşlı, “1950 yılında Kızılcahamam’da doğdu. Ankara Gazi Lisesi’ni bitirdi. 1968’de SBF’ye bağlı Basın Yayın Yüksek Okulu’na (BYYO) girdi. 1968 devrimci gençlik mücadelesinin ön cephesinde görev aldı. TİP, FKF ve Dev-Genç üyeliklerinde bulundu. Üçüncü sınıf öğrencisiyken, 12 Mart darbesinin ardından gerçekleştirilen Denizli Ziraat Bankası aracı soygunu nedeniyle tutuklandı. Şirinyer Askeri Cezaevi’nde bir yıl yattıktan sonra tahliye oldu. 1973’te dava aleyhine bozulup kaçak duruma düşünce Viyana’ya kaçtı; 1974 affı çıkınca devrimci mücadeleyi örgütlemek üzere ülkesine döndü. “Basın Yayın Komünü” diye anılan grubun önderlerindendi. 1976 ve 1977’de THKO’da, daha sonra TİKB’de yönetici görevlerde bulundu. 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşince tamamen yeraltına geçerek faşizme karşı direniş örgütlemeye çalıştı. 8 Mart 1985’te İstanbul’da yakalandı. Adana Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından birkaç celselik göstermelik bir yargılamayla idama mahkum edildi. 1988 yılında Askeri Yargıtay cezasını onaylayınca dosyası TBMM’ye gönderilen 124 kişi arasına katıldı. Selimiye, Metris, Sağmalcılar, Adana, Kastamonu, Aydın, Gaziantep, Eskişehir, Ankara (Ulucanlar) ve Sakarya cezaevlerinde yattı. Aftan yararlanarak 1995 yılında özgürlüğüne kavuştu.” Yaşar Ayaşlı, **Yeraltında Beş Yıl**, İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s.y.

³⁴⁴ Ayaşlı, a.g.e., s. 11.

değerlendirilmediğini söylemekteydi. Sarlo, böylesi bir bakış açısına ancak “tanıklık hakikatini fetişletiren bir yaklaşım” ile karşı çıkılabileceğini belirtmişti.³⁴⁵ Ayaşlı ise bir “hak ediş”ten söz etmektedir. 12 Eylül anılarını yazabilmek için önce yazmayı hak etmiş olmak gerekmektedir. Burada Ayaşlı’nın anıları derecelendirdiğini söylemek mümkündür: Sosyalist sol, 12 Eylül’ü aklayıp devrimci hareketi kötüleyen anlatıların karşısına “mağduriyetle sınırlı, nostaljik, ağlak, mızız, içerik yoksunu, pişmanlıkla baharatlanmış, edebi makyajlı anlatı” ve “havacı, aklamacı, ruhsuz, boyun eğmeyi allayıp pullayan anılar” ile çıkmıştır.³⁴⁶ Ayaşlı’ya göre anılarını asıl yazması gerekenler “ateş hattında yer alanlar”dır ki onlar da susmuşlar ve susmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla 12 Eylül anılarını yazmayı hakedenler ateş hattında yer alanlardır ve güvenilmesi, inanılması gereken anılar da onların belirsiz bir gelecekte yazılması muhtemel olan anılarıdır.

Yaşar Ayaşlı, 12 Eylül’ün ardından yaklaşık beş yıl “yeraltı hayatı” yaşamış ve bu süre boyunca bir yandan cuntadan kaçarken bir yandan da gazete, broşür, bildiri vb. illegal yayınların basım ve dağıtımına devam ederek hem devrimci hareketi sürdürmüş hem de darbeye direnmiştir. Ayaşlı, 12 Eylül döneminde solun direnmeden teslim olduğu iddialarına yanıt olarak kendi varlığını göstermektedir. Bu nedenle “ateş hattında yer alanlar” henüz yazmamış olsa da, Ayaşlı tanıklık etme hakkını darbeye rağmen ve darbeye karşı direnmiş olmasından almaktadır. Ayrıca “anekdot derleyiciliği, döne döne kendini anlatma, ‘ünlü’ dalkavukluğu, herkesin gönlünü hoş tutma gibi yöntemlerden uzak durmaya çalış[arak]”³⁴⁷ yazdığı için de kendi anıları sol içinden yazılan pek çok anı ile kıyaslandığında ayrıcalık derecelendirmesinde daha üst sıralarda yer almaktadır.

---

³⁴⁵ Sarlo, **a.g.e.**, s. 42.

³⁴⁶ Ayaşlı, **a.g.e.**, s.12.

³⁴⁷ Ayaşlı, **a.g.e.**, s. 14.

Yaşar Ayaşlı, kitabında dönemin basını ve askeri iktidarı için yalnızca birer “terörist”/“anarşist” olan isimlerin kısa yaşam öykülerine, fotoğraflarına ve haklarında çıkan haberlerin kupürlerine de yer vermiştir. “Sokakta veya bilinmeyen bir yerde kurşunlanmış, işkencede öldürülmüş” ve “dar bir çevre dışında kimsenin tanımadığı [bu] insanların” kitaptaki varlığı, okuru 12 Eylül hakikatine biraz daha yaklaştıran bir etki yapmaktadır. Ayaşlı, arkadaşlarının “Ben öldüm, beni sen anlat” dediğini duyar gibi olduğu için, bu hikayelere yer vermiştir. Bir başka amacı da “Türkiye’li devrim tipolojisinin, tek günümüzün kürsü/seminer sosyalistlerinden ibaret olmadığını” göstermektir.³⁴⁸

Primo Levi, toplama kamplarından kurtulanların, yazdıkları tanıklıklarda “su altında kalmış olanların da” anlatıldığını söyler. Onlar adına, onların yerine hayatta kalanlar konuşmaktadır. Levi, tanıkların güçlü ve kalıcı bir dürtüyle tanıklık yaptığını belirtirken “bunu, susturulmuş olanlara karşı bir tür ahlaki zorunluluktan mı yoksa onların anısından kendimizi kurtarmak için mi yapmış ve yapmakta olduğumuzu bilemiyorum.” demektedir. Ve psikanalistlerin de bu dürtüyü açıklayabileceklerine inanmamaktadır. Çünkü, psikanalistlerin bilgileri “dışarıda” kurulmuştur ve “dışarıyı” sınamaktadır.³⁴⁹

Tüm tanıklıklarda, hikayeler birbirine karışır; tanıklık etmek aynı zamanda sessizlere, suskunlara ve bir daha hiç konuşamayacak olanlara da ses vermektir. Ayaşlı’nın öldürülen devrimci arkadaşlarından söz etmesinin altında yatan nedenin ne olduğu ya da olabileceği bu çalışmanın konusu değildir. Ancak bu nokta bize, “tanıklığın imkansızlığı”nı savunan Giorgio Agamben ve Marc Nichanian’ın

---

³⁴⁸ Ayaşlı, **a.g.e.**, s. 14.

³⁴⁹ Levi, **a.g.e.**, s. 70

tanıklığın imkansızlığına yönelik görüşlerine değinebileceğimiz ve bu görüşlere Enzo Traverso'nun görüşleri ile karşı çıkabileceğimiz noktadır.

Giorgio Agamben ve Marc Nichanian tanık ve tanıklık üzerinde durarak tanıklığın imkanını sorgularlar. Agamben bu sorgulamayı, Auschwitz'i yaşayanların tanıklığı çerçevesinde Latince'de ve Yunanca'da "tanık" anlamına gelen kelimelere bakarak yapar. Latince'de tanık anlamına gelen iki kelime vardır. Bu kelimelerden biri, İngilizce'deki "testimony"nin kökeni olan *testis* kelimesidir ve bir duruşma ya da davada iki karşıt taraf arasında üçüncü taraf konumunda kalan kişiyi işaret eder. Diğer kelime ise, her şeyi yaşamış, olayı başından sonuna kendisi yaşamış olduğu için buna tanıklık edebilecek kişiyi ifade eden *superstes*'tir. Bu açıdan bakınca Auschwitz'i yaşayanlar *superstes* anlamındaki tanıklardır. Böylesi bir tanıklık, yeterince tarafsız olamayacağı için *testis* anlamındaki tanıklığın karşısında yer alır. Yani, gerçekler mahkemeye taşındığında *superstes*, yeteri kadar tarafsız olmadığı için, üçüncü kişi olmadığı için, *testis* olamayacaktır. Mahkemedeki tanığın imkansızlığı, yargının imkansızlığını beraberinde getirecektir.³⁵⁰

Kelimenin Yunanca karşılığı ise *martis*'dir. Şahit anlamına gelen bu kelimedenden, zulmedilen Hristiyanların ölümünü ifade etmek için *martirium* yani şehit kelimesi türetilmiştir. Öldürülen Hristiyanların inancına şahitlik etmektir söz konusu olan. Böylece şahitlik ve şehitlik kavramları arasındaki bağlantı çıkar ortaya: Birincisi hayatta kalan, yani şahitlik eden hatırlamakla yükümlüdür ve zaten hatırlamamazlık da edemez.³⁵¹ Agamben'e göre tanıklık, bir boşluk içermektedir. Gerçek tanıklar, ölümlerdir; Auschwitz'de öldürülenlerdir. Onlar ise yaşadıklarını anlatamayacak olanlardır. Hayatta kalanlar ise aslında bizzat yaşadığı değil tam da

---

³⁵⁰ Agamben, **a.g.e.**, s. 17.

³⁵¹ Agamben, **a.g.e.**, s. 26-27.

bizzat yaşamadığı ama yakından gördüğü şeylerin tanıklığını yapmaktadır. Yıkımı ve tamamlanan işi anlatan kimse yoktur çünkü kimse kendi ölümünü anlatmak için geri dönmemiştir. Bizzat yaşanmamış bir durumun tanıklığı da hem anlamı hem de tanıkların kimliği ile güvenilirliği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu da tanıklık etmenin imkansızlığıdır.³⁵²

Nichanian ise Ermeni soykırımı üzerine yazılan edebi metinleri inceleyerek, “Hayatta kalmak, inkar etmektir.” demektedir. Hayatta kalınmış olması felaketin deneyimlenmemiş olması anlamına gelmektedir. Felaket, tanığının öldürerek saf dışı bıraktığı için, hayatta kalanların söyleyeceklerinin çok ötesinde bir durumdur. Nichanian’ın vurguladığı da tanığın ve tanıklığın imkansızlığıdır.³⁵³ Nichanian aynı şekilde işkenceye maruz kalmış bir kişinin de insan olarak hayatta kalma şansının olmadığını söylemektedir. Üzerinde uygulandığı bedeni kabul edilebilir olanın çok ötesinde bir acıya maruz bırakan işkence, aynı zamanda insanın ruhuna da uygulanıyordur. Bu da öznelerin kişiliklerini yok edecektir.³⁵⁴ İşkence gibi bir “felaket”le karşı karşıya kalan kişi ölmüş demektir. İşkenceye tanıklık edebilecek olan da ancak işkence sırasında bedeni ve ruhu ile birlikte ölen kişidir ki onun ölümü de tanıklığını imkansız kılmaktadır. İşkence sonrasında yaşamaya devam eden kişi ise artık işkence öncesindeki kişi ile aynı kişi değildir. Onun tanıklığını imkansızlaştıran da ruhunun ve kişiliğinin ölmüş olmasıdır. Bu dilin de ölümüdür. Dil öldüğü halde, felaket sonrasında konuşan, anlatan, öyküleyen kişi “felaket”in kendisine ihanet ediyor demektir. Felaketin anlatılamazlığı da anlaşılamazlığı da buradan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle tanıklığın ötesinde başka bir dilsel edime

---

³⁵² Agamben, **a.g.e.**, s. 33-34.

³⁵³ Marc Nichanian, **Edebiyat ve Felaket**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 32-33.

³⁵⁴ Nichanian, **a.g.e.**, s. 27.

ihtiyaç vardır ki o da ancak edebiyat olabilir. Nichanian'ın “felaketten söz edebilecek biricik alan edebiyattır.”³⁵⁵ deyişi bu nedenledir.

Enzo Traverso ise Auschwitz'in varlık nedeninin yok etme olduğunu belirtmekte ve Agamben'i bunu göz ardı etmekle ve Auschwitz'ten sağ kurtulanlara değer vermek yerine sadece *Müslüman*'a* değer vermekle eleştirmektedir. Ve Traverso, “Auschwitz var olabilmişse, gaz odaları olduğu için değil, sağ kalanlar ‘Müslüman’a, ‘eksiksiz tanık’a, onu sessizliğinden kopartarak bir ses verebildikleri içindir.” demektedir.³⁵⁶

12 Eylül tanıklıkları açısından düşündüğümüzde, “eksiksiz” tanık kimdir? İşkencede öldürülenler mi, bir sokak çatışmasında ya da bir kahvehanede öldürülenler mi, idam edilenler mi, işkence görenler mi yoksa gördüğü işkenceye rağmen konuşmayanlar mı, yıllarca cezaevinde yatmış olanlar mı, “ateş hattında” yer alanlar mı, hiç cezaevi görmeyip ömrünü mülteci olarak yurt dışında geçirenler mi? Ya da 12 Eylül'ün ne olduğunu anlamak için birilerinin tanıklık etmesi şart mı? 12 Eylül'den zarar görmeyenlerin ya da daha az zarar görenlerin ya da 12 Eylül dönemini hiç görmeyenlerin 12 Eylül tanıklıkları hakkında yorum yapmaya hakkı var mı? Tanıklıkları derecelendirmek şart mı ya da? İnsanları kendilerine az ya da çok ama mutlaka acı veren bir geçmişi anlatmaya, yazmaya ya da hatırlamaya zorlamaya hakkımız var mı? Ya da 12 Eylül ile hesaplaşabilmek için tanıklıklara gerek var mı? 12 Eylül'ü aşabilmek için neden “12 Eylül 1980 askeri darbesi” demek yeterli olmuyor sanki askeri darbeler birbirinden çok farklı olabilirmiş gibi...

---

³⁵⁵ Nichanian, **a.g.e.**, s. 86.

* “Tanıklık edilmemiş; tanıklık edilemez olanın bir adı vardır. Kamp dilinde bunun adı *Muselmann*, yani ‘Müslüman’dır... Müslüman’ın tevekkülü, Allah’ın iradesinin her an için, en küçük olayda bile geçerli olduğu inancına bağlıyken, Auschwitz’in *Muselmann*’ı bunun yerine her türlü irade ve bilincin toptan kaybıyla tanımlanabilir.” Agamben, **a.g.e.**, s.41, 44.

³⁵⁶ Traverso, **a.g.e.**, s. 61.

5. HATIRLAMA

Şeref'e, "Unutarak hafıflediğimiz söylenemez o zaman, yani uçulmuyor öyle unutarak, kuşlar gibi" demiştim.
"Doğru, kuşlar gibi uçulmaz, balıklar gibi uçulur, anıların derinliklerinde" demişti.
Latife TEKİN, Unutma Bahçesi

Aristoteles, "[Belleğin] konusu geçmiştir" der ve "Şey ortada olmadığı halde duygu mevcut olduğunda, namevcut şeyi nasıl [hatırlayabiliyoruz] acaba?" sorusunu sorar. Yani hatırladığımız duygulanım mıdır yoksa duygulanımın kaynaklandığı şey midir? Yukarıda değindik; "Sıkılırsanız okumayın" demişti Ali Bademci; 12 Eylül'de yaşadıklarının aklından geçmesinden bile nefret ediyordu. Belleği bir tür resim olarak kabul eden Aristoteles, *mneme* ile *anamnesis* arasında ayırım yapar. Basit anı, bir duygulanım gibi geliverir, oysa hatırlama etkin bir arayıştır. *Pathos* olan yani duygu olan *mneme*'dir yani akla gelme'dir, anının zihinde fiilen belirmesidir. *Anamnesis* ise arama'dır ve arayan kişi ile de bulacak diye bir kaide yoktur.³⁵⁷

"Anı, bağımsızdır." ³⁵⁸ Başına buyruktur. Kontrol edilemezdir. Engel olunamazdır. Karşı konulamazdır. Şimdiki zamanda, birdenbire karşımıza çıkandır. Anının özelliklerini Sarlo şöyle anlatmaktadır³⁵⁹:

İnsanın kendi kendine hatırlamama kararı vermesi, bir kokuyu duymama kararı vermesine benzer. Anılar tıpkı kokular gibi istenmese de aniden hücum eder. Nereden geldikleri bilinmeden uzaklaştırılmaları mümkün değildir; tam tersine insanı peşlerine düşürüp daha çok hatırlamaya zorlarlar, çünkü ilk andaki izlenim hiçbir zaman tam değildir. Anılar ısrarcıdır, çünkü bir noktada egemendirler ve (her anlamda) kontrol dışıdır. Başka bir deyişle, geçmiş kendiliğinden bugün olur. Anı bugüne muhtaçtır, çünkü... anının kendine özgü zamanı şimdiki zamandır: Demek ki hatırlamak için tek uygun zaman, yani anıların sahip çıktığı, anılara özgü zaman şimdiki zamandır.

³⁵⁷ Ricoeur, **a.g.e.**, s. 36-46.

³⁵⁸ Henri Bergson, **Madde ve Bellek**, Ankara, Dost Kitabevi, 2007, s. 100.

³⁵⁹ Sarlo, **a.g.e.**, s. 9.

Aristo'ya dönecek olursak; *mneme*, beliriveren, edilgen biçimde ortaya çıkan anıdır; akla gelişi bir duygu gibidir. *Anamnesis* ise hatırlama, zihinde toplama adı verilen bir arayışın nesnesi olan anıdır. Ya da *mneme*: bulunmuş anı, *anamnesis*: aranan anı'dır.³⁶⁰ Ali Bademci'nin bir nefret duygusu ile aklına gelenler, *mneme*'dir. 12 Eylül'de yaşadıklarının aklından geçmesi, *mneme*'nin aniden hücum etmesidir. *Mneme*'nin neden ve ne zaman aklına geleceğini bilemez çünkü bağımsızdır, başına buyruktur, kontrol dışı ve evet egemendir: Ali Bademci örneğinde hissedilen duygulanım nefrettir. Nefret duygusu ile birlikte gelen *mneme*, o kadar egemendir ki *mneme*'den de nefret etmektedir ama kurtulamadığı, engel olamadığı bu tek cümlesinde bile gayet açıktır.

Anamnesis ise bu çalışmada incelediğimiz kitapların tümünde yazılmış olanlardır. Zihinde aranmışlardır, zihne gelmeleri için çaba sarfedilmiştir. Ricoeur bu noktada Bergson'a dayanarak temel ayrımın "zahmetli hatırlama" ile "anında hatırlama" arasında olduğunu söylemektedir: "Anında hatırlama, arayışın sıfır noktası, zahmetli hatırlama da arayışın ta kendisi olarak anlaşılabilir."³⁶¹ İncelediğimiz kitaplar, tanıkların arayışlarının, "zahmetli hatırlama"larının ürünüdür. Bu durumda tanıkların yazdıkları kitaplara anı değil de "hatırlama kitapları" demek ya da "tanıkların hatırlamaları" demek doğru olacaktır.

"Sıkılırsanız okumayın." Evet, okurken sıkıldık hatta zaman zaman gerçekten çok sıkıldık. Ama okuduk ve gördük ki "hatırlama kitapları"nın tümü sıkıcı kitaplardır. Okunmak için okurdan özel bir çaba, dayanma gücü isteyen kitaplardır. Her ne kadar tür olarak edebiyat içine dahil edilseler de bir yandan da muhtemeldir ki işte bu sıkıcılıkları nedeniyle "hapisane edebiyatı" olarak nitelendirilerek

---

³⁶⁰ Ricoeur, a.g.e., s. 22.

³⁶¹ Ricoeur, a.g.e., s. 47.

edebiyat alanından dışlanan kitaplardır.* Çünkü yazarların bu kitapları yazmaktaki asıl amacı tanıklıktır ve tanıklıklarına inanılması için çoğunlukla, eğer kaldıysa, bedenlerindeki işkence izleri dışında, bir kanıtları yoktur. Bu nedenle duygunun güvenilmez, inanılmaz alanından uzak durarak bir arşivci gibi yazmayı tercih etmişlerdir. Bu noktada Nurdan Gürbilek’in aktardığı iki kavram, *patetik yanılgı* ve *apatetik yanılgı* açıklayıcı kavramlardır.

Patetik yanılgı, İngiliz eleştirmen John Ruskin’in ilk kez 19. yüzyılda kullandığı ve artık bir edebiyat terimine dönüşmüş bir kavramdır. Şairin doğa ya da cansız bir nesne kaşısında hissettiği kendi duygularını yani *pathos*’u doğanın ya da nesnenin özelliğiymişçesine anlatmasıdır. Ruskin’in “duygunun kendisinden çok, bir duygu istilası yüzünden berrak düşünemeyen, özellikle de duygusal eğretilmeleri soğukkanlı bir yapmacıklıkla kullanan şairlere [yönelttiği eleştiriydi]”. Gürbilek, *apatetik yanılgı* kavramını Oğuz Atay’ın *patetik yanılgı* kavramından yola çıkarak ürettiğini söylerken bu kavramın ise henüz bir edebiyat terimine dönüşmediğini de belirtmektedir. *Patetik yanılgı* kişilerin şeyleştirilmesi, duygunun görüş alanımızın dışına çıkarılması, bilgiyle duygusal bir ilişki kurmamızın imkansız hale getirilmesidir. Tıpkı bir ansiklopedideki gibi metnin duygu-geçirmezliğidir. Ruskin’in *patetik yanılgı*da gördüğü bayağılıktır; Atay’ın *apatetik yanılgı*da gördüğü ise açık bir duyarsızlıktır.³⁶²

Burada bir ayrıntıyı belirtmemiz gerekmektedir. Çalışma kapsamında incelenen kitaptan ikisi ise farklıdır. Bu iki kitabın yazarı da Haluk Kırcı’dır. Kırcı, 12 Eylül öncesini anlattığı *Zamanı Süzerken* ve 12 Eylül sonrası cezaevlerindeki

---

* Tanıklık edebiyatı üzerine bir çalışma için bkz. Hülya Göğercin Toker, “Siyasi ve Edebi İktidara Tanıklık Edebiyatı ile Direnmek: O Hep Aklımda”, (<http://www.monografjournal.com/wp-content/uploads/2015/01/4-toker.pdf>).

³⁶² Nurdan Gürbilek, “Acı Anlatılabilir mi?”, *Mağdurun Dili*, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 53-55.

anılarını yazdığı *Donmuş Zaman Manzaraları* adlı kitaplarında, *apatetik yanılığ*dan oldukça uzak diyebileceğimiz kadar, duygularına yer vermiştir.

Duygu geçirmeyen bu metinler, tanıkların hatırlayışları ile, bir dönemi yeniden yazma çabasının ürünüdür. Bu nokta, hatırlamanın aynı zamanda bir direniş biçimi olarak ortaya çıktığı noktadır. Jan Assmann, “Hatırlamak baskıya karşı bir silahtır.”³⁶³ demektedir ve hatırlamanın gerçekleşebilmesi için gerekli olan “hatırlama figürlerini” açıklamaktadır. Bunlar “zaman ve mekana bağlılık”, “gruba bağlılık” ve “tarihin yeniden kurulması”dır. Bir olayın hatırlanabilmesi için o olayın somut bir zamana ve somut bir mekana dayanması gereklidir. Yani bellek zamana ve mekana gereksinim duyar. Zamansallık, hatırlanan olayların ya çok eski zamanlarda yaşanmış olması ya olağanüstü olaylarla bağlantılı olması ya da periyotlar halinde hatırlanması sayesinde kazanılır. Mekansallık ise olayın geçtiği mekanın “maddi çevresi”dir ve grup, bu mekandan ayrılmış olsa da mekanı sembolik olarak yeniden kurarak birlikteliğini sağlamaya devam eder. “Gruba bağlılık” özelliği ise toplumsal belleğin varlığının ancak onu taşıyanların varlığına bağlı oluşunu anlatır. Yani gerçek ve yaşayan bir grup gereklidir. Toplumsal belleğin yeniden kurulabilir olması ise grubun, geçmişi, her dönemde kendi bağlamına göre yeniden kurduğu biçimi ile hatırlaması demektir³⁶⁴.

Bireyin belleği, yaşadığı topluma ve başkalarına bağlıdır: “Birçok şeyi başkaları beni onları anımsamaya kıışkırttığı için anımsarım; başkalarının belleği benim belleğime yardıma gelir, benim belleğim kendine onların belleğinden destek alır.”³⁶⁵ Yani bellek, sosyal koşullara bağlıdır.

---

³⁶³ Jan Assmann, *a.g.e.*, s. 88.

³⁶⁴ Assmann, *a.g.e.*, 42-46.

³⁶⁵ Connerton, *a.g.e.*, s. 60.

5.1 Ülkücüler

Ülkücü harekete mensup tanıklar nasıl ülkücü olduklarını, 12 Eylül öncesinde ve sonrasında neler yaşadıklarının yanı sıra ülkücü hareketin önde gelen isimleri ile nasıl tanıştıklarını da anlatmışlardır. Yaşar Okuyan, 1964 yılında “Albay” olarak anılan ve hitap edilen Alparslan Türkeş ile tanışmasından başlayarak “üstat” olarak anılan Necip Fazıl Kısakürek ile tanışmasını, MHP’nin 1969’daki olaylı kongresini, Ülkücü Gazeteciler Cemiyetini kurmak zorunda kalışını, “Albay” ile birlikte hacca gidişini, Türkeş’in ülkücü camianın karşı çıkıp engellemeye çalışması nedeniyle Yalova’da gizlice yaptığı ikinci evliliğini anlattıktan sonra Ankara yıllarını anlatmıştır. Okuyan, uzun yıllar boyunca MHP’nin İstanbul grubu içinde çalıştıktan sonra 1977 seçimleri öncesinde Albay’ın isteği üzerine Ankara’ya yerleşmiştir. MHP’de genel sekreter yardımcısı olarak göreve başlamış ve basınla ilişkiler, örgütlenme, geziler ve propaganda işleri de kendisine bağlanmıştır. MHP’nin yayın organı *Hergü* gazetesinin genel yayın yönetmenliğini de yapmıştır. Seçim mitinglerinde ve gezilerde yaşadıklarını anlatan Okuyan, Ecevit ile Türkeş’i biraraya getirme girişimlerinin Ecevit tarafından reddedilişini, adının “teröristlerin ölüm listesinde” yer alışı, Gümrük ve Tekel Bakanlığı da yapmış olan MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak’ın öldürülüşünü ve 12 Eylül’ün ardından Kirazlıdere Dil Okulunda ve Mamak Askeri Cezaevinde geçen toplam iki yıllık hapis hayatını yazmıştır. Okuyan’ın kitabında, tahliye olduktan sonra cezaevi komutanları ve askeri savcılar ile karşılaşmalarına, Süleyman Demirel ve Kenan Evren ile 12 Eylül üzerine yaptığı görüşmelerine dair anıları da yer almaktadır. Yaşar Okuyan’ın, kitabının ikinci bölümü cezaevinden yazdığı 40 adet mektuptan ve çeşitli belgelerden oluşmaktadır.

Bir diğer yazar Ali Bademci, Adana *Hergün* gazetesi temsilcisidir. 12 Eylül öncesinde Adana’da yaşananları anlattığı kitabında Diyanet İşleri Başkanı Süleyman Ateş’in Ermeni asıllı olduğuna ilişkin yaptığı haberin öncesinde ve sonrasında yaşananlara, “ölkücöleri çok sıkıştırın” Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul’u öldürdüğü gerekçesi ile gözaltına alınışına ve yargılanışına dair hatırladıklarını yazmıştır. Bademci, kitabında MHP ve ölkücü hareket üzerine yazılmış kitaplardan sadece Hakan Akpınar’ın *Kurtların Kardeşliği* kitabında karşılaştığımız MHP’nin “Eğitimciler Grubu” ile ilgili hatırlamalarına da yer vermiştir.

Ali Bademci, 19-29 Aralık 1978 tarihleri arasında Kahramanmaraş’ta yaşanan ve bugün artık “Maraş Katliamı” olarak anılan olayları ve daha sonra Adana’da görölen davaları bir gazeteci olarak takip etmiştir. Ancak olayların başından sonuna kadar Kahramanmaraş’ta olmasına rağmen bir “senaryo” olarak adlandırdığı bu olaylarla ilgili olarak sadece şu iki paragrafa yer vermiştir.³⁶⁶

78 Aralık ayında bu sefer Kahramanmaraş kan gölüne döndü. Ben bu olayları ilk gününden itibaren takip ettim. Her halinden bir senaryo olduğu besbelliydi. Sokaklarda parçalanmış cesetler, evler alev içinde tam bir savaş manzarası. Haya organları ile oynanmış, kesilip atılmış, kafalar koparılmış, parmaklar doğranmış. İş mezhep mücadelesi imiş. Adana’da görölen davaları da sonuna kadar ve dikkatle takip edip izledik. Bizim tarihimizde böyle bir mezhep mücadelesi örneği görölmemiştir. Benzer olayları ancak Arap tarihi örneklerinde bulabiliriz ki biz millet olarak buna benzer işlerin önüne geçmişizdir. Neden 1000 yıldan beri veya işte 35 senedir bir tane benzer olay meydana gelmez?

Şunu da üzülererek belirteyim ki; sonuna kadar bizzat yerinde takip ettiğim, 2000 kare resim, 100’ün üzerinde röportajım, davalar sırasında tuttuğumuz notlar ve çektiğimiz resimlerin bulunduğu muazzam arşivimizin biz gözaltında iken kapatılmış olan gazete bürosunda yapılan araştırmalarda tamamen yok edildiğini çıktıktan sonra öğrendim. Ayrıca çevrede işlenen siyasi cinayetler, bunlara ait gayet bol resimler ile diğer siyasi olay ve çalışmalara ait arşivimiz de aynı akıbete uğramıştı. Halbuki ben ileride bunlar üzerinde çalışmayı veya isteyene vererek çalışma yapılmasını sağlamayı düşünmüştüm.

---

³⁶⁶ Bademci, *a.g.e.*, s. 29.

Haluk Kırıcı, *Zamanı Süzerken* adlı kitabında Erzurum'da başlayan ülkücülüğünü, Ankara'ya gelişini, Ankara'da Abdullah Çatlı ile tanışıp yakınlaşmalarını ve Ankara Ülkü Ocağı ile Ülkü Ocakları Genel Merkezi içinden bir kişi olarak 12 Eylül öncesinde neler yaptıklarını anlatmaktadır. Kırıcı, bir yandan da Abdullah Çatlı'yı anlatma/aklama çabasıdadır. Çatlı'nın, MHP'nin ileri gelenleri tarafından daha sonra yalnız bırakıldığını ve yanlış tanıtıldığını anlatmaktadır. Haluk Kırıcı, aynı zamanda bugün "Bahçelievler Katliamı" olarak bilinen olayın faillerinden birisidir ve bu nedenle uzun yıllar cezaevinde kalmıştır. Kırıcı, 12 Eylül öncesinin belleklerden silinmeyen bu olayını "kaderinin tecellisi" olarak nitelendirmekte ve bu olay ile ilgili olarak kitabında sadece şu iki paragrafa yer vermektedir:³⁶⁷

Ne olduysa o günlerde oldu... Son bir haftada birkaç arkadaşımız, solcular tarafından katledildi. O gün de iki arkadaşımız, Hamamönü semtinde, gene solcular tarafından kurşunlanarak şehid edildi. Kesinlikle önceden planlanmayan ve hesapta olmayan o gece, kaderimizdeki bir yol ayrımı olarak karşımıza çıktı.

Anlatılması uzun, uzun olduğu kadar da üzücü o geceyi yaşamamız, kaderimizin bir tecellisiydi. Bizi iplere taşıyan, yıllarımıza malolan ve dosyalarda kalan o gecenin olayları, gariplikler ve tesadüfler zincirinin yalnızca bir halkasıydı. Şimdi geriye dönüp baktığımda, *soğuk savaş yıllarının sıcak savaş mağdurları** olan bizleri, katil veya maktul, kim olursak olalım, şiddet rüzgarlarının miras bıraktığı kalıntılar olarak görüyorum. Bu kalıntıların, kan, gözyaşı, kin, nefret ve acıdan oluşan izleri, hangi insana gurur verir, bilmiyorum; bana asla gurur vermiyor!..

Bu cümlelerden sonra Haluk Kırıcı, Erzurum, Ankara, İstanbul, Ankara, İzmir, Ankara, İstanbul, Erzurum, Ankara, İstanbul, Ankara, Kahramanmaraş, Gaziantep ve İstanbul'da, "teşkilat"ın bulunduğu evlerde geçen kaçaklık yıllarını anlatmıştır. Kırıcı, İstanbul'dan tekrar Kahramanmaraş'a dönüp oradan yine "teşkilat"ın yardımıyla Suriye ve Lübnan'a, Lübnan üzerinden de Avrupa'ya kaçmaya hazırlanırken

---

³⁶⁷ Kırıcı, **a.g.e.**, s. 107-108.

* İtalikler Kırıcı'ya aittir.

İstanbul'da yakalanmıştır. Bahçelievler katliamını yaptıkları 8 Ekim 1978 tarihinden 12 Eylül sonrasına kadar kaçmış ve bir ihbar üzerine yakalanmasının ardından Mamak Askeri Cezaevinde yedi yıl iki ay kalmıştır. *Donmuş Zaman Manzaraları* adlı kitabında da cezaevi yıllarına dair anılarını yazmıştır.

Tuncer Günay, kitabının ilk bölümünde, 12 Eylül öncesinde Konya ve Isparta Yalvaç'ta bir lise öğrencisi ve ülkücü hareket içinde "indirmeci" ya da "cerrah" olarak geçirdiği yıllarını anlatmaktadır. Günay, solcular içinde de "indirmeci" ya da "cerrah"ların olduğunu belirtirken "teşkilat"ın kurallarından ve ülkücü "töre"den de söz etmektedir. Günay'ın kitabının ilk bölümü ülkü ocaklarının emir-komuta zincirine benzer biçimdeki askeri bir yapılanma özentiisi ile yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Kitabının ikinci yarısında ise 12 Eylül sonrasında maddi sıkıntılar ve ailevi sorunlarla geçen yıllarını anlatmıştır. Kitabın sonunda, Ankara'da kanser tedavisi gördüğü hastanede, yine kendisi gibi kanser tedavisi gören "Kızıl Nazım" ile karşılaşması yer almaktadır. "Kızıl Nazım" ya da "Karşılı Nazım" olarak andıkları Nazım Aybar, Konya Karatay Lisesine staj yapmaya geldiği ilk günde Günay'ın da içinde olduğu bir grup "cerrah" tarafından "anayasalar" ile "indirilmiş" olan "stajyer devrimci öğretmen"dir.

Yağmur Tunalı ise *Kavga Günleri* adlı kitabında, 12 Eylül'ün şiddet ortamında, ülkücü bir tiyatro grubu kurma çabalarını, karşılaştıkları engelleri, pek çok ülkücünün bu yöndeki çabalarını "boş ve gereksiz" çabalar olarak görmelerini anlatmaktadır. Bir edebiyat dergisi de çıkarmak istemişler ancak aynı sorunlarla karşılaşmışlardır. Tunalı, dönemin sol hareketinin sanata ve edebiyata özel bir önem verdiği üzerinde de durmaktadır.

MHP'nin ve ülkücü hareketin önemli ve Alparslan Türkeş'e son derece yakın isimlerinden biri olan Yaşar Okuyan, tanıklığına 1964 yılında bir çocukken Yalova'da Alparslan Türkeş ile karşılaşmasını anlatarak başlamıştır. Okuyan, Türkeş ile tanışmanın hayatının dönüm noktası olduğunu belirtmektedir. Eşi ile birlikte birkaç günlüğüne Yalova'ya gelen Türkeş'i, Okuyan'ın dedesi ve dayısı tanımaktadır. Dedesi, Okuyan'a "Yaşar, Türkeş Bey gidinceye kadar her sabah bir süt, bir ekmek ve Tercüman gazetesi alıp ona bırakacaksın." diyerek eline para sıkıştırmıştır. Okuyan, Türkeş'in 2. gün kendisini eve davet edip uzunca bir süre Türkiye'nin meseleleri üzerine kendisiyle sohbet ettiğini söylemekte ve bundan çok etkilendiğini belirtmektedir. 3. gün, "Türkeş çok mühim bir adam. Ona kötülük yapabilirler." endişesiyle eline bir sopa alıp, ailesine haber vermeden, sabaha kadar Türkeş'in kapısının önünde beklemiştir. Bu tanışmadan bir kaç yıl sonra Okuyan, Türkeş ile biraraya gelmiş ve Türkeş'in, askeri darbeden bir kaç gün sonra teslim oluşuna kadar neredeyse her zaman yanında olmuştur. Okuyan'ın Türkeş ile tanışması aynı zamanda nasıl ülkücü olduğunun da anlatısıdır.

Bir başka isim Haluk Kırıcı, ülkücü oluşunda ağabeyinin etkisinden ve kendisinin Türkçe öğretmenine olan tepkisinden söz etmektedir. Kırıcı'nın "bir savaşıdan çok bir ideolog" olan ağabeyi 1970 öncesinde Genç Ülkücüler Derneği üyesidir ve Kırıcı'dan eve getirdiği dergileri ve kitapları okumasını, *9 Işık*'ı ezberlemesini istemektedir. Kırıcı, bu dergi ve kitapları okumadığını sadece şiir sevdiği için dergilerdeki şiirleri okuduğunu belirtmektedir. Erzurum Ülkü Ocağına ise ortaokul son sınıf öğrencisi iken "fanatik bir solcu" olarak tanımladığı Türkçe öğretmeni İsmail Köse'ye olan tepkisi nedeniyle gitmiştir. Türkçe öğretmeni derste sık sık " Oğlum bana bakın, birinizin yakasında it rozeti (it rozetinden kasıt,

ölkücülerin taktığı bozkurttu) görürsem, yakarım. Onu yakasına takanlar, bu halka hiçbir yarar sağlayamazlar.” demekte, “derste hem nasihatler veri[p] hem de tehditler savur[makta]”, ancak öğrenciler sert yapısı nedeniyle bu öğretmenden çekinip söylediklerine karşılık verememektedirler. Türkçe öğretmenin tavrı ve cümleleri Kırcı'nın “kanına dokunmaktadır”, çünkü ağabeyi de bir ölkücüdür.³⁶⁸

Haluk Kırcı, öğretmene duyduğu tepki ile Ülkü Ocağına gitmiş ve “salondaki atmosfer” kendisini “büyülemiştir”. Bir süre vakit geçirdiği Ülkü Ocağında, oradaki ölkücüleri izlemiş ve onu en çok gördüğü “disiplinli hareketler” etkilemiştir. Yaptığı bu “keşiften” büyük bir “haz” duyduğunu belirtirken bu kadar etkilenmesinin nedeni üzerine “Çocukluğumda subay olmayı çok istediğimden miydi, bilemiyorum.” yorumunu yapmaktadır.³⁶⁹ O yılların Erzurum Ülkü Ocağını “eğitim ve kültür yuvası” olarak hatırlamakta ve 12 Mart'ın ardından gelen sıkıyönetim döneminin Ülkü Ocağı için “Şiddet, ortalıkta fazla görünmüyordu. Ülkü Ocağı, bu durumu çok iyi değerlendiriyor ve bulabildiği gençleri fikren tahkim etmeye çabalıyordu.”³⁷⁰ demektedir.

Yağmur Tunalı, Kayseri'de “ölkücülüğün lokomotifi” olan İmam Hatip Okulunda yatılı öğrenci olduğu sırada, Kayseri Türk Kültür Derneğinde düzenlenen “Esir Türkler” konulu bir toplantıya katılmış ve burada dinlediklerinden etkilenerek, “o gün onlardan ol[muştur].” Tunalı'nın o gün yaşı 14'tür ve yıl 1969'dur.³⁷¹

Ben, o gün onlardan oldum. O toplantının yürüyeceğim yolu gösterdiğini, ömrümü peşin peşin verdiğim fikre intisab ettiğimi, gözyaşlı giriş merasiminin çoktan yapılmış olduğunu benden başka kimse bilmiyordu. Oradan çıktım ve bir köşede sarsıla sarsıla, göğsüm yırtılarak, ciğerim koparcasına, kardeşlerimin esaretine ağladım. Bu esareti getiren şartlara, bize

³⁶⁸ Haluk Kırcı, **Zamanı Süzerken**, İstanbul, Bilge Oğuz Yayınları, 2012, s. 39-41.

³⁶⁹ Kırcı, **a.g.e.**, s. 41-42.

³⁷⁰ Kırcı, **a.g.e.**, s. 42.

³⁷¹ A. Yağmur Tunalı, **Kavga Günleri: 1968-1980**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014, s. 74-75.

bu düşkünlüğü yaşatan her şeye ağız dolusu bağırarak ve meydan okumak isteğiyle, bir türlü kendime gelemedim. Evet, artık, ben de o milliyetçilerden biriydim. Sayımız belki 50-100 mertebesinde idi. En küçükleri bendim.”

Ali Bademci de milliyetçiliğinin ve ülkücülüğünün “vatan kurtarmanın herkesin umurunda olmadığı zamanlar[da]...yani 1966-67 yıllarında başla[dığını]” yazmaktadır. Bademci, vaktinin çoğunu kütüphanelerde ve kitap okuyarak geçirdiğini belirtirken ülkücü oluşu için “bu hususta ne hacıdan ne de bir hocadan etkilenmiş değilim” demektedir. Milliyetçiliği, “Atsız gibi büyüklerin”, “Zeki Velidi gibi ustaların” kitaplarından öğrenmiş ancak o yıllarda dünyasını, aynı zamanda Türk Ocakları Genel Başkanı da olan Osman Turan’ın *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* adlı kitabı “aydınlatmıştır.”³⁷²

Ülkücü hareket içinde yer almış bu kişiler anlatımlarında, ülkede şiddetin yükselmesinin nedeni olarak “komünistler”in, “Bolşevikler”in ve “Kürtçüler”in, “1974 Rahşan Affi” ile cezaevlerinden çıkmış olmalarını göstermektedirler. Tunalı, Erzurum’da bir yıl üniversite okumuş ancak “kültür sanat faaliyetleri için büyük şehrin imkanlarını ist[ediği]” için, 1974-1975 öğretim yılında kaydını Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesine aldırılmıştır. Tunalı, 1974-1975 öğretim yılında, üniversitelerde az sayıda taşlı sopalı kavgaya rastlandığını belirtirken, birbirine omuz atmaların ve günde birkaç defa birkaç kişinin yumruklaşmasının olağan şeylerden olduğunu söylemektedir. Bu tarihte, aynı fakültede bulunan solcular ve ülkücülerin tek yaptığı “bakışmak”tır. İki grubun birbirine meydan okurcasına dakikalarca hatta saatlerce bakıştığını anlatmaktadır.³⁷³

Değişmeyen usul şuydu: Her sabah yurtlardan toplu halde gelinir, havaya bakılır, ona göre derse girilir veya karşılıklı beklenilirdi. Evlerden gelenler için de, gruba katılma noktaları olurdu. Ama, o yıl için çok ileri bir tehlike yok gibiydi... Her gün olan bakışmaktı. Aman Ya Rabbi, ne de çok

³⁷² Bademci, **a.g.e.**, s. 14.

³⁷³ Tunalı, **a.g.e.**, s. 141.

bakılırdı! Dakikalarca, sırasında saatlerce sürerdi. Mesafe 5 ila 15 metre arasında değişirdi. Bakış çalışılırdı sanki. Akşamları, geceleri, gündüzleri... hep bakış, hep bakış. Aylarca, Filoloji binasının alt katındaki kantin girişinde iki taraflı bekleyirdik. Şimdi okuyanlara çok komik gelecek, ama sabahtan akşama yorulmadan bakışırdık. Arada, yanımızdakine bakıştığımız kişiyi söyler, “ben şuna bakıyorum mahvettim” diyenler de, “bir türlü yılmadı puşt” diyenler de, okkalı bir küfürle bakışının öldürücülüğünü pekiştirenler de olurdu.

Yağmur Tunalı’ya göre, “milliyetçilerden nefret eden o zaman ki Ecevit”in çıkardığı af ile 12 Mart’ta içeri girenler salıverilince “hapishanelerde pişmiş, militanlığı artmış, kin duyguları iyice kabarmış yüzlerce insan ... dönünce, öğrenci hareketleri de birden hızlanıver[miştir.]... Eğlentiye benzer bakışmalar ise tamamen kaybolmuş[tur]. Kin ve nefret, artık kesin hakimiyetini kurmuştu[r]”³⁷⁴. PKK’nın kurucularından ve 1982 yılında Diyarbakır cezaevindeki ölüm orucunda hayatını kaybedecek olan Kemal Pir de, artık bu "birbirine daha sert bakanlar" arasındadır. Tunalı, ülkücülerden Şekip’in, ne zaman görse Kemal Pir’e saldırdığını anlatırken Şekip’in “tekme- tokat girişmesi”nin karşısında Kemal Pir’in sadece “yüzünü gözünü sakındığını” söylemektedir. “O kadar militan ve lider isimlerden biri olan Kemal Pir’in, doğru-dürüst bir yumruk atamaması da [Tunalı’ya] tuhaf gel[miştir].”³⁷⁵

1975-1976 öğretim yılının başlamasından kısa bir süre sonra ise 100-150 kişilik komünist grup fakülteye gelmiş ancak geldiği gibi de terk etmiştir. Tunalı, bu grubun bir daha Dil-Tarih’e gelmediğini belirtirken, komünistlerin terör için prova yaptıklarını; kavgayı şehre yaydıklarını ve “kurtarılmış bölgeler” ifadesinin de ilk o zaman duyulduğunu yazmaktadır.³⁷⁶

---

³⁷⁴ Tunalı, a.g.e., s. 144.

³⁷⁵ Tunalı, a.g.e., s. 146.

³⁷⁶ Tunalı, a.g.e., s. 153.

Haluk Kırcı da, 1975 yılının ortalarından itibaren “şiddet rüzgarlarının fırtınaya dönüşmeye başladığını” söylemektedir. Şiddet “yükselen değer” haline gelmiş ve çok yakın arkadaşlar arasındaki ilişkiler bile “fikir bazındaki ayrılıklar” nedeniyle “yükselen değer şiddete teslim olmuştur.” Kırcı, okullarda “sağcı öğretmenlere karşı saygıda kusur etmemeye çalışırken, solcu öğretmenlere karşı da görünür-görünmez bir savaş başlat[tıklarını]” örneklerle anlatmaktadır. Öğretmenlerle tartışma, çekişme içinde olup onlara karşı gelen, laf atan Kırcı verdiği bir örnekte “Sıramda yan oturmuş, umursamaz, hatta kabadayı bir tavır içinde bağırıyordum” diyerek kendi tavrını anlatmakta ve bu tavrı karşısında öğretmenlerin kendisini sınıftan çıkarmak istemelerini ülkücü olmasına bağlayıp öğretmenlerin dersi öğrenmesine engel olmayı amaçladıklarını söylemektedir. Müdüre şikayet edilmemiş olmasını da öğretmenlerin kendisinden çekindiği şeklinde yorumlamaktadır.³⁷⁷

Yaşar Okuyan, kitabında komando kamplarından hiç söz etmemiştir. Yazdıkları ülkücü hareket içinde şiddet ve silahlı mücadele konusunda farklı eğilimler olduğunu göstermektedir. Ancak Okuyan, kendisinin de dahil olduğu vesilahlı mücadeleye karşı olan bir gruptan söz etse de, ne bu grubun ne kadar etkili olduğu ile ilgili söz söylemiştir ne de silahtan yana olanlar hakkında³⁷⁸:

O yıllarda komünistler için “Hepsi vatan haini” diye düşünüyor ve buna inanıyordum. Ama çok samimi söylüyorum bir tek gün bile idamı desteklemedim ve hiçbir çatışmanın içinde olmadım. Silahlı mücadelenin içinde yer almadım. Ülkü Ocakları’nı biz kurup örgütledik, doğru. İlk üniversite işgallerinde biz varız. Ancak sonrasındaki silahlı çatışmaların içinde ben ve içinde olduğum grup hiç yer almadı. Duvara yazı yazmışımdır, taşlı sopalı kavgaya karışmışımdır, ama o kadar... Ele silah almak, şiddet uygulamak bizde tasvip edilmezdi. Ancak bu herkes için geçerli değildi.

---

³⁷⁷ Kırcı, a.g.e., s. 17-20

³⁷⁸ Okuyan, a.g.e., s. 27.

Haluk Kırıcı da komando kamplarının olmadığını şu cümlelerle ifadeetmiştir:³⁷⁹

Yani tabanca hakkında kimse bana bir şey öğretmemişti. Ben sevgim ve merakım sayesinde, kendi çabalarımla onu tanımış ve bazı özelliklerini öğrenmiştim. O zamanlar sık sık yazılıp söylendiği gibi, komando kamplarımız veya özel eğitim yerlerimiz yoktu. Militanları, ne kamplar ne de birileri yetiştiriyordu. Bu işlere giren herkes, *olaylar sayesinde ve olayların içinde** yetişmekteydi.

Kırıcı, kendisinin silah kullanmayı, dinamit patlatmayı ve bomba yapmayı “olaylar sayesinde ve olayların içinde” öğrenişini anlatmaktadır. Bir arkadaşlarının köyden getirdiği dinamiti nasıl patlatacaklarını bir türlü çözemediklerinde Karayollarında ya da YSE’de çalışan bir ülkücüye sormak üzere Ülkücü İşçiler Derneğine gitmişler ve balık avlamak için öğrenmek istediklerini söyleyerek burada ayrıntılı bilgi almışlardır. Dinamiti kullandıkları ilk yer, “Tuncelili solcu bir memurun otomobilinin egzozu” olmuştur. Burada dinamit lokumu patlamayınca ikinci denemeyi kapalı bir dükkanın kapısında yapmışlar ve dinamiti patlatabilmişlerdir.³⁸⁰ Kırıcı, “sonraki yıllarda çok değişik düzeneklerde bomba yapmayı hem bilenlerden hem de kitaplardan öğrenecek[tir].”³⁸¹

Tuncer Günay’ın yazdıkları, Konya’da ülkücü teşkilatların kendilerine bağlı gençler aracılığı ile şiddetin tam içinde ve şiddeti yaratanlardan olduğunu göstermektedir. Dikkat çeken nokta ise, en azından Konya’da, ülkücü gençlerin şiddetine maruz kalmayanların neredeyse sadece ülkücüler olduğudur çünkü Günay’ın verdiği, *ameliyat edileceklerin listesi* oldukça kabarıktır³⁸²:

O yılların, yani 78, 79 ve 80 yıllarının cinnet ortamlarında ameliyat edilecek olanların listesi bir hayli kabarık olurdu. Biz bu işlere komünistler

³⁷⁹ Kırıcı, **a.g.e.**, s. 25.

* Kelimelerdeki vurgu Haluk Kırıcı’ya aittir.

³⁸⁰ Kırıcı, **a.g.e.**, s. 27-29.

³⁸¹ Kırıcı, **a.g.e.**, s.

³⁸² Günay, **a.g.e.**, s. 17-18.

gibi eylem demezdik. Bunun yerine indirme veya ameliyat derdik. Kimleri mi indiriyorduk? Mukaddes değerlerimize, bayrağımıza, dinimize, askerimize, polisimize, birlik ve beraberliğimize, tarihimize, ecdadımıza, milli kültürümüze, Atatürk'e ve devletimize saldıran komünist örgüt militanlarını, Ateistleri, hippileri, toplum değerlerine ve kurallarına aykırı davranan marjinal tipleri, KGB ve CIA ajanları olduğunu öğrendiğimiz turistleri, fuhuş yaptırıcıları ve yapanları, sübyancıları, cinsel tacizcileri, stokçuları, vurguncuları, sigara tombalacılarını, esrarkeşleri ve uyuşturucu satıcılarını, toplum içinde alenen homoseksüelliğini teşhir edenleri, özendirilenleri, kumarhane işletenleri, dolandırıcıları, halkı huzursuz eden sokak kabadayılarını ve esnafı haraca bağlayan bitirimleri indiriyorduk.

Günay'ın kitabının ilk yarısı, 12 Eylül öncesini ve *indirme, ameliyat* deneyimlerini anlatmaktadır. Kitabın ikinci yarısında ise hayatının işsiz, maddi sıkıntılarla geçen yılları, özel hayatındaki çalkantılar ve sonrasında kansere yakalanışı vardır. On-on beş ülkücü gencin *Kızıl Dana* adını taktıkları ve *X-Der*'li bir öğretmeni, tek başına çalıştığı öğretmenler odasında öldüresiye ve öğretmenin komaya girmesine neden olacak kadar dövdükleri olay, anlaşılabilir ki, Konya'daki sıradan *indirmelerinden* sadece biridir³⁸³:

O günlerden birinde bilardo salonunda çaylarımızı içerken, Gazi Lisesi'nde her nasılsa Bolşeviklerin hışmından ve takibinden kendini kurtarıp saklı kalmayı başarmış olan bir ülküdaşımız, bize çok önemli bilgiler vermişti. Bizim "Kızıl Dana" dediğimiz ve günlerdir indirmek için uygun bir zaman ve yeri denk getirmeye çalıştığımız *X-Der*'li öğretmenin Öğretmenler Odasında tek başına çalıştığını söylemişti. Bolşeviklerin ve öğretmenlerin tamamına yakını paydos nedeniyle okuldan ayrılmışlardı. Okulda, 3-5 idareci, nizamiye kulübesinde de 2 polis vardı. Polislerin bizden yani *X-Bir*'li olduklarını ve nöbetlerinin 1-2 saat daha süreceğini öğrendik. Kararımızı hemen oracıkta verdik. Şartlar çok uygundu. Avımız tek başınaydı... Bilardo salonunun bir zulasında sakladığımız anayasalardan birer tane aldık... Aldığımız bilgi doğruydü. Avımız tek başınaydı. Masaya oturmuş, sessizce bir şeyler yazıyordu. Hiçbir uyarı yapmadan sessizce odaya süzüldük ve savunmaya geçmesine fırsat bile vermeden anayasalarımızı kafasına, yüzüne, sırtına, kollarına artık neresine gelirse gelsin hiç acımadan indirmeye başladık. Büyük bir kinle, öfkeyle birikmiş bir hınçla, başımıza gelen her şeyin faturasını o öğretmene kestik. On-on beş kişinin yağmur gibi inen darbelerine karşı, yapacak hiçbir şeyi kalmayan avımızı baygın halde, her tarafını kanlar içinde bırakıp, geldiğimiz gibi okuldan ayrıldık.

---

³⁸³ Günay, a.g.e., s. 25.

Günay, okuldan ayrılıp geri döndükleri bilardo salonunu on beş- yirmi dakika sonra çok sayıda polisin bastığını ve içerdeki herkesi copladıklarını anlatmaktadır. Günay ve içerdeki 70-80 ülkücüyü “kıyasıya, öldüresiye” coplayan bu polislerin " X-Der"li polisler olduğunu söyleyen Günay, polislerin kendilerini “otobüs ve ekip arabalarına davar doldurur gibi doldurarak döve döve I. Şube’ye (siyasi şube)” götürdüklerini belirtmektedir. Günay, sonraki satırlarda “İnsan Hakları”, “Gözetim ve Sorguda Sanık Hakları” ve “Polisin Yetkilerinin Sınırlandırılması” gibi konularda bugünkü kadar ilerleme olmayışından yakınmakta ve 2 gün 2 gece dayak yedikleri siyasi şubede bir yandan da kendilerinin dövdüğü öğretmenin ölmemesi için dua ettiklerini anlatmaktadır.³⁸⁴

Öğretmen komadan çıktığı için serbest bırakılan Günay ve arkadaşları, doğrudan Ülkücü Gençlik Derneğine gitmiş ve “İlgili reise çıkarak, şubede olan bitenlerle ve Adliye’deki merhalelerle ilgili bir sözlü rapor ver[mişlerdir].³⁸⁵“İlgili reis” ile Günay arasında geçen konuşma, Konya’da ülkücü teşkilatların neler üzerine çalıştıklarını da göstermektedir³⁸⁶:

-Elinize sağlık. Hepinizi kutluyoruz. O ateist kızıla öyle bir ders verdiniz ki oradaki bütün Bolşeviklere ibret olacaktır. Adam komadan çıkmış. Fark etmez. Kolu bacağı kırılmış. Artık kolay kolay ayağa kalkamaz. Hepinize helal olsun. Aslanlarım benim.

- Bana başka bir emriniz var mı reisim?

- Hayır, eve git ve dinlen. Adamın akli başına gelince şikayetçi olacaktır. Bir mahkeme süreci olur. O işler kolay. Avukatlarımız var. Hepinizi sıyırlar. Olay sırasında okulda nöbetçi olan iki polis varmış. Bizim X-Bir’den ülküdaşlarımızdır. Faturayı onlara kesmişler. Hemen soruşturma açmışlar. Bu hafta onları Hakkari’ye falan sürerler. Onları kurtarmak için de çalışıyoruz. Her neyse, sen eve git, dinlen, kendine gel.

---

³⁸⁴ Günay, **a.g.e.**, s.26-27.

³⁸⁵ Günay, **a.g.e.**, s. 29.

³⁸⁶ Günay, **a.g.e.**, 29.

Bu noktada, Haluk Kırcı'nın Abdullah Çatlı, Yağmur Tunalı'nın da Muhsin Yazıcıoğlu ile ilgili anılarına değinmek gerekmektedir. Abdullah Çatlı, ülkücü hareketin 12 Eylül öncesinde Ankara Ülkü Ocağı Başkanlığı ve Ülkü Ocakları Genel Başkan Yardımcılığı yapmış isimdir. Haluk Kırcı, anılarında Çatlı'dan sevgi ve saygıyla söz ederken ülkü ocaklarının nasıl bir hiyerarşi içinde yapılandığı hakkında da bilgi vermektedir:³⁸⁷

Teşkilatlanmamız mükemmeldi: Her okulun başkanı ve yönetim kurulu vardı. Kontrolümüzde olan öğrenci yurtları ve semtlerde de aynı yapılanma mevcuttu. Hiyerarşik düzen içinde çalışan bu yapılar, direk olarak Ankara Ülkü Ocağı'na bağlıydılar. Hiçbir birim, kendi başına karar alıp uygulamak hakkına sahip değildi. Genel meselelerde ve genel stratejilerin uygulanmasında Ocak ile koordineli çalışıyorlardı. Alt birimlerin başkanlarını Ankara Ocak Başkanı seçiyor ve sık sık yaptığı toplantılarla da, bu birimlerin birbirleriyle uyumlu çalışmalarını sağlıyordu. Ocak Başkanı, aldığı kararlar ve yaptığı çalışmalar konusunda, yalnızca Genel Merkez'e karşı sorumluydu.

Kırcı'nın anılarında yer verdiği kadarıyla; “çok iyi bir yönetim kadrosu”na sahip olan Abdullah Çatlı, ülkü ocağı başkanlığı yaptığı dönemde “karma bir yapılanmayla, kendine bağlı bir militan grubu kurmuştu[r].”³⁸⁸ Kırcı, açıkça belirtmemiş olsa da, kendisinin de bu grup içinde yer aldığı açıktır. Çatlı, Eğitim Enstitülerinin keyfi nedenlerle kapatıldığı ve buralarda öğrenci olan binlerce ülkücünün mağdur edildiği gerekçesi ile, bu kararı protesto etmek ve Milli Eğitim Bakanı ile görüşmek üzere Ankara'da bir yürüyüş düzenlemiştir. “Binlerce” ülkücü gencin katıldığı bu yürüyüşte ülkücüler polisle çatışmaya girmiş ve polis barikatını aşarak yürüyüşe devam etmişlerdir. Gruptaki temsilciler Bakan ile görüşme isteklerini tekrar iletmek için Bakanlığa girdiklerinde, MHP Gençlik Kolları Genel Başkanı olan kişi alana gelmiş ve doğruca Çatlı'nın yanına giderek hararetli bir konuşmaya başlamışlardır. Kırcı, bu konuşmanın ardından Çatlı'nın “moralinin

---

³⁸⁷ Kırcı, a.g.e., s. 52.

³⁸⁸ Kırcı, a.g.e., s. 59.

bozulduğunu belli etmemeye çalışarak”, Bakanlığa girenler dışarı çıktıklarında, taşkınlık yapmadan herkesin yurduna ve okuluna dönmesi emrini verdiğini söylemektedir. Kırıcı’ya göre, “Belli ki emir büyük yerdendi[r]. Çatlı’nın hızına ve eylem ufkuna yetişemeyenler, nihai hedef[lerinin], yani bakanla görüşme iste[klerinin] önüne geçmişlerdi[r].³⁸⁹

Abdullah Çatlı, bir başka gün Kırıcı’ya kendi silahını vermiş ve “Parti’den haber verdiler; Başbuğ’un resmi korumalarından bazıları izinliymiş. Bu sebeple de nöbetçi eksikliği varmış. Sen, bu gece Başbuğ’un evinde nöbet tutacaksın. Çok dikkatli ol ve gözünü dört aç!” diyerek Kırıcı’yı nöbete göndermiştir. Kırıcı, bu görev için “benim için eşi bulunmaz bir mutluluk ve bir şerefti.” demektedir.³⁹⁰MHP’nin 15 Nisan 1978’de Ankara’da düzenlediği ve Türkiye’nin çeşitli illerinden gelen yaklaşık üçyüzbin ülkücünün katıldığı “Büyük Yürüyüş”te, alanın ve kortejin güvenliğini sağlama görevi de yine parti tarafından Çatlı’ya verilmiştir. Çatlı, kırk kişilik bir ekip kurarak bu görevi yerine getirmiştir.

Abdullah Çatlı, 3 Kasım 1996 günü Susurluk’ta meydana gelen kazada hayatını kaybetmiştir. Haluk Kırıcı, Çatlı’nın ölümünden sonra ülkücü hareketin önder isimlerinden bazılarının basına yaptıkları açıklamalarda Çatlı’yı tanımadıklarını ifade etmelerine adeta isyan etmektedir: “Çatlı’yı tanımayan mı vardı?.. Dost, düşman, uzak yakın herkes, ama herkes Çatlı’yı tanıyor ve biliyordu. Hele sizler... Evet sizler, herkesten iyi tanıyor ve biliyordunuz. Nasıl tanımazsınız?.. O koltuklarda oturmanızı, o çılgın yıllarda bile evinizde rahat yatmanızı sağlayan; makamınıza çağırıp “oğlum” diye hitap ettiğiniz ve bağrınıza bastığınız kişi,

---

³⁸⁹ Kırıcı, a.g.e., s. 73-79.

³⁹⁰ Kırıcı, a.g.e., s. 79.

Abdullah Çatlı değil miydi?”³⁹¹ Kırıcı, kitabının ilerleyen sayfalarında MHP’den ayrılmış bazı siyasetçilerin isimlerini vererek tekrar aynı noktaya değinmektedir.³⁹²

Abdullah Çatlı vefat ettiğinde, ona “***çete başı, mafya uzantısı, ne idüğü belirsiz...***”^{*} sıfatlarını yakıştırarak iftira atan ve bu yalanlarına mesnet bulamayan Agah Oktay Güner, Yaşar Okuyan ve Avni Çarsancaklı gibi ANAP kurmayları, o yıllarda MHP’de kurmaylık yapıyorlardı. Abdullah Çatlı, Büyük Yürüyüşte yer alan bu isimlerin güvenliğini sağlamak için de canla başla çalışmıştı; hem de bundan başka kaç defa ve kaç yerde...”

Yaşar Okuyan’ın anılarında Abdullah Çatlı’nın ve Muhsin Yazıcıoğlu’nun adları geçmemektedir. Muhsin Yazıcıoğlu’ndan söz eden ve onunla ilgili anılarını paylaşan ise Yağmur Tunalı’dır. Tunalı, ülkücüler ile solcuların sanata çok farklı yaklaştığını anlatmakta ve ülkücü hareket içinde yer alan gençleri edebiyat ve sanata yönlendirmek için çabalarken karşılaştıkları engellemelerden söz etmektedir. Solcuların sanat ile olan ilişkisi üzerine şunları söylemektedir: “Sol için sanat bir bakıma kavgalarının olmazsa olmaz bir parçasıydı. Daha doğru bir söyleyişle, yaşama tarzlarının olmazsa olmazıydı... Onlar, yeni dergilere dergiler ekliyorlar, tiyatro grupları gün geçtikçe çoğalıyor, sinemada, resimde ve topyekun kültür hayatında belirleyici oluyorlardı. Biz bunu tam olarak anlamış değildik.”³⁹³

Ülkücü hareket içinde yer alıp kültür ve sanat ile ilgilenmek isteyen gençler için ise sadece iki adres mevcuttur: Biri Ülkü Ocakları bünyesinde yer alan Sosyal Faaliyetler Merkezi, diğeri de ağırlıklı olarak folklor çalışmaları yürüten Töre Musiki, Folklor Eğitim Derneği (TÖMFED)’dir. Dönemin yöneticilerinin gençleri sanat ve kültür açısından yetiştirmek dendiğinde anladıkları, zaman zaman herkesi biraraya getirecek konser ve geceler düzenlemektir ve Tunalı, bu iki merkezin de bu

---

³⁹¹ Kırıcı, **a.g.e.**, s. 51.

³⁹² Kırıcı, **a.g.e.**, s. 97.

* Bold ve italikler Haluk Kırıcı’ya aittir.

³⁹³ Tunalı, **a.g.e.**, s. 206.

amaçla kurulmuş ve organizasyon bürosu gibi çalışan merkezler olduğunu belirtmektedir.³⁹⁴

Yağmur Tunalı'nın içinde yer aldığı “çekirdek kadro” hem çalışmalara hem de yeni oyuncular bulmaya ağırlık vermiş ve uzun uğraşlar sonunda *Kürşad İhtilali* adlı oyunu iki aya yakın bir süre sahnelemeyi başarmışlardır. Tunalı, oyun için gerekli olan kostümleri, Alparslan Türkeş ve Galip Erdem ile yakın dostluğu olan Özdemir Karaduman aracılığı ile Devlet Tiyatrolarından “gizlice” temin ettiklerini anlatmaktadır. Devlet Tiyatroları Genel Sekreteri olan Karaduman, Genel Müdür Cüneyt Gökçer'i ikna etmiş ve Cüneyt Gökçer, “kimseye duyurmayın, benim de haberim yok.” diyerek, gizli kalması koşuluyla, oyun sahnelendiği süre boyunca kostümlerin ülkücüler tarafından kullanılmasına onay vermiştir.³⁹⁵

Kürşad İhtilali, Devlet Tiyatroları oyuncularını da dahil olmak üzere pek çok kişinin beğenisini toplamış olsa da Ülkü Ocakları merkez teşkilatı, tiyatroya da elde edilen başarıya da mesafeli durmuştur. Tunalı, Muhsin Yazıcıoğlu'nun, adı *Çağlar Sanat Tiyatrosu* olan tiyatroya *Ülkü Ocakları Tiyatrosu* adını vermedikleri için kendilerini eleştirdiğini ve bu nedenle de seyirci bulmak konusunda yardım etmeyeceğini söylediğini aktarmaktadır. Tunalı, Yazıcıoğlu'nun kültür ve sanat konularına son derece ilgisiz olduğunu belirtirken bu ilgisizliğin nedenini, bir “ordu komutanı” olarak tanımladığı Yazıcıoğlu'nun, dikkatini başka konular üzerinde yoğunlaştırmış olmasına bağlamaktadır: “Dikkati başka yerlerdeydi. Elbette hemen her saat, ülkenin muhtelif yerlerinden gelen çatışma-şehid-yaralı-sakat-tutuklu haberleri ve neticeleriyle meşguldü. Sorumluluğu pek büyüktü. Anarşinin zirveye

---

³⁹⁴ Tunalı, a.g.e., s. 168-169.

³⁹⁵ Tunalı, a.g.e., s. 180-185.

çıkıldığı bir dönemde gençlik teşkilatının başındaydı. Büyük bir orduyu yönetiyordu ve ordusu cepheydi.³⁹⁶

Tunalı, Yazıcıoğlu'nu anlamakta ve hak vermektedir. Ancak Tunalı'nın "Muhsin Başkan"da gördüğü başka haller de vardır:³⁹⁷

O, diğer *Ülkü Ocakları Genel Başkanlarına* benzemiyordu. İhtirası başka ufukları işaret ediyordu. Hemen herkes için **Türkeş**'in veliahdı idi... Bunu söyleyen ben ve benim gibiler bir kehanette bulunuyor değildik. *Ülkü Ocakları Genel Başkanı* olarak pek çok konuda müstakil hareket ettiğini görüyor, biliyorduk. Parti ve partinin gençlik kollarının, onun üzerinde pek fazla etkisi yoktu. O kadar güçlü bir profil çiziyordu. Bizim tiyatronun ocak adını taşıması kaydıyla tam destek göreceğini söylemesi de, benimle, bizimle değil, bu durumla ilgiliydi. Biz o'nun adamlarıydık... "*Adınız ne olursa olsun, benim patronajımda olduğunuzu ve benim bu işi sahiplendiğimi ilan edin!*" demek istiyordu.*

Bu anılar, Ankara'da, ülkücü hareketin gençlik kanadında Muhsin Yazıcıoğlu ile Abdullah Çatlı'nın önde gelen isimler olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, "emirleri altındaki" kalabalık, genç ve "inanmış "kitleden aldıkları gücün de etkisiyle MHP'nin kontrolü ya da bilgisi dışında hareket ettikleri de ima edilmektedir. Tuncer Günay, ülkü ocaklarının "askeri" bir yapılanmaya benzer biçimde yapılandırıldığını anlatmaktadır. Ülkücü gençler, teşkilatın kendilerini emri- idaresi altına verdiği kişilere "reis" demektedirler. Günay, reis tarafından kendilerine bir görevin verilmesini anlatırken ocak töresine de değinmektedir:³⁹⁸

Bir gün, Zafer Meydanı'ndaki bir çay ocağında vakit geçirirken ÜYD'den [Ülkü Yolu Derneği] bir arkadaş geldi. Bir görev için gönüllü 5-6 kişiye ihtiyaç duyulduğunu söyledi. Gönüllü arandığında, el kaldırmamak, vazifeye talip olmamak mümkün değildi. Ocak töresine göre bu çok ayıp kaçardı. Ayrıca, "korkak ve zayıf" damgası yerdiniz. Bu nedenle içerideki bütün Ülkücüler gibi ben de elimi kaldırarak gönüllü olduğumu gösterdim... Bizi ÜYD'nin alt katındaki boş odalardan birine soktu. Hep birlikte "hazır ol"da durarak bize verilecek olan vazifeyi açıklamasını bekledik...Az sonra kapı açılınca aynı arkadaş sert bir sesle "Dikkaaat" diye bağırdı. Ani bir

³⁹⁶ Tunalı, **a.g.e.**, s. 196-197.

³⁹⁷ Tunalı, **a.g.e.**, s. 197-198.

* Kelimelerdeki vurgu Tunalı'ya aittir.

³⁹⁸ Günay, **a.g.e.**, s. 43-44.

refleksle dimdik, kazık gibi olduk... Harun Reis kapıya yönelince tekrar “dikkat” komutu çekildi. Hep birlikte tekrar hazır ol vaziyetine geçtik. Harun Reis’in talimatına uyarak Mevlana Meydanı’na doğru yola çıktık...

Ülkücüler, Ankara ve Konya’da bu şekilde çalışırken, 12 Eylül öncesini Adana’da geçirmiş olan Ali Bademci “Eğitimciler” adlı bir gruptan söz etmektedir. Bu çalışma kapsamında okunan ve MHP ile ülkücü hareketi anlatan çok sayıdaki anı ya da araştırma-inceleme kitabından sadece ikisinde “Eğitimciler”den söz edildiği görülmüştür: Biri Bademci’ninkitabı, diğeri de Hakan Akpınar’ın ülkücü hareketin tarihini anlattığı *Kurtların Kardeşliği* adlı kitaptır.

Eğitimciler grubu, 1977 yılında Türkeş’in emri ile Namık Kemal Zeybek öncülüğünde örgütlenmiştir. Oluşturulan 30 kişilik grubun içinde Ramiz Ongun, Yılma Durak ve Muhsin Yazıcıoğlu gibi isimler de bulunmaktadır. 1 Ağustos 1977 tarihinde 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulup Gün Sazak bu hükümette Gümrük ve Tekel Bakanı olarak görev alınca, Zeybek’i bakanlıkta müsteşar olarak görevlendirmiştir. Zeybek de, Eğitimciler grubunda yer alan kişileri Bakanlığın Kontrolörler Kurulunda görevlendirmiştir. Bir kısmı zaten başka kurumlarda memur olan eğitimcilerden memur olmayanlar da bu vesile ile memur kadrosuna alınmıştır. Namık Kemal Zeybek’in 7,5 ay süren müsteşarlığı 2. MC Hükümetinin bitmesi ile sona erince bakanlık kadrosuna alınan Eğitimciler, maaş almaya devam edebilmeleri için, bu sefer MHP’nin yayın organı olan *Hergün* gazetesinde muhabir olarak görevlendirilmişlerdir. Bu ekip daha sonra eğitim faaliyetlerinde bulunmak üzere, “9 Işık Doktrini” gereğince Türkiye’nin 9’a bölünen çeşitli bölgelerine dağılmıştır.³⁹⁹

Ali Bademci, Adana’da *Hergün* gazetesini bürosunun açılışı yapıldıktan birkaç gün sonra Türkeş’ten “Eğitimcilerin İstihdamı” talimatının geldiğini yazmaktadır.

---

³⁹⁹ Akpınar, a.g.e., s. 128-131.

Türkeş'in talimatı doğrultusunda Adana'ya 3 eğitimci gelmiştir: "Üç kişi olan bu ekip teşkilatların pis işlere bulaşmasını önleyecek ve Ankara tarafından arandıklarında gazete kanalı ile bulunacaklardı."⁴⁰⁰ Bu sırada *Hergün* gazetesi genel yayın yönetmeni olan ve gazetenin Adana bürosunun açılışına da katılan Yaşar Okuyan, anılarında *Hergün* gazetesinden birkaç cümle ile bahsederken, kitabında Eğitimciler grubundan söz etmemiştir.

5.2. Kürtler

Kürt siyasal hareketi içinde yer almış olan yazarlardan Süleyman Güney, İrfan Welat, Ali Ekber Gürgöz ve Orhan Miroğlu'nun kitapları, gözaltına alınma ve Diyarbakır Cezaevinde geçen yılları anlatmaktadır. Bu yazarlar, 12 Eylül dendiğinde işkence ve insanlık dışı muameleye maruz kaldıkları Diyarbakır 5 No'lu Cezaevini hatırlamaktadırlar. Yazarlar açısından, Diyarbakır cezaevi sadece bir mağduriyet mekanı değil aynı zamanda Kürt direnişinin de en değerli örneklerinin sergilendiği bir mekandır. Diğer yandan, siyasi mücadelelerini illegal örgütlerde yürütmüş olan bu yazarların sadece cezaevi anılarını yazmış olmalarını, Kürt sorununun devam ediyor olmasını da göz önünde bulundurduğumuzda, örgüt çalışmaları ile ilgili anıları kamuoyu ile paylaşmak istemedikleri şeklinde yorumlamak da mümkündür.

The Times gazetesi, 2008 yılında yaptığı bir haberde dünyanın en kötü şöhretli 10 cezaevini sıralamıştır. Bu cezaevleri arasında Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi de vardır.⁴⁰¹ Oysa bu haberden yaklaşık 20 yıl önce ve 12 Eylül askeri darbesinin üzerinden henüz birkaç yıl geçmişken, Diyarbakırlı'lar Aziz Nesin*'i, Diyarbakır 5 No'lu'da yaşananlara inandıramamışlardır.

---

⁴⁰⁰ Bademci, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁴⁰¹ <http://www.hurriyet.com.tr/diyarbakir-cezaevi-dunyada-en-kotu-10-arasinda-8811243>

* Aziz Nesin, 79 yıllık yaşamı boyunca, yazdıkları nedeniyle tutuklanarak hapis cezasına çarptırılmış ve yaşamını politik baskılar altında sürdürmüş edebiyatçıdır. Asıl adı Mehmet Nusret Nesin olan Aziz

Diyarbakır'da, 1986 yılında bir imza gününe katılan Aziz Nesin, onuruna verilen akşam yemeğinde, Diyarbakırlı'lardan 12 Eylül döneminde Diyarbakır askeri cezaevinde yaşananları dinlemiştir. Uzunca bir süre, konuşup yorum yapmaksızın konuşmaları dinleyen Aziz Nesin'e duydukları hakkında ne düşündüğü sorulduğunda verdiği cevap şu olmuştur: "Ben, Kürtlerin hayal gücünün bu denli geniş olduğunu bilmiyordum."⁴⁰²

12 Eylül askeri darbesinin üzerinden yaklaşık 40 yılın geçtiği bugün artık, Diyarbakır cezaevinde yaşananların Kürtlerin hayal ürünü olmadığı, hem Türkiye içinde hem de, özellikle yurt dışında bulunan Kürtlerin mücadeleleri sonucunda, dünyanın pek çok ülkesinde bilinen bir gerçektir. Ali Ekber Gürgöz'ün kitabı, böyle bir mücadelenin ürünüdür. Gürgöz, iltica ettiği İsviçre'de, sağlığı bozuk olmasına rağmen, yaşadıklarını bulunduğu ülkenin halkına kendi dillerinden anlatabilmek amacıyla Fransızca öğrenmiş ve Fransızca yazdığı kitap 1997 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Gürgöz, kitabını "ulusumun ve halkımın acı bir çığlığı" kelimeleriyle anlatmaktadır. Kitabı ile ilgili olarak Fransa'nın eski cumhurbaşkanlarından Francois Mitterand'ın eşi Danielle Mitterand, İsviçre Devlet Başkanı Arnold Kohller ve ABD

Nesin, 1915 yılında Heybeliada'da doğmuştur. Askeri liseyi ve harp okulunu bitiren Nesin, 1939 yılında da Güzel Sanatlar Akademisine girmiştir. 1944 yılında *Millet* dergisinde, 1945 yılında da *Tan* gazetesinde Aziz Nesin takma adıyla yazılarını yayımlamıştır. *Tan* gazetesinin kapatılmasından sonra yazmaya başladığı *Gerçek* adlı gazete de kapatılınca, Rıfat Ilgaz, Sabahattin Ali ve karikatürist Mim Uykusuz ile birlikte *Markopaşa* adlı politik mizah içeren dergiyi çıkarmaya başlarlar. Belirli sürelerle defalarca kapatılan dergiyi, 1950'de dergi ve derginin basıldığı matbaa kapatılana kadar, her seferinde bir başka adla yayımlamaya devam ederler. Bu tarihten sonra da pek çok dergide yazmayı sürdüren Nesin, 1972 yılında Nesin Vakfı'nı kurmuştur. Pir Sultan Abdal'ın etkinlikleri için 1993 yılında Sivas'a giden Nesin, 2 Temmuz 1993'te kalabalık bir İslamcı grup tarafından yakılan Madımak Oteli'nden sağ kurtulmayı başaranlardandır. Bu olayda 33 aydın ve sanatçı ile otel çalışanlarından 2 kişi hayatını kaybetmiştir. Edebiyatın çeşitli türlerinde eserler vermiş olan Aziz Nesin, 6 Temmuz 1995 yılında İzmir'in Çeşme ilçesinde hayatını kaybetmiştir. http://www.bilgiustam.com/ahmet-rasim-kimdir/Vasiyeti_uzerine_cenaze_toreni_yapilmamis_ve_cenazesi_Nesin_Vakfi_bahcesinde_bugun_bilinmeyen_bir_yere_defnedilmistir <http://www.hurriyet.com.tr/aziz-abi-burada-yatiyor-diyemediler-25360579>

⁴⁰² Miroğlu, a.g.e., s. 14.

Başkanı Bill Clinton'dan aldığı yorumları, “halkı[n]ın uluslararası diplomasi mücadelesine yapılmış bir katkı olarak değerlendir[mektedir].”⁴⁰³

Bu dört yazarın anıları, çalışmamızın “mağduriyet”i konu alan bölümünde incelenmiştir. Bu bölümde ise özellikle iki kitap üzerinde durulmuş; birer otobiyografi yazmış olan Tarık Ziya Ekinci ile Kemal Burkay’ın 12 Eylül anılarına yer verilmiştir. Tarık Ziya Ekinci, 2. TİP’in kuruluşunda kurucu üye olarak yer almasına rağmen, partinin çalışmalarını yürüttüğü 1975 ile 1980 yılları arasında kendisine sadece üç görev verilmiştir. Bu görevlerin ikisi konferans vermektir. Diğer görev ise, Beytüşşebap’ta askeri operasyonlarda halka yönelik baskıları tespit etmek üzere MYK üyesi Şaban Erik ile birlikte Beytüşşebap’a gidişidir. Ekinci, Merkez Disiplin Kurulu Üyeliği yaparken, bazı üyelerin partiden ihraç edilmelerinin görüşüldüğü toplantılara da katılmıştır. Bu toplantılardan birinde partinin yayın organı *Yürüyüş* dergisinin de başyazarı olan Yalçın Küçük ihraç edilmiştir. Bir başka toplantıda ise, İzmir il örgütünden bir grubun ihraç edilmesi konusu görüşülmüştür. Ekinci, disiplin kurulan sevk edilen üyelerin ihracı gerektiren bir suç işlemedikleri yönünde görüş belirtmiştir. Ekinci’nin karşı oyu, parti içinde kendisine yönelik hoşnutsuzluğu arttırmış ve daha da soyutlanmasına yol açmıştır. Kürt sorununda ayrı örgütlenmelere gidilmesine karşı çıktığı için eski TİP’li Kürt arkadaşları tarafından da dışlanmış hatta düşman olarak görülmüş bir isimdir.⁴⁰⁴

Kemal Burkay, 1 Ocak 1975 tarihinde kurulan illegal Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi’nin (TKSP) kurucularındandır. Partinin kuruluşunda yer alan diğer isimler olan Ziya Acar, Mehdi Zana, Yılmaz Çamlıbel, Veysel Çamlıbel, Faruk Aras ve İhsan Aksoy ile, olağanüstü ve acil durumlar dışındaki toplantıları, üç ayda bir

---

⁴⁰³ Gürgöz, a.g.e., s. 8.

⁴⁰⁴ Ekinci, a.g.e., s. 667-669.

yapmışlardır. Çoğunlukla yemekli sohbet toplantısı görünümündeki bu toplantıların yeri kimi zaman Dikmen'deki gazino, kimi zaman Gaziosmanpaşa'da Papazın Bahçesi ve kimi zaman da Atatürk Orman Çiftliği olmuştur. *Özgürlük Yolu* adlı dergiyi de deneyimli bir yazı kadrosu olmadan, Haziran 1975'te çıkarmaya başlamışlardır. Dergide sosyalist bir yaklaşımla özellikle Kürt sorununu ve ulusal kurtuluş hareketlerini konu etmişlerdir.⁴⁰⁵

Kemal Burkay, 30 Nisan 1975'te kurulan 2. TİP'te kurucu üye olarak yer almasa da kuruluş toplantısına katılmıştır. Ancak, TİP yönetimi, *Özgürlük Yolu* adlı dergiye hem kendilerinden habersiz çıkarıldığı hem de denetimleri altında olmadığı için şüpheyle yaklaşmıştır. Ayrıca, TİP'in 12 Ekim 1975'te yapılan kısmi senato seçimlerine katılmama ve CHP'yi destekleme kararı almış olmasına rağmen Burkay, Tunceli'de seçimi AP'nin kazanma ihtimali ortaya çıkınca bağımsız aday olarak başvuru yapmıştır. Ancak, TİP Başkanlık Kurulundan, adaylığının TİP'in aldığı karara aykırı olduğu ve adaylıktan çekilmesi gerektiği üzerine bir yazı alınca, Tunceli'deki arkadaşlarının karşı çıkmasına rağmen, kendisinin örgütlü çalışma anlayışı gereğince adaylıktan çekilmiştir. Burkay, bu vesileyle hem TKSP'yi yönetip hem de TİP içinde çalışmanın zor ve birbiriyle çelişecek olduğunu görmüş ayrıca adaylıktan çekilmiş olmasına rağmen TİP içinde bu konu kapanmadığı gibi bazı üyelerin de bunu alay konusu yapmaları gibi nedenlerle TİP üyeliğinden ayrılmıştır. Bir süre sonra da Mehdi Zana, parti ile olan tüm ilişkilerini koparmıştır.⁴⁰⁶

12 Eylül öncesi Kürt siyasal hareketi açısından önemli bir gelişme, Mehdi Zana'nın 1977 yerel seçimlerinde Diyarbakır Belediye Başkanı seçilmesidir. İkinci, TİP'in yerel seçimler öncesinde belediye başkanlığı konusunda herhangi bir iddiası

---

⁴⁰⁵ Burkay, **a.g.e.**, C.2, s. 11-17.

⁴⁰⁶ Burkay, **a.g.e.**, C.2, s. 21-28.

olmadığını belirtirken seçimi kazanan Mehdi Zana'nın, "eski bir TİP'li olarak politikada tanınması, seçim kampanyasına aylar öncesinden başlaması ve Kürtçülük suçlamasıyla uzun süre cezaevinde yatmış olması gibi ayrıcalıkları" olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁷

Belediye başkanlığı seçimlerine bağımsız aday olarak katılan Mehdi Zana'nın seçimi kazanması bir anlamda sürpriz olmuştur. Kemal Burkay, Zana ile birlikte aday olan diğer isimlerden de bahsederek başlangıçta Zana'nın seçimleri kazanacağını tahmin bile etmediklerini söylemektedir.⁴⁰⁸

Başlangıçta biz de dahil, kimse Mehdi'nin seçimleri kazanacağını tahmin etmiyordu. Herkes AP, CHP gibi güçlü burjuva partilerine şans tanıyordu. DDKD'ciler Diyarbakır'da güçlüydüler ve onların kendi adayları vardı. Yahya Mehmetoğlu adındaki bu aday zengin biriydi, kazanmak için yoksul halka yağ, şeker ve un dağıttığı söylendi. Sosyalist solda Maocu ve goşist kesim zaten bize karşıydı. TKP'liler ise, aramızdaki polemikler nedeniyle, "Mehdi'ye oy vereceğimize MHP'nin adayına veririz daha iyi!" diyecek kadar bize mesafeliydiler... Seçimi, daha çok görüşlerimizi kitlelere anlatmak, kitlelerle bağ kurmak için uygun bir platform olarak düşünüyorduk."

Ancak Mehdi Zana, beklenmedik bir biçimde seçimi kazanmıştır. Burkay, seçim için örgütün seferber olduğunu ve çalışmalarını Diyarbakır'da yoğunlaştırdıklarını anlatmakta; seçim sürecinde Zana'nın emekçi ve yurtseverlerin adayı olarak kabul gördüğünü belirtmektedir.⁴⁰⁹

Çalışmamız kapsamında yararlanılan kaynaklardan biri de Mehdi Zana'nın anılarının yer aldığı *Bekle Diyarbakır* adlı kitaptır. Bu kitap, Ali Öztük tarafından yazılan bir biyografi olduğu için, Kürt siyasal hareketini anlatan kitaplar kapsamında değerlendirilmek yerine, kaynak kitap olarak değerlendirilmiştir. Ali Öztürk'ün Zana ile, bir kısmını Eskişehir bir kısmını da Aydın cezaevlerinde yaptığı görüşmelerin ses

---

⁴⁰⁷ Ekinci, **a.g.e.**, s. 670.

⁴⁰⁸ Burkay, **a.g.e.**, C.2, s. 89-90.

⁴⁰⁹ Burkay, **a.g.e.**, C.2, s. 90.

kayıtlarından ve bu görüşmelerde aldığı notlardan yola çıkarak yazdığı kitap, 3 aylık bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Mehdi Zana, seçim çalışmaları sırasında sol hareketten TKP, TİP ve DDKD'nin kendisini desteklemediğini hatta TKP içinden bazı kişilerin “CHP adayı inek de olsa destekleyeceğiz.” dediklerini söylemektedir. Zana'yı KDP ile KUK, doğrudan desteklerken KUK, silahlı militanlarıyla Zana'nın korumasını da üstlenmek istemiştir.⁴¹⁰Burkay, *Özgürlük Yolu* ile *Roja Welat*'ta yazılar yayınlarken Zana'nın seçim kampanyasını desteklediklerini ayrıca üye ve taraftarların yaptığı maddi katkılar ile bir seçim bürosu kurup, mitingler düzenlediklerini anlatırken⁴¹¹ Zana'nın anlattıkları seçim öncesinde *Özgürlük Yolu* ile yollarını ayırdığını gösterir. Zana, seçime çok az bir süre kala *Özgürlük Yolu*'nun Diyarbakır'da düzenlemek istediği mitinge karşı çıkmıştır.⁴¹²

Durmadan bazı arkadaşların isimlerini veriyor, onların bu mitingin mutlaka yapılmasını istediklerini, bu iş için bütün *Özgürlük Yolcuları*'nın Diyarbakır'a geleceklerini söylüyordu. Hatta miting için otuz bin lira para ayrılmıştı! Seçim çalışmalarım için para istediğimde, yok diyerek beş bin lira vermeyen arkadaşlarım, bir mitinge otuz bin lira bulabiliyorlardı. Üstelik anlamsız bir miting için.

Kemal Burkay, Zana'nın belediye başkanlığını kazanmasından kısa süre sonra keyfi bir yönetim tarzını benimsediğini ve yolsuzluk yapmaya başladığını belirtirken Zana'ya yönelik “köylü kurnazı, kompleks içinde, ne oldum delisi, paraya ve makama kavuşunca yozlaşan” gibi ifadeler kullanmıştır. *Özgürlük Yolu* grubu Mehdi Zana'nın sergilediği olumsuzluklar nedeniyle bir süre sonra onu örgütten dışlamıştır.⁴¹³

---

⁴¹⁰ Zana, **a.g.e.**, s. 199.

⁴¹¹ Burkay, **a.g.e.**, C.2, s. 90.

⁴¹² Zana, **a.g.e.**, s. 200.

⁴¹³ Burkay, **a.g.e.**, s. 93-97.

Kürt siyasal hareketi açısından önemli bir başka gelişme PKK'nın kuruluşudur. Tarık Ziya Ekinci, 12 Eylül öncesinde, dört dönem üst üste merkezi Diyarbakır'da olan Diyarbakır-Mardin-Siirt Tabip Odasının başkanlığını yapmıştır. Ekinci, 1979 yılı sonlarına doğru biri sağcı diğeri de solcu militanlar tarafından öldürülmüş olan hekimlerden söz ettikten sonra PKK'nın, kuruluşunun hemen ardından şiddet eylemlerini başlattığını yazmaktadır. PKK ilk eylemlerinden birini Diyarbakır ve çevresinde örgütlenmeye çalışan TKP üyeleri Ömer Ağın ile Mehmet Çakmak'ı vurarak gerçekleştirmiştir. Ekinci, bu saldırıdan bir süre sonra TİP il başkanı ile birlikte, aynı zamanda kendisi gibi Lice'li olan Ömer Ağın'ı hastanede ziyaret etmiştir.⁴¹⁴ Ömer Ağın anılarında, Mehmet Çakmak'ın öldüğü bu saldırıyı ve kendisine ateş eden genç ile yıllar sonra Diyarbakır cezaevinde karşılaşmasını anlatmaktadır.⁴¹⁵

Tarih 19 Aralık 1978. Diyarbakır güneşli bir gün yaşıyordu. Temel Dağıtım'ın önünde dört kişi oturuyorduk. İki genç ellerinde silahlar, bizi hedef seçerek ateş etmeye başladılar. Biri Mehmet Çakmak'a ateş etti, diğeri bana. Mehmet Çakmak ilk kurşunla düştü ve düştüğü yerde kaldı. Kurşunu kalbine yemişti. Ben de bir kurşunu karnımdan yedim. Ayağa kalkınca ikinciyi de yedim, bana ateş edenin üstüne yürüdüm, kaçtı. Arkalarından kovalamaya başladım ama kaçtılar. Yanımızda bulunan iki arkadaşımız da doğal olarak sağa sola kaçıştı. Ben geri döndüğümde Mehmet Çakmak yerde yatıyordu. Yaralıydım. Ama Mehmet'i aldım, toplanan insanlarla beraber taksi çevirmeye çalışıyordum. Kan kaybettiğimi görüyordum fakat bilincimi hiç kaybetmemiştim. Taksi durdurduğumuz sırada, bir polis arabası geldi. Bizi hastaneye götürmek istediler. Polis olaylara seyirci kalıyordu. Hatta kimi zaman kışkırtıyor, içinde yer alıyor, "iti ite kırdırma" politikası güdüyordu... Ben polislere, "Kurşunla öldüremediniz, kan kaybından mı öldüreceksiniz?" dedim. Mehmet'i çevirdiğim taksiye bindirdim, ben de bindim... 22 yerden bağırsaklarım delinmişti... İki ağır ameliyat geçirdim. 7 ay hastanede tıbbi araçlara bağlı olarak yaşam savaşı verdim. Sonuçta ölümü yendim...Yıllar yıllar sonra bize ateş eden insanlardan biriyle Diyarbakır Cezaevi'nde karşılaştım. İdam cezası almıştı. Soruşturmalarda bana ve Mehmet Çakmak'a ateş eden iki kişiden biri olduğunu, PKK'nın silahlı eylemlerine katıldığını kabul etmiş ve bunun üzerine idama mahkum olmuştu. Abas Yokuş adında bir gençti. Bir gün cezaevi havalandırmasında Abas, "Ağabey, ben sizin olaydan

⁴¹⁴ Ekinci, a.g.e., s. 683-686.

⁴¹⁵ Ağın, a.g.e., s. 123-128.

idam cezası aldım. Gelip mahkemede bize ateş eden bu değildi der misin?” dedi. Diyarbakır Ağır Ceza Mahkemesinde verdiğim ifade, o genci kurtaran nedenlerden biri oldu.

Kemal Burkay ise Abdullah Öcalan ile 1975 yılında, Ulus'taki avukatlık bürosunda tanışmıştır. Burkay'ın Tuncelili bir arkadaşı Öcalan ile birlikte Burkay'ın ofisine gelmiş ve “Abdullah Yoldaş”ın Kürdistan'ın sömürge olduğunu savunduğunu söyleyip Burkay'ın bu konuda ne düşündüğünü sormuştur. Burkay, kendisinin de aynı görüşte olduğunu söyleyip bu görüşünün nedenlerini anlatmıştır. Burkay, bu görüşmeden kısa bir süre sonra, kendisinin yazdığı bir kitabı Öcalan'ın grubu içinde kendisi yazmış gibi dağıttığını duymuştur.⁴¹⁶

Bir süre sonra Abdullah'ın bir grup oluşturduğunu ve onlara benim Hıdır Murat adıyla 1973'te yurt dışında, Ronahi Yayınları arasında basılan “Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi” adlı kitabımı teksir edip dağıttığını duydum. Üstelik adamları, bunu Öcalan'ın yazdığını söylemekteymiş... Kürdistan'ın sömürge durumunda olduğu orada net biçimde belirtilmekte idi.

Önceleri UKO'cular (Ulusal Kurtuluş Ordusu) ya da “Apocular” olarak anılan grup 1978 yılında PKK adı ile ortaya çıkmıştır. Burkay, PKK'nın kurucu kadrolarının en azından bir kısmının doğrudan polisin adamları olduğunu belirtirken MHP ve MSP'den ayrılan pek çok kişinin de bir anda PKK'lı olduğunu anlatmaktadır:

Ağrı yöresindeki yoldaşlarımız bunların birçoğunun ajan provakatör olduğunu, polis tarafından yönlendirildiğini saptamışlardı... Birçok yerde, kahvelerde, toplantılarda silahlı mücadeleyi ve şiddeti öven vaazlar veriyor, silahlarını adeta sergiliyor ve polis tüm bunları görmezden, duymazdan geliyordu. Bazı yerlerde, devlet tarafından korundukları bizzat yöredeki ilerici savcı ve kaymakamlar tarafından dile getiriliyordu. Zaten eylemlerini gerçek solcu ve yurtseverlere yönelmeleri uzun sürmedi.

---

⁴¹⁶ Burkay, a.g.e., C.2, s. 65-66.

5.3. Solcular

Sol hareketin içinden yazan yazarların hatırlamalarında sol içindeki bölünmüşlük ve sol örgütlerin kendi aralarındaki mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Genel bir bakış açısıyla baktığımızda dönemin sol örgütleri, en büyük mücadeleyi hem kendi içlerinde hem de yayınladıkları dergiler aracılığı ile ve zaman zaman birleşme gibi konuları görüşmek üzere biraraya geldikleri toplantılarda diğer sol örgüt ve gruplara karşı vermişlerdir. Polis baskınları, gözaltına alınma, tutuklanma, salıverilme arasında bir yandan polise yakalanmamaya çalışırken bir yandan da çeşitli basın-yayın faaliyetleri ile ideolojik mücadeleyi sürdürüp diğer örgütlerden üye ve sempatican kazanmak için çabalamışlardır. Protesto yürüyüş ve gösterileri düzenlemişlerdir. Solcuların anılarında ülkücüler, kurtarılmış bölgelerde da tampon bölgelerde meydana gelen saldırı ve çatışmalar önemli bir yer tutmamaktadır.

Ali Taşyapan, İbrahim Kaypakkaya TKP-ML'nin oluşumu için ilk adımı attığında yanında olan iki kişiden biridir; diğer isim Ali Mercan'dır. Taşyapan, TKP-ML davasından yargılanırken Selimiye cezaevinde ve bu yargılama sürdüğü sırada, 1974 affı çıkmıştır. Af kanunu ile siyasi cezaların 12 yılı af kapsamına girerken müebbet hapis cezası 20 yıla, idam cezası da 24 yıla indirilmiştir. Taşyapan, 12 Mart'ın ardından TKP-ML üyelerinin büyük çoğunluğu cezaevinde olduğu için, örgütü cezaevindekilerle birlikte yeniden yapılandırdıklarını, 1974 affından sonra ise cezaevinde kalan "beyin takımı"nın örgütün dışarıdaki faaliyetlerini yönlendirdiğini anlatmaktadır.⁴¹⁷

---

⁴¹⁷ Ali Taşyapan, **Duvarın İki Yakası**, İstanbul, El Yayınları, 2009, s. 237-287.

Müebbet hapis cezası beklentisi içinde olan Ali Taşyapan, 1975 yılının Ekim ayında, sürpriz bir şekilde tahliye olmuş ve Kasım ayından itibaren de “illegal yaşamın içine” girmiştir. Koordinasyon Komitesi üyelerinden olan Taşyapan, Kürecik, Malatya, Elazığ, Gaziantep ve Adana’ya gidip bu bölgelerdeki TKP-ML üyeleri ile görüşmeler yapmak şeklindeki ilk örgütsel görevlerini yerine getirirken, yanında bulunan örgütsel yazılarla ve sahte kimliğiyle polise yakalanmasına ramak kalan anlar da yaşamıştır. Taşyapan, anılarında sol hareketin hem yurt dışında hem de Kayseri, Ankara, Dersim ve çevresi, Malatya ve Maraş, Gaziantep, Urfa ve Diyarbakır, İskenderun, Kars, İzmir ve İstanbul’da örgütlenişi ve bu örgütler arasında TKP-ML’nin yeri üzerinde de durmuştur.⁴¹⁸ 1976 yılına gelindiğinde, örgütün tabanı, örgüt içi özeleştirisi yapılması ve örgütün temel tezleri belirlendikten sonra da bu tezler çerçevesinde yayın yapacak bir yayın organı çıkarılması konusunda Koordinasyon Komitesi üzerindeki baskılarını artırmıştır. O döneme kadar İbrahim Kaypakkaya’nın yazıları doğrultusunda hareket eden örgüt üyelerinin yaşanan yeni dönemde “aynı dilden konuşması” için merkezi bir yayın organı şarttır ve diğer sol örgütler, bu sorunlarını TKP-ML’den önce çözmüş ve eylemlerine başlamış görünmektedirler.⁴¹⁹

TKP-ML’nin Koordinasyon Komitesi üyeleri, “tabandan gelen yoğun tazyik” karşısında bunalmış ve örgütün cezaevindeki kanadından görüş alma olanağı da bulamamış bir şekilde sonunda, 1976 yılının Nisan ayında İskenderun’da biraraya gelmiştir. Birkaç gün süren toplantıda üyeler, sosyo-ekonomik yapı tespitinde yeni bir tez ve Sovyetik tarz denen genel ayaklanma stratejisini geliştirmiş ve örgüt tabanının bu yeni teze ve stratejiye alışması için özeleştirisi ve yayın organı sorunlarını

---

⁴¹⁸ Taşyapan, **a.g.e.**, s. 323-379.

⁴¹⁹ Taşyapan, **a.g.e.**, s. 383-384.

beklemeye almıştır. Ancak özellikle İstanbul ve Dersim, Ankara, İzmir ve Kars'ta bulunan üyeler, İbrahim Kaypakkaya'nın görüşlerine ihanet edildiği gerekçesi ile yeni teze karşı çıkmışlar ve örgüt bölünmeye hazır hale gelmiştir. Taşyapan, örgütün bölünmesini önlemek için kendi hatalarını ortaya koyup önemli tavizler verdiklerine değinmektedir.⁴²⁰

Örneğin, yeni tezi darbeci bir şekilde örgüte sunduğumuzu, örgüt iradesini hafiflediğimizi, özeleştirimizi yapıp tezi geri çekeceğimizi, ama kendimizi aşmak için de, kuralına uygun bir örgütiçi teorik tartışma kampanyası başlatmamız gerektiğini, kampanya bitimine dek örgüt çizgisini eski görüşlerimizin temsil ettiği gerçeğine riayet edeceğimizi vurguladık.

Ancak tüm bu tavizlere rağmen Mayıs 1976'da örgüt TKP-ML ve TKP-ML Hareketi olmak üzere bölünmüştür. Bölünme sonrasında TKP-ML Hareketi içinde yer alan Taşyapan, ilk günlerdeki güçsüz, taraftarsız ve yalnız durumları ile ilgiliansını şöyle anlatmaktadır:⁴²¹

Adeta sokakta kaldık. Kala kala elimizde Amca'yla özel ilişki içinde olan birkaç unsur kaldı. Bereket versin olanakları vardı. Unsurlardan birinin ailesi orta halli bir burjuvaydı, dokuma fabrikaları vardı. Biz dört üst üye (İrfan, Hikmet, Amca, Ben) bir hafta bu fabrikanın deposunda barındık, gidişat hakkında kafa yorucu toplantılar yaptık. Burjuvaziyi devirmeye soyunan bizler, koca İstanbul'un işçi ordusundan sığınacak bir emekçi bulamadık, son tahlilde devirmeyi gündemimize aldığımız kaypak orta burjuvaziden bir ailenin kanadına sığındık. Üstelik işçilerinden gizlenerek. Zira burjuva aile, "aman dikkat edin, işçilerimiz sizleri görmesin, sonra biri ihbara yeltenir, başımıza iş açılır"dedi.

Ali Taşyapan, 1997 yılına kadar önce TKP-ML'nin daha sonra da TKP-ML Hareketinin Koordinasyon Komitesinde yani örgütün üst yönetiminde görev yapmıştır. Ancak 1977 yılı başında, "örgüt arkadaşı bir bayanla ara[sında] oluşanduygusal olay, o günün bakış açısına ve ölçülerine göre ilkesiz görül[müş]" ve Taşyapan, örgütün ilgili organında kendi durumu değerlendirilirken, örgütün

---

⁴²⁰ Taşyapan, **a.g.e.**, s. 389.

⁴²¹ Taşyapan, **a.g.e.**, s. 396.

kendisini cezalandırmasını istemiştir. Çünkü o günkü yaklaşımına göre “duygusal olayı”, “küçük burjuva davranış formu içinde cereyan etmiş” ve “marksist-leninist dünya görüşünün [kendilerinin] yorumundan çıkan çerçevenin dışına düşmüştü[r.]”⁴²² Aldığı ceza ile örgütün üst organ üyeliğinden çıkarılmış ve mevki kaybederek bölge komitesi sorumlusu olmuştur. Ancak Taşyapan, polis sorgusundaki yetersizliği nedeniyle zaten uzun zamandır kendisini üst organ üyeliğine layık görmemekte ve yine aynı nedenle kendisine karşı olan güvenini yitirmiş olduğundan bir süredir “görevi paldır küldür götürmekte” ve “zordan kaçıyor oluşu” nedeniyle bu ceza ile “iç alemi yükten kurtulmuş” ve içi rahatlamıştır: “Çifte telli oynar coşkusuyla Güney Bölgesi’ne döndüm, yeni konumumla örgütsel faaliyete asıldım. Bundan önce hikaye ettiğim gibi faaliyet birimleri arasında mekik dokudum, genelde devrimci muhalefeti, özelde kendi örgütümü güçlü kılmaya çalıştım.”⁴²³

1977 yılının sonlarına doğru ise, bu defa kendi bilgisi dışında, tüm örgütsel görevlerinden azledilmiş ve sempatizanlık düzeyine düşürülmüştür. 1977 sonbaharı başlarında örgüt tarafından denetim için gönderilen İrfan Çelik, Taşyapan’ı bölge faaliyetini pasif bir çizgiye hapsettiği gerekçesi ile eleştirmiştir. Taşyapan, İrfan Çelik’in bir ay içinde kendisinden yapmasını istediği faaliyetleri şu şekilde sıralıyor:

“Bir aylık zaman zarfında; bir, para temini için bir kamulaştırma eylemi yapılacak; iki, herhangi bir okuldan teksir makinesi aşırılacak; üç, örgüt için iki üç ev kiralanacak; dört, teksir için gizli bir basımevi ayarlanacak; beş, bölge birimlerindeki örgütsel çalışma daha militan bir çizgiye kavuşturulacak, vs. vs. Çakır’ın tutumu garibime gitti, ağzım açık kalakaldım. Bir ay önceki denetimde bizden memnun ayrılmıştı. Bu zehiri zukkum direktifi de neyin nesiydi...”

Taşyapan, bir ay içinde bunları yapamayacağını söylemiş ancak bir ay sonra Çelik, üst kadroyla birlikte tekrar denetime geldiğinde yaşanan süreç, Taşyapan’ın 1977 yılı

---

⁴²² Taşyapan, **a.g.e.**, s. 418.

⁴²³ Taşyapan, **a.g.e.**, s. 418.

sonunda sempatizan konumuna indirilmesi ile son bulmuştur. Taşyapan bu süreci ve gerekçeleri, kendisine yönelik "Ali Cengiz oyunu"nun bir parçası olarak görmektedir.

Ali Taşyapan, 1978 yılında yazı kurulu alt görevlisi olarak İstanbul'da görevlendirilmiştir:

İstanbul'a çağrılmamın asıl gayesi şuydu: On parmak tekniğiyle çat pat daktilo yazardım. Legal dergi Halkın Birliği elden gitmişti, üstelik karşı tarafın polemiklerini kitleye taşıyordu. Bizimkilerin dergisi yoktu, örgütleyene dek karşı tarafayanıt yazıları daktilo edip çoğaltma, öylece kitleye ulaştırma yolu izlenecekti. Daktilo için bir yazıcı gerekliydi o da bendim... Günlerce hatta aylarca daktiloyla yazı yazdım... İkinci görevim, yazı kurulu alt görev elemanlığıydı. Yakında çıkacak kitlevi legal dergi için haber-yorum nitelikli yazılar hazırlamakla yükümlü kıldım.

Ali Taşyapan, 12 Eylül'den sonra Nisan 1981'de örgütten ayrılmıştır. Bunda, 12 Eylül'den sonra örgütün güç kaybetmesi ve üyelerini saklayamaması etkili olmuştur.⁴²⁴

Yeni görevim yine illegal basın. Ortada bir hazırlık yok. Resul arkadaşın deyişine göre, yardımcı eleman olarak yanıma verilen genç çok becerikliymiş. İkimiz gecekondu semtlerinden birisinde uygun bir gecekondu konut tutmalıymışız, odalardan birinin dibini kazıp illegal basımevi haline getirmeliymişiz ki, kimsenin ruhu duymamalıymış. Güler misin ağlar mısın bu manzaraya!? Resul arkadaş öyle ciddi konuşuyor ki, başaracağımıza bütün kalbiyle inanıyor. Moralim sıfır oldu. Kürecik'te kazılı bir çukur vardı, burda o da yoktur. Üsttekiler bol keseden talimat veriyorlar, gerçekleşir mi gerçekleşmez mi noktasına bakmıyorlar bile... Resul ile ikinci görüşmem Anadolu yakasında oldu, sokakta konuştuk. İlk görüşmemizde söylenenler tekrarlandı. O gece için bana kalacak bir yer bulmasını istedim. Akşama kadar çırpındı, bana bir yer ayarlayamadı. Örgütün gücü, olanakları üstüne yağlı nutuklar atıyordu ama. "Bir daha örgütün gücü üstüne bana söylev çekme" dedim, kendisinden ayrıldım.

Taşyapan, 12 Eylül'den yaklaşık bir yıl sonra, 27 Kasım 1981'de Ankara'dan İzmir'e dönerken, bindiği otobüste yakalanmıştır.

---

⁴²⁴ Taşyapan, **a.g.e.**, s. 510-511.

Gün Zileli ise, 1974'teki genel affın ardından hapishaneden çıkmış olan TİİKP üyelerindendir. TİİKP lideri Doğu Perinçek'in yakın çalışma arkadaşlarından olan Zileli, hapishaneden çıkınca legal çalışmalara önem vermeye ve birkaç kişi dışında "değerli bütün kadrolar"ı illegalde tutmaya ve bu kişilerin kitle hareketlerinin de dışında tutulmasına karar verdiklerini yazmaktadır.⁴²⁵ Zileli, Doğu Perinçek'in kardeşi Feyza Perinçek ile evlenmiş ve İstanbul'a giderek haftalık *Aydınlık* dergisinin bürosunda çalışmaya başlamıştır. Ancak kısa süre sonra, 10 Ocak 1975 günü, *Aydınlık*'ın bürosuna gittiğinde polis baskınıyla karşılaşmış ve tutuklanmıştır. Zileli, çıkarıldıkları mahkemede 40 kişiden 10'unun tutuklandığını ve bu 10 kişinin de TİİKP sanığı olduğunu ayrıca Doğu Perinçek ile Oral Çalışlar hakkında da tutuklama emri çıkarıldığını belirtmektedir. Zileli'ye göre bu durum, devletin 1974 affının intikamını alması ya da benzer bir şekilde, affı fiilen geçersiz kılma çabasıdır.⁴²⁶ Bir süre sonra delil yetersizliğinden serbest bırakılan Zileli, *Halkın Sesi* dergisinin başına geçmiştir.

Gün Zileli, İskenderun'dan başlayıp Adana'da bulunan İncirlik Üssünde son bulması planı ile başlattıkları "İncirlik Yürüyüşü"nü, düzenledikleri gösterilerin "en büyüğü" olarak tanımlamaktadır. Yaklaşık 300 kişiden oluşan yürüyüş kolu, 3 günlük yürüyüşün ardından Adana'ya girdiğinde, MHP'li ülkücülerin saldırısı beklentisi içindedir. Zileli, Adana Emniyetinin de yürüyüşün olaysız tamamlanması için önlem almadığını belirtirken, yürüyüş kolunun Hükümet Meydanına başka bir yoldan da gidebilecekken MHP binasının bulunduğu cadde üzerinden geçmek zorunda kaldığını söylemektedir. Bu durum, "ateşle barutu biraraya getirmek gibi bir şey"dir ve MHP binasının önünden geçerken, sayıları on bine yaklaşmış olan

---

⁴²⁵ Zileli, **a.g.e.**, s. 102.

⁴²⁶ Zileli, **a.g.e.**, s. 118-126.

yürüyüşçülerin üzerine patlayıcı madde atılıp silah sıkılmıştır. Kalabalık da binanın önünde durup binayı taşlamaya başlayınca polisin içinden de MHP binasına ateş edenler olmuştur. Zileli, polislerden birinin diz çöküp, omuzuna dayadığı bazuka tipi bir silahla binaya ateş ettiğini de görmüştür. Zileli'ye göre, kendileriyle birlikte MHP binasına saldıran polisler, o dönemde Emniyet teşkilatı içinde oldukça etkili olan solcu Pol-Der üyesi olan polislerdir. Çıkan olaylardan sonra İncirlik Üssüne gitmekten vazgeçilmiş ve kalabalıktan geriye kalan gruplarla Hükümet Meydanında bir miting düzenlemeye karar verilmiştir. Ancak burada da polisin saldırısı ile karşılaşılacaktır.⁴²⁷

Gözaltına alınan çok sayıdaki kişi ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakılmış, yaklaşık 30 kişi ise Devlet Güvenlik Mahkemesine çıkarılmak üzere tutuklanmıştır. Zileli ve arkadaşları Emniyette, basın karşısına çıkarılmış ve “dayaktan, uykusuzluktan ve pislikten dökülür[ken][y]ine de metin görünmeye çaba göster[erek]“ fotoğraf çekirmişlerdir. Zileli, fotoğraf çekilirken farkında olmadan sol eliyle sağ kolunu tutup poz verdiğini ve daha sonra polislerin, “Bu işaretle dışarıya ne mesaj verdin?” diyerek kendisini yumrukladıklarını anlatmaktadır.⁴²⁸ Yaklaşık bir ay tutuklu kaldıktan sonra tahliye edilmiştir.

Gün Zileli, bir süre sonra “örgütlenme görevi” alarak, Aydınlıkçı hareketin önemli bir kitle tabanı kazandığı ve on kadar köyü “üs olarak kullandığı” Pazarcık Ovası'na gitmiştir. Zileli, bölgedeki Alevi köylerinde de yükselen değer devrimcilik olduğu için Alevi gençlerin Alevi gelenekleri ile alay ettiklerini; Alevi dedelerinin deitibar kaybına uğradıklarını yazmaktadır. Alevi kadınlar her ne kadar kaç-göç ilişkileri içinde yaşamak zorunda olmasalar da yine de geleceğin baskısı

---

⁴²⁷ Zileli, **a.g.e.**, s. 167-169.

⁴²⁸ Zileli, **a.g.e.**, s. 173.

altındadırlar. Diğer yandan Zileli, devrimciliğin kentlerde kadınlımsuz yönde etkilerken kırsal bölgelerde kadının görece özgürleştiğine değinmektedir. Ancak bu özgürleşmenin temelinde erkeklerin partiden korkması ve kadınların jandarma karşısındaki “yiğitlikleri” yer almaktadır.⁴²⁹

Tuhaf ama gerçektir ki, kentlerde, “devrimcilik”, “halkın ahlakı”popülist anlayışı nedeniyle, görece daha özgür ilişkiler içindeki kadınların daha geri anlayışların baskısı altına alınmasına yol açarken, bu bölgelerde kadınlara görece bir özgürlük ve inisiyatif kazandırmıştı. Artık devrimci erkekler, karıları tarafından partiye şikayet edilecekleri korkusuyla, karılarını dövmeye çekiniyor ya da bunu daha gizli kapaklı yapmak zorunda kalıyorlardı. Özellikle toprak işgali eylemlerinde, jandarmaya karşı ön saflara sürülen kadınlar, bu “yiğitliklerinin” karşılığı olarak, toplumsal ilişkilerde daha rahat hareket etme, erkeklerinin kendilerine karşı daha eşit davranmasını talep etme hakkını görüyorlardı kendilerinde.

Kentlerdeki devrimci kadınlar ise, yeteneklerine göre değil parti içindeki hiyerarşik yapıda aldıkları yere göre değerlendirilmektedir. Bu kadınlardan biri Feyza Perinçek'tir. Feyza Perinçek, gazetecilik eğitimi almış ve gazetecilik de yapmış bir kadın olmasına rağmen, dergide o değil eşi Gün Zileli görevlendirilmiştir. Zileli, eşi Perinçek'in de hiçbir şekilde dikkate alınmadığını yazmaktadır.⁴³⁰

Hele bir de “ileri bir kadro” ile evli bir kadınsanız, bırakın yeteneklerinizin değerlendirilmesini, hiçbir şekilde dikkate alınmazdınız. Artık siz, bir kişilik olarak değerlendirilmez, o “kadro”nun karısı muamelesi görürdünüz. 1970'li yıllarda, Feyza gibi nice yetenekli kadın arkadaş, bu yüzden harcanmış gitmiş, hiç hak etmedikleri bir şekilde geri plana itilmişlerdir.

Aydınlık hareketi, 1977 yılının ikinci yarısında, diğer Maoçu grupların çözülüp Aydınlık saflarına katılması ile oldukça güçlenmiştir. Bu güç, legal bir parti kurma ve günlük gazete çıkarma gibi konuların gündeme gelmesine yol açmıştır. Günlük *Aydınlık* gazetesinin çıkarılması görevi Oral Çalışlar'a verilmiş ve bir ay süreyle prova nüshalar hazırlanarak günlük gazete çıkarma düzenine geçilmiştir. Gün

---

⁴²⁹ Zileli, **a.g.e.**, s. 211.

⁴³⁰ Zileli, **a.g.e.**, s. 119.

Zileli, bu prova sayılardan birinde gördüğü bir haber için “daha sonraki dönemde benim de dahil ve sorumlu olduğum, *Aydınlık* gazetesinin, solcuları, polise ve devlete ihbar etme siyasetinin hatırladığım ilk örneği” demektedir.⁴³¹

Gazeteye uğradığım bir gün, yeni çıkmış prova sayısını gözden geçiriyordum. Birinci sayfadaki bir haber dikkatimi çekti. O günlerde, Ümraniye’de beş “sağcı” işçinin, TİKKO örgütü tarafından kurşuna dizildiği iddiası yer alıyordu gazetelerde. Bu saçma sapan, vahşice bir eylemdi. Emekçi insanları sırf “sağcı” ya da “grev kırıcı” oldukları gerekçesiyle kurşuna dizmek olacak şey değildi. Kim yaparsa yapsın bu tür bir eyleme karşı çıkmak gerekirdi gerçekten de. Ancak, *Aydınlık*’ın o günkü prova nüshasında böyle bir kınamayla yetinilmiyor, gazete, polis hafiyeliğine heveslenip, işçileri kurşuna dizdiğini iddia ettiği TİKKO’cuların isimlerini açıklıyordu. Dehşetle irkildim. Devrimci bir gazetenin, kınamanın ötesine geçip, olayı “gerçekleştiren”leri polise açık açık ihbar etmesi türü bir tutumla ilk kez karşılaşıyordum.

Gün Zileli, 12 Eylül öncesinde mücadelenin merkezi politik arenadan yerel alanlara, mahallelere kaydığını ve silah zoruyla “savaş ağa”lıkları kurulmaya çalışıldığını söylemektedir. “Faşisti, İslamcısı, solcusu”, politik mücadele içinde yer alan herkesin yaptığı budur. Zileli, TİKP kurulduktan sonra, partinin genel merkezi Ankara’da bulunduğu için Ankara’ya taşınmıştır. Ankara’ya geldikleri gün, eşinin ailesinin evindeyken silah sesleri duyarlar ve masanın altına “sipere yatarlar.” Bir süre sonra pencereden baktıklarında, sokağın köşesinde bir gencin cesedini görürler. Bu genç, “aynı hareketten bölünme, Dev-Yol ve Kurtuluş gruplarının, o günlerde, Ankara’da, aralarında kıyasıya yürüttükleri silahlı çatışmanın son kurbanlarından biri[dir].”⁴³²

Gün Zileli’nin anılarında 1978 yılının sonunda Maraş’ta yaşanan katliam da vardır. Zileli, partinin genel merkezinde bir şeylerle uğraşırken bir telefon geldiğini söylemektedir. Arayan, Maraş’ın Alevi mahallelerinden birinde oturan parti

---

⁴³¹ Zileli, **a.g.e.**, s. 300-301.

⁴³² Zileli, **a.g.e.**, s. 313-314.

tarafından birisidir. Telefonda ki kişi ile parti başkanı Doğu Perinçek konuşmuştur. Telefonda ki ses, saldırganların kendi evine çok yaklaştıklarını, kapıya yığınak yaptıklarını ancak bu yığınağın fazla etkili olmayacağını söylemiştir. “Geliyorlar, kapıya dayandılar” çığlığının ardından telefon bağlantısı kesilmiştir. Nuri Çolakoğlu aracılığı ile, İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı’ya durum bildirilmiş; Özaydınlı, kendilerine “normal istihbarat kaynakları”ndan böyle bir bilgi gelmediğini ancak durumu araştıracağını belirtmiştir.

Gün Zileli'ye göre de, Maraş katliamı "bir tertip"tir; doğrudan devletin istihbarat örgütleri ve MHP'nin işbirliği ile sahnelenmiş “büyük bir tertip”tir. Zileli, ağabeyi Turgay Zileli'nin Maraş Vali Yardımcısı olduğunu ve katliamdan bir hafta önce “apar topar” bir şekilde başka bir yere tayin edildiğini yazmaktadır. Zileli'ye göre, ağabeyinin tayin edilmesi de bu “büyük tertibin küçük bir parçasıdır”:
Ağabeyim orada olsaydı, elbette katliamı önleyebilecekti demek istemiyorum. Ama karakterini çok iyi biliyorum. Eminim ki, otoritesi sayesinde çevresine topladığı birkaç polis ve jandarmayla, silahını çekip saldırganların önüne dikilirdi en azından. Ne var ki, tertipçiler en küçük olasılıkları bile önceden hesap etmişlerdi.”⁴³³

PKK, 1979 ve 1980 yıllarında, ülkenin doğu ve güney doğusunda bir yandan Kürt siyasal hareketinin diğer örgütleriyle olan mücadelesini sürdürürken diğer yandan sol hareketin örgütlerine yönelik saldırılar da düzenlemiştir. Zileli, bu yıllarda TİKP'nin 5 yöneticisinin PKK tarafından öldürüldüğünü anlatmaktadır. Bu kişilerden biri Tunceli il yöneticisi Adil Turan'dır. Bir başka parti yöneticisi, İmam Canpolat ile birlikte parti binasından çıktıktan sonra, neredeyse çocuk yaşındaki bir PKK militanı tarafından vurulmuş ve vurulduğu yerde ölmüştür. Zileli, olay sırasında

---

⁴³³ Zileli, **a.g.e.**, s. 344-345.

Turan'ın yanında bulunan Canpolat'ın, bu olayda yara almadan kurtulduğunu söylerken, daha sonra PKK'lı olduğunu da belirtmektedir. PKK'nın öldürdüğü diğer TİKP'liler İnan Özdemir, Gaziantep İl Başkanı Zeki Ön, Tunceli Nazimiye İlçe Başkanı Hasan Erkılıç ve Pazarcık köylerinden olan Pulyanlı Mehmet Ogan'dır. Zileli, Tunceli Nazimiye İlçe Başkanı Hasan Erkılıç'ın öldürülüşünü ve cenaze töreninde yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:⁴³⁴

Hasan Erkılıç'ın öldürülmesi daha da vahşicedi. Yanında partili bir gençle birlikte Nazimiye'den çıkıp, nişanlısının bulunduğu köye doğru giderken, yolunu gözleyen PKK'lı bir grubun pususuna düşmüştü. Silahlı PKK'lılar, diğer genci serbest bırakıp, Hasan'ı alıkoymuş, bir süre sonra da ağzına mermileri boşaltmışlardı. Cenaze töreninde hazır bulundum. Hasan'ın naaşı, akrabalarının evinin sundurmasında bekletiliyordu. Fötr şapkalı bir Alevi dedesi, gerekli işlemleri yapmak ve dua okumak üzere, tabutun önündeki yerini aldı. Köylüler ve biz partililer de onun etrafında toplandık. Akrabaları ve sürekli ağlayan nişanlısı, Hasan'ı son bir kez daha görmek istediler. Alevi dedesi, tabutun kapağını, ardından da Hasan'ın yüzünü açtı. Dedenin tam yanında, tabutun hemen yanı başındaydım. Bu yüzden Hasan'ın ölüsünü oldukça yakından gördüm. Ağzına sıkılan mermilerden, yüzünün alt kısmı paramparçaydı, liğme liğme olmuş ve morarmış yanaklarının arasından, mermilerin çarpmasıyla dağılmış dişleri görünüyordu.

Gün Zileli, sol hareket içinde ancak farklı örgütlerde yer alan gençlerin arasındaki taşlı, sopalı çatışmalardan da söz etmektedir. Böyle çatışmalardan biri, TİKP'li gençler ile İGD'li gençler arasında yaşanmış ve TİKP'li gençler, olaydan haberi bile olmayan ODTÜ'lü bir genci döverek öldürmüşlerdir. Bu olay Gün Zileli için bir vicdan azabı olarak kalmıştır. TİKP'li gençler bildiri dağıtırken TKP'nin gençlik örgütü olan İGD'li gençlerin saldırısına uğramış ve Ankara Necatibey Caddesi üzerindeki TİKP'nin Genel Merkezine sığınmışlardır.Çoğu yaralı olan gençler, burada Gün Zileli ve Oral Çalışlar'a, öfkeli bir şekilde şikayet ederek“eyleme yollarırlarken üzerlerinde, İGD'lilerin karşısında kendilerini savunacak bir ‘çakı’ bile olmadığını söyle[mişlerdir.]”“Hepsi sopalarla silahlanmış”

---

⁴³⁴ Zileli, a.g.e., s. 356-357.

olan gençler, parti binasındaki Gün Zileli ve Oral Çalışlar'dan “sosyal faşistlere hanyayı konyayı göstermeleri için” izin vermelerini istemişlerdir. Zileli, öfkeli gençlere engel olmaya çalışsalar da onların öfkesi karşısında “hadi gidin bakalım” demek zorunda kaldıklarını anlatmaktadır. Dışarı çıkan TİKP’li gençler İGD’li öğrencileri bulamayınca o sırada ODTÜ otobüsünden inen bir öğrenciyi İGD’li olduğu gerekçesiyle dövmüşler ve bu genç olay yerinde ölmüştür. Ertesi gün İGD’liler bu olayı duyunca, tanıdıkları Aydınlıkçı gençleri dövmüşler ve dayak yiyen bu gençler yine genel merkeze gelmişlerdir. Ancak bu sefer sessiz ve sakindirler.⁴³⁵

Gün Zileli, doğu bölgelerindeki örgütlenme çalışmalarına da katılmış ve bu çalışmalar sırasında, Kürt gençlerin sorduğu sorular karşısında “soğuk terler dökmüştür”. Muş’un Varto ilçesine gidişini anlatmaktadır. Varto’nun düz toprak yol üzerine sıralanmış kahvelerinin her biri ayrı bir devrimci örgütün üyelerinin toplanıp özellikle Kürt sorunu olmak üzere çeşitli konularda tartıştıkları mekanlardır. Varto için “minyatür devrimci cumhuriyet” demektedir. Zileli, bu ilçede yaptığı görüşmelerin ardından Kürt sorunu ile ilgilenmemiş olduğu gerçeğiyle yüz yüze kalmıştır.⁴³⁶

Kürdistan’ın ‘sömürge’ olduğu tezi hakkında ne düşünüyordum? Stalin’in ‘ulusal sorun’ kitabının 83. sayfasının 2. paragrafındaki ‘tez’e ne diyordum vb...? Şaşkınlıklar içindeydim ... Kendimi dar attım Varto’dan dışarı. Bu ‘minyatür devrimci cumhuriyet’te ‘ağzımın payımı’ almış, bu gençlerin onulmaz bir dogmatizm içinde olmaları, Marksist bilgi dağarcığının yetersizliğini görmemi önlememişti.

Diğer yandan, Gün Zileli, Tunceli, Elazığ ve Diyarbakır örgütlerini de ziyaret edip buralarda toplantılar düzenlemiştir. Bu şehirlerde ülkenin doğusu ile batısı arasındaki kültürel farklılıklarla da şaşkınlık içinde karşılaşmıştır.⁴³⁷

---

⁴³⁵ Zileli, **a.g.e.**, s. 358-361.

⁴³⁶ Zileli, **a.g.e.**, s. 376-377.

⁴³⁷ Zileli, **a.g.e.**, s. 377-381.

Yaşar Ayaşlı'nın *Yeraltında Beş Yıl* adlı kitabı, diğer kitaplardan farklı olarak 12 Eylül sonrasını anlatmaktadır. Ayaşlı, 12 Eylül darbesinin Türkiye soluna yoluna şaşırttığını söylemekte ve yasal partilerin, sendikaların, meslek örgütleri ve derneklerin MGK'nın ilk bildirisini ile tarih olduklarını ve yöneticilerin yanı sıra aydın ve sanatçıların da ya gidip teslim olduklarını ya da yurt dışına kaçtıklarını belirtmektedir. Radikal solun durumu da farklı olmamış örgütsel değil ancak kişisel direniş gösterilebilmiştir. Ayaşlı, Türkiye solunun darbenin ardından içine düştüğü duruma "ricat", "geri çekilme taktiği" adını verdiğini söylerken ne Marksizmde ne de genel askerlik biliminde böyle bir taktik olmadığı için de solun darbe sonrası yaklaşımını "bozgunculuğu allayıp pullama" olarak nitelendirmektedir.⁴³⁸ Yaşar Ayaşlı, 12 Eylül sonrası mücadeleyi Ankara, İstanbul, Adana ve Mersin'de sürdürmüş, Adana'da gazete, dergi, bildiri vs. basmış ve bunları dağıtmıştır. Bu dönem boyunca dağılan sol içinde eski örgütleri ile iletişim kuramayan devrimcilerden, Ayaşlı ve arkadaşlarının mücadeleyi sürdürmesinden etkilenerek onlara katılanlar olmuştur.

---

⁴³⁸ Ayaşlı, **a.g.e.**, s. 116-125.

6. YÜZLEŞME

*Geçmişî görmezden gelme tutumunda diretildikçe,
geçmişin bugün üzerindeki etkisi artar;
bir süre sonra bugün,
korkulan ve kaçılan geçmişin bir ürünü haline gelir.
Mithat SANCAR*

Mithat Sancar, Türkiye’de bellek çalışmaları açısından öncü olan *Geçmişle Hesaplaşma* adlı kitabında, *geçmişle hesaplaşma* kavramının kökeni ve başka dillerdeki karşılığı üzerinde dururken alternatif kavramlardan da söz etmektedir. *Geçmişle hesaplaşma* kavramı yerine, İngilizce’de *geçmişle yüzleşme*, Latin Amerika ülkelerinin çoğunun resmi dili olan İspanyolca’da *yeniden uzlaşma* ya da *barışma siyaseti*, Japonca’da *geçmişin üstesinden gelme*, *geçmişî aşma* ya da son zamanlarda daha açık bir ifade olarak kabul edilip yerleştiği haliyle *savaş sorumluluğu* anlamına gelen kavramlar kullanılmaktadır. Sancar, Almanca’da kullanılan kavramı, Türkçe’ye *geçmişin üstesinden gelme*, *geçmişle baş etme*, *geçmişî telafi etme* şeklinde çevirmek mümkün olsa da en uygun iki kavramın *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* olduğunu belirtmektedir. Bir başka önemli nokta, Türkiye’nin toplumsal, siyasal ve bir ölçüde akademik açıdan bu kavrama, kavramın içerdiği olguya ve sürece yabancı olmasıdır.⁴³⁹

Mithat Sancar’ın Türkçe için uygun gördüğü *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* kavramları da farklı olgu ve süreçleri içeren iki ayrı kavramdır. *Geçmişle yüzleşme*, hatırlama kültürüne ve hatırlama çalışmalarına işaret eden bir kavramdır. Hatırlanan geçmiş elbette negatif geçmiştir. Mağdurların ve failerin ya da söz konusu negatif geçmişi doğrudan deneyimleyen herkesin, “bastırmaktan ve böylece kolektif hafızayı bloke etmekten vazgeçmesini gerektir[en]” bir süreçtir.⁴⁴⁰

⁴³⁹ Mithat Sancar, 2007, s. 25-32.

⁴⁴⁰ Sancar, **a.g.e.**, s. 32-33.

Murat Paker, “Yüzleşmenin Psikopolitiği” başlıklı makalesinde Sancar’ın, *geçmişle yüzleşme* yerine *geçmişle hesaplaşmak* kavramını önerdiğini belirtirken, iki nedenden dolayı bu öneriye karşı çıkmakta ve *yüzleşme* kelimesinin Türkçe’deki anlamlarına da değinerek *geçmişle yüzleşme* kavramının kullanılmasını daha doğru bulmaktadır. Paker’e göre birinci neden; hesaplaşmanın, yüzleşmenin bir alt başlığı olmasıdır. Çünkü yüzleşme, “hesaplaşmanın ötesinde ve hesaplaşma tarafından kapsanamayacak daha geniş bir edimler yelpazesi[dir].” İkinci neden ise, sadece geçmişle yüzleşilmemesi ya da hesaplaşılmasıdır. Paker, adeta bir silsileden söz ederek yüzleşmenin katmanlarını sıralamaktadır: karşımızdaki Öteki ile; Öteki’nin yüzü, gözleri, duyguları ile; kendi duygularımız ile; geçmiş anılar, olgular, gerçekler ile ve son olarak, bir bütün olarak kendimiz ile.⁴⁴¹

Ancak, bu çalışma kapsamında savunduğumuz; *geçmişle yüzleşme* ile *geçmişle hesaplaşmanın* birbirinden farklı olduğu ve dolayısıyla aynı olgu için bu kavramlardan birinin ya da diğersinin kullanılmasının olanaklı olmadığıdır. Çünkü *geçmişle hesaplaşma* dediğimizde, devletin ve siyasetin sürece dahil olduğu bir olgudan söz etmekteyiz. Burada, Frankfurt Okulundan Herbert Marcuse’nin “Geçmişle hesaplaşmak akademik değil siyasal bir meseledir” cümlesini de hatırlarsak; söz konusu negatif geçmişte yaşananların tekrar yaşanmaması için demokrasiye gereksinim duyulduğu açıktır. Ancak *geçmişle yüzleşme* söz konusu olduğunda, özellikle ve öncelikle bireylerin geçmişi hatırlaması ve bunu toplumsal belleğe aktarması anlaşılmaktadır. Bu sürecin en sonunda ve sürecin neden olduğu baskının da etkisiyle, devletin de ilgili organları aracılığı ile geçmişle yüzleşmesi ve hesaplaşma için de ilgili organlarını çalıştırması mümkün olabilecektir. Diğer yandan, bizim bakış açımıza göre, Paker’in hesaplaşmanın yüzleşmenin bir alt başlığı olduğu

---

⁴⁴¹ Murat Paker, “Yüzleşmenin Psiko-Politiği”, **Bir Daha Asla: Geçmişle Yüzleşme ve Özur**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 187-189.

şeklindeki yaklaşımının aksine; yüzleşme, hesaplaşmanın bir alt başlığıdır: Yüzleşmeyi gerçekleştirmeden hesaplaşmaya geçmek mümkün değildir; ya da hesaplaşılacak olanın ne olduğunu ya da hesaplaşmada öncelikli olanın ne olduğunu ya da neyin hesaplaşmaya olanak verdiğini tesbit edebilmek için yüzleşmek gerekmektedir.

Geçmişle hesaplaşabilmek için önce geçmişle yüzleşmek gerekmektedir ve geçmişle yüzleşme de bir hatırlama çalışmasıdır. Yehudith Auerbach, 2009 tarihli makalesinde önemli bir tesbitte bulunarak, son dönemlerde yüzleşme çalışmalarında bir dönüş olduğunu; “çatışma çözümü” ve “çatışma yönetimi” kavramlarına geri dönülmeye başlandığını söylemektedir. Auerbach, bu tesbitinin ardından yüzleşme üzerine çalışan akademisyenlerin iki ayrı eğilim sergilediğini belirtmektedir. Bir grup akademisyen, zor ve hassas bir süreç olan yüzleşmenin akıldan çok yüreğin problemi olduğunu savunmaktadır. Diğer bir gruba göre ise, yüzleşme ancak samimi ve duygusal ambalajından sıyrılıp daha politik ve gerçekçi kavramlarla yapıldığı takdirde amacına ulaşabilecektir.⁴⁴²

Mağdurlar ve failer, yüzleşilmesi gereken dönemi yaşamış olanlar, birbirlerinin anlatılarından haberdar olmadıkça; diğerlerinin haklılığını kabullenmedikçe ve işbirliğine hazır olmadıkça yüzleşmenin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle Auerbach, yüzleşme sürecinin bu iki yaklaşımı da içermesi gerektiğini savunarak süreci aşamalandırdığı yedi katmanlı bir piramit oluşturmuştur: 1- Çatışma konusu olan olaylar ve durumlarla ilgili birbiriyle çelişen farklı anlatılara aşinalık kazanmak: 2- Kabul edilmese bile Öteki'nin anlatısını tanımak ve anlamak; 3- Öteki'nin durumu hakkında empati geliştirmek; 4- Öteki'nin iddia ettiği durumlara ilişkin en azından kısmi bir sorumluluk üstlenmek; 5- Geçmiş suçlara yönelik tazminat ve tamirata hazır olduğunun ifade edilmesi; 6- Geçmiş suçlar nedeniyle kamuoyu önünde açıkça özür dilenmesi ve

---

⁴⁴² Yehudith Auerbach, “The Reconciliation Pyramid- A Narrative-Based Frameworks for Analyzing Identity Conflicts”, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9221.2008.00692.x/epdf>, s. 291-292.

başılanmanın istenmesi ve son olarak da 7- Geçmişe yönelik farklı ya da birbiriyle çelişen anlatıların tarafların kabul edeceği ortak bir anlatı halinde bütünleştirebilmek için çaba sarfetmek.⁴⁴³

Yehudith Auerbach'ın yüzleşme piramidi, yüzleşmenin psikolojik ve politik boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece psikolojik açıdan yaklaşmak da, mağdurları ve faileri gözardı ederek sadece politik bir yaklaşım sergilemek de etkili ve amacına ulaşmış bir yüzleşme sağlamayacaktır. Bu nedenle psiko-politik bir yaklaşım gerekmektedir. Murat Pakar de yüzleşme sürecinin geçmesi gereken aşamaları ve içermesi gereken öğeleri sıralamıştır. Pakar'ın ve Auerbach'ın aşamalandırdığı süreç birbirine yakın içeriğe sahiptir.

Murat Pakar, negatif bir geçmişle yüzleşebilmek için öncelikle bu geçmişin geçmişte kalmış olması gerektiğini belirtir. Toplumda temel güvenlik ortamı sağlanmadan ve tarafların güvenli ortamın da etkisiyle birbirine asgari düzeyde de olsa bir güven duymadan yüzleşmenin başlaması çok da mümkün değildir. Yani Pakar'e göre "güven" ve "güvenlik", yüzleşme sürecinde olması gereken iki önemli öğedir. "Eşdeğerlilik" ve "saygı" da, tarafların birbirini eşit değerde insanlar olarak görmelerini ve empati kurmalarını gerektiren iki ayrı öğedir. Bir başka aşama, resmi ve gayri resmi kanalları kullanarak hakikatin ortaya çıkarılmasıdır. Bu aşama doğrudan hafıza çalışmasına ve toplumun hatırlama kültürüne geçişine işaret etmektedir. Bu aşamada, mağdurların anlatıları gibi, özellikle gayri resmi kanalların kullanılması toplumun bilgilenmesini sağlayacağı gibi resmi kanalları da hakikate yaklaşma konusunda zorlayıcı bir etkiye sahip olacaktır. Pakar'ın özellikle belirttiği resmi kanallar mahkemeler ve hakikat komisyonlarıdır.⁴⁴⁴

---

⁴⁴³ Auerbach, **a.g.m.**, s. 304-311.

⁴⁴⁴ Pakar, **a.g.m.**, s. 194-195.

Yüzleşme sürecinde bilgilenmek önemlidir ancak yüzleşme süreci için en az bilgi kadar önem taşıyan bir başka öge duygudaşıktır. Bilginin ötesine geçmeyi sağlayacak olan duygudaşlığın yolunu açabilmek için dönemi deneyimlemiş olanların asgari düzeyde de olsa neler hissetmiş olabileceğinin anlaşılması gereklidir. Duygudaşlığı sağlamada özellikle sinema ve televizyon başta olmak üzere tüm kitle iletişim araçları ve sanatın tüm dallarıoldukça önemli etkiler sağlayabilecektir. Edinilen bilgiler ve sağlanan duygudaşlık, bir sonraki aşamada, anlamaya olanak vermelidir: Uğruna mücadele edilmiş ideolojiyi, bireylerin karşı karşıya bırakıldığı dayatmaları, demokrasi dışına nasıl ve neden çıkıldığını, toplumun ve devletin nasıl bir yapıya sahip olduğunu... vs. Bu süreçlerin ardından mağdurlardan ve yakınlarından açık ve samimi bir özür dilenmesi ve bağışlamalarının istenmesi şarttır. Özrü dilemesi gereken de devlet adına en yetkili resmi makamdır. Bu özür, mağdurlarını ve yakınlarını onurlandıracağı gibi bir yandan da devletin bir daha böyle uygulamalar yapmayacağını teminatı olacaktır. Yüzleşilen negatif geçmişin neden olduğu acılar ve kayıpların sembolik de olsa bir şekilde tazmin edilmesi ve yasal düzenlemelerle daha önce kaybedilmiş/alınmış hakların yeniden tanınması da dahil olmak üzere tüm bu süreç, demokrasi ile mümkün olacağı gibi aynı zamanda da demokrasiyi geliştiren bir süreç olacaktır.⁴⁴⁵

Çalışmanın bu bölümünde, yüzleşmenin eşdeğerlilik ve saygı, duygudaşlık ve anlama aşamaları dikkate alınmıştır. Anlama aşaması açısından, tanıkların 12 Eylül döneminde içinde buldukları siyasi harekete, diğer siyasi hareketlere, toplumun ve devletin yapısına bugünden bakınca nasıl anlam verdikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, yüzleşmeden sonra başlayan bir aşama olduğunu savunduğumuz hesaplaşmanın yolları ve olanakları üzerine düşüncelerine de bakılmıştır.

---

⁴⁴⁵ Parker, **a.g.m.**, 196-200.

6.1. Ülkücüler

12 Eylül öncesi dönemde ülkücü hareket içinde yer almış tanıklar, darbe öncesi dönemi “savaş”, “kavga”, “kavga yılları”, “ağır yıllar”, “kardeş boğazlaşması”, “cinnet ortamı”, “senaryo”, “oyun”, “sosyal şiddet”, “kör şiddet”, “komutan”, “nefer”, “savaşçı” “sağda ve solda vuruşanlar”, “ihamet çemberi” gibi kelimelerle birlikte anmakta ve dönemi tanımlamak için bu kelimeleri kullanmaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan görüş, sol hareketin “ülkeyi Sovyetler’e peşkeş çekmeye çalıştığı ve ülkücülerin de vatani korumak üzere tam bir inanmışlık içinde komünistlerin, Bolşeviklerin karşısına çıktıkları”dır.

Bu bakış açısı ile söylersek savaştıkları, kavga içinde oldukları diğer ideolojilerin temsilcilerini kendileri ile eşdeğer gördüklerini söylememiz zordur. Eşdeğer görmenin önündeki en büyük engel ülkücülüğe yüklenen anlamdır: “Ülkücülük bir ahlak, erdem ve namus davasıdır. Ülkücü ideoloji her türlü yasadışı ve ayıp faaliyeti, hak edilmemiş, kolay veya haram kazancı ve bunların peşine düşmeyi reddeden, lanetleyen ve yasaklayan, bunun yanı sıra olgun, üstün, faziletli ve temiz bir dava adamı modeli çizen bir doktrindir.”⁴⁴⁶ Ülkücü hareketi ve ülkücülerini bu cümlelerle tanımlamak, diğer ideolojileri ve temsilcilerini bu niteliklerin dışında tutmak demektir.

Ali Bademci için, ülkücüler sırf intikam duyguları nedeniyle olay çıkarmış olan bir gruptur. Bademci, kendisinin cesaret eksikliği nedeniyle bu tür işlere karışmadığını söylerken olayların içinde yer almış olan ülkücülere hem cesaretleri hem de milleti zilletten kurtardıkları için hayranlık duymaktadır: “Ama o emsalsiz ana kuzularına da hayran olduğumu belirtmeliyim. Onlar belki kendilerini

---

⁴⁴⁶ Günay, a.g.e., s. 103.

cezaevinden kurtaramadılar, cansiperane kendilerini feda ederek bir milleti zilletten kurtardılar. Vallahi tıpkı 1. Dünya Savaşı'nın "Enverler"i gibi bizim bu garipler olmasaydı bir Sovyet peykiydik."⁴⁴⁷ Bademci'ye göre dönem, ülkücü gençler için bir kahramanlık dönemidir. Adana'da gözaltında bulunduğu 105. gün, etraflarında işkencecilerinin ve karşılarında gazetecilerin olduğu bir grubun karşısına çıkarılmışlar ve masadaki silahların başına geçerek poz vermeleri istenmiştir. Ertesi günün gazetelerinde "Ülkücü katiller" yazısı ile birlikte verilen fotoğraflar için "neymişiz bre! demekten kendimi alamadım ve vallahi sevindim. Çünkü ömrüm hep böyle kahramanlıklara özenmeyle geçmişti." demektedir.⁴⁴⁸

Ülkücüleri birbirine bağlayan duygunun "nefret" olduğu şeklindeki yaklaşım Tuncer Günay'da da vardır. Günay, ortak düşmana yönelik "korku"dan ve "nefret"ten söz etmektedir: "Cemaatimiz içinde bizi birbirimize kenetleyip birleştiren, ihtiraslı nefretimizdi. Aynı şeyi seven kişiler olsaydık muhtemelen birbirimizden nefret edip birbirimizi boğazlardık. Ancak ortak ve çok güçlü bir düşmandan kaynaklanan korkumuz ve nefretimiz, bizi sınıksız bir şekilde birbirimize kenetlemişti."⁴⁴⁹ Tuncer Günay'ın, "indirmeciler" olarak anlattığı grup ülkücü hareket içinde "adam dövme" ile görevli olan ve silah kullanma izni bulunmayan bir gruptur. Günay, bu grubu ve eylemlerini anlatırken coşkulu bir dil ile bir kahramanlık destanından söz eder gibidir. Genel olarak ülkücüler ve özel olarak da "indirmeciler", "bir kızıl peykleştirme gayreti ve bu gayrete hizmet eden düzinelerce komünist işbirlikçi örgüt"e karşı, "teşkilatın iradesi ile sahaya sürülmüş" gençlerdir.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁷ Bademci, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁴⁸ Bademci, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁴⁹ Günay, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁵⁰ Günay, **a.g.e.**, s. 73.

Ülkücülere göre, anarşizmi ve terörü vazgeçilmez kabul eden Marksistlerdir ve ülkücüler memleketi komünizme “peşkeş çekecekleri” bırakmamak amacıyla Marksistlerin karşısında yer almışlardır. Marksizm, “Moskof” demektir. Marksist ya da komünist dendiğinde akla gelen, tepki oluşmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı’ndan hatırladığı haliyle ülkenin doğusunu işgale kalkışan ve Ermenileri destekleyen “Sovyet”tir, “Rusya”dır. Ya da Haluk Kırcı’nın ortaokul yıllarından aklında kalan, mahalle aralarında arkadaşlarla yapılmış şu konuşmada geçendir komünizm: “-Deniz Gezmiş yiğit adammış. -Yok ulan, komünistmiş! Hem komünistlikte her şey ortakmış; karılar bile! -Yok ya! Vay be!”⁴⁵¹

Ülkenin Sovyetlerin eline geçmemesi için de ülkücüler “vücudunu siper ederek” komünistlerin karşısında yer almışlardır. Ülkücü hareket içinde yer alan tanıkların, 12 Eylül’ün diğer mağdurlarından kendilerini ayırdıkları bir başka nokta, kendilerinin “vatan millet derdine düşmüş” gençler olmaları karşısında diğerlerinin “vatan haini” olmalarıdır. Ülkücüler, “vatan haini” dedikleri kişilerle birlikte, 12 Eylül mahkemelerinde yargılanıp cezaya çarptırılmalarını, kendilerinin de işkenceye maruz kalıp “vatan haini” muamelesi görmelerini, 12 Eylül’ün ülkücülere yönelik en ağır darbesi olarak kabul etmektedirler.

Yağmur Tunalı, ülkücülerin devletin güvenlik güçleri ile birlikte hareket ettiği ya da güvenlik güçleri yerine komünistlerin karşısına ülkücülerin çıkarıldığı şeklindeki görüşlere, ülkücülerini “öncü birlikler” olarak tanımlayıp karşı çıkmaktadır.⁴⁵²

Komünizme ve ihtilale geçit vermemek için vücudunu siper edenlerdik. Karşı çıktığımızdan ve bizi aşip hedefe gidememelerinden dolayı, devlet güçlerinden önce bize saldırıyorlardı. Biz, bir bakıma, devlet güçlerine ulaşmalarını önleyen öncü birlikleriydik. Bu konu çok dillendirilir ve açılması

⁴⁵¹ Kırcı, 2012, s. 40.

⁴⁵² Tunalı, a.g.e., s. 287.

çok önemlidir: Bizim devlet güçlerine yardım gibi bir niyetimiz de, vazifemiz de yoktu, gördüğümüz iş dolayısıyla, böyle bir sonuç ortaya çıkıyordu. Anlattığım gibi, zaten devlet de bütün güçleriyle bölünmüştü. Bölünme kesin ve keskin olmayan devlet kurumlarında da bizden çok onların itibar gördüğü açıktı. Arada biz olmasak, devlet organlarında kendilerine ‘yardım ve yataklık’ edecekler sayesinde daha kolay yol alacakları ve eğer karşı duranlar kalmıyorsa-doğrudan saldıracakları devlet güvenlik güçlerini daha kolay yıpratacakları kesindi.

Ancak Ali Bademci’nin anılarında yer alan bazı cümleler, Yağmur Tunalı’nın bu görüşlerinin aksini işaret eder niteliktedir. Bademci, bir TKP’linin devlet tarafından ülkücülere öldürtüldüğünü ve daha sonra da bu ülkücülerin yakalandığını anlatmaktadır. Devletin öldürtme gerekçesi ise, “TKP’linin ağır takip masraflarıdır”:⁴⁵³

O yıllarda devlete çok ağır takip masrafları yüklediği için oranın Ülkücü gençlerine öldürtüldüğünü sandığım tanınmış bir TKP’linin olayını ertesi günkü gazetede güya çarpıtarak verdiğim için ileride başıma bela olacak ve bu kitabın konusunu teşkil edecek ‘Kamuoyunu Ülkücüler lehinde yönlendirmek’ gibi ilk devlet sicilim de sanıyorum bu yayınlardan kaynaklanmıştı. Tabii daha sonra gerçekten Ülkücü olan zanlılar yakalandı ve cezalarını çektiler.”

Bir başka tanık Haluk Kırıcı da, çoğunluğu Kürt olan arkadaşlarından duyduğuna göre, 12 Eylül öncesinde bazı genç subayların, ülkenin doğu ve güneydoğusunda bulunan Kürtler’e, patlayıcı getirip gerekli desteği de sağladıklarını söylemektedir.⁴⁵⁴ Kırıcı’nın cümleleri, devletin bazı organları ya da mensupları aracılığı ile 12 Eylül öncesi şiddeti artırdığına işaret ederken ülkücülere patlayıcıları ya da silahları kimlerin temin ettiğine yönelik bir anlatımı yoktur.

Ülkücü tanıklarda, diğer ideolojileri savunanlara yönelik belli belirsiz bir saygı vardır. Bu saygı da, savundukları fikirler için ölümü bile göze alan, ağır işkenceler gören bu kişilerin “inanmışlığına” duyulan bir saygıdır. Bunun en açık

---

⁴⁵³ Bademci, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁵⁴ Kırıcı, 2012, s. 30-31.

örneğini Yaşar Okuyan anlatmaktadır. Okuyan'ın Nazım Hikmet'e yönelik düşüncelerinin değişmesinin en önemli nedeni, bir an Nazım Hikmet'in karşılaştığı durumla karşılaşarak kendisini onun yerine koymuş olmasıdır. Bu bize, yüzleşmede eşdeğerlilik ve saygının gelişebilmesi için empatinin şart olduğunu da gösteren bir örnektir. Okuyan, darbenin ardından birkaç gün Ankara'da saklanıp Türkes de teslim olduktan sonra İstanbul'a kaçmış ve polisin arama yapmayacağı yerler olarak öngörerek önce Sheraton Otel'de daha sonra da bir arkadaşının boğaz kıyısındaki villasında kalmıştır. Bu sırada yurt dışına kaçması için arkadaşlarından yoğun baskılar gelmeye başlamış ve bir Bulgar yük gemisi ile kaçışını sağlamak üzere tüm hazırlıklar yapılmıştır. Okuyan, iki gün boyunca kararsız bir şekilde ne yapacağını düşünürken Nazım Hikmet ile empati kurabilmiştir:⁴⁵⁵

Ben yıllardır Nazım Hikmet'e yurt dışına kaçtığı için vatan haini diye sövmüş adamdım. 'Şimdi milliyetçi Yaşar Okuyan yurt dışına mı kaçacaktı? O zaman Nazım Hikmet'e niye vatan haini dedin? Sen de öylesin.' Bu düşüncelere kapılınca da Nazım Hikmet'in durumunu tekrar düşündüm. Demek ki dedim, insanlar kendi öz vatanlarından sağcı da olsa solcu da olsa kaçmak zorunda kalabiliyor. O gün anladım ki, kimseyi baştan vatan haini diye suçlamayacaksın. Bugün evimde Nazım Hikmet'in büstü var.

Haluk Kırcı, kendisini ve dönemin siyasi eylemler içinde yer alan gençliğini "soğuk savaşın kurbanları" olarak nitelendirirken eşitliği cehalet ve mağduriyet üzerinden kurmaktadır:⁴⁵⁶

Yaşadığım tecrübeler, bu insanlara komünist demenin mümkün olmadığını göstermektedir. Çünkü cezaevlerinde yatarken gördük ki; komünist diye bildiğimiz ve vurulmak zorunda kaldığımız o Anadolu çocuklarının çoğu, komünizmin ne olduğunu bile doğru dürüst bilmiyor. Marks'ı okumamışlar, ekonomi tarihinden bihaberler, içinde yaşadıkları toplumun tarihi gerçeklerini incelememişler, Batı'nın geçirdiği sosyal değişimlerin farkında değiller, dünya gerçeklerine kapalı yaşıyorlar... Bizim, komünist olduklarını zannederek savaştığımız o insanlar, genellikle, sosyal dengesizliklerin, ekonomik şartların

---

⁴⁵⁵ Okuyan, a.g.e., s. 97.

⁴⁵⁶ Kırcı, 2012, s. 59.

ve bilgisizliğin kurbanı olmuş kimselerdi. Onlar da aynı acının ve çaresizliğin, daha doğrusu *ışksızlığın** darboğazında çıkış aramaktaydılar.

Yağmur Tunalı ise, 12 Eylül öncesinde ve sonrasında, çoğu genç binlerce milliyetçinin öldürüldüğünü ancak bugün onlardan hiç söz edilmediğini belirtmektedir. Bu kişiler bugün, devletin kayıtlarında sadece birer istatistiktir; adları unutulmuştur. “Üstelik suçlanan ve insana benzerliği tartışılır bir ucube gibi tanıtılmaya çalışılan da onlardır.”⁴⁵⁷ Tunalı burada, önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Yaşar Okuyan, “sol, yazıda da, propagandada da milliyetçilerden iyidir.” diyerek solun çok çeşitli medyalar aracılığı ile 12 Eylül’ü anlattığını ve gündemde tuttuğunu belirtmektedir.⁴⁵⁸ Özellikle Tunalı’nın anlatımında da ülkücülerin edebiyata ve sanata, okumaya ve yazmaya mesafeli duruşuna dair pek çok anı yer almaktadır. Ancak Tunalı’nın burada dikkat çektiği nokta, ülkücülerin 12 Eylül dönemini ve mağduriyetlerini anlatmamalarının başka bir nedeni olduğudur. Bunun nedeni suçluluk psikolojisi değildir; kendini kandırılmış hissetmek değildir; acizlik değildir. Tunalı, bu tavrı şu cümlelerle açıklamaktadır:⁴⁵⁹

12 Eylül öncesinde hayatını kaybedenler arasında, çoğu genç olmak üzere binlerce milliyetçi vardır. Bugünün matbuatında bahsi geçmeyen ve yeni nesillerin bir yerlerden duyması, okuması ve öğrenmesi mümkün olmayan bir durumdur. Devletin kayıtlarında birer istatistik olarak kalan ve hatıraları yad edilmeyen bu fedakarların iddiası da, bu yönde bir intikam davası da yoktur. Bir talep etme tenezzülünde bulunmayı, uğruna öldükleri vatan fikrine ihanet sayarlar. Aynen Türk milletinin yüksek karakterinin bir özelliğinde olduğu gibi, “Bize şunu yaptılar, bunu yaptılar!” diye sızlanmazlar...bu asil ruhun sessizliğini, acizlik sayanlar aldanırlar. Bunu anlamak lazımdır... Adalet, bunca yılın ardından, hiç olmazsa kayıplar konusunda objektif bakabilmeyi ister.”

Tunalı, objektif yaklaşımı “kayıplar” konusunda istemektedir. 12 Eylül öncesi dönemde siyaset ve eylem içinde yer almış farklı ideolojilere sahip kişileri “ölümde”

---

* Vurgu, Kırıcı'ya aittir.

⁴⁵⁷ Tunalı, **a.g.e.**, s. 281.

⁴⁵⁸ Okuyan, **a.g.e.**, s. 174.

⁴⁵⁹ Tunalı, **a.g.e.**, s. 280-281.

eşitlemektedir. Ülkücüler dışındaki “yaşayanlar” ise, “memleketi, şurasından burasından hırpalayarak yabana peşkeş çekmek isteyenler”dir ve ülkücüler “şahane bir karşı duruş hikayesiyle, onların önünü kesmiş, ilerlemelerini durdurmuştu”r.⁴⁶⁰ “Sol-Marksist çizgidekilerin çoğunluğu...esas itibariyle, Türk’ü sevmedikleri için, bu memleketin insanına, yaşayışına sempati bile duymadıkları için o yolu seç[mişler] ve düşmanlık et[mişlerdir.]”⁴⁶¹ Tunalı, açıktır ki, komünizme hala karşıdır ve ancak komünistlerin “Türk gibi komünist olmaları halinde” bir fikir olarak komünizmin var olmasına karşı çıkmayacağını belirtmektedir. Tunalı, kendisi gibi Türk milletinin de komünizme karşı olduğunu söylerken “Dinsiz-imansızlık olarak görür.” diye de eklemektedir.⁴⁶²

Bir başka tanık, Ali Bademci ise ülkücüler ile solcuları, “mağduriyet”te eşitlemektedir. Kürtleri dışarda bırakmakta ve ülkücüler ile solcular için “hiç olmazsa basit bir sicil temizliği” yapılabileceğini ancak bunun da kimsenin aklına gelmediğini belirtmektedir.⁴⁶³ Yaşar Okuyan’ın anıları ise, özellikle idamlar ve cezaevlerinde maruz kalınan uygulamalar açısından solcuları da Kürtleri de dışarıda bırakmayan bir yaklaşıma sahiptir. Yaşar Okuyan’ın anılarında, tahliyesinden çok kısa bir süre sonra Diyarbakır 5. No’lu cezaevinin komutanlığını yapmış olan Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım’la karşılaşması şu cümlelerle yer almaktadır:⁴⁶⁴

Diyarbakır Askeri Cezaevi’nin meşhur komutanı Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım’la tesadüfen tahliyemden bir ay sonra, Ulus’ta Anafartalar Çarşısı’nda, bizim camianın da yakından tanıdığı bir kuyumcu arkadaşın dükkanında karşılaştık. Kendisini tanıınca, benden çok sert bir tepki gördü. Çünkü “Büyük geçmiş olsun. Size Mamak’ta çok eziyet veriyorlar. Bunu biliyorum. Ama biz de bunun karşılığını solculara, bölücülere ödetiyoruz” gibi sözler sarf etmişti. Bu konuşmanın sonrasında, üzerine yürüdüğümü,

---

⁴⁶⁰ Tunalı, **a.g.e.**, s. 280.

⁴⁶¹ Tunalı, **a.g.e.**, s. 337.

⁴⁶² Tunalı, **a.g.e.**, s. 339.

⁴⁶³ Bademci, **a.g.e.**, s. 35.

⁴⁶⁴ Okuyan, **a.g.e.**, s. 174.

işyeri sahibinin araya girdiğini ve Yıldırım'ı dükkandan uzaklaştırdığını bugün gibi hatırlıyorum.

Ülkücü tanıklar için Alparslan Türkeş, eleştirmedikleri, saygı duydukları, bir kahraman olarak gördükleri, yücelttikleri bir liderdir. Alparslan Türkeş'i eleştirmekten uzak durmuşlar ancak ülkücü hareketi, hareketin önde gelen bazı isimleri üzerinden eleştirmişlerdir. En yaygın ve temel eleştiri, solcuların bilgiye, kültüre ve sanata verdiği önem karşısında ülkücülerin kitap okumayan, tarih bilmeyen, milliyetçi ideolojinin önde gelen isimlerini ve eserlerini tanımayan, sanata sanatı yadırgayacak kadar uzak olan, insani ilişkileri zayıf ve girişkenlikten uzak bir gençlik olduğu şeklindedir. Bir başka eleştiri, ülkücü hareket içindeki kıskançlıklar ve ihanetler üzerinedir. Ancak Yaşar Okuyan ve Yağmur Tunalı, ülkücü hareketin başta Namık Kemal Zeybek ve Muhsin Yazıcıoğlu gibi hareketin önde gelen isimleri tarafından Menzil tarikatının etkisi altına sokulduğunu da belirtmektedirler. Bütün teşkilatı saran bir “Menzil merakı ve heyecanı” söz konusudur ve Menzil’de bulunan Şeyh Raşid Efendi, neredeyse ülkücü hareketin manevi lideri haline gelmiştir. Tunalı, ülkücü gençlerin sıra sıra otobüslerle tarikatın şeyhini ziyaret için Adıyaman’a götürüldüklerini anlatırken, bunun ülkücü hareketin yörüngesini de değiştirdiğini söylemektedir: “Bunu konuşan yoktu. Anlayan da galiba çok az ve sesi kısıktı. Ben de o anlayanlar arasında sayılmazdım. Ancak, bu gidişin **Erbakan Hoca**’ya* yarayacağını çok söylediğimi hatırlıyorum... Bizimkilerin kapılandığı yeni din anlayışıydı.”⁴⁶⁵

Yaşar Okuyan da, 1980 yılında MHP içinde “Menzil” nedeniyle bir yol ayrımı yaşandığından söz ederken Türkeş’in de bu durumdan “pek hoşlanmadığını

---

* Kelimelerdeki vurgu, Tunalı’ya aittir.

⁴⁶⁵ Tunalı, **a.g.e.**, s. 202.

ama ses etmediğini” söylemektedir. Ancak Okuyan, Namık Kemal Zeybek ile bu konuda bir tartışma yaşamış ve tartışma Alparslan Türkeş ile de devam etmiştir.Okuyan, Türkeş’e ilk defa bu tartışma sırasında karşı çıktığını ve Türkeş’in de sinirlenip masasının üzerinde duran ataç kutusunu kafasına fırlattığını anlatmaktadır. Ancak açıkça yazmamış olsa da bizim bu tartışmadan çıkardığımız sonuç, Türkeş’in Menzil ve şeyhi Raşit Erol’u Namık Kemal Zeybek’in yanında desteklerken Okuyan’ın yanında karşı çıkar ya da en azından “ses etmez” görüldüğü ve Okuyan’ın da Türkeş’in tavırlarında sergilediği bu farklılığı anlamış olmasıdır. Okuyan, bu olay için “Benim Türkeş’le ve MHP’yle kırılma noktam bu olay olmuştur.” demektedir. Bu olay üzerine partiden istifa etmeye karar vermiş ancak vazgeçmiştir: “O sırada her gün insanlar öldürülüyordu. İstifa etsem en yakınım anlatamam, ‘Korktu kaçtı’ derlerdi. ‘Türkeş böyle yaptı’ demek ise ne bana yakışırdı ne de kimse inanırdı. İstifadan vazgeçtim ama uygun bir zamanda bu konuyu Türkeş’e iletmeye karar verdim. Sonra bu Menzil meselesini bir daha açmadık. Hiçbir şey olmamış gibi konuşmaya devam ettik.”⁴⁶⁶

Ancak, Yaşar Okuyan darbenin ardından tutuklu buldukları Dil Okulunda Alparslan Türkeş ile konuşmuş ve şu cümleler ile MHP’den ayrılacağını ifade etmiştir: “Siz benim aile büyüğümünüz. Saygım sonsuz ve ölene kadar sizin yanınızdayım. Ama inşallah tahliye olursak, yeniden siyasete başlarsak sizinle siyaset yapmayacağım. Yine de büyüğüm olarak ölene kadar emrinizdeyim.”⁴⁶⁷ Okuyan, tahliye olduktan sonra Türkeş tahliye olana kadar her hafta ziyaretine gitmiş ancak Türkeş, tahliyesinden sonra Yaşar Okuyan’ı birlikte siyaset yapmak için

---

⁴⁶⁶ Okuyan, a.g.e., s. 143-144.

⁴⁶⁷ Okuyan, a.g.e., s. 145.

defalarca çağırılmış olsa da, yeniden Türkeş ile birlikte çalışmamıştır. Siyasete ANAP'ta devam etmiştir.

Yağmur Tunalı, ülkücü hareketin “Kanımız aksa da zafer İslam'ın” sloganının da böyle bir dönemin eseri olduğunu söylemektedir. Tunalı, Ülkü Ocakları Sosyal Faaliyetler Merkezinde bulunan ses kayıt stüdyosunda bir kaset hazırladıklarını anlatmaktadır. Şiirler ve müziklerin yanı sıra tanıtıcı ve bilgilendirici metinlerin de yer aldığı kasetin hazırlığını ve planlamasını kendisi yapmıştır. Kaseti her dinleyen çok beğenmiş ve kısa sürede çoğaltılıp teşkilatlara dağıtılmasına ve her yerde satılmasına karar verilmiştir. Tunalı, kasedin adını alternatifli olarak verdiklerini ve hangisi seçilirse seçilsin kabule hazır olduklarını belirtmektedir. Ancak, Muhsin Yazıcıoğlu kasedin adını, belirledikleri seçenekler arasında olmayan, “Kanımız aksa da zafer İslam'ın” olarak belirlemiştir. Tunalı, zaten eleştirdiği bu sloganın, hazırlanmasında yoğun emek verdiği kasede ad olup kaset aracılığı ile bütün ülkücü camiada yerleşmesinden büyük rahatsızlık ve suçluluk duymuştur.⁴⁶⁸ Tunalı da Okuyan gibi, Alparslan Türkeş'in tutuklu kaldığı yaklaşık beş yıl boyunca her hafta, oğlu Tuğrul Türkeş'i ziyaret edip yapılabilecekler üzerine bilgi almıştır. Ancak Türkeş'in tahliyesinin hemen sonraki günü Tuğrul Türkeş'in bürosuna son defa gitmiş ve “Benim işim burada bitti. Memuriyetime ve bütünüyle edebiyata-sanata dönüyorum” demiştir.⁴⁶⁹

Ülkücülere göre 12 Eylül darbesi “milliyetçilere karşı yapılmış”, “emperyal bir projedir.” Soğuk savaş döneminin Türkiye'ye yansıması olarak da görülmektedir. ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadeleden Türkiye'nin payına düşen 12 Eylül askeri darbesi olmuştur. Bu bakış açısı, ne bütünüyle TSK'yı suçlamakta ne de

---

⁴⁶⁸ Tunalı, a.g.e., s. 199-204.

⁴⁶⁹ Tunalı, a.g.e., s. 305.

12 Eylül öncesi siyasetçilere bir sorumluluk yüklemektedir. Sorumlular TSK içindeki birkaç kişi ve olsa olsa bir de Bülent Ecevit'tir. Yaşar Okuyan, iki ayrı tarihte MHP milletvekili Gün Sazak ile CHP Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay'ın aracı olup Ecevit ve Türkeş'i biraraya getirmeye çalıştıklarını ancak Ecevit'in bu iki teklifi de reddettiğini anlatmaktadır. Ecevit, Dalokay'ın ısrarı karşısında "Yok Vedat Bey. Örgüt bunu anlamaz. Siyaseten bana sıkıntı verir." cevabını vermiştir.⁴⁷⁰ Ülkücülere göre, 2002 yılı sonundan itibaren AKP'nin iktidara gelişi de, bu emperyal projenin bir sonucudur. AKP'nin iktidarını sağlayanlar arasında, 12 Eylül döneminde özellikle Menzil tarikatine yaklaşan ülkücüler de vardır.

6.2. Kürtler

Kürt siyasal hareketinde yer almış tanıklar, 12 Eylül öncesinde daha çok, farklı Kürt örgütlerinin birbirine karşı yürüttüğü mücadele üzerinde durmuşlardır. Kemal Burkay, "siyasetin iğrenç, tiksindirici bir başka yüzü" diyerek, hem Kürt örgütlerinin hem de diğer sol örgütlerin hızlı bir şekilde tavır değişikliğine gidebildiklerini anlatmaktadır.⁴⁷¹

O güne kadar yerin dibine batırdıkları Mehdi ile ilişkileri düzeldi. Çünkü Mehdi'ye yaptıkları yüzünden değil, bizim arkadaşımız olduğu için karşıydılar. Madem ki artık arkadaşımız değildi, onunla dost olabilirlerdi ve olmalıydılar... Mehdi'nin dışlanması sonradan sonra ağız değiştirenler yalnız bizim yeminli karşıtlarımız DDKD'ciler olmadı. Perinçekçilerin Aydınlık gazetesi..., Diyarbakır belediye başkanlığı seçimlerinden ve Mehdi'den tek söz etmemiş olan TKP'nin Politika gazetesi ve "Bizim Radyo"su..., Hürriyet gazetesi... Kısacası, Mehdi bizden ayrıldıktan sonra solda ve sağda, tüm düşmanlarının dostu oldu!

Kemal Burkay, diğer yandan dönemin ideolojik hatlarının çok keskin olduğunu da vurgulamaktadır. Dönem, en ufak eleştirilerin bile kabul görmediği, görüş ayrılıklarına değer verilmeyen ve dikkate alınmayan bu nedenle de neredeyse

---

⁴⁷⁰ Okuyan, a.g.e., s. 75-76.

⁴⁷¹ Burkay, 2010, s. 97-98.

her bir eleştirinin yeni bir örgüt kurulmasına yol açtığı bir dönemdir. Burkey, bugünden geçmişe baktığında, sosyalizmi yakın bir hedef olarak kabul etmekle en büyük hatayı yaptıklarını düşünmektedir. Ona göre, yapılması gereken ancak yapılamayan, sosyalist idealleri bir kenara bırakmadan, ama öncelikli hedef olarak demokrasiyi ön plana çıkarmaktır. Bu yapılmadığı için de, demokrasi hala Türkiye'nin önünde gerçekleştirilememiş bir hedef olarak durmaktadır.⁴⁷²

Diyarbakır 5 No'lu Cezaevini deneyimlemiş, işkence ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmış olan tanıklar için ise, askeri darbe devletin Kürtler'i ihanetle karşı karşıya bırakma planının bir parçasıdır. Kürtler, kendi kimliklerine ve siyasi mücadelelerine ihanet ederek vazgeçişler diye adeta bir soykırıma uğratılmışlardır. Anılarda, dönemin Nazi Almanyası dönemine benzetilmesi, sıklıkla karşımıza çıkan bir benzetmedir. Kürt tanıklar, işkence altında konuşanları ve cezaevinden çıktıktan sonra siyasi mücadeleden vazgeçenleri, Kürt halkına ve kendi kimliklerine ihanet etmiş saymaktadırlar.

İşkencede “çözülmemiş” olmak, halkına sadakatin en büyük göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ali Ekber Gürgöz, yaklaşık bir ay gözaltında kalmış ve tutuklanana kadar defalarca işkence görmüştür. Gürgöz, işkence sırasında sürekli kendi kendine konuşarak, “Dayan! Unutma ki sen yığınlarca şehidi olan, mazlum Kürdistan halkının bir ferdisin. Çözülme! Ölmen gerekirse öl! Ancak şerefle.” gibi cümlelerle kendine dayanma gücü verdiğini vurgulamaktadır.⁴⁷³ Gürgöz, ablası ile birlikte gözaltına alınmıştır ve aynı anda işkence görmüşlerdir. İşkence gören ablasının çığlıklarını duymak onun için ayrı bir işkence haline gelmiştir. Ancak, ablasının da kendisi gibi dayanacağından ve çözülmeyeceğinden emindir.

---

⁴⁷² Burkey, 2002, s. 277.

⁴⁷³ Gürgöz, a.g.e., s. 60-61.

“Çözülenler”, “itirafçı” olup istenen her bilgiyi fazlasıyla polise anlatmakta bunun karşılığında, diğerlerinin mahrum bırakıldığı temel ihtiyaçlarını fazlasıyla giderebilmektedirler.

Cezaevlerinde bir de cezaevi kurallarına uyararak teslim olmuş olanlar vardır ki bunların sayısı oldukça fazladır. PKK’lı olan İrfan Welat, 12 Eylül sonrasının ilk 5-6 ayında Diyarbakır Cezaevindeki durum hakkında şunları söylemektedir:⁴⁷⁴

İdarenin bize karşı güttüğü taktik çok ilginç ve basit. Bir kere bizi diğer siyasetlerden tecrit etmek, onların bizimle tavır almalarını önlemek için ne lazımsa yapıyor. Diğer siyasetlerin tümünü dayakla, tehditle biraz da ılımlı davranarak teslim almış durumda. Özellikle DDKD tam idarenin gözde koğuşu. Tırşıkçılara bile örnek gösteriliyorlar. Özgürlük yolu da DDKD’den farksız. Özgürlükçüler “idarenin her dediğini yaparak işi laçkalaştırıyoruz. Böylece yürüyüş yapmak, ant okumak, marş söylemek önemsizleşiyor. Eski önemini yitiriyor” diyorlar. Açlık grevine dek direnen Dev-Yol ve Ala Rızgari ise istemeyerek de olsa artık boyun eğmiş durumdadır.

Welat’ın bu cümleleri, tutuklular arasında, cezaevi yönetimine direnmek açısından bir derecelendirme yaptığını göstermektedir. PKK’lılar arasında da direnmeyip “teslim olanlar” vardır ancak bunlar üst kadrolar değil “sıradan sempatanlar ve halktan kişiler”dir. Cezaevi yönetimi, PKK’yı içten bölmek için de “diğer siyasetlerle” aynı koğuşa verilen ve direnen PKK’lıları hücrelere atmaktadır.⁴⁷⁵

“Özgür Kürdistan özlemi” ve mücadelesi nedeniyle cezaevinde olan bu tutuklularda kendilerini “tutsak” olarak kabul etme yaklaşımı da hakimdir. Türkiye Cumhuriyeti’nin “tutsakları”dırlar ve amaç Kürtleri “topluma kazandırmak” değil, “insanların siyasal kimliklerini yok etmek, onları ihanetle karşı karşıya getirmektir.”⁴⁷⁶ “Tutsaklar”ın cezaevinde karşılaştıkları koşullar o kadar ağır ve tahminlerin dışındadır ki, uzunca bir süre direnmenin ihtimali bile ortaya çıkmadan

---

⁴⁷⁴ Welat, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁷⁵ Welat, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁷⁶ Güney, **a.g.e.**, s.52.

koşullara ve emirlere boyun eğmişlerdir. Ancak daha sonra ölüm oruçları ile direniş başlamıştır. İrfan Welat'ın özellikle direnişin başlaması ve devamında PKK'nın rolüne yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Diğer tanıklar ise hiçbir örgütü ön plana çıkarmadan sadece nasıl direndiklerini anlatmışlardır.

İrfan Welat, 12 Eylül sonrasında ve Diyarbakır cezaevinde yaşananların ardından Kürt siyasal hareketinin birleşerek güçlendiğini savunmaktadır: “Ve Kürt halkı tarih sahnesine çıktı. Tıpkı acı çeken kişinin olgunlaşması gibi; halk ve toplum olarak, tarihi boyunca ve özellikle 5 No'luda acı çekti, isyan etti, direndi, olgunlaştı. Aklını ve yüreğini ve özgürleşme sürecinde birleştirmesini başardı.”⁴⁷⁷ Ancak, bir başka görüş ise devletin Diyarbakır Cezaevinde, gelecekte demokratik bir Kürt hareketi yaratma kabiliyetine sahip kadroları önemli oranda imha ettiği şeklindedir.⁴⁷⁸ Kemal Burkay da benzer bir şekilde, devletin PKK'yı önce doğrudan örgütleyip daha sonra da bu örgütü kullanarak, Kürt ulusal hareketini bir kör dövüşüne, kaosa soktuğunu vurgulamaktadır.⁴⁷⁹

6.3. Solcular

Yehudith Auerbach'ın ve Murat Parker'in üzerinde durduğu yüzleşmenin aşamaları açısından baktığımızda, yüzleşmede en önemli adımları sol hareket içinde yer alan tanıkların attığını görmekteyiz. Bu tanıklar, dahil oldukları örgütleri yapılanışları, kişilerarası ilişkileri ve eylemleri açısından eleştirebilmiş ve diğer siyasi hareketlerle bir duygudaşlık da sağlayabilmişlerdir.

Gün Zileli, kitabının adı üzerine yaptığı açıklamada, Doğu Perinçek'i “peygamber” olarak nitelendirir ve “havariler”in 1974 genel affi ile cezaevlerinden çıkan solcuları bir araya topladıklarını söyler. Bu “havariler” Deniz Gezmiş'i görmüş

---

⁴⁷⁷ Welat, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁷⁸ Güney, **a.g.e.**, s. 173.

⁴⁷⁹ Burkay, 2010, s. 162-163.

olanlar, Mahir Çayan'ın yakın arkadaşı olanlar, İbrahim Kaypakkaya'nın yanında yer alarak Aydınlık hareketinden kopmuş olanlardır. Gün Zileli'nin andığı isimler sol hareketin, 12 Mart darbesinin ardından öldürülmüş olan lider isimleridir. Doğu Perinçek hayatta olduğu için de "Aydınlıkçı havariler" in "peygamberlerinin fiili yol göstericiliğinde" TİİKP'yi yeniden örgütlediklerini belirtmektedir. Doğu Perinçek'i "peygamber" olarak nitelendirmesi hem Perinçek'e hem de başta kendisi olmak üzere TİİKP içinde yer alanlara yönelik genel eleştirisidir. Aynı zamanda dönemin sol hareketine yönelik de önemli bir eleştiridir. Ona göre sol hareketin pek çok örgüte bölünmesinin nedeni ideolojik yorum farklılıkları olarak görünse de aslında gerçek neden farklıdır.⁴⁸⁰

Gerçekte *havariler*, kendilerini beklenmedik ölçüde yükselten toplumsal dalganın getirdiği maddi kazançları, olanakları ve otoriteyi paylaşmakta anlaşmazlığa düşmüşlerdi... "Şehit ata"nın *manevi* gücüyle maddi olanaklara kavuşan havariler, bu olanakların bölüşümünde anlaşmazlığa düşünce, "tefsir farkları" gündeme geldi ve "şehit ata" kültürüne dayanan örgütler hızla bölünmeye başladı.*

Zileli, sözünü ettiği maddi kazançları ayrıntılandırmamış ya da açıklamamıştır. Ancak Zileli'nin bugünden geçmişe baktığında sol hareketin çok parçalı, çok fraksiyonlu bölünmüşlüğünden rahatsızlık duyduğu açıktır. Bu rahatsızlık da bugüne ait bir rahatsızlıktır. 12 Eylül öncesinde herhangi bir fraksiyona dahil olmayan ve sayıları oldukça fazla olan "samimi devrimciye", "örgüt şefleri" tarafından "ÇBS'ciler" ve "araştırıyorumcular" adları takılmıştır. ÇBS'ciler, "çizgisi belirsiz sosyalistler" in kısaltmasıdır ve "araştırıyorumcular" adı da, neden herhangi bir fraksiyona dahil olmadığı sorularıyla bunaltılan devrimcilerin verdiği "araştırıyorum" cevabı nedeniyle verilmiştir.⁴⁸¹

---

⁴⁸⁰ Zileli, **a.g.e.**, s. 389

* Kelimelerdeki vurgu Zileli'ye aittir.

⁴⁸¹ Zileli, **a.g.e.**, s. 390-391.

Solun bölünmüşlüğü ile yüzleşen bir başka yazar Ömer Ağın'dır. 12 Eylül öncesi dönemde Sovyet eğilimli hareketlerin yan yana gelmesi için koşullar uygun olmasına rağmen ortak bir hat geliştirilememiştir. Ağın, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu politik iklimin ve bireylerin siyasetten uzak duruşunun nedeni olarak sol hareketin parçalı yapısını göstermektedir.⁴⁸² Ağın, TKP'nin Kürt sorununa yaklaşımını da eksik ve yanlış bulurken ne TKP'nin ne toplumun ne de Kürtlerin bu sorunu anlayabildiğini belirtmektedir. Kürt sorununu öncelikle insani boyutu olan bir sorun olarak görmekte ve temelde özgür bireyler ve demokratik bir toplum olma sorunu olduğunu ifade etmektedir:⁴⁸³

Kürt sorununa kendimize göre yarattığımız bir işçi sınıfı penceresinden baktık. Oysa, Kürtlere Kürtlerin penceresinden Türklere Türklerin penceresinden bakmak gerekirdi. Bütün Türkiye'yi görebilen bir pencere oluşturmalydık. Kürt sorununun bir kültür, bir kimlik sorunu olduğu... kavranılamadı... Çözümü 'topyekun' çözümlerde gördük. Bu mantıkla üretilen politikalar da kısır kaldı.

12 Eylül öncesinde devrimci grupların önem verdiği çalışmalardan biri dergi çıkarmak ve bu dergilerin dağıtımını ve satışını sağlayabilmektir. Devrimci gruplar hem kendi varlık mücadelelerini hem de diğer gruplarla olan tartışmalarını bu dergiler aracılığı ile yürütmüşlerdir. Ancak, yayın çıkarmak ve dağıtımını başarmak dönemin sıkıyönetim koşullarında hem zor hem de tehlikeli bir çalışma olmuştur. Sol örgütlerin bu şekildeki çalışmasını kendi örgütü üzerinden eleştiren Yaşar Ayaşlı, bunu bir enerji ve zaman kaybı olarak değerlendirmektedir. Aynı enerji başka eylemlere harcanabilse, daha iyi sonuçlar alınmış olabileceğini savunmaktadır. Ayaşlı, darbe öncesi ve sonrası yapılan hatalar olarak da şunları sıralamaktadır: "Kadro azlığı, kitlelerden kopukluk, birkaç ilin dışına taşamamak, dar çevre ruhu, sol

---

⁴⁸² Ağın, **a.g.e.**, s. 84.

⁴⁸³ Ağın, **a.g.e.**, s. 130-132.

sekte, teorik gerilik. Bunlara bir de darbe sonrasındaki hatalarımız eklendi: Kadroları iyi koruyamama, illegal çalışmayı kolektifleştiremememe, operasyonları iyi okuyamama, güçleri orantılı kullanamama ...”⁴⁸⁴

Yehudith Auerbach’ın yüzleşme piramidinde yer alan aşamalardan biri “kabul edilmese bile Öteki’nin anlatısını tanımak ve anlamaktır”. Bu tanıma ve anlamamanın sol hareket içindeki örneklerinden biri, Ali Taşyapan’ın anılarında yer almaktadır.⁴⁸⁵

Yalnız tanık olduğum bir gerçek var, ona dokunayım diyorum. Şudur: 12 Eylül koşullarında devrimci tutuklular ağır işkence gördü, dünya alem bunu biliyor. Ama ülkücü tutuklular çay kahveyle karşılanmadı, onlar da işkence silindirinden geçti... “Onlar devrim düşmanı” deyip bu gerçeği es geçmek, kınanan çifte standarda tepetakla düşmektir. Şayet işkence bir insanlık suçuysa (ki, öyledir), kime uygulanırsa uygulansın, açığa çıkarılıp teşhir edilmeli.

Farklı siyasi görüşten olanları kendisiyle eşdeğer görüp onlara saygı duyabilmenin ilk koşulu, yakınlaşmaktır. Gündelik hayat içinde iletişim kurabilmektir. Ancak anlaşılın odur ki; bir MHP’li ile cezaevinde kurduğu yakınlığı, üzerinden yıllar geçmiş olsa da anlatmak çok kolay değildir. Nazım Sılacı, Mamak’ta MHP davasından yargılanmakta olan Mustafa Dündar ile yakınlaşmasına bir neden bulmaya, bir anlam vermeye çalışmaktadır. Geçmişte birbirine “düşman” olmuş kişilerin yakınlaşmasını, bir yandan içinde buldukları zor şartlara bağlarken bir yandan da hemşehrilik bağını ön plana çıkarmaya çabalamaktadır. Bir MHP’li ile oturup sohbet etmesini mümkün kılan kendisi gibi Artvin Yusufeli’nden olmasıdır. Sılacı, Dündar’la hapisanede kurdukları yakın ilişkiyi, kendisine yönelik samimi ve “babacan” tavrı ile hemşehri olmalarına bağlamaktadır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Ayaşlı, **a.g.e.**, s. 401-402.

⁴⁸⁵ Taşyapan, 2009, s. 19-20.

⁴⁸⁶ Sılacı, **a.g.e.**, s. 59.

7. MAĞDURİYET

*“İnsan mağduriyetini dinleyen bir kişi olmadıkça
gerçek mağduriyetini anlayamıyor.”
Mehmet ÖZTEPE*

“12 Eylül ve mağduriyet” dendiğinde akla ilk gelen işkencelerdir. Ancak 12 Eylül darbesinin neden olduğu mağduriyetler işkencelerden ibaret değildir. “Mağduriyet” kelimesinin anlamı, “gadre uğramış kimsenin hali”dir.⁴⁸⁷ Kelimenin kökü “gadr” kelimesi ise, “hainlik, vefasızlık; zulüm, merhametsizlik; haksızlık ve yazık” anlamlarına gelmektedir.⁴⁸⁸ Gaddar ve zalim gibi kelimeler de mağduriyete neden olan, mağdur eden kişilere işaret etmektedir.

“Mağdur” ve “mağduriyet” kelimelerinin hukukta ve siyasette bir karşılığı olsa da “gaddar” ve “zalim” kelimelerinin yoktur. “Mağdur/gaddar” ya da “zulüm/zalim” karşıtlıkları yerine “mağdur/fail” karşıtlığı kullanılmaktadır. “Fail” ise, fiili/eylemi gerçekleştiren kişidir. Hukukta “suçu işleyen”, “suçlu” gibi olumsuz bir anlam ile yer alıyor olsa da “gadr” ya da “mağdur” kelimeleri doğrudan hukuki anlamı ile “suç”u çağrıştırmaz. Ancak önemli bir nokta şudur ki “mağdur”, her durumda hayatta olmayı/sağ kurtulmuş olmayı göstermektedir. “Kurban” kelimesi ise hem mağdurlar için hem de öldürülmüş olanlar için kullanılabilir. Mağduriyet her durumda, kişinin elinden bir takım hakların alınmış olmasına işaret eder. Hangi hakları, kimin, kimden aldığı soruları önemli sorulardır. Bunların tartışılarak kamusal hale getirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, 12 Eylül öncesinde ve sonrasında yaşanan mağduriyetleri, kişinin elinden alınan hakları çerçevesinde değil, kişinin karşılanmayan ihtiyaçları çerçevesinde analiz etmeye çalıştık. Daha önce de belirttiğimiz gibi, “geçmişle

⁴⁸⁷ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2005, s. 561.

⁴⁸⁸ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 273-274.

yüzleşme” ile “geçmişle hesaplaşmayı” her ne kadar birbirinin devamı ve ayrılmaz parçası olsalar da, birbirinden farklı iki aşama ya da süreç olarak kabul ediyoruz. Yüzleşilmeyen bir geçmişle hesaplaşamayacağı, hesaplaşma için devlet organlarının harekete geçirilmesi yönünde yeterli ve gerekli siyasi baskının ortaya konulamayacağı savunusundan hareketle de, mağduriyetler ayrıntılandırılmadan yüzleşmenin temel eylemi/duygusu olan empatinin sağlanamayacağını düşünüyoruz.

Empati, saygı, duygudaşlık ya da Öteki’ni eşdeğeri olarak görme, yüzleşme aşamasında yer almalıdır. Tanıl Bora, Hannah Arendt’in ve günümüzde de Dan Diner’in “politikanın duygusallaştırılması” ihtimaline dikkat çektiklerini ve bundan uzak durulması konusunda uyardıklarını yazmaktadır. Zira “politikanın duygusallaştırılması”, mağduriyetlerin nedenlerinin siyasi, hukuki ve ahlaki açıdan sorgulanmasını engelleyebilecek ve hatta sadece acıların gündemde kalmasına yol açabilecektir. Bora, böyle bir risk karşısında duygulara kapıları kapatmak yerine, duyguları da anlamak gerektiğini ve bir “duygu politikası”na ihtiyaç olduğunu yazmaktadır.⁴⁸⁹

Bora’nın değindiği “duygu politikası” ancak yüzleşme aşamasında yürütülebilecek bir politikadır. Duygudaşlığı sağlayabilmek için önce acının hissedilebilmesi gerekmektedir. Ülkücü hareket içinde yer alan tanıklardan Ali Bademci, 12 Eylül döneminde gözaltına alınmış, tutuklanmış ve hukuk kurallarına aykırı yargılamaların içinde yer almış olsa da, Kürtler’i 12 Eylül’ün mağdurlarından kabul etmemektedir. Diyarbakır 5. No’lu Cezaevinde yaşananlar bugün pek çok ayrıntısıyla biliniyor olsa da, Bademci’ye göre, 12 Eylül mağdurları sadece ülkücüler ve solculardan ibarettir. Bademci, bu iki grupta yer alan mağdurlar için “hiç olmazsa

---

⁴⁸⁹ Tanıl Bora, “Tüm İnsanlar Önünde Özür Dilerim”, **Bir Daha Asla: Geçmişle Yüzleşme ve Özür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 87.

basit bir sicil temizliği” yapılabileceğini ancak bunu bile kimsenin düşünmediğini yazarken Kürtler’i dışarda bırakmaktadır.⁴⁹⁰

Bu bakış açısı sadece ülkücülere ya da Ali Bademci’ye özgü bir bakış açısı da değildir. TİKB’den Yaşar Ayaşlı,“faşistler”in “12 Eylül’ün gerçek mağdurları biziz edebiyatı” yaptıklarından şikayetçidir. Bir de “İslamcılar”dan: “12 Eylül’ün gerçek mağduru biziz edebiyatı yapan ‘ülkücüler’, geçmişimize omuz atıp duruyorlar. Yazdıkları anılara bakınca zamanın işkencehanelerinde ve zindanlarında yiğitçe direndiklerini sanırsınız. Bu da yetmezmiş gibi şimdi de İslamcılar peydahlandı.⁴⁹¹ Kürt siyasal hareketi içinde yer alan tanıkların bakış açısının farklı olduğunu söylemek de zordur. Kürt tanıklar için 12 Eylül’ün en büyük nedeni Kürt siyasal kimliğini ortadan kaldırmaktır. Diyarbakır cezaevi, 12 Eylül döneminin cezaevleri ve işkenceleri açısından farklı bir noktada bulunuyor olsa da, 12 Eylül’e sadece cezaevlerini ve işkencelerini açısından bakacak olsak bile, Mamak ile Metris cezaevlerini ya da diğerlerini gözardı eden bir yaklaşımın duygudaşılıktan uzak olduğu açıktır.

Bu örnekler, Judith Butler’ın “insanın ortak yaralanabilirliği” olarak adlandırdığı kavrayışın yoksunluğunu ortaya koymaktadır. Butler, kendi bedenlerimiz üzerinde hak sahibi olmak için ne kadar mücadele edersek edelim, bedenlerimizin hiçbir zaman tam anlamıyla bize ait olamayacağını belirtir. Bize ait ol(a)mayan bedenlerimize yönelik en kötü temas da şiddettir. Bir başkasının iradesine teslim edilmişizdir ve bunu denetlememiz, kasıtlı bir şekilde zarar görmemize ya da yok edilmemize engel olmamız mümkün değildir. Bu nedenle hepimiz, bir “yaralanabilirlik” ile birlikte yaşarız. Mağduru olduğumuz şiddet

---

⁴⁹⁰ Bademci, **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁹¹ Ayaşlı, **a.g.e.**, s. 11-12.

türlerinden başkalarını koruyabilmemizi sağlayacak ilke, insanın ortak yaralanabilirliğinin kavranmasıdır. Yaralanabilirliği kavrayabilmek için, insanın karşılanmayan ihtiyacının ne olduğunun görülüp, anlaşılıp, hissedilmesi gereklidir.⁴⁹²

“Karşılanmayan ihtiyaçlar” açısından bir mağduriyet analizi yapmayı seçmemizin nedenlerinden biri, Türkiye’de, “temel insan hak ve özgürlükleri”, “insanlık suçu” ve “ifade özgürlüğü” gibi kavramların karşılığını bulamayışıdır. Aynı şekilde “mağduriyet” ya da “kurban” kelimeleri de muğlak anlamlar içermektedir. İnsan hakları ile insan ihtiyaçları arasında yakın ilişkiler vardır ve “mağduriyet”/“kurban” kelimelerinin somutlaştırılabilmesi için ihtiyaçların karşılanmamasının insanı yaralayışı üzerine vurgu yapmak gerekmektedir.

Johan Galtung, temel insan ihtiyaçları ile insan haklarını, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, “Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi” ve “Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi” belgeleri aracılığı ile karşılaştırmaktadır. Galtung, “haklar”ın “iyi tanımlanmış bir şey” olduğunu söylerken “ihtiyaçlar”ın “zayıf tanımlanmış bir şey” olduğunu da eklemektedir.⁴⁹³ İnsan hakları, temel insani ihtiyaçların karşılanmasına hizmet eder ya da etmelidir. Ancak Türkiye, insan haklarına verilen önem açısından içaçıcı ya da umut verici bir noktada değildir. Geçmişle hesaplaşma, elbette insan hakları ilkeleri çerçevesinde yürütülmelidir. Ancak, “haklar” kavramı soyut kavramlara işaret ederken “ihtiyaç” kavramı somut durumları göstermektedir. Bu sayede, “mağduriyet” kavramı da muğlak bir durum yerine somut durumlara işaret edebilecektir.

Johan Galtung, ihtiyaçları “maddi” ve “maddi olmayan” ihtiyaçlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Maddi olanlar, hayatta kalma ihtiyacı ile esenlik ihtiyacıdır;

---

⁴⁹² Judith Butler, **Kırılğan Hayat**, İstanbul, Metis Yayınları, 2005, s. 40-46.

⁴⁹³ Johan Galtung, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 85.

maddi olmayanlar ise özgürlük ile kimlik ihtiyaçlarıdır. Hayatta kalma ile özgürlük ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için “kasıtlı edimlerde bulunarak ötekilerin ihtiyaçlarını doyumalarını engelleyen failerle ilgili bir şey yapılması gerekir.” Bu nedenle, bu iki ihtiyaç “fail bağımlı”dır. Esenlik ve kimlik ihtiyaçları ise yapı bağımlıdır çünkü, “ihtiyaçların doyurulamayacağı şekilde inşa edilen yapılarla ilgili bir şey yapılması gerekir.” Galtung, bu noktada, insan hakları geleneğinin “hayatta kalma” ve “özgürlük” ihtiyaçlarına daha uygun olduğunu da belirtmektedir.⁴⁹⁴

Diğer yandan “insan hakları” kavramının karşılamadığı “insan ihtiyaçları” da söz konusudur ve bu ihtiyaçlar giderilmediğinde de mağduriyetler ortaya çıkmaktadır. Esenlik ihtiyacı içinde yer alan gıda ihtiyacı, insan hakları tarafından kapsanan bir ihtiyaçtır. Ancak temiz hava ve temiz su gibi ihtiyaçlar ya da çok özel bir fizyolojik ihtiyaç olan uyku ihtiyacı, insan hakları içinde yer almamaktadır. Ya da bir başka önemli fizyolojik ihtiyaç olan boşaltım ihtiyacı da aynı durumdadır.⁴⁹⁵ Haklar tarafından kapsanmasa da, tanıkların anıları uyku ve boşaltım ihtiyacının ya da temiz gıda, hava ve su ihtiyaçlarının giderilmediği örneklerle doludur. 12 Eylül dönemi cezaevleri, sözü edilen ihtiyaçları karşılamayarak özellikle bu yolla mağduriyet yaratılan mekanlardır.

Aynı şekilde, ifade özgürlüğü de klasik insan haklarının önemli kavramlarından biridir. Ancak etkileme ya da etkilenme özgürlüğünden de söz edilmemektedir. Ya da seyahat özgürlüğünden söz edilirken, istediği kişi ya da kurumu ya da yeri ziyaret etme ve ziyaret edilme özgürlüğünden de söz edilmemektedir. Oysa bunlar da ifade özgürlüğü ile birlikte yer alması gereken ihtiyaçlardır. Ancak, bir hak olarak karşılığı yoktur. Toplanma, dernek ve sendika

---

⁴⁹⁴ Galtung, **a.g.e.**, s. 71-72.

⁴⁹⁵ Galtung, **a.g.e.**, s. 89.

kurma gibi siyasal özgürlükler de insan haklarının büyük ölçüde kapsadığı önemli özgürlüklerdir. Güç kazanma ihtiyacı ile sistemi diğer ihtiyaçları daha iyi doyuracak biçimde değiştirme ihtiyacı da bireylerin, belli bir bilinç gerektiren, önemli ihtiyaçlarındandır.⁴⁹⁶

Johan Galtung, özetle, insan ihtiyaçlarına saldırıldığında insan haklarının ihlal edildiğini belirtirken karşılanmamış ve ihlal edilmiş insan ihtiyaçlarının da kurbanları tanımlamak için bir kılavuz olarak kullanılabileceğini vurgulamaktadır.⁴⁹⁷ Özellikle özgürlük ihtiyacı başlığı altında yer alan ve insan hakları tarafından kapsanan ihtiyaçlara gereksinim duyulabilmesi ve siyasal iktidardan bu ihtiyacın karşılanmasının talep edilebilmesi için belirli bir bilinç düzeyi gerekmektedir. Aynı şekilde bu ihtiyaç karşılanmadığında ortaya çıkan mağduriyeti anlayabilmek ve bir mağduriyet olarak kabul edebilmek için de bilincin belirli bir düzeye erişmiş olması şarttır. 12 Eylül öncesi dönem, özgürlük ihtiyaçlarının karşılanmadığı gibi baskı altına alındığı bir dönemdir.

7.1. 12 Eylül'ün Mağdurları

Beatriz Sarlo, tanıklıklardaki ayrıntılara dikkat çekerek, ayrıntılara hiçbir zaman sahte gözüyle bakılmaması gerektiğini hakikatin ayrıntılarda ve hatta ayrıntıların tekrarında olduğunu belirtmektedir. Ancak bu bütün tanıklık anlatılarının bu şekilde ayrıntılı bir şekilde kurulduğu anlamına gelmez. Arjantin, Şili, Uruguay kayıplarının ailelerinin anlatılarındaki ayrıntıların “dallanıp budaklanmış” bir şekilde ve her tür kompozisyon kaygısından uzak bir şekilde olduğunu, cezaevi tanıklıklarının ise daha kontrollü kullanılmış ayrıntılardan oluştuğunu söylemektedir. Sarlo'ya göre bunun nedeni, tanıkların cezaevi koşullarına sadık bir temsil

---

⁴⁹⁶ Galtung, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁴⁹⁷ Galtung, **a.g.e.**, s. 68.

oluşturmaya çalışmalarıdır.⁴⁹⁸ İncelediğimiz anıların tümü, “dallanıp budaklanmış” ayrıntılardan uzak, sadelikle ve bir kronoloji doğrultusunda kurgulanmış, belirli bir kompozisyon içinde anlatılmıştır. Anlatının tümü bir mağduriyet ya da yenilgi anlatısı değildir. Karşılanmayan ihtiyaçlar, her biri özellikle vurgulanarak değil bir sürecin parçaları olarak anlatılmıştır.

12 Eylül öncesindeki özellikle son bir kaç yıl ile 12 Eylül sonrası, “hayatta kalma ihtiyaçları”nın giderilmediği bir dönemdir. Saldırı ve işkence gibi şiddet biçimleri hem toplumun gündelik hayatının hem de gözü altında ya da cezaevinde olanların maruz kaldığı şiddet biçimleri olmuştur. Nazım Sılacı, 1977 yılının sonlarında, Üsküdar’da kavga çıkarmak için “sağcı”ların düğününe gittiklerini anlatmaktadır:⁴⁹⁹

1977 yılının sonları. Üsküdar’da tanıştığım tıpkı benim gibi kendi kendini Dev-Genç’li ilan eden Karşılı arkadaşlarla sağcıların düğününe gitmiştik. Amacımız eğlenmek filan değil tabii. Kavga çıkarmak. Böylece kendimize yüklediğimiz kitapsız, okumasız, salt sempatiye dayalı sol unvanımızı pekiştirmek. Üsküdar onların hakimiyetinde. Üzerimizde parkalar, salona girince gözler üstümüze çevrildi. Sahnede orkestra çalıyor ama hiç kimse dinlemiyor. Herkes olası bir kavda yüzünden alabildiğine tedirgin. Bir ara sahneye çıktım. Solistin elinden mikrofonu kapıp ‘aldırma gönül’ü söylemeye başladım. İşte o zaman kızılca kıyamet koptu.

Sılacı’nın bugünden bakarak bir eleştiri çerçevesinde anlattığı bu olay, dönemin “kurtarılmış bölgeler” anlayışını da ortaya koymaktadır. Solcular ile ülkücüler semtler, mahalleler üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi vermiş ve bu mücadele bölge sakinlerini doğrudan etkileyen bir çatışma ortamı yaratmıştır. Ülkücü hareketten Yağmur Tunalı, “kurtarılmış bölge” ifadesinin solculara ait bir ifade olduğunu ve halktan insanların, karşı olsalar bile bunu belli etme imkanlarının olmadığını söylemektedir. Ayrıca, “kurtarılmış” denecek kadar keskin hatlarla

⁴⁹⁸ Sarlo, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁹⁹ Sılacı, **a.g.e.**, s. 27.

Ülkücü hareketin “elinde” olan bölgeler olmadığını belirtip, “Ankara haritasını önüme koysam, parsel parsel kurtarılmış bölgeleri ben bile işaretleyebilirim. O parseller dışında kalan bölgeler, mahalle mahalle, sokak sokak değişen hakimiyetleri gösterirdi... En fazla Keçiören bizimdi ve oradan da zaman zaman çatışma haberleri gelirdi.” demektedir.⁵⁰⁰

“Bahçelievler katliamı”, “komünistlerin elinde olan” Emek semtinin, lkcler tarafından ele geçirilmesi için verilen mücadelenin bir parçasıdır. Bugün de Ankara’da kız yurdu olarak hizmet vermekte olan Nene Hatun Yurdu, 12 Eylül öncesinde de kız yurdudur. Ancak, Kredi Yurtlar Genel Müdürlüğü, 3 bloklu olan bu yurdun 2 bloğunu erkek yurdu yapmış ve bu bloklara da lkclerin yerleşmesi sağlanmıştır. Abdullah atlı, bu konu ile ilgili yaptđđı bir toplantıda, “Bu bölgede, komünistlerin çok sayıda hücre evi var; onları etkisiz hale getirmeliyiz.” demiştir. Bölgedeki silahlı saldırılar bu tarihten sonra artmış ve yurt, halktan gelen Őikayetler zerine hükümet kararıyla kapatılmıştır.⁵⁰¹

İşkence ise, 12 Eylül askeri darbe döneminde devlet güçleri tarafından çeşitli mekanlarda işlenmiş bir suçtur. Gözaltına alınan kişilere ve tutuklulara uygulanan işkenceler, işkencenin yaygınlđđını ve sistematik uygulanışını göstermektedir. 12 Eylül ve işkence dendiğindeakla gelen işkence yöntemleri falaka, ayaktan asma, germe, dayak, elektrik verme, tecavüz gibi sıralanabilir. İşkence hem bedende bir iz bırakır hem de ölümle sonuçlanma ihtimali her zaman vardır. Gardiyanlar, askerler ya da komutanlar nerede işkence yapılmasını uygun gördüyse işkence orada yapılmıştır. Bu işkence, Diyarbakır cezaevinin koridorundadır.⁵⁰²

---

⁵⁰⁰ Tunalı, **a.g.e.**, s. 154.

⁵⁰¹ Kırıcı, 2012, s. 63.

⁵⁰² Miroğlu, **a.g.e.**, s. 144-145.

Tam yeni bir koridora girmek üzereydik ki saçı ağarmış bir ihtiyarın, tıkanmış soluksuz kalmış bir halde önümüzde çırılçıplak yürüdüğünü gördük. Adımlarını güçlkle atıyor, kalçalarının arasında siyah bir cop sallanıyordu. Sağında solunda ihtiyarla birlikte yürüyen gardiyanlar vardı ve ona slogan attırıyorlardı: Her Türk asker doğar... Ne mutlu Türküm diyene!... Ben az sonra karşısına geçeceğim Şahin'i düşünürken, o [gardiyan] ise ihtiyarın başına gelenleri anlatıyordu: "Bilyon mu lan, aslında ihtiyar tahliye olmuş biri. Ama tahliyeyi beklemenin heyecanıyla, bitişik koğuştta okunan İstiklal Marşı'nı duymayıp ayağa kalkmayınca fena yakalanmış, artık burayı ömrü boyunca hiç unutmayacak.

Ali Taşyapan da İzmir Emniyet Müdürlüğünde gözaltında olduğu günlerde, göz bağının altından bakarak gördüklerini anlatmaktadır:⁵⁰³

Bantlı, kelepçeli yerde polis bizleri gözetlerdi, lakin her zaman tepemizde olmazdı. Uygun anlarda göz bantlarımızı hafifçe aralar, etrafı kolaçan ederdik. Bu kaçak dikizlerle gördüğüm manzara şöyleydi: Kaldığımız yer oda ya da hücre değil bir koridor bölümü, bir aralıktı. Yedi sekiz mevcutlu tutuklunun kimi bank demirine, kimi kalorifer borusuna, kimileri de birbirine kelepçelenmiş halde, gözleri bağlı, sessizce oturuyor, kurbanlık koyun gibi işkence seansına gitmeyi bekliyordu.

Ancak 12 Eylül döneminin cezaevlerinde, işkencelerin yanı sıra bedende iz bırakmayan ya da ölümle sonuçlanma olasılığı az olan "karşılanmamış ihtiyaçlar"da söz konusudur. Johan Galtung'un "esenlik ihtiyaçları" başlığı altında topladığı ihtiyaçlar, sefaleti önlemek için karşılanması gereken ihtiyaçlardır. Esenlik ihtiyaçları ağır, haysiyet kırıcı ve sıkıcı çalışmaya karşı korunmak; kendini ifade etme, diyalog ve eğitim; beslenme, su ve hava ihtiyacı; hareket, boşaltım, uyku, seks ihtiyaçları; iklime ve çevreye karşı korunma ihtiyacı ve hastalıklara karşı korunma ihtiyacından oluşmaktadır.⁵⁰⁴

Darbe öncesinde yürütölen siyasi mücadele yıllarında esenlik ihtiyaçlarının karşılanmayışı üzerine sayfalarca örnek vardır. Dönemin illegalite anlayışı gereğince "ortadan kaybolan" herkes neredeyse sefalet derecesine varan koşullarda yaşamıştır.

⁵⁰³ Taşyapan, 2009, s. 17.

⁵⁰⁴ Galtung, a.g.e., s. 86.

Polise yakalanmamak için sık sık şehir değiştirmek, oturdukları evlerde deşifre oldukları ya da olabilecekleri için sık sık ev değiştirmek ya da örgütlemek üzere gittikleri farklı illerde toprak zeminli gecekondularda ya da tanımadıkları ancak örgütün sempatzanı olduğunu bildikleri kişilerin evlerinde kalmak zorunda olmak da mağduriyettir. Böyle bir mağduriyetin ayrıntılı örneklerinden biri Ali Taşyapan'ın anılarında vardır:⁵⁰⁵

Daha sonra, Gültepe semtinin üst yamacında bulunan sıvasız bir gecekonduya yerleştim. Evde su yoktu, dışta köy usulü bir tuvalet vardı, o da etrafa berbat bir koku saçıyordu. Yalama olmuş demir karyola, kir ve ter yiye yiye rengi değişen yatak avanesi, sivrisineklerce delik deşik edilmiş cibindirik, tüpgaz, isli çaydan, avadanlığıyla biraz kapkacak evin yegane lüksüydü... Aylarca bu evde kaldım. Yemek pişirdiğimi hiç anımsamıyorum... Çay, ekmek, sana yağı ve zeytinden oluşan kahvaltılıklarla mideyi guruldama figanından kurtarıyordum. Hatta bir zeytini üç lokmaya kullandığım oldu. Sempatzan evleri olmasaydı halim haraptı. Midem bu evlerde sıcak yemekle buluşurdu.

Yaşar Okuyan'ın verdiği örnek ise, karşılanmayan esenlik ihtiyaçları nedeniyle Mamak cezaevinde yaşanan sefaleti ortaya koymaktadır:⁵⁰⁶

Taha Akyol'la ikimiz minicik bir hücrede, sürekli hazır ol vaziyetinde tutulduk. Hücrede ikimiz, bir de ortada bir delik vardı. İşte o delik hücremizin tuvaletiydi. Ama tabii oraya gitmek bile meseleydi. Çünkü sürekli izin almak zorundaydık. Düşünsenize tuvalet deliğiyle aranızda altmış santimetre var ancak izin almadan gidemiyorsunuz... Kıpırdamak izne tabiydi. Su falan yoktu, temizlik için kağıt parçası veriyorlardı. Yarım sayfayı aşmak da yasaktı.O deliği de ayrıca ellerimizle temizlemek zorundaydık. Yirmi dokuz gün elle pislik temizledik.

Diyarbakır cezaevindeki durum da farklı değildir. Diyarbakır 5 Nolu'dan verebileceğimiz en hafif örnek verem olan tutuklular ile sağlıklı olanlara aynı kaptan yemek yedirme ve onları aynı battaniye altında yatırmadır. Anlaşılan odur ki; Diyarbakır cezaevindeki tutuklular verem olan kişilerden tahlil için alınan

---

⁵⁰⁵ Taşyapan, 2009, s. 434.

⁵⁰⁶ Okuyan, a.g.e., s. 108-109.

balgamların koğuş karavanasına karıştırıldığına da inanmaktadırlar.⁵⁰⁷ Bir başka anıda, havalandırma avlusunun ortasında bulunan fosseptik çukuruna kafaları sokturulan tutukluların, temizlenmek için kendilerine su verilmediği için, bir süre sonra uyuz oluşları vardır. Revire gitmeyi istemek dayak yemek anlamına gelmektedir; dayak yemeden doktor kontrolüne gitmek ve koğuşa dönmek mümkün değildir. Ayrıca revirdeki doktorun da en ağır hastalıklarda bile verdiği tek ilaç aspirindir.⁵⁰⁸

İşkence sırasında “çözülenler”, işkence mağdurlarıdır. Ancak bir başka mağduriyetleri de “çözöldükleri” için ihanetle suçlanarak örgütlerinden dışlanmış ve cezaevi koşullarında yalnız bırakılmış olmalarıdır. Bir bedenın hangi işkenceye ne kadar dayanabileceğı bilinemez. Ancak, işkenceye dayanabilip konuşmayanlar kahraman ilan edilirken, aynı işkenceyi kendi bedeninde deneyimlemiş olanlar bile “çözölenler”i dışlayıp suçlamıştır. Yaşar Ayaşlı, 12 Eylül darbesi ile sol hareketin büyük bir yenilgiye uğradığı ve bu yenilgide tüm örgütlerin sorumlu olduğu şeklindeki yorumlara karşı çıkmaktadır: “Ama biz itiraz ediyoruz: Neden ‘Hepimiz Sorumluyuz?’ Kavga yerini terk eden var, etmeyen var, dövüşen var, teslim olan var. Yurt dışına kaçanla kaçmayan, teslim olanla olmayan, mücadele edenle etmeyen nasıl bir tutulabilir?”⁵⁰⁹

12 Eylül nedeniyle ülkeyi terk edip, Avrupa ülkelerine iltica edenler, vatandaşlıktan çıkarılanlar da mağdurdur. Kemal Burkay, İsveç’e iltica etmiş ve burada mülteci olarak yıllarca yaşamıştır. Burkay’ın bu konu üzerine yazdıkları, Türkiye içinden mültecilere bakışın yaygın hatlarını çizmektedir.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁷ Welat, a.g.e., s. 90.

⁵⁰⁸ Güney, a.g.e., s. 74-77.

⁵⁰⁹ Ayaşlı, a.g.e., s. 27-28.

⁵¹⁰ Burkay, 2010, s. 310.

İlk dönemde, tüm mültecilerin olduğu gibi bizim de geçimimizi sosyal yardım kurumu karşıladı ve kiramızı da o ödedi. Ama bir dönem sonra sosyal yardımlar büyük ölçüde kesildi. Eşim iş buldu ve benim de masraflarımı kendi partimiz karşılar oldu. PKK'lılar, benim Avrupa'daki yaşantımla ilgili olarak buna benzer pek çok spekülasyon yaptılar. Lüks bir yaşantım olduğunu, mercedesle dolaştığımı, hatta özel uçağım olduğunu, sarı kızlarla, içki alemleriyle zaman geçirdiğimi, "villamı" kurt köpeklerinin beklediğini, süs köpekleriyle dolaştığımı ve daha neler... İşin ilginç, benzer bir propagandayı Türk devlet adamları ve onların güdümündeki medya sistemli biçimde yapmakta[ydı].

Yürüttükleri siyasi çalışmalar nedeniyle; gözaltına alınma, tutuklanma gibi nedenlerle öğrenimlerini yarım bırakan gençler kadar herhangi bir siyasi gruba dahil olmayan ve üniversitelerde yaşanan saldırılar nedeniyle öğrenimini bırakıp memleketine dönen gençler de mağdurdur. Ancak darbe öncesi dönem maddi olmayan ihtiyaçlar kategorisine giren özgürlük ve kimlik ihtiyaçlarının karşılanmaması açısından da değerlendirilmesi gereken bir dönemdir.

SONUÇ

Bu tez, “başka bir dünya” olarak nitelendirebileceğimiz 12 Eylül dönemini, 12 Eylül’ün farklı kolektif belleklere ait olan iletişimsel belleğini anılardan okuma ve bunları şu an içinde yaşadığımız dünyaya aktarma etkinliğidir. Deneyimlerini anılarında kaldığı haliyle aktaran dönemin tanıklarının aktardıklarını anlama ve aktarma/açıklama/çevirme etkinliğidir. Tanığın anıları, deneyime işaret etmektedir. Tanığın dillendirdiği ya da yazdığı kendi deneyiminden belleğinde kalanlardır. Burada vurgulanan somut insanların deneyimleridir; deneyime dönüştür.

"Resmi bellek", 12 Eylül 1980 askeri darbesini siyasal, toplumsal, ekonomik ve askeri olmak üzere çeşitli gerekçelerle açıklamaya çalışır; 70’li yıllar boyunca süren siyasi, ekonomik ve toplumsal bir kaostan söz edilir. Dönemin “anarşi”, “terör” ve “anarşik olaylar”dan ibaret olarak anılışı darbeyi meşrulaştırırken bu dönemde öldürülenlerden birer rakam halinde söz edilir; mağduriyetler ise gündeme gelmez. Sıkıyönetimin ilanı ve genişletilmesine rağmen ülkedeki olayların sona ermemesi, 12 Eylül tarihine gelindiğinde darbenin ana gerekçesi olarak ilan edilmiş ve bu şekilde de kabul görmüştür. Devlet/iktidar tarafından desteklenen, güçlendirilen ve yaygınlaştırılan “resmi bellek”/“egemen bellek” için geçerli olan ülkede darbe yapmak dışında bir seçenek kalmadığıdır.

Dönemin siyasi pratiklerini bir noktadan sonra “terör” ve “anarşi” alanına dahil eden egemenler, güç ve meşruiyetlerini 1970’leri “karanlık çağ”, “yitik bir çağ”, “adı konulmamış iç savaş dönemi”, “sıcak savaş dönemi” olarak tanımlayıp bu tanımları da büyük oranda kabul ettirmiş olmalarından almaktadırlar. İç savaş gibi yaşanmış olan söz konusu yıllarda siyasi bir görüşü ve duruşu olanlar, eylemlere katılanlar, salt “terörist”, “anarşist” olarak kabul edilmiştir. 1970’li yıllar boyunca toplumda

yükselmiş olan sınıf mücadelesi, 12 Eylül askeri darbesi ile kısa vadede bastırılırken bu mücadelenin uzun vadede bastırılmasını sağlayan da 1982 Anayasası olmuştur. 1982 Anayasası, birey ve toplumu sınırlayıp iktidarın önünü açarken yönetilenlere değil yönetenlere hizmet eden bir Anayasadır. 12 Eylül'ün neredeyse tüm kurum ve kuruluşlarının varlığını sürdürmekte oluşu da, iktidarın geleceği de aynı şekilde yapılandırma isteğini göstermektedir.

İktidar, meşruiyetini hem geçmişe hem de geleceğe yönelik olarak kurabilmek için kendi resmi belleğini inşa eder ve bunun hakim bellek olarak topluma yerleşmesinin mücadelesini verir. Bu nedenle geçmişle hesaplaşma talebi ancak mağdurlardan gelir. Mağdurların suskunluktan vazgeçip kendi anlatılarını ortaya koyabilmeleri için de kendi söylemlerine, güce, iktidara da sahip olmaları gerekmektedir. Diğer yandan geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma öyle bir süreçtir ki, mağdurlar politik alanda mağduriyetlerini söze döktükçe güçlenebilmektedirler.

Geçmişle hesaplaşmadan insan hakları ve demokrasi yönünde sağlam ve kalıcı adımlar atmak mümkün değildir. Bugün, bir ülkenin demokratik olup olmadığını gösteren en önemli ölçütlerden biri de, o ülkenin geçmişi ile hesaplaşıp hesaplaşmadığıdır. Türkiye, bunun belki de en somut örneklerinden biridir. Böyle bir çalışma içine girilmediği ve “Bir Daha Asla” denmediği için insan hakları ihlalleri sistematize edilmeye, temel hak ve özgürlükler ile siyasal hakların baskı altına alınmasına ve yasaklanmasına devam edilmektedir. Siyasal ve toplumsal muhalefetin susturulması, Anayasa ve uluslararası anlaşmalar ile garanti altına alınmış temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engelleyen kanun ve kararnamelerin yürürlüğe konması, hak ve özgürlük talebinde bulunanların ölüme kadar varan ağır bedeller ödemesi Türkiye'nin bazen gündeme bile gelmeyen sıradan olayları halindedir.

Geçmişle hesaplaşma bu anlamda negatif geçmişle hesaplaşmadır. Burada amaç intikam almak değil adaleti tesis etmektir; bir daha yaşanmaması için gerekli koşulları sağlamak ve bunun takipçisi olmaktır. Toplumun üyelerinin birbirini anlamalarını, tanımalarını sağlamaya çalışmaktır. Geçmişle hesaplaşma sürecinin başlayabilmesi için toplumun özne olarak konumlanması ve böyle bir talepte bulunması gereklidir. Geçmişle hesaplaşmanın mümkün olabilmesi için öncelikle toplumun hatırlama kültürüne dahil olması gerekmektedir. Negatif geçmiş, farklı kolektif belleklerde farklı anlamları ile yer alır. Bu farklı belleklerdeki negatif geçmişin hakikatine ulaşabilmek ve bu hakikati kamusal alanda görünür ve bilinir bir hale getirebilmek de demokratik bir ortam gerektirmektedir.

Bu çalışma, 12 Eylül dönemine ait hakiki deneyimlerini anlatabilmek ve yaşananların toplumca paylaşılan bir anı haline gelmesine katkı sağlayabilmek için yazan anı yazarlarını 12 Eylül'ün tanıkları, kitaplarını da tanıklıkları olarak kabul etmektedir. Yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı 12 Eylül askeri rejimi altında, kişi hakları alanında en çok zarar gören haklardır. Bellek çalışmaları açısından da 12 Eylül'ün nedenleri değil, 12 Eylül'ün nasıl ve ne yolla bir mağduriyet ve mağdur ortaya çıkardığı önemlidir.

Çalışmada dönemin siyasi hareketlerinin gelişimine kısaca bakılmıştır. Türkçülüğün ana unsurları olarak devam eden ırkçılık-Turancılık fikri, CKMP ile birlikte 1960'lı yıllardan itibaren milliyetçilik içindeki gücünü kaybetmeye başlamıştır. 1969 Kongresinden itibaren MHP ve Türkeş ile Türkçüler arasındaki politik birlik iyice aşılırken 1973 yılından itibaren kesin bir düşmanlık haline gelmiştir. MHP, 1960'ların sonundan itibaren Anadolu'da çeşitli adlar altında kurulan çok sayıdaki teşkilat ve dernek aracılığı ile gençliğin geniş kesimlerine

ulaşmıştır. 1969'dan itibaren de CKMP'nin seçim programında ve Türkeş'in tüm konuşma ve yazılarında taviz vermeden savunduğu laiklik ilkesine yönelik tutumunu değiştirmeye başlamıştır. İslamiyeti, Türklüğü ve milli kimliği güçlendiren bir unsur olarak kabul etmiştir. Aydınlar, milliyetçilik üzerine çeşitli fikirler üretirken taban, bu fikirleri ancak ideolojik kavgada kullanabileceği birer malzeme ve slogan haline getirmiştir.

Gücünü ve etkisini hızla kitleselleşmesinden alan ülkücü hareket bir “dava” hareketi haline gelirken siyasal kimliğini de anti-komünizme kodlamıştır. Ülkücü hareketin "anti-komünist sokak gücü"; din, millet, milliyet, vatan, memleket, aile ve namus kavramları fetişleştirerek güçlenmiştir. Sol hareketi, kendisine rakip bir dünya görüşü olduğu için değil vatani-milleti korumak gerekçesi ile karşısına almıştır. Ülkücü hareketin öncüleri bir ideoloji ile fikirsel mücadeleyi değil, rakip hatta düşman kabul edilen ideolojinin taşıyıcısı olan tek tek bireyleri “varlıklarından eser kalmamak üzere yok etmeyi” ülkücü gençlerin önüne hedef olarak koymuştur. 12 Mart muhtırası öncesinde komünizme karşı İslamcı hareket ile birlikte mücadele eden ülkücüler, 12 Mart'ın ardından İslamcılarının geri çekilmesi ile tüm gücünü sol hareket ile mücadeleye vermiştir.

Dönemin Kürt siyasal hareketini ise doğrudan “Kürt solu” olarak tanımlamak mümkündür. Genç Kürt entelektüel ve siyasetçileri, 1960'lar ve 1970'ler boyunca yükselen emek hareketleri içinde yer almış, yeni örgütlenme biçimleri ve eylem tarzları, yeni söylemler ve yeni kavramlarla tanışmış ve bu yapı içinde Kürt muhalefeti yeniden tanımlanmıştır. 12 Mart 1971 darbesinden sonra, 1974 yılı ile birlikte Türkiye solu yeni bir değişim ve dönüşüm evresine girmiştir. Kürt siyasal hareketi, bölgesel ve etnik temelli sıkıntıları ön plana çıkardığı için legal zeminde

kendine yer bulmakta zorlanmış ve yavaş yavaş illegal bir yapıya bürünmüştür. Türk solundan ayrılmış ve kendi içindeki ayrılıklar ve bölünmelerle birlikte yeni bir oluşum sürecine geçmiştir. 1974'ten itibaren “Kürdistan”ı Türkiye’den ayrı bir ülke olarak gören bir yaklaşım benimsenmiştir. 1974-1980 yılları arasında kurulan Kürt örgütlerinin istisnasız tümü, “Kürdistan”ı dört devlet arasında paylaşılmış bir sömürge olarak kabul ettiğini belirtmiştir.

Kürt siyasal hareketi, 1980 yılı öncesinde, ülkenin doğu ve güneydoğusunda ilan edilen sıkıyönetimlere karşı varoluş mücadelesini hem kendi içinde bölünerek hem de içindeki gruplarla mücadele ederek sürdürmüştür. 1980 askeri darbesi ile birlikte köylüsünden aydınına binlerce Kürt, bir işkence ve “imha” merkezi haline gelen Diyarbakır Cezaevinde toplanmış ve asker eliyle, bir siyasal harekete burada son verilmek istenmiştir.

Sol hareket için de 1970'lerin sonu, artık demokratik yollarla iktidara gelme fikrinin tartışılmadığı bir dönemdir. Mihri Belli, devrimci öğrenci hareketini ve bu hareketin genç liderlerini etrafında toplamayı başarsa da bir süre sonra bu geniş kitle parçalara ayrılmıştır. Sol hareket bu dönemde devrimin ancak silahlı bir mücadele ile gerçekleşebileceğini savunan genç önderler kuşağının inisiyatifine geçmiştir. İlegal yapılanmaya giden sol, 12 Eylül öncesinde elliden fazla sayıdaki parti, örgüt, hareket, grup, çevre vb.’den oluşan çok parçalı bir yapı haline gelmiştir. Kurulan legal partiler ise solculardan beklenen ilgiyi görmemiştir.

Bu çalışmada incelenen tanıklıklara bir güven duygusu ile yaklaşmış ve “samimi bir inanç” ile okunmuşlardır. Bu yaklaşım, günün birinde Türkiye’de demokratik bir yönetim sisteminin kurulabilmesi umudu ile, çalışmanın yazarının öncelikle, anılarını yazanlara karşı duyduğu sorumluluktan ileri gelmiştir.

İncelenen anılarda tanıklar kendi adlarına konuşurken geçmişe dair hakikatin garantisini olarak kendi adlarını ve orada bulunuşlarını göstermişlerdir. Dönemi doğrudan deneyimlemiş olmaları nedeniyle tanıklıklarına ayrıcalık talep etmektedirler. Diğer yandan tanıklıklarını sadece anı olarak tanımladıklarında anlattıklarına inanılmayacağı endişesi ile "anı"nın yanı sıra "belgesel" olarak da tanımlamaktadırlar. Deneyimlerini dürüst ve objektif yaklaşımla aktardıkları konusunda ısrarcıdırlar. Tanıklıkları da bugünden geçmişe bakan bir tanıklıktır. 12 Eylül'ü yaşayanlar ile 12 Eylül'ü anlatanlar aynı kişiler değildir artık. Yüzleşmeye olanak veren de geçmişi şimdi üzerinden değerlendiriyor olmaları ve geçmişi bugünde yeniden inşa etmeleridir.

Tanıklar, yazmayı bir sorumluluk olarak kabul ederek gelecekte de aynı hatalar yapılmasın diye ve gelecek kuşaklar, bu siyasi hareketleri tanısın diye yazmışlardır. Geleceğe vurgu yapmaları, bugün için ya da yakın bir gelecekte 12 Eylül ile hesaplaşılabileceğine dair bir düşünce ya da umutları olmadığını göstermektedir. Söz konusu sorumluluk, kendi ideolojileri çerçevesinde ya "vatana-millete karşı sorumluluk", ya "devrimci sorumluluk" ya da "esir halkına karşı sorumluluk" olarak tanımlanmıştır.

Yazılı tanıklıklar, aniden ve nedensiz bir duygu halinde akla gelen anılar değildir. Yazarlar, hatırlamak için belleklerini zorlayarak ve zaman zaman da grubun diğer üyelerinden destek ve görüş alarak yazmışlardır. 12 Eylül'e ancak tanıkların istediği, izin verdiği, biçimlendirdiği şekildeki tanıklık anlatıları aracılığı ile ulaşabilmekteyiz. Çünkü anılarında özellikle yazmadıkları şeyler olduğunu belirtmektedirler. Diğer yandan ne kadar yazarlarsa yazsınlar, 12 Eylül'ü tam olarak anlatamadıkları duygu ve düşüncesine de sahiptirler.

Diğer yandan, herhangi bir ideoloji ayrımı olmaksızın tanıklarda ortak olan bir başka yaklaşım, kendilerine yönelik kendilerini ve mensubu oldukları siyasi hareket içindeki yerlerini ve 12 Eylül deneyimlerini hafife alan yaklaşımlarıdır. 12 Eylül anılarını, kendi tanıklıklarından daha değerli ve önemli tanıklıklar olduğu düşüncesiyle uzun yıllar yazmamışlardır.

Metinler genel olarak "duygu geçirmeyen" metinlerdir. Çoğunluğunda, 12 Eylül deneyimlerini hatırladıklarında ne hissettiklerinden ya da yazma süreçlerinin nasıl geçtiğinden bahsedilmemiştir. Bu bahsin geçtiği birkaç kitapta ise 12 Eylül'ü hatırlama ve yazma acı duyma ile birlikte anılmıştır. "Hatırlama kitapları"nın tümü sıkıcı kitaplardır. Okunmak için okurdan özel bir çaba, dayanma gücü isteyen kitaplardır. Her ne kadar tür olarak edebiyat içine dahil edilseler de bir yandan da muhtemeldir ki işte bu sıkıcılıkları nedeniyle "hapishane edebiyatı" olarak nitelendirilerek edebiyat alanından dışlanan kitaplardır. Çünkü yazarların bu kitapları yazmaktaki asıl amacı tanıklıktır ve tanıklıklarına inanılması için çoğunlukla, eğer kaldıysa, bedenlerindeki işkence izleri dışında, bir kanıtları yoktur. Bu nedenle duygunun güvenilmez, inanılmaz alanından uzak durarak bir arşivci gibi yazmayı tercih etmişlerdir.

12 Eylül üzerine yazılmış olan anılar tarandığında, ülkücülerin 12 Eylül anılarını yazmakta en az gönüllü grup olduğu görülmüştür. 12 Eylül ile ilgili olarak sol hareketin kendini daha iyi anlattığı ülkücü hareketin ise bunu başaramadığı yönünde görüşler mevcuttur. Bunun nedeni olarak solcuların yazıda, kültürel ve sanatsal alanda daha iyi olduğu görüşünün yanı sıra bir siyasi hareketi "anlamak" için çaba sarfedilecekse önem verilmesi gereken bir başka görüş daha mevcuttur. O da ülkücülerin yaşadıklarını bir kader olarak kabullenmiş olmalarıdır. 12 Eylül

mağduriyetini bir kader ve vatan-millet için yapılmış bir fedakarlık olarak görüp özellikle dillendirmekten kaçındıklarıdır.

Ülkücü hareketi temsil eden az sayıdaki anı kitabında ağırlıklı görüş, ülkücü hareketin 12 Eylül'de aldığı ağır darbeye vurgu yapmaktır. Bir başka vurgu, ülkücüleri ve dönemin ülkücü hareketini aklamak ve 12 Eylül'ün asıl mağdurlarının ülkücüler olduğunu belirtmek üzerinedir. İddia edilen, "gerçekte şiddetin asıl mağdurlarının" ülkücüler olduğudur. Ülkücüler için anı yazmanın bir başka anlamı da "vatana hizmet"tir.

Kürt siyasal hareketinin temsilcilerinin tanıklıklarında ise iki ayrı yaklaşım görülmüştür: Anılarını sadece 12 Eylül dönemi ile sınırlamayıp bir bütün olarak kendi hayatları etrafında bir siyasal mücadeleyi anlatmak ve 12 Eylül Diyarbakır cezaevinden ibaretmişcesine sadece Diyarbakır 5 Nolu Cezaevini anlatmak. Diyarbakır Cezaevi hem bir yıkımın hem de yeniden ayağa kalkmanın sembolü olarak kabul edilmiştir.

Sol hareketin temsilcilerinde de sadece cezaevi anılarını yazanlar vardır. Cezaevlerine ve burada yaşananlara yapılan vurgu, 12 Eylül ile hesaplaşmaya cezaevlerinden başlanması gerektiğine yönelik bir işarettir. 12 Eylül öncesi ve sonrası ile çok katmanlı bir hak ihlalleri dönemi olsa da kurgusal olarak oluşturulmuş olan suçlarla ve yüzeysel yargılamalarla yıllarca cezaevinde kalanlara yönelik bir tazmin çalışması, 12 Eylül ile hesaplaşmada somut bir başlangıç noktası olabilir.

İncelediğimiz kitaplar, tanıkların "zahmetli hatırlama"larının ürünüdür. Bu durumda tanıkların yazdıkları kitaplara anı değil de "hatırlama kitapları" demek ya da "tanıkların hatırlamaları" demek doğru olacaktır. Ülkücü harekete mensup tanıkların hatırladıkları arasında nasıl ülkücü oldukları, 12 Eylül öncesinde ve

sonrasında neler yaşadıkları ve ülkücü hareketin önde gelen isimleri ile nasıl tanıştıklarına dair anlatılar da vardır. Ülkücü hareket içinde yer almış bu kişiler anlatımlarında, ülkede şiddetin yükselmesinin nedeni olarak “komünistler”in, “Bolşevikler”in ve “Kürtçüler”in, “1974 Genel Affı” ile cezaevlerinden çıkmış olmalarını göstermektedirler. Diğer yandan bu tanıklıklar, ülkücü hareket içinde şiddet ve silahlı mücadele konusunda farklı eğilimler olduğunu göstermektedir. Ancak şiddet ve silahlı mücadele yanlısı ülkücüler için dönem bir savaş dönemidir ve ülkücü gençler de adeta bir ordunun neferleridir. Tanıklıklar ülkü ocaklarının askeri bir yapılanmaya benzer bir şekilde yapılandığını gösterirken, bu mücadele içinde yer alanların kendilerini birer kahraman olarak gördüğünü de göstermektedir.

Kürt siyasal hareketinde yer almış tanıklar Diyarbakır Cezaevini sadece bir mağduriyet mekanı değil aynı zamanda Kürt direnişinin de en değerli örneklerinin sergilendiği bir mekan olarak hatırlamaktadırlar. Diğer yandan, siyasi mücadelelerini illegal örgütlerde yürütmüş olan bu yazarların sadece cezaevi anılarını yazmış olmalarını, Kürt sorununun devam ediyor olmasını da göz önünde bulundurduğumuzda, örgüt çalışmaları ile ilgili anıları kamuoyu ile paylaşmak istemedikleri şeklinde yorumlamak da mümkündür.

Sol hareketin içinden yazan yazarların hatırlamalarında sol içindeki bölünmüşlük ve sol örgütlerin kendi aralarındaki mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Bu hatırlamalar bize, dönemin sol örgütlerinin en büyük mücadeleyi hem kendi içlerinde hem de yayınladıkları dergiler aracılığı ile ve zaman zaman birleşme gibi konuları görüşmek üzere biraraya geldikleri toplantılarda diğer sol örgüt ve gruplara karşı verdiklerini göstermektedir. Polis baskınları, gözaltına alınma, tutuklanma, salıverilme arasında bir yandan polise yakalanmamaya

çalışırken bir yandan da çeşitli basın-yayın faaliyetleri ile ideolojik mücadeleyi sürdürüp diğer örgütlerden üye ve sempatan kazanmak için çabalamışlardır. Protesto yürüyüş ve gösterileri düzenlemişlerdir. Solcuların anılarında ülkücüler, kurtarılmış bölgelerde ya da tampon bölgelerde meydana gelen saldırı ve çatışmalar önemli bir yer tutmamaktadır.

Bu çalışmada *geçmişle yüzleşme* ile *geçmişle hesaplaşmanın* birbirinden farklı olduğu ve dolayısıyla aynı olgu için bu kavramlardan birinin ya da diğerinin kullanılmasının olanaklı olmadığı savunulmuştur. *Geçmişle yüzleşme* özellikle ve öncelikle bireylerin geçmişi hatırlaması ve bunu toplumsal belleğe aktarması anlaşılmaktadır. *Geçmişle hesaplaşma* ise, bu sürecin sonunda ve sürecin neden olduğu baskının etkisiyle, devletin de ilgili organları aracılığı ile geçmişle yüzleşmesi ve hesaplaşma için ilgili organlarını çalıştırmasıdır. Yüzleşme için ise mağdurlar ve failerin, yüzleşilmesi gereken dönemi deneyimlemiş olanların, birbirlerinin anlatılarından haberdar olmaları; diğerlerinin haklılığını kabullenmeleri ve işbirliğine hazır olmaları gereklidir. Yüzleşme süreci için en az bilgi kadar önem taşıyan bir başka öge duygudaşıktır. Bilginin ötesine geçmeyi sağlayacak olan duygudaşlığın yolunu açabilmek için dönemi deneyimlemiş olanların asgari düzeyde de olsa neler hissetmiş olabileceğinin anlaşılması gereklidir.

12 Eylül öncesi dönemde ülkücü hareket içinde yer almış tanıklar, darbe öncesi dönemi “savaş”, “kavga”, “kavga yılları”, “ağır yıllar”, “kardeş boğazlaşması”, “cinnet ortamı”, “senaryo”, “oyun”, “sosyal şiddet”, “kör şiddet”, “komutan”, “nefer”, “savaşçı” “sağda ve solda vuruşanlar”, “ihamet çemberi” gibi kelimelerle birlikte anmakta ve dönemi tanımlamak için bu kelimeleri kullanmaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan görüş, sol hareketin “ülkeyi Sovyetler’e

peşkeş çekmeye çalıştığı ve ülkücülerin de vatani korumak üzere tam bir inanmışlık içinde komünistlerin, Bolşeviklerin karşısına çıktıkları”dır.

Bu bakış açısı ile söylersek savaştıkları, kavga içinde oldukları diğer ideolojilerin temsilcilerini kendileri ile eşdeğer gördüklerini söylememiz zordur. Ancak ülkücü hareketin temsilcileri solcuların inandıkları değerler uğruna cesaretle mücadele verdiklerini belirtirken bu inanmışlık nedeniyle solculara duydukları saygıyı da ifade etmişlerdir. Bir başka ortak yaklaşım, bugünden geçmişe baktıklarında, geçmişte "komünist" diyerek mücadele ettikleri, saldırdıkları kişilerin aslında komünist olmadıklarını söylemeleridir. 12 Eylül öncesinde komünizme ve komünistlere dinsiz, imansızlık, namussuzluk ve ahlaksızlık çerçevesinden bakarak karşı çıkarken bugün onların aslında teorik bilgilerindeki eksiklik ya da ideolojik cehaletleri nedeniyle gerçek komünistler olmadıklarını ifade etmektedirler. Bu kişiler, kendileri gibi "Anadolu çocuğu"dur. Bu yaklaşımda ülkücülerin, örtük de olsa, kendileri ve ülkücü hareket ile yüzleşmeleri mevcuttur. Bir insana sahip olduğu ideolojisi ya da kimliği nedeniyle saldırılmaması, suçlanmaması gerektiği noktasına ulaşan bir bilinç değildir bu. Ancak dönemin solcularını komünizmden ayrı tutarak onlarla kendileri arasında benzerlikler kuran, bu sayede bir empatiye, eşdeğerliliğe ve saygıya ulaşabilen bir yaklaşımdır.

Ülkücü hareketin temsilcileri için, 12 Eylül'ün ardından geçen onca yıla rağmen lider eleştirilmez olmaya devam etmektedir. Alparslan Türkeş hakkında olumsuz bir cümle yoktur. Hareketin olumsuzluklarından önde gelen başka isimler sorumlu tutulurken, 12 Eylül'ün ardından neden MHP'den ve ülkücü hareketten ayrıldıklarını ve o günden bu yana neden aktif siyasetin dışında durduklarını ya da siyasi çalışmalarına başka partilerde devam ettiklerini anlatmamışlardır. Bu durum,

12 Eylül'ün hakikatine ancak tanıkların istediği, izin verdiği oranda ve onların biçimlendirdiği şekilde ulaşabileceğimizi göstermektedir.

Ülkücü harekete yönelik ortak bir eleştiri ise solcuların bilgiye, kültüre ve sanata verdiği önem karşısında ülkücülerin kitap okumayan, tarih bilmeyen, milliyetçi ideolojinin önde gelen isimlerini ve eserlerini tanımayan, sanata sanatı yadırgayacak kadar uzak olan, insani ilişkileri zayıf ve girişkenlikten uzak bir gençlik olduğu şeklindedir. Bir başka eleştiri, ülkücü hareket içindeki kıskançlıklar ve ihanetler üzerinedir. Ayrıca, 1970'lerin ortasından itibaren ülkücü hareketin dinci bir kimliğe yaklaşım Menzil tarikatının etkisi altına girmesi ile de yüzleşilmiştir. Ülkücüler için 12 Eylül, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki mücadele içinde, ülkücülere yönelik ve milliyetçiliği yok etmek üzere ABD desteği ile gerçekleştirilen bir asker darbedir.

Kürt siyasal hareketinin tanıkları 12 Eylül öncesinden daha çok, farklı Kürt örgütlerinin birbirine karşı yürüttüğü mücadeleleri hatırlamaktadırlar. Kürt sorununun çözümüne yönelik olarak iki ayrı yaklaşım vardır: Biri Kürt sorununun demokratik bir yaklaşım içinde çözülmesi gerektiği yaklaşımı, diğeri de çözümün ancak ayrılık ve bağımsızlık ile olabileceği yaklaşımıdır. Demokratik çözümden yana olan tanıklarda, pek çok konunun yanı sıra 12 Eylül öncesinde Kürt siyasal hareketinin bölünmüş ve çok parçalı mücadelesine yönelik bir eleştiri ile dönemin ideolojik hatlarının çok keskin oluşu konusunda da yüzleşme söz konusudur.

Diyarbakır 5 No'lu Cezaevini deneyimlemiş, işkence ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmış olan tanıklar için ise, askeri darbe devletin Kürtler'i ihanetle karşı karşıya bırakma planının bir parçasıdır. Kürtler, kendi kimliklerine ve siyasi mücadelelerine ihanet ederek vazgeçsinler diye adeta bir soykırıma

uğratılmışlardır. Anılarda, dönemin Nazi Almanyası dönemine benzetilmesi, sıklıkla karşımıza çıkan bir benzetmedir. Kürt tanıklar, işkence altında konuşanları ve cezaevinden çıktıktan sonra siyasi mücadeleden vazgeçenleri, Kürt halkına ve kendi kimliklerine ihanet etmiş saymaktadırlar. İşkencede “çözülmemiş” olmak, halkına sadakatin en büyük göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Yüzleşmede en önemli adımları sol hareket içinde yer alan tanıklar atmıştır. Bu tanıklar, dahil oldukları örgütleri yapıları, kişilerarası ilişkileri ve eylemleri açısından oldukça ağır ve ayrıntılı biçimlerde eleştirebilmiş ve diğer siyasi hareketlerle bir duygudaşlık da sağlayabilmişlerdir. Tanıkların anılarında, 12 Eylül öncesinde dergi çıkarmak ve bu dergilerin dağıtımını ve satışını sağlayabilmek için verdikleri mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, yayın çıkarmak ve dağıtımını başarmak dönemin sıkıyönetim koşullarında hem zor hem de tehlikeli bir çalışma olmuştur. Bu çabayı solun enerji ve zaman kaybı nedeni olarak gören yaklaşımlar mevcuttur.

Bu çalışmada mağduriyet analizi Türkiye’de, “temel insan hak ve özgürlükleri”, “insanlık suçu” ve “ifade özgürlüğü” gibi kavramların karşılığını bulmadığı savunusundan hareketle "karşılanmayan ihtiyaçlar” açısından yapılmıştır. İnsan hakları ile insan ihtiyaçları arasında yakın ilişkiler vardır ve “mağduriyet”/”kurban” kelimelerinin somutlaştırılabilmesi için ihtiyaçların karşılanmamasının insanı yaralayışı üzerine vurgu yapılmıştır. Geçmişle hesaplaşabilmek için geçmişe yönelik farklı ya da birbiriyle çelişen anlatılar, tarafların kabul edeceği ortak bir anlatı haline getirilebilmelidir. Bunu sağlayabilecek olan, 12 Eylül mağduriyetlerini insan hakları kavramı çerçevesinde değil, insanın karşılanmayan ihtiyaçları çerçevesinde sıralayıp “mağduriyet”leri somutlaştırmaktır.

12 Eylül öncesi dönem, özgürlük ve kimlik ihtiyaçlarının karşılanmadığı gibi baskı altına da alındığı bir dönemdir. 12 Eylül sonrasında ise hayatta kalma ve esenlik ihtiyaçlarının karşılanmaması ile mağduriyet yaratılmıştır. Yazılı tanıklıklarda, tanıkların kendi kimliklerine ya da dahil oldukları grubun kimliğine yönelik mağduriyetlere odaklandıkları; mağduriyetler arasında derecelendirme yaptıkları ya da diğerlerini mağdur olarak kabul etmedikleri görülmüştür. Bu yaklaşım, 12 Eylül ile yüzleşme ve hesaplaşmayı sağlamada ortak bir dilin geliştirilmesi önünde bir engel olarak kabul edilebilir. Bu engelden hareketle de 12 Eylül ile hesaplaşılmasının zorluğundan da öte imkansızlığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak, 12 Eylül öylesine geniş kitleleri öylesine ağır ve bir yaşam boyu süren derin mağduriyetlere mahkum etmiştir ki, tanıkların bu bakış açısı bu nedenle olağandır.

Üstelik bu yaklaşım, geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma çalışmaları açısından Türkiye'ye özgü bir yolu da açığa çıkarmaktadır. Türkiye için ve 12 Eylül özelinde gündeme alınacak böyle bir çalışmada ülkücü hareketin, Kürt siyasal hareketinin ve sol hareketin ayrı ayrı gruplar halinde değerlendirilip, bu gruplar ayrı ayrı incelenip anlaşılacak yürütülecek bir hesaplaşma süreci çok daha verimli ve olumlu olabilecektir.

Değinilmesi gereken bir başka önemli nokta ise, Türkiye'nin negatif geçmişinde 12 Eylül öncesinde yaşanmış diğer toplumsal travmalar, tanıklar doğrudan deneyimlememiş olsa bile, tanıkların belleğinde varlığını sürdürmektedir. Tanıklar, siyasi kimliklerini bu negatif geçmişin de etkisi ile kurmuşlar ve bu nedenle topluma ve devlete, birarada yaşamaya ve demokrasiye yönelik olumsuz düşünceler geliştirmişlerdir. Geçmişe bakarak bugün ile kurdukları bu olumsuz ilişkinin çözümü de geçmişle hesaplaşmada yatmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Agamben, Giorgio, **Auschwitz'den Artakalanlar**, Ankara, Bağımsız Kitaplar, 2004.
Gürgöz, Ali Ekber, **Diyarbakır Gecesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 2011.

Ağın, Ömer, **Alev, Duvar ve TKP**, İstanbul, Gendaş, 2003.

Akpınar, Hakan, **Kurtların Kardeşliği**, İstanbul, Kamer Yayınları, 2016.

Assmann, Jan, **Kültürel Bellek**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.

Aren, Sadun, **Puslu Camın Arkasından**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Ayaşlı, Yaşar, **Yeraltında Beş Yıl**, İstanbul, Yordam Kitap, 2011.

Aykol, Hüseyin, **Bölüne Bölüne Büyümek: Türkiye'de Sol Örgütler**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010.

Bademci, Ali, **12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2013.

Belge, Murat, **Edebiyat Üzerine Yazılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

Bergson, Henri, **Zihin Kudreti**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1998.

Bergson, Henri, **Madde ve Bellek**, Ankara, Dost Kitabevi, 2007.

Bergson, Henri, **Metafiziğe Giriş**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2011.

Birand, Mehmet Ali, **12 Eylül Saat 04.00**, İstanbul, Karacan Yayınları, 1984.

Birand, Mehmet Ali, vd., **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.

Bora, Tanıl, **Türk Sağının Üç Hali**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2007.

Bora, Tanıl, Can, Kemal, **Devlet Ocak Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Boratav, Korkut, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Burkay, Kemal, **Anılar Belgeler**, İstanbul, Deng Yayınları, 2002, C.1.

Burke, Peter, **Annales Okulu**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006.

- Butler, Judith, **Kırılğan Hayat**, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.
- Cemal, Hasan, **Tank Sesiyle Uyanmak**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Connerton, Paul, **Toplumlar Nasıl Anımsar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Çağlar, Gazi, **12 Eylül Yargılanıyor**, İstanbul, Belge Yayınları, 2002.
- Çölaşan, Emin, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1983.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2005.
- Doğan, Yalçın, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1985.
- Dursun, Davut, **12 Mart Darbesi**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2003.
- Ekinci, Tarık Ziya, **Lice'den Paris'e Anılarım**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013,
- Eren, Mustafa, **Kanlı Pazar**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012.
- Eroğul, Cem, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- Ersan, Vehbi, **1970'lerde Türkiye Solu**, İletişim Yayınları, Ankara, 2013.
- Evren, Kenan, **Zorlu Yıllarım 1**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.
- Gadamer, **Hakikat ve Yöntem**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2008, Cilt 1.
- Gadamer, Hans-Georg, **Hakikat ve Yöntem**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, Cilt 2, 2009.
- Gezici, Aytekin, **Ülkücülük Tarihi**, Ankara, 2014.
- Günay, Tuncer, **Kayıp Bozkurtlar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.
- Güney, Süleyman, **Kemal Yamak, Kenan Evren ve Ben**, İstanbul, Peri Yayınları, 2012.
- Halbwachs, Maurice, **On Collective Memory**, Chicago, University of Chicago Press, 1992.
- İba, Şaban, **1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar**, Diyarbakır, Aram Yayınevi, 2013.

Kafalı, Kemal, **Üniversitelerimiz Nereden Nereye Getirildi**, İstanbul, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, 1989.

Kara, Mesut, **Sinema ve 12 Eylül**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2012.

Kaynar, Mete Kaan, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

Kazgan, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Kırcı, Haluk, **Donmuş Zaman Manzaraları**, İstanbul, Bilge Oğuz Yayınları, 2012.
Semelin, Jacques, **Arındırma ve Yok Etme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Kırcı, Haluk, **Zamanı Süzerken**, İstanbul, Bilge Oğuz Yayınları, 2012.

Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.

Konuk, A. Kadir, **Hıdır ve İlyas Ateşinde Gözlerim**, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.

Kuzu, Ali, **Alparslan Türkeş Dokuz Işık: Ülkücü Hareketin Tarihi**, İstanbul, Kariyer Yayıncılık, 2015.

Levi, Primo, **Boğulanlar Kurtulanlar**, İstanbul, Can Yayınları, 1996.

Marcus, Aliza, **Kan ve İnanç PKK ve Kürt Hareketi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

McDowall, David, **Modern Kürt Tarihi**, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2004.

Meşe, Ertuğrul, **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (Haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.

Miroğlu, Orhan, **Dijwar**, İstanbul, Everest Yayınları, 2009.

Moran, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

Naci, Fethi, **Yüz Yılın 100 Türk Romanı**, İstanbul, Adam Yayınları, 2000.

Narlı, Mehmet, **Roman Ne Anlatır-Cumhuriyet Dönemi, (1920-2000)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.

Neuman, W. Lawrence, **Toplumsal Araştırma Yöntemleri**, C. 2., İstanbul, Yayınodası Yayıncılık, 2009.

Nichanian, Marc, **Edebiyat ve Felaket**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Nietzsche, Friedrich, **Ahlakın Soykütüğü**, İstanbul, Gün Yayıncılık, 2005.

Nora, Pierre, **Hafıza Mekanları**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006.

Okuyan, Yaşar, **O Yıllar**, İstanbul, Doğan Kitap, 2010.

Önkibar, Sabahattin, **Devlet Bahçeli ve Ülkücüler Hakkında Her Şey**, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017.

Özdemir, Hikmet, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.

Özen, Haldun, **Entelektüelin Dramı**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

Öztürk, İsmet, **THKP-C'den Kurtuluş'a Mücadele Hayatım**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2015.

Ricoeur, Paul, **Hafıza, Tarih, Unutuş**, İstanbul, Metis Yayınları, 2011.

Ricoeur, Paul, **Zaman ve Anlatı: Bir**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Sancar, Mithat, **Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Sarlo, Beatriz, **Geçmiş Zaman**, İstanbul, Metis Yayınları, 2012.

Sılacı, Nazım, **Asılı Kalan Hayatlar**, Ankara, Penta Yayıncılık, 2011.

Şener, Mustafa, **Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları: 1961-1971**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Taşyapan, Ali, **Duvarın İki Yakası**, İstanbul, El Yayınları, 2009.

Tevetoğlu, Fethi, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ankara, (y.e.y), 1967.

Timur, Taner, **Türkiye Nasıl Küreselleşti**, Ankara, İmge Kitabevi.

Timur, Taner, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

Traverso , Enzo, **Geçmiş Kullanma Kılavuzu**, İstanbul, Versus Yayınları, 2009.

Tunalı, A. Yağmur, **Kavga Günleri: 1968-1980**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat

Yayınları, 2014.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Turhan, Metin, **Ülkü Ocakları 1966-1980**, Ankara, Hazar Matbaacılık, 2014.

Türkeş, Alparslan, **1944 Milliyetçilik Olayı**, İstanbul, Ergenekon Yayınları, 1974.

Türkeş, Alparslan, **Milli Doktrin Dokuz Işık**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1975.

Türkmen, Emir Ali, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2013, s. 334.

Türkmen, Emir Ali, Özmen, Abdurrahim, **Kürdistan Sosyalist Solu Kitabı**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2014.

Ünlü, Barış, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Üskül, Zafer, **Siyaset ve Asker**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1989.

Watts, Nicole F., **Sandıkla Meydan Okumak: Türkiye'de Kürtlerin Siyasi Yolculuğu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Welat, İrfan, **Auschwitz'den Diyarbakır'a 5 No'lu Cezaevi**, İstanbul, Aram Yayınları, 2011.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Yurtsever, Haluk, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.

Zana, Mehdi, **Bekle Diyarbakır**, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2014.

Zileli, Gün, **Havariler (1972-1983)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Makaleler

“1971 Sol Hareketi, THKO ve Gelişmesi”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 2**, s. 540-543.

Alış, Ahmet, “Kürt Etnobölgesel Hareketinin Doğuşu, Kitleleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi: 1959-1974”, **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Assmann, Aleida, “Milli Hafızayı Dönüştürmek”,<http://www.tr.boell.org/downloads/gecmislehesaplasma.pdf>

Bıçak, Ayhan, “Tarih Düşüncesi”, **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, S. 73.

Atay, Tayfun, “Aş, İş, Ter, Emek... Benim Adım Gültepe”,
http://www.radikal.com.tr/yazarlar/tayfun_atay/as_is_ter_emek_benim_adim_gultep-e-1211226

Atılgan, Gökhan, “Mihri Belli”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, C. 8., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Auerbach, Yehudith, “The Reconciliation Pyramid- A Narrative-Based Frameworks for Analyzing Identity Conflicts”, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9221.2008.00692.x/epdf>, s. 291-292.

Aydınoglu, Ergun, **Türkiye Solu (1960-1980)**, İstanbul, Versus Yayınları, 2011.

Ayvazoglu, Beşir, “Tanrıdağ’dan Hira Dağı’na Uzun İnce Yollar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, C. 4., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Belge, Murat, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2007.

Belge, Murat, “12 Eylül Filmi Henüz Yapılmadı”, **Beyazperde**, Sayı 8.

Benjamin, Walter, “Hikaye Anlatıcısı: Nikolay Leskov’un Eserleri Üzerine Düşünceler”, **Son Bakışta Aşk**, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

Bollnow, Otto Friedrich, “İfade ve Anlama”, **Hermeneutik Üzerine Yazılar**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2003.

Bora, Tanıl, “Tüm İnsanlar Önünde Özür Dilerim”, **Bir Daha Asla: Geçmişle Yüzleşme ve Özür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Bora, Tanıl, “Unutmak, her şeyi unutmak...”,
(<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&CategoryID=42&ArticleID=872973>)

Bozarslan, Hamit, “Türkiye’de Kürt Sol Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Çelenk Özen, Sevilay, “Bir Bellek Mekanı Olarak Televizyon: *Bu Kalp Seni Unutur mu?*”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 269.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid, “Hermenötik ve Metin Yorumu”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı 46, Nisan 2014.

Erkol Çimen, Günay, “Taş Üstüne Taş Koymak: 12 Mart Romanlarında Görgü Tanığı Belleğinin Yazınsallaştırılması”, **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

Erl, Astrid, “Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory”, **Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook**, New York, de Gruyter, 2008.

Ertekin, Orhangazi, “Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, C. 4., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Gadamer, Hans-Georg, “Hermeneutik”, **Hermeneutik Üzerine Yazılar**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2003.

Göğercin Toker, Hülya, “Bir Dönemin ‘Anarşik Olaylar Dönemi’ Olarak Kapatılması: Yazılı Basında ‘Bahçelievler Katliamı’”, **Masumdular: 1970’li Yıllardaki Önemli Siyasal Olayların Basındaki Yansımaları**, İstanbul, Literatürk, 2014.

Göğercin Toker, Hülya, “Siyasi ve Edebi İktidara Tanıklık Edebiyatı ile Direnmek: O Hep Aklımda”, <http://www.monografjournal.com/wp-content/uploads/2015/01/4-toker.pdf>

Görücü, Bülent, “12 Eylül’ü Anlatmak”, **Yeni Film**, Sayı: 13.

Gündoğan, Cemil, “Geleneğin Değersizleşmesi: Kürt Hareketinin 1970’lerde Gelenekselle İlişkisi Üzerine”, **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Gürbilek, Nurdan, “Acı Anlatılabilir mi?”, **Mağdurun Dili**, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

Habip, Bella, “Sunuş”, **Geri Dönüşü Yok**, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014.

Halbwachs, Maurice, “Kolektif Bellek ve Zaman”, **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, S. 50.

Horace, Engdahl, “Philomela’s Tongue: Introductory Remarks on Witness Literature” **Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium**, Singapore, Mainland Press, 2002.

Kaes, Rene, “Sağ Kalım ve Kelimelerle Anlatılamaz Olanın Tercümesi”, **Geri Dönüşü Yok**, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014.

Maktav, Hilmi, “Türk Sinemasında 12 Eylül”, **Birikim**, Ekim 2000, Sayı 138.

Maraşlı, Recep, “Rizgari’nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme I”,
<http://files.gundekurd.webnode.com.tr/200000165-4995c4a8d6/Rizgarinin-Sosyalist-Hareket-ve-Kurdistan-Ulusal-Demokratik-Mucadelesindeki-Yeri-1--Recep-Marasli.pdf>

Miroğlu, Orhan, “Sait Kırmızıtoprak”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, C.9, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 585-587.

Özdemir, Hikmet, “Siyasal Tarih 1960-1980”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

Paker, Murat, “Yüzleşmenin Psiko-Politiği”, **Bir Daha Asla: Geçmişle Yüzleşme ve Özür**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Poyraz, Bedriye, "Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları", **Kültür ve İletişim**, 16(1), Ankara, İmge Kitabevi, 2013.

Poyraz, Bedriye, “ ‘Cesaret Et Hatırla!’: Dersim 1938 Tertelesi”,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1812/19140.pdf>

Sabrow, Martin,“Yakın Tarihin Zamanı”, **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, S. 73.

Sancar, Mithat,“Türkiye’de Geçmişle Hesaplaşma: Gerçekçi Olmak İmkansız İstemek”, **Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye**, İstanbul, Heinrich Boll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2007.

Şafak, Can,“12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Sendikalar”, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, Sayı 127.
Milliyet, 7 Eylül 1980.

Taşkın, Yüksel,“Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, C. 4., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Tanör, Bülent, “Siyasal Tarih (1980-1985)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, İstanbul, Milliyet Kitaplığı.

Turan, Ömer, “Alternatif Tahayyüller, Devingenlik, Popülizm: 1970’ler İçin Bir Çerçeve Denemesi”, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, Sayı 127.

Türkeş, Ömer, “Darbeler; Sözün Bittiği Zamanlar...”, *Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı*, S. 90-91-92.

Türkmen, Emir Ali, “Önsöz”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 2**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2014.

Ünüvar, Kerem, “Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, C. 8., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Waintrater, Regine, “Yaşamak Kutsalın Ta Kendisi Olduğunda”, **Geri Dönüşü Yok**, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014.

White, Hayden, “Tarihsel Olay”, **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, S. 73.

İnternet Kaynakları

<http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/yargitay-12-eylul-davasinda-kararini-acikladi/596709>

<http://add.org.tr/prof-dr-muammer-aksoy/>

<http://alibademci.blogspot.com.tr/>

[http://web.archive.org/web/20130206170746/](http://web.archive.org/web/20130206170746/>(http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/110829-12-eylulun-pesine-dusunce-cezalendirilan-savci-kayasu-aihmde-kazandi)),(<http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/110829-12-eylulun-pesine-dusunce-cezalendirilan-savci-kayasu-aihmde-kazandi>

<http://haber.sol.org.tr/toplum/12-eylul-davasi-zaman-asimindan-dustu-172017>

<http://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/eski-mit-mustesari-fuat-dogu-cia-ajaniydi>

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=4116376>

https://issuu.com/sacittademir/docs/ayd__nl__k_-___lk__c__komando_kamp

<http://bianet.org/bianet/bianet/134180-cortuk-ismet-hayatini-kaybetti>

<http://bianet.org/bianet/bianet/114294-deniz-gezmis-huseyin-inan-ve-yusuf-aslan-kimdir>

<http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/141870-musa-anter-cinayeti>

<https://bianet.org/bianet/insan-haklari/173841-anayasa-mahkemesi-12-eylul-iskencesini-kabul-etmedi>

<http://bianet.org/bianet/siyaset/156547-evren-ve-sahinkaya-ya-muebbet-hapis>

<http://bianet.org/bianet/siyaset/2130-idama-evet-diyenlerin-tam-listesi>

<http://www.bianet.org/bianet/toplum/120400-bu-kalp-seni-unutur-mu-yayindan-kaldirildi>

<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=449>

<http://www.biyografi.net.tr/yasar-okuyan-kimdir>

<http://darbeler.com/2015/05/18/12-mart-muhtirasi/>

<http://eskiyarsevda.blogcu.com/sinan-cemgil-in-hayati/3902581> <http://www.hukukihaber.net/kamu-hukuku/12-eylul-iddianamesinin-tam-metni-h20120.html>

<http://www.hurriyet.com.tr/aziz-abi-burada-yatiyor-diyemediler-25360579>

<http://www.hurriyet.com.tr/diyarbakir-cezaevi-dunyada-en-kotu-10-arasinda-8811243>

<https://www.idefix.com/Yazar/server-tanilli/s=171816>

http://www.milligazete.com.tr/haber/Unlu_Kudus_Mitingi_hakkinda_en_carpici_aci_klama/265728#.VO0ZV_msXDs

<http://www.milliyet.com.tr/istanbul-un-sosyalist-milletvekili-gundem-2136447>

<http://www.milliyet.com.tr/kenan-evren-in-yargilanmasi-icin-ilk-adim-atildi-siyaset-1288426/>

<http://www.ntvmsnbc.com/id/24999286/>

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=116058>

http://www.radikal.com.tr/turkiye/haluk_kirciya_cezaevinden_cikis_yolu_aciliyor-1113182

<http://www.sabah.com.tr/Pazar/2011/09/18/12-eylulde-edebiyat>

<http://www.sabitfikir.com/dosyalar/12-eylul-edebiyata-bir-darbe-12-martin-ve-12-eylulun-edebiyatimizdaki-yeri>

<http://t24.com.tr/haber/dev-yol-davasinda-idam-edilen-ilyas-has-28-yil-sonra-anildi,214700>

<http://t24.com.tr/haber/tarik-ziya-ekinciden-pkkya-evladim-senin-gucun-erdogani-devirmeye-yetmez-tek-tarafli-silah-birakmaktan-baska-care-yok,332880>

https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk01001001.pdf

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c007/tbmm17007008ss0116.pdf>

<http://www.orhanmiroglu.net/>

<http://www.xn--krtler-3ya.com/2015/11/musa-anter-kimdir-hayati-eserleri-sozleri.html>

ÖZET

Bu tezde, 12 Eylül askeri darbesini deneyimlemiş olan tanıkların yazdığı anı kitapları hermeneutik analiz ile incelenmiştir. 12 Eylül öncesinde aktif siyaset içinde yer alan gruplar ülkücüler, Kürtler ve solcular olarak üç temel gruba ayrılmıştır. Hatırlanan ve paylaşılan anılar aracılığı ile farklı siyasi grupların belleğine ulaşılmaya çalışılmıştır. Tanıklıklar, bellek çalışmalarının “tanıklık”, “hatırlama”, “yüzleşme”, “affetme” ve “mağduriyet” kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Ortak hatırlayışlar üzerinden, 12 Eylül ile nasıl yüzleşilmesi gerektiği ve neyle hesaplaşılabileceği üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

In this thesis, the memoirs written by witness who have experienced the 12th September military coup have been analyzed by hermeneutic analysis. Groups who had been in active politics prior to 12th September were divided into three main groups: nationalists, Kurds and leftist. It has been tried to reach the memory of different political groups through remembered and shared memories. Testimonies have been examined within the framework of the concepts of “testimony”, “remembering”, “confrontation”, “forgiveness” and “victimization” of memory studies. Through common reminiscences, it is emphasized how to face with September 12 and how to settle up with the coup.